

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV 2016

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS

Journal of dialectology, sociolinguistics,
folklore research and cultural history

Founded in 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE,
UPPSALA

in collaboration with

THE INSTITUTE FOR LANGUAGE AND FOLKLORE

Editors:

FREDRIK SKOTT and MATHIAS STRANDBERG

Editorial board:

*Coppélie Cocq, Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik, Charlotte Hagström,
Anna-Malin Karlsson, Bengt af Klintberg, Lars-Gunnar Larsson, Göran
Malmstedt, Susanne Nylund Skog, Tomas Riad, Camilla Wide, Susanne
Österlund-Pötzsch.*

2016

Volume 139

Distributed by Eddy.se

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik
och kulturhistoria

Grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

i samarbete med

INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN

Redaktörer:

FREDRIK SKOTT och MATHIAS STRANDBERG

Redaktionsråd:

*Coppélie Cocq, Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik, Charlotte Hagström,
Anna-Malin Karlsson, Bengt af Klintberg, Lars-Gunnar Larsson, Göran
Malmstedt, Susanne Nylund Skog, Tomas Riad, Camilla Wide, Susanne
Österlund-Pötzsch.*

2016

Årgång 139

Distribueras av Eddy.se

Årgång 139. H. 342 från början

Samtliga forskningsartiklar som publiceras i tidskriften har genomgått anonymiserad kollegial granskning av minst två granskare.

© Författarna och Kungl. Gustav Adolfs Akademien

Sättning: John Wilkinson, Textgruppen i Uppsala AB

Omslag: Mathias Strandberg

Distribution:

eddy.se ab

e-post: order@bokorder.se

Box 1310, 621 24 Visby. Telefon 0498-25 39 00

<http://kgaa.bokorder.se>

ISSN 0347-1837

Printed in Sweden by RK tryck, 2017

Innehåll

Förord	7
JOHN HELGANDER, Älvdalska – språk eller dialekt? Perspektiv på debatterad fråga	9
BLANKA HENRIKSSON, En lock från det förgångna. Hårartefakter och rituella praktiker	49
ADAM HORN AF ÅMINNE, Verbal kongruensböjning i sydvästsvenska dialekter	73
BENGT AF KLINTBERG, Den döda modern – en ovanlig nordisk bindformel	91
LENA MARANDER-EKLUND, »Jag glömmmer aldrig åskvädret 1960 tror jag det var» – ovädersberättelser	103
PIA KARLSSON MINGANTI and INGVAR SVANBERG, Märta Hedlund (1913–1944): An Early Scholar in Swedish Ethnology	119
JENNY NILSSON, CATRIN NORRBY, JAN LINDSTRÖM och CAMILLA WIDE, Hälsningsfrasers sociala värde i sverigesvenskt och finlands-svenskt talspråk	137
ULRIKA WOLF-KNUTS, På julklappsuppköp. Om användningen av svenska och finska i vardagslivet	169
LARS-ERIK EDLUND & al., Aktuell litteratur om svenska dialekter	191

Meddelanden och aktstycken

HANS JONSSON, <i>Ro</i> 'råegg', <i>vrå</i> 'hörn' och <i>ro</i> 'höft'	209
MATS RYDÉN, Johannes Franckenius och de svenska floranamnen. Några anteckningar	212

Sven B. Ek 1931–2016. Minnesord av Kerstin Gunnemark och Annika Nordström	219
Lars Huldén 1926–2016. Minnesord av Peter Slotte	221
Jan-Öjvind Svahn 1925–2016. Minnesord av Gun Herranen	227

Litteratur

Björn Bihl, <i>Med stänk av dialekt. Dialektala och andra stilistiska drag i Frödings riksspråkliga dikter</i> . Rec. av Gerd Eklund	229
<i>The Folkloresque. Reframing Folklore in a Popular World</i> . Red. Michael Dylan Foster & Jeffrey A. Tolbert. Rec. av Tommy Kuusela	231

Jan Garnert, <i>Ut ur mörkret. Ljusets och belysningens kulturhistoria.</i> Rec. av Susanna Rolfsdotter Eliasson	235
Karin Gustavsson, <i>Expeditioner i det förflutna. Etnologiska fält- arbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början.</i> Rec. av Bo Lönnqvist	236
Charlotte Hyltén-Cavallius & Fredrik Sandberg, <i>Älskade museum. Svenska kulturhistoriska museer som kulturskapare och sam- hällsbyggare.</i> Rec. av Klas Grinell	238
<i>Inspärrad. Röster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850–1992.</i> Red. Roddy Nilsson & Maria Vallström. Rec. av Agneta Lilja	240
Anne-Marie Ivars, <i>Dialekter och småstadsspråk.</i> Rec. av Helge Sandøy	243
Bengt af Klintberg, <i>Kvinnan som inte ville ha barn. Sagotypen ATU 755, »Sin and Grace», i muntlig tradition och litterära verk.</i> Rec. av Alf Arvidsson	248
Lena Kättström Höök, <i>Lucia i nytt ljus.</i> Rec. av Eva Knuts	251
Therese Leinonen, <i>Talet lever! Fyra studier i svenskt talspråk i Finland.</i> Rec. av Lena Wenner	253
Kalle Lind, <i>Skånsk-svensk ordbok från abekatt till övanpo.</i> Rec. av Mathias Strandberg	254
Helena Palmén, <i>Identitet i samspråk. Kodväxling till standard- varietet som risk och resurs i östnyländska samtal.</i> Rec. av Lars-Gunnar Andersson	257
Owe Ronström, <i>Öar och öighet. Introduktion till östudier.</i> Rec. av Susanne Österlund-Pötzsch	260
<i>Sensitive Objects. Affect and Material Culture.</i> Red. Jonas Fryk- man & Maja Povrzanović-Frykman. Rec. av Kerstin Gunne- mark	262
Karin Strand, <i>Brott, tiggeri och brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck.</i> Rec. av Annika Nordström	264
<i>Studies in Övdalian Morphology and Syntax. New Research on a lesser-known Scandinavian Language.</i> Red. Kristine Bent- zen, Henrik Rosenkvist och Janne Bondi Johannessen. Rec. av David Håkansson	267
Anders Widbäck, <i>Ordspråk i bruk. Användning av ordspråk i dramadialog.</i> Rec. av Daniel Andersson	269

Förord

Svenska landsmål och svenskt folkliv är en av Sveriges äldsta kulturtidskrifter, grundad 1878 av J. A. Lundell och numera utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur i samarbete med Institutet för språk och folkminnen. I år har tidskriften fått nya redaktörer: folkloristen Fredrik Skott (Göteborg) och dialektologen Mathias Strandberg (Göteborg och Lund), samt ett nytt och väsentligt utökat redaktionsråd. I detta ingår Coppélie Cocq, Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik, Charlotte Hagström, Anna-Malin Karlsson, Bengt af Klintberg, Lars-Gunnar Larsson, Göran Malmstedt, Susanne Nylund Skog, Tomas Riad, Camilla Wide och Susanne Österlund-Pötzsch.

I och med föreliggande årgång har till tidskriftens titel fogats en undertitel: *Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik och kulturhistoria*. Denna är avsedd att fungera som en innehållsdeklaration i en tid då både *landsmål* och *folkliv* sedan länge är ur bruk som vetenskapliga termer. Under beteckningen *talspråksforskning* vill vi samla alla språkvetenskapliga discipliner som utgår från det talade språket, i främsta rummet dialektologi, sociolingvistik och samtalsforskning, alla fattade i vidaste möjliga bemärkelse. Häri ingår även ordstudier, etymologiska utredningar, etnobiologiska bidrag m.m. Likaså är folkloristik och kulturhistoria centrala områden för tidskriften och bidrag om både historiska och samtida förhållanden och uttrycksformer välkomnas.

Tidskriftens ämnesmässiga bredd återspeglas väl av bidragen i denna årgång. I forskningsartiklarna dryftas bl.a. älvdalskans ställning som språk eller dialekt, hälsningsfraser i sverige- och finlandssvenska, numerus- och personböjning av verb i sydvästsvenska dialekter, en ovanlig nordisk bindelformel, etnologen Märta Hedlund (1913–1944) och ovädersberättelser. Två smärre bidrag handlar om etymologi resp. svenska växtbeteckningar från 1600-talet. Den årligen återkommande krönikan över nypublicerad dialektologisk forskning tecknar som vanligt en bild av en rikhaltig och skiftande verksamhet inom ämnet. Slutligen exponeras och granskas en rad nyutkomna böcker i litteraturavdelningen, t.ex. Anne-Marie Ivars *Dialekter och småstadsspråk* (2015) och Bengt af Klintbergs *Kvinnan som inte ville ha barn* (2016).

Nytt för i år är att samtliga forskningsartiklar i *Svenska landsmål och svenskt folkliv* genomgår anonymiserad kollegial granskning av minst två granskare. Detta gäller dock ej bidrag i »Meddelanden och aktstycken», en avdelning som senast figurerade i årgång 1987 och som nu återinförs. I

denna avdelning kommer smärre bidrag samt debattinlägg, dokument, materialsamlingar och liknande med intresse för tidskriftens läsekrets att publiceras.

En formmässig nyhet är att tidskriftens typografi har omarbetats. Som förlaga har vi låtit den typografi stå som infördes i årgång 1981, då den gamla nyantikvan övergavs för typsnittet Times. Typografin har sedan dess förändrats i omgångar, och nu företas alltså en återgång till ett mera klassiskt snitt. Arbetet härmed har med varsam hand ombesörjts av John Wilkinson, som i och med detta har satt sin tjugonde årgång av *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Till nyheterna hör också ett nytt utseende på omslaget.

Vi vill i detta sammanhang ta tillfället i akt att å tidskriftens utgivares vägnar tacka den förra redaktören, Maj Reinhammar, och f.d. redaktionssekreteraren, Gerd Eklund. Reinhammar inträdde i redaktionen som redaktionssekreterare 1987. När hon 1992 efterträdde Erik Olof Bergfors som redaktör övertogs sekreterarposten av Eklund. Redaktionen Reinhammar-Eklund ombesörjde sedan på ett mycket förtjänstfullt sätt utgivningen av 24 årgångar av Lundells tidskrift.

Vi vill också tacka Kungl. Gustav Adolfs Akademien för förtroendet att få ansvara för *Svenska landsmål och svenskt folkliv* och också passa på att hälsa alla gamla och nya läsare välkomna.

Fredrik Skott

Mathias Strandberg

Älvdalska – språk eller dialekt?

Perspektiv på debatterad fråga

Av John Helgander

Abstract

Elfdalian, a language variety spoken by some 2,500 people in the parish of Älvdalen in the province of Dalecarlia (Dalarna) in Sweden, is losing ground to standard Swedish, especially among young people. This possible precursor of extinction has sparked revitalisation efforts that have engaged both linguists and the local population. A key aim has been for Elfdalian to be recognised as a national minority language. Core arguments are that Elfdalian differs so much from standard Swedish that it is incomprehensible to non-speakers; that code switching between Elfdalian and Swedish is the normal communication strategy in Älvdalen; that people in Älvdalen are aware of Elfdalian and its archaic form; and that there is a standardised written form of Elfdalian. The question of whether Elfdalian is a language in its own right must, however, be viewed in a broader perspective, historically and regionally. Highly diversified dialects showing considerable linguistic distance from standard Swedish, and diglossia, are traditionally important hallmarks of Upper Dalecarlia as a whole, and Elfdalian has always been an integral part of this region. The developments which Elfdalian has undergone in recent generations reflect societal changes over a period when Upper Dalecarlia has gradually become part of the larger Swedish community. Modern Elfdalian is unstable and variable, has lost much of its linguistic distance from standard Swedish, and is more comprehensible to outsiders than ever before. This makes it difficult to reach a consensus on a standardised written form of it. The analysis of the situation put forward here draws on theories on language and dialect contact and the significance of social networks for linguistic stability and change.

Keywords: Elfdalian, language or dialect, minority language, Swedish, phonology, morphology, social networks, linguistic change, linguistic stability, dialect levelling.

Hur många språk talas på jorden? Det är en fråga som ofta ställs till lingvister, men som de till frågeställarens besvikelse tyvärr visar sig oförmögna att ge ett klart och entydigt svar på. Anledningen är förstås att många av världens språk ännu är ofullständigt kända och kanske än mer att det är så svårt att dra en bestämd skiljelinje mellan vad som är ett språk och vad som är en dialekt. Einar Haugen (1966) har skrivit en numera klassisk artikel om förhållandet mellan dessa två storheter. Inledningsvis (s. 922) konstaterar han:

They represent a simple dichotomy in a situation that is almost infinitely complex. Hence they have come to be used to distinguish phenomena in several different dimensions, with resultant confusion and overlapping. The use of these terms has imposed a division in what is often a continuum, giving what appears to be a neat opposition when in fact the edges are extremely ragged and uncertain.

Haugens ord – och åtföljande analys – äger fortfarande giltighet och är väl värda att begrunda. För att konkretisera, låt mig illustrera med förhållandena i Sverige. Ingen vill hävda någonting annat än att vart och ett av de fem erkända minoritetsspråken, finska, meänkieli, samiska, romani och jiddisch, är egna språk i förhållande till svenska. Här handlar det om skilda och obeläskade munarter, där själva språkformen signalerar deras självständiga språkliga status. En viss tveksamhet inställer sig när vi å andra sidan ställer meänkieli emot finska. Nu aktualiseras den konflikt som uppstår då vi konfronteras med ett kontinuum av mer eller mindre närbesläktade varieteter, där andra faktorer än rent språkliga blir avgörande. Så klassificeras svenska, danska och norska alla som språk, inte därför att det lingvistiska avståndet dem emellan är stort utan på grund av att de talas i olika länder, något som fångas av den i sådana här sammanhang ständigt citerade aforismen »Ett språk är en dialekt med en armé och en flotta». En språklig varietet som saknar denna uppbackning har följaktligen svårt att bli erkänd som ett eget språk. Så har man i Finland alltid sett på den finska som talas öster om Torne älv som en dialekt trots att den har mycket gemensamt med det som språk klassificerade meänkieli på den svenska sidan. Tilläggas kan att Minoritetsspråkskommittén, som arbetade med frågan på 1990-talet och som hade en rapport sammanställd av Kenneth Hyltenstam som underlag för sitt ställningstagande, kom fram till att meänkieli inte var att betrakta som ett språk, utan som en dialekt av finska.¹ I regeringens därpå följande minoritetsproposition tog man däremot ställning för att meänkieli skulle få språkstatus. Ett annat problemfall är det forna Jugoslavien, där ambitionen uppför var att inte splittra serbokroatiskan i två eller tre separata språk, något som blivit en självklar realitet i och med att Bosnien, Kroatien och Serbien blivit självständiga stater.

1. Älvdalska – språk eller dialekt?

Frågan om språk eller dialekt kunde kanhända anses oväsentlig, om det inte vore för att den också kan innehålla en hel del latent politisk sprängkraft. Överfört till svenskt område: Vad skulle konsekvenserna bli om en svensk dialekt fick språkstatus? Frågeställningen har under de senaste decennierna

¹ Hyltenstam (1999) ger många fler exempel på det komplexa och långt ifrån entydiga förhållandet mellan beteckningarna *språk* och *dialekt* och han finner att det är fråga om relativa termer som hänför sig till både rent språkliga och politiska-samhälleliga faktorer, där gränsdragningen kan variera från fall till fall, men där, generellt sett, den senare kraften visar sig vara mest utslagsgivande. För att undvika ett ställningstagande används ofta det vidare begreppet (*språklig*) *varietet*. – I sitt försök att fastställa hur många talare av olika språk det finns i Sverige ställs naturligtvis även Parkvall (2015 s. 35–37, 43–46) inför svårigheten att dra en bestämd gräns mellan språk och dialekt och han konstaterar, att det, oavsett vilket synsätt man anlägger, alltid kommer att råda ett visst mått av godtycklighet. Det språkvetenskapliga kriteriet »annorlunda» (på ett språks alla nivåer) blir i många fall både otillfredsställande och otillräckligt.

aktualiserats i och med att man i Älvdalen i Övre Dalarna drivit denna linje och samtidigt fått starkt stöd av vissa språkforskare. Älvdalska, som talas av ca 2 500 personer, har i dag svårt att hävda sig, särskilt i den yngsta generationen, något som på sikt skulle kunna leda till ett utdöende. Mot bakgrund av detta bildades 1984 en förening, Ulum Dalska ('låt oss tala dalska'), med syfte att genom ett stort antal olika åtgärder (för detaljer se föreningens hemsida (<http://www.ulumdalska.se>) och Mellerska 2011) hejda processen och stärka älvdalskans livskraft. Ulum Dalskas målsättning vann omedelbart starkt gensvar i bygden och även folk utifrån kom att engagera sig. Älvdalska, liksom övriga mål i Övre Dalarna, har alltid engagerat språkvetare, men nu blev målet och dess potential för vetenskapliga studier kända för en större krets av lingvister med olika teoretisk bakgrund. Resultatet har blivit ett flertal forskningsprojekt, dokumenterade bl.a. i två doktorsavhandlingar (Garbacz 2010, Mellerska 2011), tre konferenser om älvdalska (2004, 2008, 2015) och en samlingsvolym ägnad syntaktiska frågor (Bentzen & al. 2015).² Några av dessa forskare har även valt att aktivt ta ställning för älvdalskans erkännande som minoritets- eller landsdelsspråk i förhoppningen att tillhörande insatser uppifrån skulle kunna vara viktiga, kanske avgörande för älvdalskans överlevnad.

Redan Levander (1925 s. 29) tangerar problematiken när han med tanke på Dalmålen och i synnerhet Ovensiljansmålen särart, inbördes och i förhållande till standardsvenskan, talar om »en hel språkvärld snarare än ett enda språk». Han lägger till att samtliga Övre Dalarnas bygder i viss mening är tvåspråkiga men att denna tvåspråkighet är allra mest uttalad i Ovensiljan. Tidigare i samma arbete (1925 s. 5) beskriver han hur dessa mål (språk?) hade sin upprinnelse i tidig medeltid och han skriver »att det var en märkligt fåtalig befolkning, som utbildade de 7–8 skarpt skilda folkspråk, av vilka det nutida dalmålet består». Inom denna »språkvärld» har »[p]raktiskt taget varje by [...] sitt eget språk» (Levander 1928 s. 257). Vi får närmast intrycket att Levander inte gör någon egentlig skillnad mellan »mål» och »språk» och någon mera ingående principiell diskussion ger han sig inte in på, och frågan var ju på den tiden varken aktuell eller kontroversiell.

Som just antytts, är det först på senare tid som begreppet »språk» tillförts en ny dimension. Traditionella dialektologer har alltid valt beteckningen Älvdalsmålet (och på samma sätt Våmhusmålet, Orsamålet o.s.v.), medan förespråkare för varietetens särställning i förhållande till standardspråket medvetet lanserat älvdalska som den adekvata benämningen, ett bruk som nu blivit allmänt och som även fått motsvarigheter på engelska, *Elfdalian* eller *Övdalian*. Ungefär samtidigt som Ulum Dalska grundades pläderade Lars Steensland (1984) med kraft för att älvdalska borde ses som ett eget språk. Ett av hans huvudargument är den medvetet upplevda tvåspråkighe-

² Se recension av Bentzen & al. 2015 s. 267 ff. i denna volym.

ten, som också avspeglas i det faktum att talarna har skilda namn för de två språkarterna, *dalska* och *svenska*. I ett senare föredrag har Piotr Garbacz (2008) sammanfattat de kriterier som tillskyndarna för språkstatus för älvdalskan brukat anföra. Följande fyra är de viktigaste:

- 1) älvdalskan avviker så kraftigt från standardsvenskan, svenska dialekter och de andra nordiska standardspråken och dialekterna på alla språkliga nivåer att det inte kan vara tal om ömsesidig språkförståelse;
- 2) kodväxling mellan svenska och älvdalska är den normala kommunikationsstrategin i Älvdalen;
- 3) älvdalingarna är mycket medvetna om sitt mål och dess ålderdomliga form;
- 4) det finns ett standardiserat älvdalskt skriftspråk.

Garbacz är själv en av de forskare som anser att älvdalskan är ett språk och titeln på det citerade föredraget är betecknande: »Älvdalska: ett mindre känt nordiskt språk». Underrubriken till Bentzen & al. 2015 anger samma inställning, »New research on a lesser-known Scandinavian language». Vidare likställs i inbjudan till konferensen Grammatik i Norden (Göteborg, maj 2016) älvdalska med de erkända nordiska språken danska, färöiska, isländska, norska och svenska. I ett bidrag i *Språktidningen* vrider och vänder Östen Dahl (2008) på problematiken och bestämmer sig slutligen för att älvdalskan troligen måste vara ett språk och inte en dialekt. Hans något ambivalenta inställning kommer väl till uttryck i artikelns två sista meningar. Först frågar han sig om inte älvdalskan skulle må bäst av att lämnas i fred som en enbart talad språklig varietet utan att man ska försöka upphöja den till språk, med såväl reglerad stavning som minoritetsspråksstatus. Detta följs av slutreflektionen: »Eller så är det kanske just den sortens stöd som behövs för att älvdalskan ska överleva», och det antyder att Dahl lutar åt en sådan uppfattning. Med större övertygelse och i många olika sammanhang har en annan språkforskare, Henrik Rosenkvist, torgfört den senare åsikten, samtidigt som han vänder sig mot bl.a. statliga och lokala myndigheter, som i hans tycke visat sig kallsinniga och på så sätt snarast motarbetat älvdalskans möjligheter att överleva. Rosenkvist förflyttar därmed huvudansvaret från talarna själva till yttre myndigheter och institutioner som skola, regering och riksdag (se t.ex. Rosenkvist 2008).

I ett magisterarbete vid universitetet i Wien har Kristine Zach (2013) försökt att med mera objektiv metod fastställa om älvdalska bör betraktas som ett språk eller som en dialekt. Inledningsvis konstaterar hon (s. 14–17), med hänvisning till relevant litteratur, att forskare har haft notoriskt svårt att dra en klar skiljelinje mellan de båda begreppen. Som utgångspunkt för fallet älvdalska använder hon sig av en distinktion som förts fram av Heinz Kloss (1967): »Abstand» och »Ausbau». Vad gäller den första av dessa termer är det fråga om att på rent lingvistiska grunder (fonologi, morfologi, lexikon)

mäta avståndet mellan olika språkliga varieteter och utifrån detta avgöra om det rör sig om ett självständigt språk eller en dialekt. »Ausbau» handlar om utvecklad samhällelig användning av varieteten i fråga: finns exempelvis en fonologisk och morfologisk standard och ett normerat skriftspråk som kommer till frekvent bruk i många skiftande sammanhang? Vad avser den senare aspekten anser Zach (2013 s. 109 f.) att älvdalskan knappast uppfyller kravet för språkstatus. Annorlunda förhåller det sig med avseende på »Abstand». Efter en detaljerad jämförelse mellan standardsvenskans och älvdalskans språkliga struktur finner Zach (s. 83, 111) det ovedersägligt att älvdalskan avviker så starkt att det leder till obegriplighet för utifrån kommande och att det därmed är motiverat att tala om ett eget språk. Till saken hör att jämförelsen är baserad på klassisk älvdalska och utan hänsynstagande till andra starkt avvikande regionala och lokala varieteter både i närområdet och annorstädes i Sverige. Ändå gör Zach det viktiga tillägget att dagens modernare form av älvdalska inte uppvisar samma grad av »Abstand» i förhållande till standardspråket. En vidareutveckling av den observationen skulle mycket väl kunna leda till konklusionen att det inte längre kan anses skäligt att klassa älvdalska som ett språk med avseende på »Abstand» heller. Zachs arbete har på sina håll tagits som ett klart bevis på att älvdalska måste anses vara ett språk för sig, men detta är alltså problematiskt.

Långt ifrån alla språkvetare har för övrigt varit beredda att acceptera att älvdalska skulle vara ett språk. I en artikel om dalmålen i *Språktidningen* nämner Fredrik Lindström (2014 s. 27) självfallet älvdalskan och han beskriver den som »kanske den svenska dialekt som ligger längst från standardsvenskan» utan att fråga sig om det kan vara fråga om ett språk för sig. Därmed ansluter han sig till den traditionella uppfattningen bland dialektologer, sådan den återfinns exempelvis i Pamps framställning (1978 s. 109–114), där Älvdalsmålet utan några som helst reservationer jämföras med övriga mål i Övre Dalarna. Mera ingående väger Hyltenstam (1999 s. 33) olika aspekter mot varandra innan han kommer fram till slutsatsen att älvdalska, liksom andra regionala mål, bör ses som dialekter i förhållande till det överordnade standardspråket. Det finns alltså ingen plats för älvdalskan i den av honom redigerade boken *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*, något som Rosenkvist (2008) starkt opponerat emot. De två olika hållningarna konfronterades mot varandra vid Kungl. Gustav Adolfs Akademiens sammanträde den 17 oktober 2007, då frågan om älvdalskans status som språk eller dialekt diskuterades. Östen Dahl, Olle Josephson, Maj Reinhammar och Henrik Williams höll var sitt inledande anförande, som sedermera publicerades i Akademiens årsbok *Saga och sed* (2007). Dahl och Williams pläderar för älvdalskans särställning i ett svenskt perspektiv och förutom många av de ovan nämnda argumenten hänvisar de båda till fallet meänkieli, som tillerkänts minoritetsspråksstatus trots dess förmenta ställning som finsk dialekt och att, enligt Dahl (2007 s. 77), »av-

ståndet mellan standardfinska och språket i Tornedalen knappast är lika stort som det mellan svenska och älvdalska». Reinhammar och Josephson, som motståndare till minoritetsspråkstanken, nämner förstås problemet med att ge älvdalska en särskild plats i förhållande till andra lokala varieteter, som också i flera fall kan avvika starkt från standardspråket. Dessutom vänder de sig emot de standardiseringssträvanden, bl.a. skapandet av ett normerat skriftspråk, som blir en naturlig följd av att man driver kravet på ställning som minoritetsspråk. En sådan inriktning skulle, menar de, gå på tvärs mot dagens faktiska talade språk, som rymmer en hel del variation mellan exempelvis olika byar. Mera generellt sammanfattar Reinhammar (2007 s. 83) dilemmat: »Tvinga inte in dialekten i ett regelverk som blir en tvångströja! Stryp inte mångfalden! Det är *mångfald*, inte enfald, som ska gälla.» Josephson (2007 s. 90) hävdar att en snäv essentialistisk språksyn, där man sätter språket framför språkbrukarna, kan innebära att man »inte ser rörligheten, variationen och det ständiga nyskapandet som den mellanmänniskliga språk-användningens kanske främsta egenskap». Reinhammar och Josephson framhäver inte direkt att denna ständiga variation i dagens talade språk – och förstås i dagens talade älvdalska – också kan leda till språkförändring över tid. Ändå är detta en viktig implikation som kan ha betydelse för synen på älvdalska som språk eller dialekt.

2. Det vidare perspektivet

Genomgående för den argumentation som går ut på att älvdalska är ett eget språk, som bör ges minoritetsspråksstatus, är att man pekat på dess unika ålderdomlighet och därmed samhängiga obegriplighet för utomstående. Det innebär också att man anlagt en mycket statisk och förenklad syn såväl på dess språkliga struktur som på dess roll och bruk i lokalsamhället. Ett typiskt exempel är Niclas Malmbergs (MP) i en motion (2015/16:3243) framförda förslag att riksdagen ska låta utreda möjligheten att klassificera älvdalska som nationellt minoritetsspråk, där den här bakgrundsbilden ges:

De flesta lingvister är ense om att älvdalska är ett eget språk. Avståndet mellan älvdalska och svenska kan jämföras med avståndet mellan isländska och svenska. Älvdalskans ljudsystem, grammatik, syntax och ordförråd skiljer sig radikalt från rikssvenskans. Så har älvdalskan exempelvis bevarat nasala vokaler, som har försvunnit i andra nordiska språk, samt behållit det fornnordiska kasussystemet med fyra kasus. Även alfabetet skiljer sig från svenskans, och består av 35 bokstäver.

Samma traditionella syn på älvdalskan återfinns i en inlägga till Sveriges Riksdag initierad av Per-Åke Lindblom (2 september 2016), talesperson för Ulum Dalska och föreningen Språkförsvaret. Det handlar om en namninsamling för att få älvdalskan erkänd som minoritetsspråk. I skrivelsen åberopas såväl Niclas Malmbergs motion som det faktum att organisationen SIL International tillerkänt älvdalskan en egen språkkod.

Syftet med föreliggande framställning är dels att visa att frågan om huruvida älvdalskan är ett språk eller en dialekt bör ses i ett vidare perspektiv där älvdalskan betraktas i sitt historiska, geografiska och sociolingvistiska sammanhang, dels att utveckla detta perspektiv i anslutning till fr.a. Peter Trudgills (1986, 1989ab, 1992, 1996, 2002, 2007, 2011) och James och Lesley Milroys (J. Milroy 1992, Milroy & Milroy 1985, L. Milroy 1980) teorier kring språk och dialekter i kontakt och de sociala nätverkens betydelse för språkförändring och språklig stabilitet.

Genom att följa utvecklingen över tid från utbildning mot upplösning och göra jämförelser med särskilt andra mål i Övre Dalarna får vi ökad förståelse för synen på älvdalska som ett eget språk, skilt från andra varieteter i den nära omgivningen. Samtidigt aktualiseras centrala men också problematiska och delvis kontroversiella frågor som rör utveckling och bibehållande av språklig komplexitet och dess motsats, tendensen till utjämning och förenkling i förhållande till ett tidigare skede och i relation till omgivande språkliga varieteter. Sammantaget kommer denna analys att på väsentliga punkter modifiera synen på alla de tidigare citerade karakteristika som Garbacz lyfter fram. En fundamental utgångspunkt är att ett språk aldrig existerar i ett vakuum utan att det alltid avspeglar det samhälle där individer lever och verkar och därmed också de förändringar som samhällsstrukturen hela tiden undergår, och som ibland kan ske relativt långsamt och under andra perioder med accelererad hastighet.

I tidigare arbeten (t.ex. Helgander 1996) har jag delat in det historiska skeendet i hela dalmålsområdet, inkluderande Älvdalen, i tre olika stadier och här ger jag mycket översiktligt en bild av den för varje epok typiska situationen:

a) Bondesamhället

I det gamla bondesamhället, som kulminerade i mitten av 1800-talet, etablerades människors sociala nätverk fortfarande i allt väsentligt inom den lokala gemenskapen, som följaktligen hölls samman av starka solidaritetsband och därmed svetsades samman av det gemensamma målet. I en sådan miljö levde målen ohotade vidare och utvecklade vart och ett sin särart och därmed skapades också områdets unika dialektsplittring (både konvergens inåt och divergens gentemot omgivningen). Kontakt med världen utanför den egna var snarast fråga om en inåtvänd strävan att *skapa och upprätthålla gränser*.

b) Brytningstiden

Denna period, från slutet av 1800-talet till mitten av 1900-talet, kan sägas innebära ett *överskridande av gränser*. Öppningen utåt ledde till något tätare kontakter med såväl personer från andra dalmålstalande bygder som

med utifrån kommande icke-dalmålstalande. Ett diglossiförhållande med tvåspråkighet på individnivå utvecklades till sin höjdpunkt, vilket visar att två världar fortfarande levde sida vid sida men i princip åtskilda – trots ökade kontakter dem emellan. Mönstret från det gamla bondesamhället fortsatte i allt väsentligt och målens ställning var oförändrat stark. De förändringar som målen var underkastade rörde huvudsakligen mera ytliga företeelser som vokabulär och en tendens till utjämning av tidigare inbördes skiljaktigheter.

c) Revolutionen

Perioden efter andra världskriget kan betecknas som en samhällelig revolution och ett *utsuddande av gränser*. Som ett resultat av starka förändringar i den övergripande samhällsstrukturen har mobiliteten och därmed blandningen av personer med olika bakgrund blivit av ett helt annat slag än under den tidigare brytningstiden. Följden har blivit en långt gående upplösning av de förut starkt inåtriktade och på så sätt gruppsammanhållande sociala nätverken. Därmed har individerna varit tvingade – eller känt sig fria – att söka en annan och vidare identitet än tidigare och denna strävan har gjort sig starkast gällande bland de unga. Identitetsbytet har manifesterats genom ett formligt språkbyte mellan generationer, samtidigt som målen själva undergått genomgripande förändringar.³

Dalmålen i den betydelse som avses här har en bortåt tusenårig historia och växte fram i Övre Dalarna, i grova drag området norr och nordväst om Falun och Borlänge exklusive de gamla socknarna Särna och Idre, där norska mål talats. Som först Levander (1925 s. 8 f.) och senare Envall (1930–47 s. 6) så övertygande visat, kom den språkliga utvecklingen i södra Dalarna redan från tidig medeltid att ta andra banor än i landskapets norra del. Orsaken är att söka i den starkt expanderande gruvnäringen, som var i stort behov av arbetskraft utifrån. Denna begynnande öppning utåt och särskilt mot Mälardalen ledde till omfattande samröre mellan människor av skiftande bakgrund. Det språk, dalabergslagsmål, som blev utmärkande för bygden kom alltså att skilja sig markant från språket i dalmålsområdet längre norrut eller, som Levander (1925 s. 9) uttrycker det: »Allt samverkade till att skjuta undan den gamla, helt på naturahushållning byggda kulturen – och därmed språket – till de övre av bergsbruket oberörda bygderna.» Men även till de södra delarna av Övre Dalarna nådde redan tidigt, som Envall (1930–47 s. 6 f.) påpekar, en del av de novationer som först fick fotfäste i landskapets södra del, medan språket längre norrut ända fram till tiden för hans avhand-

³ Denna utveckling i dalmålsområdet ska ses i ett allmängiltigt perspektiv. Efter att ha gått igenom en mängd olika fall från skilda delar av världen konstaterar Trudgill (2011 s. 13) sammanfattningsvis: »The correct generalization, then, seems to be that social upheavals of various sorts help to accelerate the rate of linguistic change.»

ling sägs ha bevarat sin ålderdomliga karaktär. På samma sätt talar Levander (1925 s. 34) om »bergslagsmålets segerrika framtåg» i den sydöstra delen av dalmålsområdet. Så fann han, att i dessa trakter talarna hade lagt bort företeelser som ursprungligen varit gemensamma för dalmålet i dess helhet liksom också senare utvecklade särdrag. Följden har blivit att, som Levander (1925 s. 35) sammanfattar, »man numera endast skymtar ränningen av dalmål under inslaget av bergslagsmål». Senare tiders samhällsomvandling, under det jag kallar »brytningstiden» och framför allt »revolutionen» har slutgiltigt inlemmat hela Övre Dalarna i den vidare svenska språkgemenskapen. Liksom mycket tidigare längre söderut i landskapet ser vi hur sådana öppna kontakter får språkliga konsekvenser: ett omfattande språkbyte mellan generationer och starka förändringar av de gamla målen på alla språkliga plan: vokabulär, fonologi, morfologi och syntax. I de följande avsnitten är det främst den senare processen som kommer att granskas och då med fokus på älvdalskan. Det ska visa sig att novationer som tidigare fått genomslag längre söderut successivt sprider sig allt längre norrut.

En viktig utgångspunkt för den historiska jämförelse som kommer att göras är de uppgifter Levander förser oss med i sina klassiska arbeten från början av 1900-talet (1909a, 1909b, 1925–1928). Levanders informanter hade fortfarande sina rötter i det gamla bondesamhället och avspeglar i stor utsträckning en klassisk form av älvdalska. Motpolen är undersökningar som gjorts under de senaste decennierna och som försökt kartlägga yngre generationers språk. Mina egna observationer är sålunda baserade på bandinspelade intervjuer med personer i tre olika generationer: äldre, över 70 år; medelålders, 40–60 år; yngre, 8–15 år. De genomfördes i början av 1990-talet och kompletterades med samtidigt utförda elicitationsexperiment och djupintervjuer (för detaljer se Helgander 2005). Ytterligare data som belyser den yngsta generationens älvdalska redovisades av Yair Sapir och Felix Ahlner vid den tredje konferensen om älvdalska i maj 2015. Deras undersökningsgrupp utgjordes av 19 barn i åldern 10–16 år, vilket innebär att man fångade in nästan alla i det åldersspannet som erhållit det av sammanslutningen Älvdalens besparingsskog instiftade priset för unga aktiva dalsktalare. Insamlingen av språkprov skedde 2013 och olika metoder användes för att dokumentera barnens faktiska bruk av älvdalska: intervjuer och styrda muntliga och skriftliga uppgifter. Sapir & Ahlner fokuserade på fonologiska, morfologiska och lexikala drag och hur de realiseras av de olika barnen. Eftersom jag själv studerat motsvarande detaljer bland barn i samma åldersgrupp ungefär 20 år tidigare, är de uppgifter Sapir & Ahlner lämnar viktiga för den fortsatta diskussionen.

Av betydelse är också Piotr Garbacz' doktorsavhandling (2010), där delar av den pågående förändringsprocessen studerats. Hans huvudsakliga intresseområde är syntaktiska spørsmål och de slutsatser han drar är grundade på grammatikalitetsbedömningar där 12 deltagare födda mellan 1927 och 1941

fick ta ställning till olika älvdalska exempelmeningar. Individer i samma åldersgrupp hade också valts ut av Peter Svenonius (2015) för intervjuer och elicitation, i avsikt att undersöka förändringar i älvdalskans kasussystem. Av stort intresse är vidare Garbacz & Johannessens (2015) redovisning av förändringar i älvdalskan mellan 1909 och 2009. Som underlag för sina iakttagelser har författarna en 2007 sammanställd korpus med spontant tal från 17 älvdalsktalande. Medan informanterna i Garbacz' undersökningsgrupp (2010) representerar en äldre generation, återspeglar korpusen från 2007 till en del yngre talarers språk. När Garbacz (2010) och Garbacz & Johannessen (2015) talar om tre stadier av älvdalska, har de som utgångspunkt min ovan nämnda periodindelning (bondesamhället, brytningstiden och revolutionen) och det blir med deras terminologi fråga om klassisk, traditionell och modern älvdalska. Informanterna i dessa två undersökningar representerar till större delen »traditionell älvdalska» och de har, som väntat, infört en hel del novationer jämfört med den klassiska formen. Garbacz & Johannessen nöjer sig med att redovisa vilka drag som undergått förändring och vilka som verkar förbli resistenta. De diskuterar dock inte vilka faktorer som ligger bakom den nya situationen, något som i högsta grad är en del av min analys. Flera av dessa frågor kommer att inställa sig i det följande detaljstudiet av ett språk i förändring. Bland mängden av tänkbara särdrag har jag valt ut ett mindre antal och då sådana som brukar anföras som de mest utmärkande för klassisk älvdalska. Det handlar om både arkaismer och novationer och de är att hänföra i första hand till fonologi och morfologi och till en mindre del till vokabulär och syntax. För att säkerställa så stor tillförlitlighet som möjligt ingår också många av dem i det material som Sapir & Ahlner nyligen presenterat.

2.1. Fonologi

Den tonande dentala frikativan /ð/ är en av de arkaismer som brukar tas till intäkt för älvdalskans ålderdomlighet och likhet med isländskan. Om vi vidgar vyerna tycks dentala frikativor vara relativt sällsynta i jordens språk. I ett europeiskt och historiskt perspektiv verkar de också bli allt ovanligare. De fanns i urgermanskan men är starkt marginaliserade i de nutida germanska språken. De har också försvunnit ur många lokala varieteter av engelska världen över – inte bara cockney – där vanligen /v/ eller /d/ resp. /f/ eller /t/ tar deras platser. Detta, liksom det faktum att de dentala frikativorna lärs in relativt sent av barn som lär sig sitt förstaspråk, visar tydligt att det är fråga om svårhanterliga och instabila språkljud. Att den sociala aspekten kan vara betydelsefull för förlusten av dentala frikativor illustreras av Trudgill (1986 s. 53–57) med fallet Norwich. Intressant, med tanke på vad som händer med motsvarande ljud i älvdalskan, är Crystals spekulation att någon gång i framtiden vad han kallar »World Standard Spoken English» kan komma att förlora de dentala frikativorna till följd

av omfattande kontakter med språk som saknar dessa fonem (Crystal 1997 s. 138).

Övergår vi sedan till svenskt område finner vi, enligt Wessén (1995 s. 82), att i den regionala varietet som utgör grunden för standardspråket den tonlösa dentala frikativan senast omkring 1400 sammanföll med /t/, medan den tonande levde kvar ända in i nysvensk tid. Också dalmålen har för länge sedan förlorat den tonlösa dentala frikativan och även /ð/ återfanns i början av 1900-talet endast inom ett begränsat område:

Det uråldriga, spirantiska uttalet av *ð* är fullständigt okänt i Ne[dan] Si[ljan] och V[äster]d[alarna] och bibehålles även i Ov[an] Si[ljan] i ganska ringa utsträckning. Intensitetscentrum för *ð*-uttalet är Älvd[alen], och framför allt denna sockens nordliga byar, såsom Brunsberg och Åsen. (Levander 1928 s. 5.)

Den tonande dentala frikativan har med andra ord levat kvar längst i de mest perifera delarna av dalmålsområdet och vi kan förvänta oss att ljudet har trängts tillbaka ytterligare under 1900-talet. Detta bekräftas också av såväl mina egna som Sapir & Ahlners undersökningar. Redan i mellangenerationen är andra alternativ vanligt förekommande och bland barnen är /ð/ numera tämligen ovanligt. I en tidigare artikel (Helgander 2000) har jag mera detaljerat behandlat hela förändringsförloppet och jag inskränker mig här till en allmän översikt. Som ersättare för tidigare /ð/ används med viss individuell variation ett flertal alternativ: /t, d, r/ och bortfall. Valet dem emellan är delvis inomspråkligt betingat och kopplat till ställning i ord, fras och sats. Av speciellt intresse är att det under en period med allt tätare kontakter med standardspråkstalande inte alltid är det standardspråkliga alternativet (/d, t/) som avgår med segern. Vi kan alltså inte tala om interferens i snäv bemärkelse; det är snarare så att en upplösning av tidigare normbevarande sociala nätverk banar vägen för osäkerhet och tendens till nyutvecklingar, som t.ex. i det aktuella fallet ett *r*-ljud. Vi kan iakta tre skilda fall där denna novation fått fotfäste:

- a) vissa pronomen, adverb och prepositioner, t.ex. *er* 'det', *liter* 'lite', *mitsjir* 'mycket', *ar* 'åt';
- b) perfekt particip- och supinumformer av vissa verb, t.ex. *kumir* 'kommit';
- c) bestämd form i sing. nom. och ack. av neutrala substantiv, t.ex. *buor-der* 'bordet'.

Även den yngsta generationen uppvisar det här mönstret och vi kan tala om en i det närmaste genomförd språkförändring. Vissa uppgifter hos Levander (1928 s. 6 f.) ger en antydning om själva upprinnelsen. Sålunda noterar han att i Östnor i Mora socken (belägen strax söder om Älvdalen) och även i angränsande byar /ð/ »övergått till ett ytterst egendomligt, *r*-liknande ljud» och att döma av de exempel han anför tycks detta vara fallet även i vissa andra

ställningar i ord än i nutida älvdalska. Vidare påpekar Levander att ett *r*-ljud »i någorlunda om Östnor påminnande uttal» återfinns även i de något nordligare belägna Morabyarna Bonäs och Gopshus och i närliggande Garberg i sydligaste Älvdalen och slutligen nämner han att intervokaltiskt /ð/, tydligen mera sporadiskt, övergår till *r*-ljud i norra Venjan och möjligen också i Näs-Malung i Västerdalarna. Som antytts ovan, är dentala frikativor instabila över tid. I förbigående ger oss Levander (1909b s. 46) ett intressant uppslag för att förstå den bakomliggande mekanismen. I sin undersökning av Åsenmålet i norra Älvdalen framhäver han först att han inte alls beaktar barnspråket trots att »här annars ganska intressanta iakttagelser [kunna] göras, såsom då många barn ersätta *ð* med *r*, d.v.s. den substitution för *ð*, som förekommer i byarna Garberg i Älvdalen, Gopshus och Östnor i Mora». Samtidigt konstaterar Levander att detta inte är uttryck för någon tydlig utvecklingstendens inom målet, då barnen senare tillägnar sig /ð/.

Precis på samma sätt förhåller det sig med det konsonantkluster [ɬ] som Steensland (1986 s. 8) valt att stava *hl* och som han beskriver som tonlöst *l*-ljud + tonande *l*-ljud. Enligt Steensland är i dagens älvdalska uttal med *sl* initialt, som i *slå* (tidigare *hlå*) mycket vanligt och han lägger till att yngre personer ofta ersätter *hl* med *sl* i alla ställningar. Här ser vi alltså ytterligare ett fonologiskt dialektdrag som är på väg att försvinna ur älvdalskan. Levander fann på sin tid att barnen många gånger införde *sl*-uttalet, men att de också så småningom gick över till de vuxnas hävdvunna ljudkombination. De här iakttagelserna, både vad gäller /ð/ och [ɬ], påminner om andra liknande fall som kommer att illustreras längre fram i min framställning. De kan alltså vara av största vikt för förståelsen av vissa språkförändringar. Som redan framhållits, tillägnar sig barn dentala frikativor relativt sent. På precis samma sätt hade barnen i Älvdalen för hundra år sedan svårt att i ett första skede uttala vuxengenerationens [ð] eller [ɬ] och vad de lyckades åstadkomma var en mer lättartikulerad »granne», d.v.s. [r] eller [sl]. När de efterhand var mogna därför och växte in i den tidens samhälle med starkt inåtriktade och i alla avseenden normbevarande sociala nätverk, förvärvade de även svårare och mera särpräglade ljud som [ð] och [ɬ]. När denna inre sammanhållning hade lösts upp, låg vägen öppen för en bestående språkförändring, som således får genomslag mellan generationer. Detta resonemang kommer att vidareutvecklas nedan.

Nasalvokaler är en företeelse som betraktats som särskilt utmärkande för klassisk älvdalska. Detta drag är ett arv från fornspråket men har gått förlorat på andra håll i det nordiska språkområdet. I början av 1900-talet fann Levander (1925 s. 213 f.) spår av nasalerade vokaler i Ore och Venjan och i något större utsträckning och med större regelbundenhet i Orsa. Själva kärnregionen var emellertid inskränkt till Bonäs, Våmhus och Älvdalen och inte heller på detta område rådde enhetlighet; förhållandena var mer utpräglade i nordväst än i sydost. Vi kan alltså återigen se en tendens till

upplösning av ett uråldrigt mönster, som förmår hävda sig allra längst i de mest avlägsna bygderna. Mycket grovt uttryckt har klassisk älvdalska uppvisat nasalerade vokaler före och efter nasalkonsonant. Dessutom, och kanske intressantast av allt, har nasalvokal uppträtt i fall då den under forndalsk tid eller tidigare följts av en numera försvunnen nasalkonsonant, t.ex. *gås* [gõ:s] (jfr ty. *Gans*). Även om nasalvokalerna är egna fonem i mera konservativ älvdalska, är de känsliga för standardsvensk påverkan. Typologiskt-diakront ser vi att de är instabila; älvdalskan är den enda nordiska varietet som bevarar detta fornnordiska språkdrag och främre nasalvokaler är älvdalskan förmodligen ensam om i Europa (Sapir 2006 s. 22). Ändå bevarades nasalvokalerna in i vår tid och när de nu är på väg att försvinna, beror det på att de därför gynnsamma samhällsbetingelserna föreligger. Med andra ord, det handlar återigen om ett skede då kontakterna utåt är vidöppna och då en uppväxande generation av dalsktalande inte längre inlemmas i en sluten gemenskaps språkliga norm. Vad som kan ha förberetts genom viss vacklan i föräldragenerationen får fullt genomslag bland barnen. Mot den bakgrunden är det knappast överraskande att endast ett av de 19 barnen i Sapir & Ahlners undersökningsgrupp gav prov på visst bruk av nasalvokaler. Överensstämmelsen med mina egna resultat är fullständig (se Helgander 2005).

Halvvokalen /w/ är en annan arkaism som levat kvar i älvdalskan långt efter det att den försvunnit ur det som kom att bli standardspråket, liksom ur andra lokala varieteter. Detta från fornspråket ärvda ljud återfinns så gott som uteslutande i målen i Ovansiljan och utgör där ett av områdets »mest iöronenfallande språkliga egenskaper» (Levander 1928 s. 102 f.). Sammanfallet med /v/, som redan var fullt genomfört i Nedansiljan, hade på Levanders tid nått även Sollerön och de östliga Morabyarna Norret, Nusbä, Garsås och i viss utsträckning Färnäs. Följande överraskande har denna tendens numera spritt sig även till Älvdalen. Barnen i både min och Sapir & Ahlners undersökningsgrupp uppvisar inte längre något konsekvent bruk av [w], det är snarare fråga om både inter- och intraindividuell variation. Ett sådant stadium kan vara en indikation på att fonemet kan komma att helt sammanfalla med /v/. Återigen förbereds en sådan förändring av enstaka individer i vuxengenerationen, som också sporadiskt uttalar [v] i stället för förväntat [w]. Förlusten av halvvokalen /w/ är ytterligare ett exempel på att en språkförändring också kan leda till en reduktion i graden av språklig komplexitet i och med att uppsättningen av fonem minskar (vilket ju också blir fallet när /ð/ ersätts av /t/, /d/ eller /t/ eller då orala vokaler generaliseras).

Det mönster som just beskrivits för sammanfallet mellan /w/ och /v/, kan även i allt väsentligt tillämpas i fallet [ŋ] för tidigare [ŋg]. Det innebär en anpassning till standardspråket, där [ŋ] i de aktuella fallen inte längre är en allofon av /n/. Levanders beskrivning av förloppet under tidigt

1900-tal är av stort intresse eftersom vi får stöd för antagandet att spridningen av en novation sker steg för steg och det gäller i såväl lingvistiskt som geografiskt och tidsmässigt hänseende. Vi får sålunda en mycket god bild av den variation som råder under ett förändringsskede. Samtidigt får vi åter ett bevis på att Levander i mångt och mycket är en föregångsman när det gäller beskrivningen av språklig variation och förändring. Efter att ha fastställt att [ŋg] kvarstår i Ovansiljan och Övre Västerdalarna, fortsätter han:

På samtliga övergångsområden framträder i nu behandlade fall en stark motsättning mellan äldre och yngre språk, detta då att förstå ej blott som olika generationers språk utan även som olika gårdars och olika byars mer eller mindre forntrogna språk. I Lima ha sålunda iakttagits samtliga stadier i **ng**-utvecklingen, från de gamlas bibehållande av **g** i alla ställningar ända till fullständigt bortfall, det senare dock endast hos de centrala byarnas ungdom. I n. Ve[njan] synas de gammaldags talande gårdarna i Stutt behålla **g** i alla ställningar, under det att det mera »moderna» Västbygge redan försvagar det t.o.m. i fall som **tunŋ(g)ä** a. pl. 'tunga'. I ö. Mora låter ungdomen (åtminstone i Noret, Nunsås och Garsås) **g** försvagas eller falla, dock endast i slutljud, ex. **keliŋŋ(g)** 'käring' men pl. **keliŋŋgä**. (Levander 1928 s. 27.)

Bland mina älvdalska informanter antyds utvecklingen någon enstaka gång bland personer i mellangenerationen. Den griper sedan om sig bland barnen men är långt ifrån slutförd. I ord som inlånats från standardspråket kan man märka att [ŋ] utan anpassning förs över till älvdalska (t.ex. *klänning* och *träning*) och det är möjligt att sådana fall bidrar till att känslan för det gamla [ŋg]-uttalet försvagas. Sapir & Ahlner har ännu inte presenterat några rön gällande hur (äldre) /ng/ hanteras av barnen i deras undersökning.

Samtliga punkter som hittills diskuterats rör språkdrag som ärvts från fornspråket och de förändringar vi ser kan i mångt och mycket sägas vara liktydiga med fonologiska förenklingar resp. påverkan från standardsvenskan. När jag nu går över till att behandla de för älvdalskan så utmärkande sekundära diftongerna förhåller det sig annorlunda. Det handlar här om novationer som älvdalskan delar med andra mål i Ovansiljan. Som underlag för den följande analysen inskränker jag mig till ett fåtal väl kända fall. Fornspråkets långa /i/ i ett ord som *is* motsvaras sålunda av *ej* eller *äj* på Sollerön och i Mora, medan det ändå mer avancerade stadiet *aj* är typiskt för Orsa, Våmhus och Älvdalen (Levander 1925 s. 150 f., Edlund 1990 s. 352; jag följer i fråga om diftongerna Edlunds notation). Ändå fler distinktioner kom till uttryck då fornspråkets långa *u* och långa *y* diftongerades: *åu*, *åj*, *öj*, *ôj*, *aj*, *au* resp. *öj*, *ej*, *ôj*, *åj*, *aj* (Levander 1925 s. 180 f., 196 f., Edlund 1990 s. 352). Vidare kan nämnas den diftong som Steensland (1986 s. 9) stavade *uo* (i ett ord som *kuogå* 'titta') och som han beskriver på följande sätt: »Uttalet varierar mycket mellan byarna. Vanligast öster om älven är ett *u* + ett diffust *ä*-, *e*- eller *ö*-liknande ljud. Väster om älven är första ljudet i regel

ett o.» Den fluktuation som beskrivs här ger en antydning om upprinnelsen till de olika diftongerna i Ovansiljan. Generellt kan vi se att vokaler (såväl monoftonger som diftonger) kan undergå subtila modifieringar. Otaliga studier världen över belyser denna tendens och de socialt verkande bakomliggande drivkrafterna.⁴ Små kvalitativa skillnader i hur vokalljud realiseras kan sålunda förse oss med intressanta upplysningar om sociala relationer individer och grupper emellan. Även på konsonantismens område finner vi för övrigt en del exempel på hur ljud kunde utvecklas i skilda riktningar i olika delar av dalmålsområdet. Intressant är Levanders beskrivning (1928 s. 260) av en viss aspekt av den s.k. förmjukningen av /g/: »Förmjukningens resultat växlar snart sagt i det oändliga, och motsatser uppträda ej blott mellan olika socknar och olika byar utan även inom byarna, t.ex. mellan olika generationers språk.»

Koncentrerar vi oss på Övre Dalarna får vi här en god uppfattning om hur den för landet unika dialektala särprägel och splittringen en gång formades. Det gamla bondesamhället där de olika målen utbildades var starkt fragmenterat och sönderföll i en mängd smärre mer eller mindre självständiga och inåtvända enheter. Socknarna och kanske alldeles speciellt de för Övre Dalarna så karakteristiska storbyarna, oberörda av de skiftesreformer som genomfördes på andra håll, var viktiga sammanhållande komponenter. Utifrån en gemensam bas utvecklade sig stor mångfald och variation och det gäller såväl språk som alla övriga kulturyttringar. Solidaritet med de egna var avgörande för medlemmarnas överlevnad och därmed skapades en bestämd identitetskänsla, som också kom att markera en gränsdragning gentemot omgivningen. Ett övertygande bevis på en sådan samhällsordning är just språket. Levander (1928 s. 260) talar inte helt utan anledning om »dalmålets tusenden och tiotusenden olika ljud». Vad beträffar diftongeringarna uppvisar de alla ett likartat förlopp: ytterlighetspunkterna nås i de nordligaste delarna (Orsa, Våmhus och Älvdalen), medan förloppet avstannar på ett tidigare stadium längre söderut (som på Sollerön och i östra Mora.). Det verkar alltså som om människor i de mest perifera trakterna kunde driva ett sådant särskiljande drag som diftongering av långa vokaler allra längst. Samtidigt bevarade man här tills vidare allra bäst ålderdomligheter, inom såväl fonologi som morfologi.⁵

Inom ramen för detta allmänna mönster skilde de olika gemenskaperna ut sig från varandra genom nyansskillnader som främst berör diftongens första element. Förstadiet, som i stort sett stannade av på Sollerön, beskrivs av Le-

⁴ Klassisk och ständigt citerad i detta sammanhang är Labovs undersökning på Martha's Vineyard (1963).

⁵ En liknande situation har rätt i nordöstligaste Skåne, västligaste Blekinge och delar av södra Småland, som på en gång är ett morfologiskt och fonologiskt reliktområde (Sjöstedt 1944 s. 80 ff., Hedström 1932 s. xviii ff.) och intensitetscentrum för den sydsvenska sekundära diftongeringen (Swenning 1909–10, 1917–37 s. 28 ff., Sjöstedt 1944 s. 76 ff.).

vander (1925 s. 181) på följande sätt vad gäller *u*-ljudet: »synes det [...] antagligast, att diftongeringen börjat med ett alltmåra pressat uttal av det långa, slutna *u*-ljudet, vilket småningom lett till uppkomsten av ett *e*-aktigt ljud eller i detta fall kanske snarare en neutral vokal som förslag till *u*». Levander (1925 s. 151, 189) antyder dessutom att även i sydligare delar av dal-målsområdet en del långa vokaler kunde visa ansatser till en glidning (se även Björklund 1959 s. 25). Min tolkning av sådana uppgifter är dels att det kan vara svårt att hålla en lång vokal »ren» och att det förmodligen gäller särskilt i vissa fonetiska omgivningar, dels att det måste finnas en bakomliggande social kraft och ett behov för att driva igenom en slutgiltig diftongering. En sådan insikt kan också kasta nytt ljus över den historiska utvecklingen i Ovansiljan. Enligt Björklund (1990 s. 18) ansåg Levander att den sekundära diftongeringen här inträtt redan under 1200-talet och att den sedan helt eller delvis ebbat ut på 1300-talet. Som Björklund (1956 s. 70–73) själv visat, fortsatte emellertid utvecklingen ännu under 1600- och 1700-talen. Det betyder förstås att den sedan länge fortgående divergensen mellan byar och socknar var fullt levande under dessa århundraden. Först i mitten av 1800-talet kulminerade ju, som tidigare konstaterats, det gamla på naturhushållning baserade starkt lokalt förankrade bondesamhället. Därefter följde under något sekel en brytningstid (före den fullständiga omvandlingen efter andra världskriget), då kontakterna över tidigare gränser vidgades och förutsättningar skapades för att alla de små enheter som förut glidit mer och mer isär åter skulle komma att närma sig varandra – med viss språklig konvergens som följd.

Den viktiga slutsatsen av det här resonemanget är att språket inte förändras av sig självt; det är människor i socialt samspel som hela tiden *skapar* förändringarna. Visserligen handlar det här om ett skapande som ligger på ett delvis omedvetet plan, men ändå manifesterar den ovan illustrerade divergensen allra tydligast människors behov av att stärka sambandet inåt, samtidigt som ett avstånd gentemot omgivningen markeras. Traditionellt har man velat se upprinnelsen till dialektal variation som en ofrånkomlig konsekvens av topografiska hinder och geografiskt avstånd. Först senare har ett sådant tillstånd tillförts en social dimension. Enligt den tolkning som föreslås här är det snarast människors sociala medvetenhet och behov som driver fram processen. På liknande sätt förklarar Lindström (2015) göteborgarnas sätt att vilja framhäva sina speciella språkdrag (t.ex. *ö*-ljudet i *gött* 'gott') som en följd av den naturliga rivaliteten mellan landets största och näst största stad. Man vill helt enkelt överdriva sina dialektala egenheter för att stärka gruppidentiteten. Samma mönster tycker sig Kotsinas (2002 s. 172 ff.) se i Stockholmsungdomars sätt att gemensamt och gentemot de vuxna modifiera uttalet av t.ex. *ä*-ljudet. Det nya draget har alltså inte skapats av en enskild individ, det är »resultatet av en kollektiv process». Så kom också inbyggarna i Ovansiljan, och då inte enbart i Älvdalen, att markera sitt hem-

mahörande genom att ge diftongeringen av långa vokaler skilda nyanser.⁶ Mot den bakgrunden kan ljuden ses som både identitetsskapande och -skapande. Också under en period då målen är utsatta för stora förändringar visar de sig resistenta och behålls även i den yngsta generationen, vilket barnen i min undersökning tydligt visar.⁷

Å andra sidan är det endast ett fåtal av alla sådana ständigt förekommande vokalgliedningar som sprids i en språkgemenskap och leder till en bestående språkförändring. I sin undersökning av Åsenmålet i norra Älvdalen slår Levander (1909b s. 46) fast att de flesta språkljuden är konstanta och uttalas lika och används i samma fall av tre detaljstuderade generationer i gårdar med oblandad härstamning från byn. Trots det skriver han i sin slutsummering att Åsenmålet »alls ej [är] enhetligt, utan sönderfaller i en mängd individualspråk, gårdars eller enskilda individers» (1909b s. 59). Bland vokalljuden illustreras detta förhållande främst av långt /o/, som uppvisar flera olika skiftningar (Levander 1909b s. 47 f.). Intressantast av allt är diftongeringen till *åu*, t.ex. *såuv* 'sover'. Denna novation fann Levander i de yngstas tal i gårdar där Åsenmålet för övrigt talades allra renast och utifrån den iakttagelsen gjorde han förutsägelsen att detta uttal också förmodligen angav riktningen för den framtida utvecklingen av målet. Gunnar Nyström (personligt meddelande den 13 mars 2016) undersökte under 1960- och 70-talen det då rådande förhållandet och som informanter hade han personer i regel födda mellan 1890 och 1910 och i något fall så sent som 1949. Nyströms iakttagelser ger visst stöd för Levanders antagande att hans generation 3 skulle ta med sig *åu*-diftongen till vuxen ålder, men det är ändå osäkert om detta uttal kommer att bli det dominerande. Av Nyströms ca 30 sagespersoner hade ca 1/3 *åu*-uttal (med viss individuell variation), medan ca 2/3 för motsvarande fonem använde *å*-monoftong, vars kvalitet kunde skifta mellan olika talare. Någon fortsatt dokumentation av vad som skett under senare delen av 1900-talet har inte gjorts, och då måste man också hålla i minnet att den interna utvecklingen senare också alltmer »störts» av influenser utifrån. Som jag ser det, bidrar ändå det här exemplet till förståelsen av vissa språkliga förändringar. Novationer får genomslag hos den unga generationen och förutsatt att de blir allmänt accepterade och bestående leder de så småningom till språkförändring. Även i en så på det hela taget statisk och konformistisk miljö som det gamla bondesamhället i Övre Dalarna kunde ett uppväxande släkte ge uttryck för sin inneboende frigörelsesträvan, något som också med ganska

⁶ Inte heller Trudgill (1996 s. 18) finner det osannolikt att just sådana drivkrafter kan komma till uttryck i människors språkliga beteende och han hänvisar såväl till Labovs undersökning på Martha's Vineyard (1963) som till Amund B. Larsen (1917) och hans begrepp »naboopposition».

⁷ Även om diftongeringarna behålls av barnen är det inte osannolikt att de båda elementen undergått vissa modifieringar. Denna frågeställning har ännu inte blivit föremål för forskning.

små medel kunde komma till uttryck i ett mål som de för övrigt i allt väsentligt delade med de äldre. Den konflikt mellan generationer som detta kunde ge upphov till fann också Levander i Åsen (1909b s. 46): »de unga håna de gamla för att de tala så [...] 'klumpigt och fult', de gamla å sin sida klaga över att ungdomen håller på att glömma det gamla språket». Barnen och ungdomarna i de stora byarna i Övre Dalarna var så talrika att de gemensamt hade kraft att hävda sina små »moderniteter» i förhållande till de vuxna och att därmed över tid driva fram smärre modifieringar på fonologins område. Vad som tog sin början i en konflikt mellan generationer i en och samma gemenskap förde efterhand till ökad divergens även mellan angränsande byar och socknar, eftersom ju de unga kunde introducera olika novationer från sina skilda håll. Lokalpatriotismen och antagotismen mellan grannbyar och socknar är mera påtaglig i dalmålsområdet än kanske någon annanstans i landet. På språkets område tog man fasta på varandras karakteristiska egenheter och härmade och förlöjligade sådana drag, samtidigt som just dessa detaljer stärkte samhörigheten inåt. Vi kan här se en påtaglig skillnad mellan Övre Dalarna och Island, trots att språken på båda hållen för övrigt uppvisar så många ålderdomligheter. Bebyggelsemönstren är helt annorlunda: i stället för stora folkrika byar var bondgårdarna på Island från äldsta tid belägna långt från varandra. På så sätt bildade gårdarna på det hela taget slutna enheter och de sociala nätverken formades mellan generationerna inom en begränsad familjekrets. Barnen växte då helt naturligt in i den språkliga förebild som föräldrar och far- och morföräldrar utgjorde (jfr Holm 1992 s. 611 f.).⁸

2.2. Morfologi

Även om de unga redan i det gamla bondesamhället på enstaka punkter kunde introducera mindre språkliga förändringar, tillägnade de sig fortfarande i allt väsentligt den norm som de vuxna försåg dem med. Som Levander (1909b s. 49 f.) så övertygande framhäver i sin studie av Åsenmålet, gäller detta även för morfologin. Inledningsvis nämner han att hela det vidlyftiga ordböjningssystemet i gårdar med »ren härstamning» behålls »märkligt väl» även av de yngsta. Visserligen fann han att småbarnen till att börja med hade stora svårigheter med ordböjningen men han lade också märke till att de efterhand övervann svårigheterna och att de vid 6–7 års ålder talade »fullständigt rent». Så använde de flesta barn före den åldern vanligtvis ackusativformer i stället för nominativformer av substantiv, t.ex. *kambin* för *kamben* 'kammen', former som *wegir* för *weer* 'vägar' och ackusativformer i stället för dativ efter prepositioner som styr dativ. Liksom fonologin uppvisar den klassiska älvdalskans morfologi en hög grad av komplexitet jämfört med

⁸ För likheter mellan Övre Dalarna och Färöarna se Sandøy 2001, 2004 s. 61–63.

standardspråket. Vi kan utgå ifrån att senare tiders samhällsomvandling med många fler och frekventare öppningar utåt även fått omfattande konsekvenser inom ordböjningsläran. Detta bekräftas också till fullo av mina egna och Sapir & Ahlners undersökningar bland unga informanter. Redan Levander lade märke till en – om än begränsad – tendens till upplösning bland älvdalsktalande i början av 1900-talet. Återigen tycks det vara de yngsta talarna som går i spetsen för ett sådant – ännu sällsynt – normbrott och slutgiltigt genomför en förenkling, som de kan ha hört förstadiet till bland de äldre. Sålunda observerade Levander (1909b s. 51) att i Åsen den traditionella nominativen på *-o* av 5:e deklinationens feminina substantiv hade börjat ersättas av ackusativformen på *-u*, vilket alltså fick till följd att standardspråkets *fluga* under en period kunde motsvaras av både *flugu* och *flugo* i nominativ. Levanders äldsta sagespersoner höll ännu undantagslöst fast vid äldre *flugo*, medan de yngsta nästan genomgående använde det »modernare» alternativet *flugu*, och mellangenerationen, som man kan förvänta sig, var mera splittrad i sitt val.

Vidare ger Levander (1909a s. 11) enstaka exempel på redan genomförd utjämning mellan nominativ- och ackusativformer. Vissa, i regel mera avlägset liggande byar, som Åsen och Brunnsberg, skilde fortfarande i plural mellan obestämd och bestämd form nominativ av 1:a deklinationens maskulina substantiv, t.ex. *kaller* 'karlar' resp. *kallär* 'karlarna', medan centralt belägna byar, där kontakterna med omvärlden tidigast började göra sig gällande, hade genomfört en utjämning av denna fonetiskt tämligen subtila skillnad och då till förmån för det obestämda alternativet. Som ett typexempel på en mera generell utvecklingslinje, låt oss ta Levanders beskrivning av den historiska nedbrytningen av en från nominativ skild ackusativändelse i obestämd form plural av 1:a deklinationens maskulina substantiv och se på hur det förhåller sig på andra håll i dalmålsområdet. Levander (1928 s. 111) konstaterar först att någon sådan distinktion inte längre förelåg i Nedansiljan och i Västerdalarna och att även i södra Venjan den särskilda ackusativformen var död. I övriga delar av det sydvästra Moraområdet (Vika, Sollerön, norra Venjan) hade, som han uttrycker det, »den vacklan, som föregår döden, inträtt». Däremot fann han att den särskilda ackusativändelsen ännu levde »ett friskt liv» i de norra och östra delarna av Ovansiljan och även i Ore. Ett liknande förhållande registrerade Levander (1909a s. 30) bland 4:e deklinationens feminina substantiv: en från bestämd form plural nominativ och ackusativ skild obestämd form (t.ex. obest. *kuller* : best. *kullur*) förekom i Åsen och de flesta byar väster om Dalälven, medan övriga byar inte uppvisade någon sådan skillnad.

Sedan Levanders tid har upplösningen av tidigare komplexa böjningsmönster blivit allt vanligare och alltmer genomgripande. Här kan jag inte belysa mer än ett fåtal fall och då sådana som visar att älvdalskan omformats i grunden under det senaste seklet. För detaljstudium har jag valt att koncen-

trera mig på huvudtyper av maskulina substantiv.⁹ I klassisk älvdalska görs en skillnad mellan nominativ och ackusativ plural, t.ex. i obestämd form *kaller* 'karlar' resp. *kalla* (1:a dekl.) och *ukser* 'oxar' resp. *uksa* (3:e dekl.; Levander 1909a s. 11, 18, Åkerberg 2012 s. 128–135, 145–148). I gammalt mål skilde sig vidare den plurala nominativformen på *-ir* i 2:a deklinationen från ackusativen på *-i*, t.ex. obestämd form *rövör* 'rävar' resp. *rövi* (Levander 1909a s. 16 f.; Åkerberg 2012 s. 143 f.).¹⁰ Levander ger inte mer än en antydning om att en utjämning kan vara på väg. Så säger han i en not att en förenkling började gripa omkring sig redan på 1920-talet bland barn i Åsen födda omkring 1910 (Levander 1928 s. 316). Därav kan vi indirekt sluta oss till att en brytningstid med vidgade kontakter och upplösning av en del äldre komplexa mönster börjat vinna terräng i byn. Ändå intressantare är kanhända uppgiften att sporadiska förekomster av nominativform i stället för förväntad ackusativ kunde höras ännu längre tillbaka i tiden i Åsen. I en gård där mannen talade ett med vissa älvdalsord starkt uppblandat Malungsmål och även kvinnan påverkats av det främmande målet observerade Levander (1909b s. 56) flera ursprungligheter i barnens språk; så hade de t.ex. ersatt de gamla plurala ackusativformerna *påika* 'pojkar' och *uksa* 'oxar' med nominativerna *påiker* resp. *ukser*. Den fortfarande på det hela taget slutna bymiljön var dock ännu inte gynnsam för att sådana avsteg från den sedan gammalt etablerade normen skulle tas upp och sprida sig. Annars kan de just anförda fallen tas som något av ett skolexempel på vad som händer med dialekter och språk i kontakt med andra varieteter. I en sammanfattande diskussion i slutet av artikeln sätter jag detta konstaterande i ett vidare teoretiskt sammanhang.

En annan numera vanlig utjämning mellan nominativ och ackusativ, som efter en viss vacklan tycks verka i motsatt riktning, rör bestämd form singular av maskulina substantiv i 3:e deklinationen. Så använder flera av mina informanter i subjektställning former som ursprungligen var inskränkta till enbart ackusativfunktionen, t.ex. *brindan* 'älgen', *rackan* 'hunden' och *påikan* 'pojken' (se även Steensland 1986 s. 13, 81). Barnen i Sapir & Ahlners undersökning bekräftar det här mönstret och väljer genomgående alternativet *rackan*. Nära fullbordan är motsvarande process bland 4:e deklinationens maskuliner. I min bildutfrågning ville jag ta reda på vilka former sagespersonerna gör bruk av motsvarande svenskans två ord *hare* och *släde*. Äldre älvdalska har här skilda ändelser i nominativ och ackusativ (obestämd

⁹ När det gäller 4:e deklinationens feminina substantiv, dit ett ord som *kulla* 'flicka' hör, illustreras kasusupplösningen av Sapir & Ahlners nyligen genomförda undersökning bland barn samt av min egen analys i ett tidigare arbete (1996 s. 70–74).

¹⁰ De gamla ackusativerna *kalla* (1:a dekl.), *uksa* (3:e dekl.), *rövi* (2:a dekl.) var dessutom nasalerade i bestämd form men inte i obestämd. Denna fina distinktion kan upprätthållas endast så länge nasalvokaler fortsätter att användas av språkbrukarna, vilket, som vi sett, inte längre är fallet, särskilt bland yngre talare. Skillnaden hade försvunnit i tydligt belägna Garberg redan i början av 1900-talet eftersom nasalvokaler tidigt kommit ur bruk där. (Levander 1909a s. 11.)

form singular): *eri* och *hliði* (*sliði*) resp. *erå* och *hliðå* (*sliðå*). Steensland (1986 s. 34, 47) anger dock som uppslagsord enbart de sistnämnda alternativen, vilket antyder att ackusativen numera har trängt undan den gamla nominativen. Han gör emellertid ett tillägg i fallet *hliðå* (*sliðå*) och nämner även *hliði*, som betecknas som en »äldre grundform». Redan Levander (1909a s. 21) noterade att ackusativändelsen *-ån* i bestämd form singular av dessa substantiv hade ersatt nominativen *-in* i de två sydliga byarna Gåsvarv och Väsa, en utveckling som uppenbarligen spritt sig sedan dess. Också i plural har traditionellt olika ändelser brukats i nominativ och ackusativ: *-ir* (både bestämd och obestämd form) resp. *-å* (bestämd form med nasalering, obestämd form utan nasalering). När jag bad mina informanter översätta frågan *Ser du hararna?* eller tala om vad de såg på bilder som föreställde en hare eller en släde och två harar eller två slädar, visade det sig råda en hel del osäkerhet och det gällde främst pluralformerna och bland barnen. Eftersom de här orden inte tillhör de vanligaste, är det knappast ägnat att förvåna. Vad beträffar de singulara grundformerna var enigheten närmast total: *erå* resp. *hliðå* (*sliðå*). Som plural övervägde *erir* (både bestämd och obestämd form nominativ och ackusativ) i vuxengruppen, medan särskilt barnen introducerade nybildningar som *erår* och *erur*.

Sammanfattningsvis kan vi slå fast att den gamla distinktionen mellan nominativ- och ackusativformer av substantiv försvunnit i modern älvdalska och vi kan alltså tala om en fullt genomförd språkförändring. Att detta stadium praktiskt taget var uppnått redan i traditionell älvdalska bekräftas av de undersökningar som redovisas av Svenonius (2015 s. 207–213), Garbacz (2010 s. 39–41) och Garbacz & Johannessen (2015 s. 14). Av särskilt intresse är Svenonius uppgift att äldre och språkligt medvetna talare bland hans informanter (födda före 1950) kände till de gamla ackusativformerna och ansåg dem vara de korrekta i ackusativsammanhang och vidare att de själva använde dem vid elicitation, men att de däremot inte producerade dem i spontant tal.

Dativformer har ständigt framhävts som ett av älvdalskans allra mest karakteristiska morfologiska särdrag. De har också visat sig mer motståndskraftiga än distinktionen nominativ : ackusativ. Levander (1928 s. 112) ansåg sålunda att älvdalskan – till skillnad från främst målen längre söderut men även i den nära omgivningen – ännu i början av 1900-talet i allt väsentligt stod »på fullt bibehållen fornspråksståndpunkt». Den söderifrån kommande kasussynekretismen vill jag här endast belysa med exemplet Leksand sådant det beskrivs av Levander (1928 s. 112).¹¹ I den nordligt belägna Åsbyggefjärdingen och än mer i Siljansnäs var dativformerna levande i de äldstas språk och medelålders personer mindes ännu allmänt sådana former.

¹¹ Utbredningen av ett levande bruk av dativformer resp. rester av dativ i Dalmålsområdet över huvud visas översiktligt av en karta hos Björklund 1994 s. 88.

I de båda sydliga Leksandsfjärdingarna kunde Levander däremot endast anteckna enstaka förekomster av dativ. Den sista personen i området som, enligt Levander (1928 s. 313), använde dativformer var en gammal bondhustru som avled 1918 vid 82 års ålder. Hon ville dock inte själv kännas vid en sådan ålderdomlighet i sitt tal. Levander lägger till att det var allmänt förekommande att folk på detta sätt »liksom skäms» för former som kommit ur bruk. Den här iakttagelsen kunde snarast uppfattas som ett kuriosum om det inte vore för att den förmodligen speglar något mera allmängiltigt och, som vi kommer att se, kan kopplas samman med den tidigare berörda tendensen för ett ungt och uppväxande släkte att vilja frigöra sig från en äldre generation och även låta detta komma till uttryck i språket.

Återvänder vi till Älvdalen och mina informanter, finner vi att redan de äldsta inte längre genomgående upprätthåller den gamla normen för bruket av dativ. I mellangenerationen är användningen av dativformer ännu mera inskränkt. En kvinna i den gruppen lämnade en intressant kommentar och förklarade att hon för egen del inte gjorde bruk av dessa gamla former, men att hon kände till att de förekom bland äldre talare. Här inställer sig lätt en jämförelse med den ovan nämnda bondhustrun i en Leksandsby, som för ungefär 100 år sedan förnekade sina dativformer. I mina inspelningar med barn i Älvdalen finns inga som helst tecken på att dativ längre är ett levande kasus. Överensstämmelsen med Sapir & Ahlners undersökningsgrupp 20 år senare är även på den här punkten total. Detsamma gäller de uppgifter Garbacz & Johannessen (2015 s. 31) förser oss med. Svenonius (2015), vars informanter var födda före 1950, visade fortfarande mera levande, om än inte konsekvent, bruk av dativformer och det gjorde att han för traditionell älvdalska valde att betrakta dativ som ett särskilt kasus. Detta stadium måste nu anses vara passerat. Lika lite som i standardspråket finns längre, bland yngre älvdalsktalare, någon formell skillnad mellan nominativ, akkusativ och dativ av substantiv. Om vi bortser från genitiven, har därmed paradigmet för ett maskulint substantiv som *kall* (1:a dekl.) 'karl' reducerats från 9 olika former i klassisk älvdalska till 3 (obest. sg. *kall*, best. sg. *kalln*, best. och obest. pl. *kaller*) i modern.

Ett detaljstudium av förekomster av dativ bland mina äldre informanter visar att det nästan uteslutande handlar om användning efter preposition. Ett annat viktigt fall då dativ förväntas är tillsammans med verb. Antingen är det då fråga om indirekt objekt eller en stor mängd verb som »stått med» dativ (Levander 1909a s. 99–105, Åkerberg 2012 s. 290–294). Mina inspelningar visar att ingetdera fallet är vanligt förekommande i löpande tal och det är därför inte förvånande om dativen verkar försvinna tidigare i verbkonstruktioner än tillsammans med preposition. Dativstyrande prepositioner är begränsade till antalet, men å andra sidan förekommer de mycket ofta i en mängd olika sammanhang och det bidrar nog till att ett äldre språkbruk lyckas hävda sig bättre. En annan tendens, som uppmärksammats av Gar-

bacz (2010 s. 39), Garbacz & Johannessen (2015 s. 14) och Svenonius (2015 s. 219–222), är att dativformer av substantiv i obestämd form getts upp tidigare än i bestämd form. Under ett skede då dativen är på väg att försvinna ur språket har såväl Garbacz & Johannessen (2015 s. 30) som jag själv funnit exempel på att den allmänna osäkerheten om de gamla reglerna ibland leder till hyperkorrekt bruk efter prepositioner som förväntas styra ackusativ. Precis som Levander (1928 s. 112 f.) på sin tid observerade på andra håll i dalmålsområdet lever numera dativformer kvar längst i stelnade fraser som *i buðum* 'i fäbodarna' (se även Garbacz & Johannessen 2015 s. 30). Sådana kvardröjande fall kan inte tas som bevis på en levande känsla för dativ i modern älvdalska (jfr standardsvenska uttryck som *fara å färde*, *i sinom tid*, *allom bekant* o.s.v.). Dativens försvinnande får också konsekvenser för hur genitiv uttrycks. Enligt både Levander (1928 s. 111 f.) och Åkerberg (2012 s. 121) finns det två olika sätt att markera ett ägandeförhållande: antingen läggs ändelsen *-es* till substantivets dativformer eller sätts ett substantiv i dativ direkt efter sitt huvudord, t.ex. *etta kallem* 'mannens mössa'. Detta mönster har numera ersatts av en *s*-ändelse lagd till substantivets grundform, precis som i standardspråket, t.ex. *kulla(e)s buok* 'flickans bok' och *kullures buok* 'flickornas bok'. Återigen är detta helt i linje med Sapir & Ahlners slutsats, och de exempel de funnit är *rakkanes äger* 'hundens ägare' och *rakkans husse* 'hundens husse'.

Slutligen ska den pågående upplösningen av äldre språkliga normer illustreras med enstaka exempel från andra ordklasser än substantiv. Sålunda visar mina informanter en hel del osäkerhet i sin behandling av 3:e personens personliga pronomen. I plural finns det exempelvis de som tenderar att bruka den gamla objektsformen *diem* 'dem' även som subjekt, och det gäller inte enbart personer från Evertsberg och Väsa, där Levander (1909a, s. 63) noterade en sådan tendens redan i början av 1900-talet. Enstaka individer utsträcker i stället användningen av den traditionella nominativen *dier* 'de' till objektsfunktion. Även på den här punkten råder samstämmighet mellan mina egna iakttagelser och de resultat som Sapir & Ahlner och Garbacz & Johannessen (2015 s. 31–34) redovisar. En annan detalj som är av stor principiell betydelse, rör räkneordet motsvarande standardsvenskans *två*. I gammalt Älvdalsmål fanns olika former för maskulinum, femininum och neutrum: *twer*, *twär* och *tau* och därutöver delvis särskiljande böjningar i ackusativ och dativ (Levander 1909a s. 59, Steensland 1986 s. 108). Redan i början av 1960-talet fann Nyström (1964 s. 90) i sin studie av språket i Karlsarvet att äldre, medelålders och vissa yngre personer ännu gjorde skillnad mellan de maskulina och feminina formerna, medan merparten av unga talare använde maskulinformen *twer* även i femininum. Likaså hade *tau* i neutrum, som fortfarande brukades »ganska regelbundet» av äldre, ersatts av det maskulina *twer* i de yngre generationerna. Användningen av de särskiljande ackusativ- och dativformerna verkade också bli alltmer inskränkt.

Än så länge förekom, enligt Nyström, *två* mest i uttryck som *två tusn* 'två tusen' och *kluka två* 'klockan två'. Ett ursprungligen så komplicerat mönster kunde upprätthållas så länge starkt inåtriktade sociala nätverk fortsatte att verka med full kraft. Det här räkneordet förekommer bland informanter i alla åldrar i min undersökningsgrupp och vi kan följa den successiva nedbrytningen av det gamla systemet. Så säger t.ex. ett av barnen *två*, precis som i standardspråket.

Ytterligare ett exempel som illustrerar vilken tid det tar för en novation att sprida sig genom en språkgemenskap innan den kan betraktas som en fullbordad språkförändring rör preteritumformer av de två verben *fo* 'få' och *go* 'gå'. I klassisk älvdalska gjordes här en skillnad mellan singular och plural: *ig fick* 'jag fick' och *ig dsjick* 'jag gick', resp. (*wir*) *finggum* 'vi fick' och (*wir*) *dsjinggum* 'vi gick'. Bland mina äldre sagespersoner finns enstaka exempel på de utjämnade formerna (*wir*) *fickum* och (*wir*) *dsjickum*, i mellangruppen är de vanliga och bland barnen praktiskt taget allena rådande. En distinktion som inte tycks fylla någon funktion har svårt att överleva när äldre språkliga normer befinner sig i upplösning. Ännu en liten detalj visar hur svårt det är att bevara isolerade oregelbundenheter när slutenheten inåt inte längre verkar som förr i riktning mot konformitet och bevarat samband bakåt. Svenskans ord 'hammare' motsvaras på älvdalska av *åmår*, som förr har haft den helt avvikande pluralformen *ambrer* (Levander 1909a s. 16; Steensland 1986 s. 121, Åkerberg 2012 s. 141). När jag visade en bild på två hammare och bad informanterna att tala om vad de såg valde samtliga i de två yngsta generationerna spontant den nybildade formen *åmårer*. Vad som kan tyckas vara en obetydlighet registreras ändå av språkforskaren som ett högtintressant fenomen eftersom det kan signalera en hel värld i omvandling.

2.3. Vokabulär och syntax

I kontaktsituationer överförs lätt ord från ett språk till ett annat och då är det i första hand mera avancerade samhällen som blir bidragsgivare. Redan i början av förra århundradet fann Levander (1909b s. 42) att standardsvenskan knappast alls hade påverkat Åsenmålets ljudlära och att dess inflytande inom formlära och syntax var »ytterst obetydligt», medan det var »desto mäktigare» med avseende på ordförrådet. Den iakttagelsen ledde Levander till den något förhastade slutsatsen att målet inom en eller annan mansålder skulle gå sin undergång till mötes. Som exemplen i mitt material visar fortsätter ord utifrån att tas upp i älvdalskan utan att dess karaktär av egen språkart går förlorad. Allteftersom samhället utvecklas och förändras, försvinner gamla ord som inte längre har någon relevans medan andra introduceras tillsammans med de företeelser de betecknar. En av mina äldsta informanter berättar om sin skolgång och nämner bl.a. att barnen på den tiden hade matsäck med sig hemifrån och hon använder då det gamla ordet *nista*, som förmodligen är alldeles okänt för dagens unga dalsktalande. Den mo-

derna 'skolbespisningen' dyker upp i en medelålders kvinnas tal men med den bestämda formen anpassad till de principer som gäller i älvdalskan, *bespispindje*. Liksom överallt där ord lånas över från ett språk till ett annat strävar även älvdalsktalande efter att formellt integrera inlånade ord, t.ex. *putsjin* 'pucken' (för ett stort antal andra exempel se Åkerberg 2012 s. 129, 130, 133, 136, 139, 142, 143, 150). Osäkerheten på den här punkten ökar dock, särskilt bland barnen, och Sapir & Ahlner ger många exempel på olika hybridformer.

I barnens modernare form av älvdalska har jag själv dokumenterat ord som är typiska för svenskt och delvis ungdomligt samtalsspråk: *kompis*, *fika*, *tuff*. Å andra sidan verkar en del för traditionellt mål typiska ord ha svårt att leva vidare om de inte är alltför vanligt förekommande och dessutom skiljer sig markant från sina motsvarigheter i standardspråket. Som exempel kan tas *enne* 'panna' och *erde* 'axel'. Min utfrågning visade att ingen av informanterna i den yngsta gruppen valde *enne* och *erde* när de fick se bilder på dessa kroppsdelar. Helt spontant använde de de standardsvenska orden. Däremot visade det sig att även de yngsta behåller särpräglade älvdalska ord om de är mycket vanliga, t.ex. *brinde* 'älg', *byddsja* 'bo', *frutt* 'sur, förtörnad', *kelingg* 'kvinna', *kuogå* 'titta', *kuppe* 'påse', *kwedå* 'sjunga', *kåita* 'springa', *racke* 'hund', *raise* 'skogen', *tsjyner* 'kor'. Ett för älvdalska typiskt och vanligt förstärkningsord, som likt standardsvenskans *jätte* brukas i sammansättning med adjektiv och adverb, har varit *liuot* (egentligen 'ful; elak', se Steensland 1986 s. 63) och i mina inspelningar med äldre och medelålders personer hör vi dem säga t.ex. *liuotog* 'jättehög', *liuotdålin* 'jättedålig' och *liuotbra* 'jättebra'. Förleden *jätte-* är också vanligt förekommande bland barnen, som i *jättestur* 'jättestor'. *Liuot* har jag inte kunnat belägga bland de yngsta och en förmodan är att ordet skulle kännas ganska främmande i den åldersgruppen och associeras med äldre personer som man inte längre vill identifiera sig med. Mycket lättare är det för vuxna att visa sig »moderna» och lyhörda för impulser utifrån och ibland låta en sådan inställning komma till uttryck i sitt tal, vilket för övrigt kan vara mycket traditionellt. Det är därför knappast överraskande att *jätte-* som förstärkningselement då och då förekommer inte bara i mellangenerationen utan även bland de äldsta talarna. Så hör vi en 80-årig man säga *jättestur* och en 85-årig kvinna både *jättefrek* 'jättesöt' och *jätteundelit* 'jättekonstigt'.

Den förvandling som älvdalskan undergått under loppet av en hundraårsperiod och som med traditionella termer kan beskrivas som en övergång från ett syntetiskt till ett analytiskt språk har inte heller lämnat syntaxen oberörd. Här vill jag endast mycket kortfattat hänvisa till den studie som utförts av Garbacz & Johannessen (2015). Med utgångspunkt i klassisk älvdalska och Levanders beskrivning (1909a s. 93–127) tar dessa forskare fasta på ett antal syntaktiska företeelser för att utröna i vilken ut-

sträckning de fortfarande är relevanta i dagens älvdalska. Rent allmänt konstaterar de att drag som ärvts från fornspråket delvis gått förlorade medan sådana som innebär novationer bevarats (2015 s. 40). Min analys av förändringar inom ljudläran ledde, som tidigare framhållits, till en liknande slutsats. Samtidigt måste man sätta vissa frågetecken för en del av de syntaktiska särdrag som Garbacz & Johannessen har funnit belägg för i sitt material. Nollsubjekt, dvs. utelämnande av pronominet *wir* 'vi' i kombination med person- och numerusböjning av verb medelst ändelsen *-um* i första person pluralis presens och preteritum är förvisso fortfarande vanligt men ändå långt ifrån kategoriskt, något som framgår mycket tydligt hos de yngsta informanterna i min undersökning. Andra sådana drag som de yngsta talarna knappast längre behåller är subjektsdubbling (se om detta Levander 1909a s. 109 ff.), dubbel negation (se om detta a.a. s. 111) och adjektivbestämning inkorporerad med följande substantiv (t.ex. *gamtkall* 'gammal man').¹²

3. Sammanfattande diskussion

Den ovan beskrivna förändringsprocess som älvdalskan genomlöpt har numera fått fullt genomslag bland yngre talare och har, som synes, lett till omfattande konsekvenser på alla språkliga nivåer. I min genomgång har jag valt att lägga tonvikten på fonologi och morfologi och jag har även vid flera tillfällen gett antydningar om de bakomliggande orsakssammanhangen. Det är nu dags att knyta samman trådarna och anlägga ett vidare teoretiskt betraktelsesätt. Samtidigt som perspektiven vidgas utåt, ökar vår förståelse av vad som nu sker i Älvdalen. De förändringar som karakteriserar nutida älvdalska är bara ett bland otaliga liknande fall då språk förändras i samhällen där människor har många och öppna kontakter med omvärlden och där de förutom sitt första språk även brukar eller i varje fall konfronteras med en eller flera andra språkliga varieteter. Utvecklingen av det svenska standardspråket är ett tidigt exempel på denna företeelse. Att den genomgripande förändring, både vad gäller uttal och grammatik, som den yngre fornsvenskan undergick, i tiden nära sammanföll med ett starkt inflöde av (låg)tysktalande, främst till Stockholm och andra handelscentra, är knappast en tillfällighet. Inom språkvetenskapen talar man om

¹² I en teoretiskt inriktad studie av samspelet mellan morfologi och syntax jämför Dahl (2009) klassisk älvdalska med svenska. Vad avser morfologin sammanfattar han: »Elfdalian comes out as considerably more complex than Swedish.» (a.a. s. 56). Enligt Dahl motsvaras dock inte detta förhållande på ett entydigt sätt av mera komplicerad syntax i svenskan. Samtidigt är han väl medveten om de förändringar som radikalt förändrat älvdalskans morfologi under de senaste hundra åren, en utveckling som inte direkt berör hans egentliga argumentation. Ändå skulle det vara av intresse att under nu pågående omvandlingsprocess fortsatt undersöka konsekvenserna för den moderna älvdalskans syntax – kan den manne beskrivas som mer komplex (eller mindre) än i den klassiska formen? Eller är kanske hela frågeformuleringen irrelevant?

språk och dialekter i kontakt, men viktigt att framhålla är att det ytterst handlar om människor i kontakt och samspel och då ofta över tidigare geografiska och sociala gränser. Detta har med full tydlighet framgått av min beskrivning av utvecklingen i dalmålsområdet under det senaste seklet. Vi kan alltså konstatera att öppningen mot omvärlden med åtföljande blandning av människor från olika håll har spritt sig från söder mot norr, alltifrån bergsbrukets expansion under tidig medeltid till en samhällsrevolution utan motstycke efter andra världskriget. På samma sätt kan förändringar avläsas på språkets område, något som jag velat belysa med ett flertal exempel från olika delar av dalmålsområdet. Tendenser som först gjorde sig gällande i mera sydligt belägna bygder har nu nått även de mest perifera delarna i norr och nordväst. Med andra ord: den moderna formen av älvdalska uppvisar ett stadium som nåddes längre söderut mycket tidigare.

I sin analys av olika kontaktsituationer har Peter Trudgill (t.ex. 1986) framhållit att vissa mönster är ständigt återkommande och i första hand talar han om två, delvis överlappande, typer, som med engelsk terminologi benämns *simplification* (förenkling) och *levelling* (utjämning). Enligt Trudgill blir det fråga om en förenkling när t.ex. substantivens kasussystem reduceras i och med att nominativ, ackusativ och dativ inte längre skiljs åt genom olika ändelser. Utjämning innebär att särpräglade språkdrag läggs bort och ersätts med sådana som har större (geografisk) räckvidd. Älvdalska exempel är förlusten av /w/ och nasalerade vokaler. Mitt material visar att sammanfall (eng. *mergers*, se t.ex. Trudgill 1996 s. 17), som forskare så ofta har framhållit, är synnerligen vanliga i sådana situationer, vilket bl.a. leder till att antalet kasus och fonem minskar. Värt att påpeka är att detta inte nödvändigtvis leder till att i ett fall som älvdalska den standardspråkliga formen övertas rakt av (jfr Dahl 2004a s. 281). Så har vi sett att /ð/ i modern älvdalska har kommit att ersättas av särskilt /r/ och /t/, där motsvarigheten i standardspråket i många fall är /d/. Språklig komplexitet och förenkling är frågor som ständigt fångat lingvisters intresse trots att begreppen i sig är något kontroversiella och kan ifrågasättas: enkelt och komplext, i vilka avseenden och för vem? När det gäller det som här på traditionellt sätt betecknats som förenklingar, har flera forskare velat se den främsta anledningen i en kontaktsituation där vuxna talare tillägnat sig ett andra språk men inte längre förmått förvärva vad som i språkligt avseende kan betecknas som »komplext»: »simplification occurs in certain contact situations as a result of imperfect learning by adults and post-adolescents» (Trudgill 1992 s. 199). Att barn däremot skulle ligga bakom sådana förenklingsstrategier, då de exempelvis växer upp i trakter där tvåspråkighet råder, finner Trudgill mindre sannolikt: »Everything we know about young children indicates that in general they are such good language learners that they normally learn perfectly any language variety that they have sufficient exposure to» (Trudgill

1989a s. 116; se även 1989b s. 232). Precis samma uppfattning återfinns i en artikel av Dahl (2004b s. 38): »stabiliteten i ett grammatiskt system [hottas] allvarligt först i intensiva kontaktsituationer där det finns ett stort antal andraspråkstalare som inte klarar av att lära sig de mera komplexa delarna av grammatiken». ¹³ Allra längst driver McWhorter (2008 s. 169) den här tesen: »I propose that heavy non-native acquisition is not merely one factor that can make a grammar drift into radical simplification, but that it is the sole factor». Som framgår ovan illustrerar utvecklingen i Älvdalen och dalmålsområdet i stort ett annat fall än det som beskrivs av Trudgill, Dahl och McWhorter. Först och främst kan vi slå fast att det i dalmålsområdet inte handlar om talrika utifrån kommande personer som övergått till att tala de lokala målen, men som inte lyckats till fullo då de redan passerat den därför kritiska åldern. När samhällsbetingelserna är de rätta, kan å andra sidan barn och ungdomar, då de växer in i ett förstaspråk, allmänt ta upp och sprida novationer som de i och för sig kan ha hört mera sporadiskt bland äldre talare. Därmed genomför de också slutgiltigt en språklig förändring. ¹⁴ Om de i vuxengenerationens språk hör viss variation och närmast osystematiskt bruk av t.ex. alternativa böjningsändelser, väljer de naturligt bort det mest särpräglade och komplicerade, allrahelst som ingen korrigerande motkraft längre existerar. ¹⁵ Som jag redan antytt, är då i många fall den djupast liggande anledningen troligen den att man förknippar sådana företeelser med en äldre samhällsmodell som man inte längre identifierar sig med, snarare än att man inte »orkar» eller är i stånd att – eller »tvingas» att – utnyttja sin medfödda språkliga förmåga till fullo. ¹⁶

I sin granskning av frågan om vuxna kan förändra sitt språkliga beteende, refererar Dahl (2004a s. 285) till en studie som visar att drottning Elizabeth II har modifierat sina vokalljud under de senaste årtiondena för att vara mera i samklang med aktuella trender bland yngre talare och sådana som befinner sig längre ned på den sociala skalan. Det är lätt att instämma i Dahls retoriska fråga: »And if the Queen lets herself be influenced by societal trends, who doesn't?» Om även äldre kan visa sig lyhörda för novationer och inte vilja kännas vid ålderdomligheter i sitt tal, kan det bero på att även de har en närmast omedveten önskan att orientera sig bort från en äldre värld. Än lättare och naturligare är det för individer att ge en så-

¹³ För en vidareutveckling av detta resonemang se Dahl 2004a s. 280–285.

¹⁴ Tanken att barn är viktiga aktörer i språkförändringsprocessen är inte ny och har lanserats av forskare som företräder vitt skilda lingvistiska skolor; se t.ex. Romaine 1989 s. 213.

¹⁵ För en liknande uppfattning jfr Dahl 2004a s. 285: »Acquiring a language is thus a process of selection. Language change on the community level may take place if more and more individuals acquire a feature that did exist earlier but was a minority option and was perhaps originally introduced by someone entering the community from the outside.»

¹⁶ Precis på samma sätt driver de unga i dag gemensamt fram ett språkbyte till förmån för standardspråket och vill därmed markera sin orientering utåt och identifikation med jämnåriga i den vidare nationella gemenskapen.

dan strävan uttryck i form av materiella moderniteter som under brytningstiden i stor mängd anammades av befolkningen i Övre Dalarna. I *Svenska Turistföreningens Årsskrift* 1913 finns en artikel som belyser det något paradoxala i denna situation. En gästande turist (Rosenius 1913 s. 193) som kommit till Siljansbygden för att uppleva gammalt genuint mid-sommarfirande tvingas i stället konstatera: »Den, som väntar sig att i Leksands Noret mötas af gammalt dalskt, bedrar sig svårligen. Det är så sorgligt modernt alltsammans, och man får det intrycket, att det gamla, som är kvar, förs fram för turistens profanerande ögon med en baktanke på uppvisning och drickspengar.» På liknande sätt raljerar poeten Bo Bergman (1917), på besök i Rättvik, över allmogens svaghet för främmande inslag i sin livsföring: »Och på tal om / livet i det nya Dalom / är var kulla född med cykel / och var mas jag såg / född med tjock kavajkostym, o, gyckel, / o, kulturens segertåg...»

Om vi återvänder till de språkliga förhållandena inställer sig osökt frågan varför en komplexitet som numera gått förlorad i älvdalskan, under så lång tid kunde upprätthållas och utvecklas. Alla de sporadiska förklaringsförsök som antydningssvis förts fram ovan, är, som vi ska se, förenliga med den modell som utarbetats av James och Lesley Milroy (t.ex. J. Milroy 1992 och L. Milroy 1980) och de får därmed såväl allmängiltig räckvidd som ökad teoretisk substans. Även om det i Levanders framställning finns tecken på att en brytningstid är i annalkande, präglades livet i Älvdalen ännu omkring år 1900 av den fasta sammanhållning som var typisk för det gamla bondesamhället. Enligt den milroyska modellen formades de sociala nätverken därmed till allra största delen inom den egna lilla kretsen. Människor bands ihop genom »starka länkar» och nätverken var täta och multiplexa. Vi får alltså räkna med att alla eller åtminstone de flesta kände varandra väl och var sammanflätade i många olika relationer. Sådana gemenskaper tenderar att bli konservativa, samtidigt som ett fast etablerat normsystem skapade förutsättningar för likriktning och kontroll – också på språkets område (se även Trudgill 1996 s. 13, 2002 s. 708 f.). Barnen socialiserades successivt in i en miljö som var gynnsam för att en språklig varietet med minoritetsstatus inte endast bevarades utan också att den bevarades utan alltför radikala nyordningar. Även komplexa strukturer fördes över från en generation till en annan och barnen tillägnade sig sådana särdrag inom fonologi och morfologi när de väl var mogna därför.

Ändå ledde ett sådant tillstånd och en sådan samhällsordning långt ifrån till ett helt statiskt och oförändrat språk. Som vi har sett, finns inom små och slutna enheter av det slag som präglade bondesamhällets Övre Dalarna ett starkt behov av att markera samhörighet inåt och i motsättning till världen utanför. På det språkliga planet manifesterades en sådan inneboende strävan bl.a. i diftongeringar av långa vokaler i Ovansiljan, varvid utvecklingen

drevs allra längst i de mest perifera bygderna. Som jag framhållit, har de unga varit viktiga aktörer i hela denna process, då de både velat markera viss självständighet gentemot äldre i den egna gemenskapen och avstånd gentemot omgivningen. Som Trudgill (1992 s. 204 f.) hävdade, kan t.o.m. vissa oväntade och komplexa förändringar lätt och jämförelsevis snabbt få genomslag inom en sådan snävare gruppering. Hit skulle vi, vad avser syntaxen, kunna föra den subjektsdubbling som Levander (1909a s. 109) fann många exempel på i älvdalskan i början av 1900-talet. Intressant är att samma typ av komplikation dyker upp i flamländska dialekter som också karaktiserats av relativt hög grad av isolering (Trudgill 2011 s. 81). På fonologins område kan vi vidare nämna de för klassisk älvdalska typiska metatetserna *ps* > *sp* (*glusp* 'glupsk'), *sk* > *ks* (*fikste* 'fiskade') och *wr* > *rw* (*rwaiða* 'vrída'; Levander 1928 s. 107 f.). Om vi väljer att se på dessa som komplikationer och särpräglade dialektdrag med ringa räckvidd, kan vi dessutom förvänta oss att de lätt ges upp då de sociala nätverken öppnar sig utåt och kontakterna med talare av andra språkliga varieteter intensifieras. Den här hypotesen bekräftades också av informanterna i min elicitationsundersökning, då de fick se en teckning med några metande barn och ombads att tala om vad dessa höll på med i går. Tanken var att preteritumformen av verbet *fistsja* 'fiska' skulle användas och resultatet blev att ingen av mina unga och medelålders försökspersoner producerade den gamla avvikande formen *fikste* utan i stället valde *fisket* eller *fistjet* (*fistjeð*). Vad avser subjektsdubbling finns ingenting som tyder på att detta drag lever kvar i yngre talares älvdalska.

En vidareutveckling av det synsätt som skisserats här innebär, enligt Trudgill (t.ex. 2002), att en viss typ av samhälle får sin motsvarighet i en viss typ av språklig struktur. Som utgångspunkt för ett sådant antagande refererar Trudgill till paret Milroys nätverksmodell och han citerar deras välkända sammanfattande slutsats: »linguistic change is slow to the extent that the relevant populations are well established and bound by strong ties whereas it is rapid to the extent that weak ties exist in populations» (Milroy & Milroy 1985 s. 375). I vilket fall som helst är den bild jag gett av den parallellt fortgående samhällsliga och språkliga omdaning i Övre Dalarna ytterligare ett bevis på bärkraften i paret Milroys och Trudgills analys. Starka länkar eller band är liktydigt med slutna gemenskaper och svaga med kontakt och mera öppna samhällen. Som illustration lyfter Trudgill fram de nordiska språken och jämför de relativt isolerade Färöarna och Island med Danmark, Norge och Sverige, som varit mycket mer öppna för kontakter med omvärlden. Skillnaden på det språkliga planet är uppenbar: bibehållen komplexitet på det ena hållet, förenkling och utjämning på det andra. Trudgill skulle lika gärna ha kunnat utvidga jämförelsen till att gälla den historiska utvecklingen i Älvdalen och dalmålsområdet i stort, och då kunnat få

en bekräftelse på hur samhälle och språk omformats helt enligt den skisserade modellen.¹⁷

I bondesamhällets Älvdalen, vars höjdpunkt nåddes i mitten av 1800-talet, talades vad som kan betecknas som »klassisk älvdalska», en språkform som har beskrivits av Levander i början av 1900-talet och senare av Åkerberg. Det handlar om en språklig varietet som i sig har en stor potential för förändring, vilket dock endast antydningssvis realiserades under denna period. *Varför* det förhåller sig på detta sätt (med relativ språklig stabilitet) har jag analyserat i det föregående. På motsvarande sätt har jag sökt svar på frågan *varför* den språkliga situationen alltmer dramatiskt omgestaltats under det jag betecknar som »brytningstiden» (slutet av 1800-talet fram till mitten av 1900-talet) och framför allt »revolutionen» (från mitten av 1900-talet), och då handlar det både om ett omfattande språkbyte mellan generationer och samtidigt pågående grundläggande förändringar som drabbar språkets alla nivåer (fonologi, morfologi, syntax och ordförråd).

4. Älvdalska – språk eller dialekt?

Älvdalen och hela Ovansiljan har ofta framställts som ett »motståndsområde» (Levander 1925 s. 35) när det gäller söderifrån framträngande upplösningstendenser. Att i dag hålla fast vid en sådan karakteristik skulle innebära en alltför statisk syn på ett språk i en värld i omvandling. Det faktum att språkdrag som nasalvokaler, /w/, /ð/ och dativformer av substantiv utgjort uråldriga särdrag i älvdalskan är ingen garanti för att de också ska kunna bevaras under ett skede som utmärks av genomgripande förändring. I den här artikeln har just variation och förändring lyfts fram i förhoppningen att vi därmed också ska få ett vidare perspektiv på den inledningsvis presenterade och något kontroversiella frågan om älvdalskan är en dialekt eller ett språk för sig. Med utgångspunkt i de kriterier som brukar anföras för språkstatus och som sammanfattas av Garbacz (2008; se ovan s. 12) vill jag problematisera vad som ibland framställs som ovedersägligt.

Först hävdas det att älvdalska avviker så kraftigt från standardsvenskan, svenska dialekter och andra nordiska standardspråk att det inte kan vara tal om ömsesidig förståelse. Inskränker vi oss till den klassiska formen av

¹⁷ Trudgill (2007) återkommer till den här tolkningen när han belyser konsekvenserna av kontakt och isolering i nordiska dialekter. I förbigående (a.a. s. 35) nämner han, utan att direkt hänvisa till fallet älvdalska, att dialekter i Övre Dalarna bevarar dativformer av substantiv i bestämd form. Han lägger dock inte till att, som jag visat, dativen gått förlorad i yngre talaras språk – helt i överensstämmelse med Trudgills eget synsätt. I ett senare arbete, där han vidareutvecklar hela problemkomplexet, hävdar Trudgill (2011 s. 7) fortfarande att dativformer lever kvar i dialekter i Övre Dalarna.

älvdalska äger ett sådant påstående visst fog för sig, men med den moderna formen förhåller det sig annorlunda. Som jag har velat visa, har älvdalskans utveckling över en hundraårsperiod i stora drag rekapitulerat vad som tidigare inträffat på andra håll i dalmålsområdet. Därmed är den älvdalska som används av yngre talare inte längre lika obegriplig för utomstående som förr.¹⁸ Som exempel vill jag återge ett par små sagor, skrivna av barn och införda i Ulum Dalskas medlemsblad (*Ulum Dalska* 31, maj 2007):

Ed war iessn ie gāmål kelling so ietted Ingermund. Å add ien kattkripp. Kattn ietted Maj. Kattn war ien buse. Ien dag såt Ingermund åg sticked ie träja ad katten. Men mes kellingje uld liet etter kattn, add an fer brått. Å wart så liesn, åg kojt aut i raised. Då såg kellingje ien byenn så sluked kattn i iett ienda stykje. Og kellingje wart så liesn så å doe åv sårgen. Snipp, snapp snut så war sagå slut.

Ed war iessn ien pojck så ietted Olle. An bygd aut i raiser min mun og fader. Ien dag djick an aut i raised för an uld pluck blåbere. Då såg an iett sturt blåbersrais brivid staigen. An fygd ed lainger og lainger in i raised. An byrd å pluck åv ed. Ed wart mörkt. An byrd å gå atter atte. An fann int att ed. An war vilse!! Nu wart Olle redd. An kojrt runt, runt. An wart yerum i åwded. An wart trät og somned. Å morgun vakned an åg såg staigen åg djick iem.

På likartat sätt förhåller det sig med punkt 2 i Garbacz' översikt: kodväxling mellan svenska och älvdalska som den normala kommunikationsstrategin. Som tidigare nämnts, uppmärksammade redan Levander detta förhållande när han beskrev hela Övre Dalarna men i synnerhet Ovensiljan som tvåspråkigt. Älvdalen kan alltså inte framhållas som unikt i det här avseendet. Samtidigt är det viktigt att poängtera att yngre talare, som brukar en modernare form av älvdalska, fortfarande håller fast vid det hävdvunna mönstret och växlar mellan det lokala idiomet och standardspråket, varvid samtalspartnern blir mest avgörande för valet. Det innebär att tillräckligt många av de klassiska språkliga särdragen kvarstår för att vi ska kunna tala om en självständig språkart, även om modern älvdalska förlorat många av dem. Som exempel kan nämnas diftongerna och initialt *h*-bortfall. Det handlar om drag som intar en mycket central plats i älvdalskans särart och som således tillhör den verkliga kärnan. Åtskilliga exempel på diftonger återfinns i de ovan återgivna små sagorna. När inte ens de yngsta talarna övergår till att använda standardspråkets monoftonger, kan anledningen vara att de instinktivt uppfattar diftongerna som omistliga inslag i ett annars starkt förändrat mål. Till det kan läggas att de en gång utgjorde

¹⁸ Det behöver knappast sägas att även övriga mål i Övre Dalarna säkerligen fortsatt att förändras på ett liknande sätt som älvdalskan under det senaste seklet utan att det väckt forskares intresse på samma sätt. Ett undantag är Martin Ringmars och Eva Olanders pågående undersökning av kvadröjande akusativ av substantiv i Våmhus- och Orsamålet (Ringmar, personligt meddelande den 23 mars 2016). Liksom i älvdalskan uppvisar, enligt Ringmar, även Våmhusmålet en fortsatt upplösning av det äldre kasussystemet. Skillnaden är att i Våmhus akusativformer i viss mån bevarats längre än dativformer.

novationer och drevs fram för att understryka den lokala samhörigheten. Något liknande gäller verbändelsen *-um* för att ange 1:a pers. plural både i presens och preteritum. Om även barnen fortsätter att genomgående bruka *-um* som verbändelse (se även Garbacz & Johannessen 2015 s. 26 f.), kan det finnas flera förklaringar. Det är fråga om en pregnant och mycket vanlig form i samtalsspråket och dessutom har *-um* i traditionell älvdalska varit ett tecken på att 1:a pers. plural avses; pronominet *wir* 'vi' har alltså inte behövt tas med. Enligt mitt sätt att se det är dock den mest avgörande faktorn den sociala innebörd som *-um* har kommit att få: i ett annars starkt förändrat språk har denna ändelse på det grammatiska planet blivit det tydligaste beviset på att älvdalska talas och att därmed ett visst samband bakåt och med äldre dalsktalare upprätthålls. Trots att *-um* fortsätter att brukas, väljer särskilt unga talare numera inte sällan att ta med pronominet *wir* 'vi', vilket kan ses som en form av påverkan från standardspråket (jfr Garbacz & Johannessen 2015 s. 37).

Övergår vi sedan till att skärskåda punkt 3 i Garbacz' lista, »älvdalingarna är mycket medvetna om sitt mål och dess ålderdomliga form», ska vi finna att här ryms en hel del sanning men också problematik. Risken är överhängande att talare som använder en modernare form av älvdalska kan uppfatta denna varietet som ofullkomlig eller rent av felaktig, om även forskare fortsätter att lyfta fram alla ålderdomliga, men nu delvis försvunna, särdrag. Det är vanligt att frågan om språklig purism väcks i sådana sammanhang och Älvdalen är inget undantag. Nära förbundet med en särskilt bland äldre talare djupt känd önskan att hålla fast vid ett ålderdomligare språk är det preskriptiva förhållningssätt som, enligt Garbacz (2010 s. 48), utmärker en del av dagens revitaliseringssträvanden. Det vidare perspektiv som jag velat anlägga är ägnat att modifiera synen på vad som är rätt och fel. Om, givet att samhällsbetingelserna är desamma, människor överallt tenderar att språkligt bete sig på ett likartat sätt som i dagens Älvdalen, tycks det vara fråga om något med allmängiltig räckvidd. En sådan insikt för fram till slutsatsen att dalsktalande älvdalingar inte behöver hysa några som helst samvetsbetänkligheter för att deras dalska inte duger. Överallt där kontakter med andra språkliga varieteter är öppna och omfattande leder detta, i ett språk som är levande och utvecklas, bl.a. till utjämning och förenkling av ett tidigare mera komplext tillstånd. Vill man, å andra sidan, lära sig älvdalska som ett nytt andraspråk, är det ändå ingenting som hindrar att man som riktmärke väljer en klassisk och mer enhetlig form, om man samtidigt är medveten om att den inte är i överensstämmelse med nutidens faktiska bruk.

Detta för oss över till Garbacz' punkt 4: »det finns ett standardiserat älvdalskt skriftspråk». Bakgrunden är att ett älvdalskt språkråd, kallat »Råddjärum», 2005 lade fram ett förslag till en normerad stavning för skriftligt bruk. Tanken var att en enhetlig stavning skulle utgöra ett viktigt steg i

tillkomsten av ett skriftspråk och just tillgången till ett skriftspråk ansågs vara av avgörande betydelse för älvdalskans överlevnad, eftersom det också skulle höja språkets status. Dessutom skulle en enhetlig stavning råda bot på den osäkerhet som många känner när de vill skriva på älvdalska och därmed skulle man kunna förebygga många onödiga konflikter och diskussioner om hur olika dokument ska se ut. Språkrådets förslag blev sedermera antaget av Ulum Dalska. Det dröjde emellertid inte länge förrän en hel del tveksamhet började infinna sig och det gällde såväl enskilda detaljer som mera principiellt. Journalisten Thomas Fahlander gick så långt som att hävda att det avvikande skriftspråket tar död på älvdalskan (Hadenius 2008). Föreläsare för Ulum Dalska, som inledningsvis hade varit entusiastiska, svängde efterhand och pekade på svårigheterna. Mats Elfqvist, en tidigare ordförande för föreningen, sammanfattade: »Vi ska tala älvdalska. Låt oss skriva som vi vill. Som det är nu vågar ingen skriva på älvdalska i vår egen tidning Dalskum sedan forskarna har bestämt hur det ska vara» (Fahlander 2011). Mot bakgrund av den bild jag tecknat av dagens älvdalska är en sådan reaktion långt ifrån oväntad. Diskrepansen mellan ett fast reglerat skriftspråk, skapat av utifrån kommande forskare, och det spontana talade språket med all dess variation och skillnader mellan byar och än mer mellan generationer och individer är uppenbar. Som framgår av såväl mina egna som Sapir & Ahlners undersökningar bland barn råder mycket stor både inter- och intraindividuell variation i hur enskilda språkdrag realiseras i deras moderna form av älvdalska. Det är också mycket tveksamt om det kommer att finnas förutsättningar för framtida fokusering och konsensus omkring en ny sammanhållen norm som i det gamla bondesamhället, i synnerhet som älvdalskan knappast längre binder samman individerna som det gemensamma idiomet i de viktiga ungdomsgrupperna.

Även etableringen av en normerad älvdalsk skriftstandard har visat sig svår genomförd. En av de viktigaste exponenterna för bruket av älvdalska i skrift är *Dalskum*, där, som Rosenkvist (2015 s. 6) påpekar, 5–6 varianter kan dyka upp i ett och samma nummer. Frågan är om det är realistiskt att tänka sig att övning i att använda en normerad skriftstandard (jfr Sapir 2013 s. 8) eller utgivning av läroböcker för barn (jfr Rosenkvist 2015 s. 6) kan komma att bana vägen för ett enhetligt skriftspråk. Älvdalskan har som bekant alltid varit ett i huvudsak talat språk och det finns inget som tyder på att detta skulle vara på väg att förändras. I en tidigare artikel (Helgander 2013) har jag gjort en jämförelse med finlandssvenska Närpes och konstaterat att ungdomarna där gör flitigt, spontant och funktionellt bruk av dialekten för att kommunicera med jämnåriga via chatt, sms och e-post. Något liknande har veterligen inte förekommit i Älvdalen. Det stora flertalet texter som trots allt produceras på älvdalska står ändå utanför skriftnormeringssträvandena, och detta tycks närmast vara en förutsättning för att de ska fortsätta att komma in till bl.a. *Dalskums* redaktion. Vid sidan av detta kan man

mycket väl tänka sig en annan fastare form, där utgångspunkten är älvdalskan i dess klassiska form, sådan den återspeglas i Åkerbergs grammatik, och en ortografisk norm, byggd på den modell som arbetats fram av Råddjårum.

Som jag mera utförligt pläderat för i annat sammanhang (Helgander 2011, 2013), skulle man alltså kunna göra en uppdelning mellan ett »hög-språk» och ett »låg-språk». Hög-språket, en konservativ och steltnad modell, skulle passa språkligt mycket medvetna personer i Älvdalen och utifrån kommande, både fackmän och lekmän som vill lära sig älvdalska som ett nytt språk. För den senare kategorin handlar det om ett inlärt, icke levande språk, som därmed också kan vara den eftersträlvade modellen i de kurser i älvdalska som anordnats på senare tid. Även viss litteratur kan man tänka sig skriven på detta hög-språk. För det stora flertalet dalsktalande i Älvdalen skulle det viktiga budskapet ändå vara att den modernare variabla varietet (låg-språket) de använder sig av både är god nog och mycket väl kan lämpa sig för skrift.

Av det sagda torde framgå att det knappast råder allmän acceptans när det gäller frågan om ett enhetligt älvdalskt standardspråk och en endaste godtagbar norm för skrift. Här finns, som synes, ett dilemma för dem som för fram ett sådant kriterium för att ge älvdalskan minoritetsspråksstatus: vilken älvdalska i så fall? Att ett sådant erkännande i sig inte nödvändigtvis skulle vara av avgörande betydelse för språkets överlevnad, visas med all önskvärd tydlighet av fallet meänkieli. Med hänvisning till en studie av Anna Niva förkunnar en rubrik i *Språktidningen* (augusti 2012, s. 13) att meänkieli är iskallt bland dagens unga i Tornedalen.

Om vi avslutningsvis återvänder till älvdalskans närstående grannar i Ovensiljan, har man sällan – nu eller i förgången tid – drivit frågan om minoritetsspråk, trots att man även här skulle kunna föra fram faktorer som ålderdomlighet, svårbegriplighet och befolkningens tvåspråkighet. Vore det exempelvis rimligt att Våmhusmålet, som har så mycket gemensamt med älvdalska och som talas strax sydost om den förmenta gränsen, skulle ses som en dialekt medan älvdalska tillerkänns språkstatus?¹⁹ Ingenstans handlar det för övrigt om etniskt åtskilda grupper. Vad jag har försökt visa, är att älvdalskan utgör en integrerad del i hela dalmålsområdet och över tid uppvisar samma mönster från utbildning mot upplösning som på andra håll. Om de förändringar som numera gör sig gällande i älvdalskan inträffat tidigare längre söderut, hänger det, som vi sett, samman med skillnader i samhällsutvecklingen. På likartat sätt manifesteras »eftersläpningen» i det förhållandet att de dalsktalande till antalet fortsatt är

¹⁹ Samma gränsdragningsproblematik noteras även av Dahl (2008), som i och för sig är positiv till att älvdalskan ges språkstatus. Sylvia Måsan (2016), tidigare sekreterare i Dalmålsakademien, vänder sig å andra sidan mot att älvdalskan ska särbehandlas, i stället vill hon se att dalmålet (dalskan) över huvud taget klassificeras som minoritetsspråk.

högre i Älvdalen än på andra håll under ett skede som kan leda till ett utdöende (Helgander 1996 s. 106).²⁰ Slutsatsen av mitt resonemang blir alltså att älvdalskan måste ses i ett mycket vidare sammanhang innan man tar ställning i frågan: språk eller dialekt?

Källor och litteratur

- Bentzen, Kristine, Henrik Rosenkvist & Janne Bondi Johannessen (red.), 2015: *Studies in Övdalian morphology and syntax. New research on a lesser-known Scandinavian language*. Amsterdam. (Linguistik Aktuell/Linguistics Today 221.)
- Bergman, Bo, 1917: Turistblad. I: *Dagens Nyheters Söndagsbilaga*, 22 juli.
- Björklund, Stig, 1956: Älvdalsmålet i Andreas Prytz' *comoedia om Konung Gustaf then första 1622*. Uppsala.
- 1959: Rättviksmålets huvuddrag. I: *Rättvik. 3. Folkligt kulturliv. Organisationer*. Rättvik. S. 9–41.
- 1990: Något om övredalmålens historia, regionala utveckling och utforskande. I: Birgitta Dandanell (red.), *Dialekten – hinder eller resurs?* (Dalarnas hembygdsbok 1988.) Falun. S. 15–28.
- 1994 [1962]: Ålmålet, en gränsdialekt. I: *Bidrag till Åhls sockens historia* 3. Åhl. S. 5–51. Omtryckt i: *Dalmålsstudier. Festskrift till Stig Björklund på 75-årsdagen den 19 februari 1994*. Uppsala. S. 86–132.
- Crystal, David, 1997: *English as a global language*. Cambridge.
- Dahl, Östen, 2004a: *The growth and maintenance of linguistic complexity*. Amsterdam. (Studies in language companion series 71.)
- 2004b: Språklig komplexitet. I: *Tvärsnitt* 4, s. 34–39.
- 2008: Älvdalska – eget språk eller värsting bland dialekter? I: *Språktidningen*, dec., s. 13–18.
- 2009: Testing the assumption of complexity invariance: the case of Elfdalian and Swedish. I: Geoffrey Sampson, David Gil & Peter Trudgill (red.), *Language complexity as an evolving variable*. Oxford. S. 50–63.
- Edlund, Lars-Erik, 1990: Dalarna. Dialekter. I: *Nationalencyklopedin*. Bd 4, s. 352.
- Envall, Petrus, 1930–47: *Dala-Bergslagsmålet. Dialekthistorisk ock dialektgeografisk översikt*. Stockholm. (SvLm B: 47.)
- Fahlander, Thomas, 2011: Katt med ovanligt många mål i mun. I: *Språktidningen*, maj, s. 54–61.
- Garbacz, Piotr, 2008: Älvdalska: ett mindre känt nordiskt språk. Föredrag (9 juni) vid Forskergruppe for talespråk og Tekstlaboratoriet. Universitetet i Oslo: Institutt for lingvistiske og nordiske studier.

²⁰ Parkvall (2015 s. 50 f.) är en av de lingvister som vill ge älvdalskan en särställning och han klassificerar varieteten som ett »lokalt språk» (tillsammans med Överkalixmålet) till skillnad från övriga »egentliga dalmål» i Ovensiljan (Mora och Orsa), som betecknas som dialekter av svenska. Vad gäller Rättviksmålet, som talas strax söder därom, beskrivs divergensen från standardspråket som »normal» (Parkvall 2015 s. 339), vilket knappast är i överensstämmelse med lokalbefolkningens egen uppfattning. Av hävd uppvisar alla dessa fall – älvdalska, Moramål, Orsamål och Rättviksmål (liksom för övrigt de allra flesta andra dalmål) – principiellt samma mönster: mer eller mindre stark avvikelser från standardspråket, diglossi och tvåspråkighet på individnivå. Det innebär också att det överallt har varit möjligt att genom direkt utfrågning av invånarna söka ta reda på om de är eller har varit aktiva talare av bygdens idiom (se Helgander 1996 s. 93–95).

- 2010: *Word order in Övdalian. A study in variation and change*. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A: 70.)
- Garbacz, Piotr & Janne Bondi Johannessen, 2015: Övdalian from 1909 to 2009. I: Bentzen & al. (red.) 2015, s. 11–45.
- Hadenius, Patrik, 2008: Bevara älvdalskan – men hur? I: *Språktidningen*, dec., s. 3.
- Haugen, Einar, 1966: Dialect, language, nation. I: *American Anthropologist*, New Series 68: 4, s. 922–935.
- Hedström, Gunnar, 1932: *Sydsamländska folkmål*. 1. *Inledning, studier över vokaler i starktonig ställning*. Lund. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 1.)
- Helgander, John, 1996: *Mobilitet och språkförändring. Exemplet Övre Dalarna och det vidare perspektivet*. Falun. (Sektionen för humaniora och beteendevetenskap. Högskolan Dalarna. Rapport 1996: 3.)
- 2000: Älvdalsmål i förändring: den tonande dentala frikativan (dh) och dess ersättare. I: *Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi* 39, s. 169–188.
- 2005: Älvdalsmål i förändring – några reflektioner kring en fallstudie. I: Gunnar Nyström (red.), *Rapport från Fuost konferensen om övdalska. Första konferensen om älvdalska*. [Webbadress: <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?searchid=1&pid=diva2:431173>. Hämtad den 10 mars 2017.]
- 2011: Med modern älvdalska i blickfånget: talat och skrivet språk – standard och divergerande normer. I: Gunnar Nyström & Yair Sapir (red.), *Rapport från Oðer rådstemna om övdalska. Andra konferensen om älvdalska*. S. 4–40. [Webbadress: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-151492>. Hämtad den 1 juni 2017.]
- 2013: »Det avvikande skriftspråket» – dödar eller stöttar det älvdalskan? I: *SvLm* 2013, s. 29–48.
- Holm, Gösta, 1992: Isländska. I: *Nationalencyklopedin*. Bd 9, s. 611 f.
- Hyltenstam, Kenneth, 1999: Begreppen språk och dialekt – om meänkielis utveckling till eget språk. I: Kenneth Hyltenstam (red.), *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund. S. 98–137.
- Kloss, Heinz, 1967: 'Abstand' languages and 'Ausbau' languages. I: *Anthropological linguistics* 9: 7, s. 29–41.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 1994 (2002): *Ungdomsspråk*. Uppsala. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 25.)
- Labov, William, 1963: The social motivation of a sound change. I: *Word* 19, s. 273–309.
- Larsen, Amund B., 1917: Nabooopposition – knot. I: *Maal og minne*, s. 34–46.
- Levander, Lars, 1909a: *Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning och syntax*. Stockholm. (*SvLm* 4: 3.)
- 1909b: I vad mån kan ett bymål kallas enhetligt? (Undersökning rörande Åsenmålet i Älvdalen.) I: *Språk och stil* 9, s. 39–59.
- 1925–28: *Dalmålet. Beskrivning och historia* 1–2. Uppsala.
- Lindblom, Per-Åke, 2016: Rädda älvdalskan! / Save Elfdalian! Till Sveriges Riksdag / The Swedish Parliament: Namninsamling för erkännande av älvdalskan. [Webbadress: http://www.namninsamling.com/site/get.asp?alvdalska_16. Hämtad den 10 mars 2017.]
- Lindström, Fredrik, 2014: I dalmålen lever arvet från fornnordiskan. I: *Språktidningen*, mars, s. 26 f.
- 2015: Så blev det görgött på Västkusten. I: *Språktidningen*, okt., s. 38 f.
- McWhorter, John, 2008: Why does a language undress? Strange cases in Indonesia. I: Matti Miestamo, Kaius Sinnemäki & Fred Karlsson (red.), *Language complexity, typology, contact, change*. Amsterdam. S. 167–190.

- Melerska, Dorota, 2011: *Älvdalskan – mellan språkdöd och revitalisering*. Poznan. [Webbadress: <https://repozytorium.amu.edu.pl/simple-search?query=melerska>. Hämtad den 10 mars 2017.]
- Meänkieli iskalit bland unga. I: *Språktidningen*, aug. 2012, s. 13.
- Milroy, James, 1992: *Linguistic variation and change. On the historical socio-linguistics of English*. (Language in society 19.) Oxford.
- Milroy, James & Lesley Milroy, 1985: Linguistic change: social network and speaker innovation. I: *Journal of linguistics* 21, s. 339–384.
- Milroy, Lesley, 1980: *Language and social network*. Oxford. (Language in society 2.)
- Motion 2015/16:3243. Klassa älvdalska som nationellt minoritetsspråk. [Webbadress: <https://data.riksdagen.se/fil/9D271C23-0959-4C6A-9F87-D2571FDB3B17>. Hämtad den 6 april 2017.]
- Måsan, Sylvia, 2016: Dalmålet/dalskan är ett eget språk, inte älvdalskan. I: *Falu-Kuriren*, 7 nov.
- Nyström, Gunnar, 1964: Ett prov på Karlsarvsmålet i Älvdalen. Utskrift och översättning av bandinspelning, jämte kommentar. [Opublikerad uppsats för nordiska proseminariet, Uppsala universitet.]
- Pamp, Bengt, 1978: *Svenska dialekter*. Stockholm.
- Parkvall, Mikael, 2015: *Sveriges språk i siffror*. Stockholm. (Språkrådets skrifter 20.)
- Romaine, Suzanne, 1989: The role of children in linguistic change. I: Leiv Egil Breivik & Ernst Håkon Jahr (red.), *Language change. Contributions to the study of its causes*. Berlin. S. 199–225.
- Rosenius, Ruth, 1913: Midsommardagar i Dalom. I: *Svenska Turistföreningens Årsskrift*, s. 190–197.
- Rosenkvist, Henrik, 2008: Ge älvdalskan en chans! I: *Språktidningen*, okt., s. 89 f.
- 2015: Älvdalskan och stavningen. I: *Dalskum*, maj, nr 47, s. 6.
- Sandøy, Helge, 2001: Færøysk i vestnordisk språkhistorie. I: Kurt Braunmüller & J. í Lon Jacobsen (red.), *Moderne lingvistiske teorier og færøsk*. (Nordisk sproggräns skrifter.) Oslo. S. 125–154.
- 2004: Types of society and language change in the Nordic countries. I: Britt-Louise Gunnarsson et al. (red.), *Language variation in Europe. Papers from the second international conference on language variation in Europe, ICLaVE 2. Uppsala university, Sweden, June 12–14, 2003*. Uppsala. S. 53–76.
- Sapir, Yair, 2006: Elfdalian, the Vernacular of Övdaln. I: Gunnar Nyström (red.), *Fuost konferensn um övdalsky. Första konferensen om älvdalska*. Uppsala. [Webbadress: <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?searchid=1&pid=diva2:431173>. Hämtad den 25 mars 2017.]
- 2013: Skrievum mjer å övdalska min ny-tandjentbuorde! I: *Dalskum*, maj, nr 43, s. 8.
- Sapir, Yair & Felix Ahlner, 2015: Älvdalska bland barn i Älvdalen. Föredrag vid Tredje konferensen om älvdalska. Köpenhamns universitet, 7–8 maj. [Webbadress: <https://video.ku.dk/elvdalsk-älvdalska-bland-barn-i-älvdalen>. Hämtad den 11 mars 2017.]
- Sjöstedt, Gösta, 1944: Det nordöstskånska dialektområdet. Dialektgeografisk skiss. I: *Arkiv för nordisk filologi* 59, s. 73–96.
- Steensland, Lars, 1984: Älvdalska är ett språk. I: *Mora Tidning*, 6 febr. (Föredrag hållet inför Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetsakademien, nov. 1983.)
- 1986: Liten älvdalsk-svensk och svensk-älvdalsk ordbok. Älvdalen.

- Svenonius, Peter, 2015: The morphological expression of case in Övdalian. I: Bentzen & al., s. 177–230.
- Swenning, 1909–10: *Utvecklingen av samnordiskt æi i sydsvenska mål*. Akademisk avhandling. Stockholm. (SvLm B: 4.)
- 1917–37: *Folkmålet i Listers här. i Blekinge. Ljudlära och formlära*. Stockholm. (SvLm B: 36.)
- Trudgill, Peter, 1986: *Dialects in contact*. (Language in society 10.) Oxford.
- 1989a: Language contact and simplification. I: *Nordlyd. Tromsø university working papers on language & linguistics* 15, s. 113–121.
- 1989b: Contact and isolation in linguistic change. I: Leiv Egil Breivik & Ernst Håkon Jahr (red.), *Language change. Contributions to the study of its causes*. Berlin. S. 227–237.
- 1992: Dialect typology and social structure. I: Ernst Håkon Jahr (red.), *Language contact. Theoretical and empirical studies*. Berlin. S. 195–211.
- 1996: Dialect typology: Isolation, Social Network and Phonological Structure. I: Gregory R. Guy et al. (red.), *Towards a Social Science of Language. Papers in honor of William Labov. Vol. 1: Variation and change in language and society*. Amsterdam. S. 3–21.
- 2002: Linguistic and social typology. I: J. K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (red.), *The handbook of language variation and change*. Malden. S. 707–728.
- 2007: Sociolinguistic dialect typology: contact and isolation in Nordic dialects. I: Torben Arboe (red.), *Nordisk dialektologi og sociolingvistik. Foredrag på 8. Nordiske Dialektologkonference. Århus 15–18. august 2006. Århus*. S. 33–53.
- 2011: *Sociolinguistic typology. Social determinants of linguistic complexity*. Oxford.
- Ulm Dalska*, nr 31, maj 2007.
- Wessén, Elias, 1955 (1995): *Svensk språkhistoria*. 1. *Ljudlära och ordböjningslära*. (Nytryck i nordiska språk.) Stockholm.
- Zach, Kristine, 2013: *Das Älvdalische – Sprache oder Dialekt?* (Diplomarbeit, Universität Wien.) [Webbadress: http://othes.univie.ac.at/26671/1/2013-02-27_0748117.pdf. Hämtad den 12 mars 2017.]
- Åkerberg, Bengt, 2012: Älvdalsk grammatik. (Under medverkan av Gunnar Nyström.) Älvdalen.
- Älvdalska – dialekt eller minoritetsspråk? I: *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok* 2007, s. 75–92.

En lock från det förgångna

Hårartefakter och rituella praktiker

Av Blanka Henriksson

Abstract

This article studies hair artefacts, such as jewellery made from hair, lockets containing locks of hair, or locks contained in envelopes, poetry albums, boxes or a variety of other objects, over three centuries (1700–2000). The ambivalent position of hair in relation to different cultural codings and ritual practices is explored with reference to theoretical concepts such as memory and materiality. By turning cut-off hair into jewellery, or saving the locks of engaged couples or children, it is possible to bind people and generations together, not only symbolically but also in purely material terms. Locks of hair from deceased children create material memories and evidence of parental status, while ritually cut locks from living children nostalgically freeze a moment of their childhood. At the same time, hair removed from the body always brings into play the different cultural codings of nature/culture, rubbish/adornment, dead/alive and permanent/transient.

Keywords: hair, hair artefacts, hairwork, ritual practices, materiality, memory practices, nostalgia.

»Hår är ett härligt material», säger frisören Annika i en intervju i *Svenska Dagbladet*, men hon fortsätter med att konstatera att »[f]år jag ett hårstrå i maten kan jag inte äta mer och jag är frisör och jobbar med hår hela dagarna. Men hår ska sitta på huvudet» (Asker 2008).

Vårt förhållande till mänskligt hår är ambivalent. Hår är både åtråvärt och äckligt. När Fanny Ambjörnsson (2004 s. 142) fältarbetade i två gymnasie-klasser fann hon att hår kunde vara en källa till njutning, samhörighet och stolthet. De kvinnliga eleverna friserade varandra, eller smekte lekfullt varandras hår. Det fanns en homosocial intimitet och gemenskap i att syssla med varandras hår och jämföra det sinsemellan. Men samtidigt väckte enstaka hårstrån, eller hårväxt på fel ställe, uppmärksamhet hos gymnasie-tjejerna i form av känsloladdade negativa sanktioner, huvudsakligen avsmak. Hårstrån på lunchtallriken, skolbänken eller kläderna resulterade i äcklade utrop.

Mary Douglas (1966 s. 35) tanke om »matter out of place», att smuts är något relativt och att föremål inte är smutsiga i sig utan beroende på var de placeras, är mycket tydligt applicerbar på just hår. Behåring är bra, fin och önskvärd när den sitter där den ska: på hjässan. Man kan smeka någon över håret och är det någon man står nära kan man dra fingrarna genom håret på

hen eller till och med massera hens hårbotten. När hår har lossnat från huvudet och fallit på kläderna blir det skräp eller smuts. Författaren Edith Unnerstad beskriver ett annat förhållande till löst hår i sin roman *Mormorsresan*. Huvudpersonen Anders reser med sin mormor från hårkullornas hemvist Våmhus i Dalarna till Stockholm och vidare till Helsingfors där följande scen utspelar sig:

De var redan på hemväg, när de fick syn på en gård vid Sjömansgatan, som inte var lik den övriga omgivningen. Den såg så prydlig och välskött ut med två gröna trähus vid gatan och blommande äppelträd bakom det höga planket. [...]

– Se, en dalkulla, det var väl trevligt, ropade den unga frun muntert. [...] Och så var det [mormors] tur att tala för sina varor. Men det behövdes inte alls.

– Jag har samlat avkammat hår länge och bara väntat att det skulle komma en dalkulla, sa den unga frun. Jag skulle vilja ha en löslänk och så en ring eller brosch att skicka till min syster i Amerika (Unnerstad 1959 s. 69).

Hår som lossnat och fastnat i kammen eller borsten förvandlas här inte till smuts utan transformeras genom hårkullans hantverk till smycken. På detta och liknande sätt har hår genom olika praktiker kunnat få status av åtråvärda smycken eller minnen. I den här artikeln studerar jag från huvudet lösgjort hår som på ett eller annat sätt omvandlats till hårartefakter. Termen *artefakter* betecknar ting som tillverkats av människor. För att något ska räknas som en hårartefakt i detta sammanhang krävs en transformation av håret – från att vara en del av kroppen, till att avlägsnas och omformas för att tjäna som smycke eller minne. Den mest avancerade hårartefakten blir här ett hårarbete, som i skildringen ovan, medan den enklaste kan vara en lock enkelt ombunden med ett sidenband, en tråd eller ett gummiband. Genom att följa olika former av hårartefakter genom tid och rum vill jag undersöka hårets ambivalenta ställning mellan olika kulturella kodningar och rituella praktiker. Varför skapar människor hårartefakter och sparar dessa? Hur laddas hårartefakterna med minnen och betydelser?

Hårets kulturella kodning handlar om hur vi förväntas uppfatta hår, som något feminint eller maskulint (beroende på var det sitter), som något värdefullt eller värdelöst (avklippt som minne eller ansat och därmed skräp), som något fint (på huvudet), som något obehagligt (kroppens avfall), som något levande (en del av människan) eller som något dött (avlägsnat och transformerat till skräp). Med *rituella praktiker* menas i detta fall hur avlägsnande och sparande av hår får rituella former, grundade i den kulturella kodningen där håret är en del av människan och därför värdefullt. Minnespraktiker blir också teoretiskt viktiga i analysen av hårartefakterna. Michael Rothberg (2009 s. 3 f.) menar att »memory is the past made present», vilket innebär att ett minne inte är ett förflutet utan ett samtida fenomen. Även om minnet handlar om det förflutna så händer det i nuet. Minne är också en form av arbete – människor som minns handlar genom

rituella praktiker runt platser och föremål. Tätt förknippat med minne är också nostalgi. Susan Stewart (1999 s. 23) beskriver nostalgi som ett förlustfenomen: eftersom det förflutna alltid är frånvarande, upplever vi att vi förlorat någonting. Nostalgi kan också användas som ett sätt att evaluera samtiden genom att kontrastera den mot dåtid. Ray Cashman (2006) ser på nostalgin som en kulturell praktik, som ett sätt att förstå människans relation till förändring och modernitet, och ett sätt att klara av förändringar.

Hårets materialitet blir också viktigt för att förstå både minnespraktiker och rituella handlingar. Inom materialitetsforskningen framhålls att vi inte bara ska studera vad människor gör med det materiella utan också vad det materiella gör med oss (se t.ex. Damsholt & Simonsen 2009). Exempelvis har Susanne Nylund Skog (2014 s. 23) i en studie visat hur mat kan bli en materiell och förkroppsligad länk till döda släktingar och historiska berättelser genom recept som förs med i generationer i judiska familjer. Det materiella har också förmågan att skapa affekt, inte genom sig själv utan genom det sammanhang där det används av människor (jfr Frykman & Povrzanović Frykman 2016).

Avklippt och omhändertaget innan det hunnit bli »matter out of place» har håret en mycket stark symbolisk egenskap i och med att det faktiskt är en högst fysisk del av den man vill minnas. Lene Otto och Lykke L. Pedersen kategoriserar de hårlockar som finns i danska Nationalmuseets samlingar som »sentimentala objekt». Dessa föremål väljs av människor ut som minnen, men de hjälper också till med att underhålla och styra minnet, menar de. Hårlockarna som Otto och Pedersen diskuterar finns inom många olika grupper av föremål: tillsammans med fotografier och dödsannonser, hårlockar som minnen av döda barn, eller fästfolk, tillfogade brev eller inramade. Att håret blivit populärt som minne och fascinerar oss beror på möjligheterna som finns i detta formbara material men också på dubbelheten där en hårlock kan vara både full av liv och livlös, att den kan framkalla avsmak likaväl som nostalgi (Otto & Pedersen 1998 s. 80 f.).

Tidigare forskning om hårartefakter har främst varit koncentrerad på antingen hantverket och historiska förhållanden eller på smycken som ett uttryck för sorg och sörjande. Bland de historiska översikterna av den svenska hårarbetstraditionen i Dalarna bör Stig Björklund 1966 nämnas, som ger ingående exempel på hur själva hantverket gick till, och Lars Levander 1944, som bidrar med ett längre historiskt perspektiv. Hårhantverk i Finland presenteras ur ett museologiskt perspektiv i Kaarina Peuras (1965) artikel om hårarbeten i Åbo baserad på dels museiföremål, dels intervjuer med två hårarbetare. Traditionen med smycken av hår var även utbredd i USA under den viktorianska tiden och har presenterats utförligt av Helen Scheumaker (1997, 2007). Det amerikanska hårarbetet var en större

industri än det europeiska och riktade sig främst till välbärgade vita amerikaner. Smyckena gjordes i stor utsträckning av juvelerare och Scheumaker talar om ett sentimentalt mode. Scheumaker diskuterar också hår-smycken som kommersialisering av det egna självet, när en del av ens kropp blir en vara att distribuera och sälja. I amerikansk och kontinental kontext förekom hårlockar under 1800-talet ofta i sorgsmycken (mourning jewellery) och bl.a. Marcia Pointon (1999) och Deanna Ledezma (2012) har diskuterat dessa i kontexten av död och sorg (jfr även Scheumaker 2007 s. 53–60). När det gäller hårlockar av levande eller avlidna barn finns de ibland nämnda i samband med andra typer av arkivmaterial, som hos Otto och Pedersen (1998), eller i sammanhang där olika aspekter på spädbarnsdöd diskuteras (se t.ex. Anderson & Petersson 2006, Hagström 2006), men mer ingående studier saknas.

Materialet som analyseras i den här artikeln är hårartefakter, eller omnämmandet av sådana, skapade av mänskligt huvudhår, i en framförallt svensk och finländsk kontext från 1700-talet fram till idag. Det som inte alls kommer att diskuteras är annan kroppsbehåring som skägg och mustascher, även om dessa typer av hår förstås har mycket gemensamt med huvudhår. Ett annat intressant fenomen som lämnas utanför analysen är hårlockar från kända personer.¹ Källmaterialet består av internetsidor, arkivmaterial i form av poesialbum (i finlandssvensk kontext oftast benämnda minnesböcker) från en tidigare undersökning (Henriksson 2007) samt föremål från Nordiska museets samlingar. Nätmaterialet har av etiska skäl delvis anonymiserats i de fall där innehållet kan upplevas som speciellt personligt (jfr Hagström 2006, Fjell 2010). I dessa fall anges inte heller källorna.

För att nå hårets kulturella kodning använder jag mig främst av ett kultur-analytiskt angreppssätt och intresserar mig således för kulturella processer och gestaltningar (se t.ex. Ehn & Löfgren 2001). Jag är också inspirerad av George E. Marcus (1995) tankar om mångsidig etnografi (multisited ethnography). Genom att studera vad han kallar en kulturell formation kan man också säga något om det system formationen inlemmas i. När forskaren föl-

¹ Lockarna från kända personer utgör en egen kategori av hårartefakter. Av Mozart lär det finnas fyra lockar bevarade, varav två är utställda i Mozarts barndomshem i Salzburg (Mårtensson 2010). I Nordiska museets samlingar finns en hårlock av H. C. Andersen och en lock tillskriven Napoleon med tillhörande äkthetsintyg (»Napoleons hårlock återfunnen». Webbadress: www.har.blogg.nordiskamuseet.se/2012/03/napoleons-harlock-aterfunnen/. Hämtad den 17 oktober 2013). I modern tid har det flera gånger hänt att hårlockar från kända personer, både levande och avlidna, auktionerats ut till försäljning. Exempel på detta är hårlockar från Che Guevara (Nilsson 2007), Mick Jagger (*Göteborgs-Posten* 2003), Elvis, John Lennon och Marilyn Monroe (Häggroth 2003). I juni 2006 auktionerade Kristian Luuk ut en av dåvarande justitieministern Thomas Bodströms hårlockar i radiokanalen P3. Hårlocken bringade in 10 101 kronor som gick till Radiohjälpen (»Ministerns hårlock säljs på auktion». Webbadress: www.sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1602&artikel=958252. Hämtad den 17 oktober 2013).

jer ting, metaforer eller debatter genom olika empiriska rum kartlägger hen också dessa kulturella formationer utan att fastna i vetenskapliga stereotyper.

I artikeln följer jag hårartefakter genom tid och rum från 1700- och 1800-talens hårarbeten, via minnesmedaljonger och 1800-talets poesialbum till rituella tillvarataganden av barns hårlockar i en nutida kontext. Avslutningsvis knyter jag samman diskussionen genom att belysa hårartefakterna ur de teoretiska perspektiven materiella minnespraktiker, rituella handlingar och ambivalenta kulturella kodningar.

Hårartefakter som prydnad och minne

Anders och hans mormor i Unnerstads (1959 s. 40) berättelse ovan fick inget sålt i Stockholm och »mormor var inte riktigt belåten. Tiderna hade förändrats sen hon var i Stockholm sist. Smycken av hår började alldeles komma ur modet här». Istället reste de vidare till Helsingfors och lyckades få beställningar på både lösflåtor, klockkedjor och andra smycken (Unnerstad 1959 s. 66). Unnerstads skildring är ett exempel på hur kvinnor sparade sitt eget avlägsnade hår för att det skulle kunna förädlas till smycken eller prydnader, antingen av professionella hårarbetare eller av en skicklig amatör. I Sverige förknippas hårarbeten främst med hårkullor (likt Anders mormor), ett slags kringresande hårarbeterskor från Våmhus och Bonäs byar i Dalarna.

Hårarbeten, d.v.s. smycken och prydnader men också förlängningar och förtjockningar av eget hår, i form av flätning eller knyppling har förekommit i Europa sedan 1500-talet och under 1700- och 1800-talen nådde hantverket sin höjd. Hårarbetena användes till att börja med av de högre samhällsklasserna men spred sig under 1800-talet till även andra samhällsgrupper. Hårsmuckens popularitet har ibland förklarats med bristen på guld som rådde över hela kontinenten efter Napoleonkrigen, samt att peruker gick ur modet och lämnade en hel yrkeskår utan arbete (Björklund 1966 s. 140 f.). Under den viktorska tiden var hårarbeten också mycket populära i USA (Ockenga 1993, Scheumaker 1997, 2007). Hårarbeten fanns i tre kategorier: dels olika former av löshår, som valkar och hårförlängningar, dels smycken i form av urkedjor, halsband, armband och broscher, samt slutligen blommor och tavlor av hår (Levander 1944 s. 171 f.). När mer avancerade arbeten görs flätas eller knypplas håret ihop till runda eller platta band på en speciell ställning, för att sedan formas till smycken. Håret transformeras och genomgår en fysisk metamorfos när det gäller textur och form genom klippning, vävning och flätning. En rent kroppslig substans – mänskligt hår – arbetas om till en intrikat form där färgen behålls men allt annat förändras. Hårstrån och hårlockar förvandlas till sinnrika mönster.

Hårabete i form av en brosch från tidigt 1920-tal. Tillverkad av hårkulla från Våmhus. Nordiska museets samlingar (NM.0142455). Foto: Elisabeth Eriksson.

Hårkullorna från Dalarna reste omkring i Sverige och andra länder under 1800-talet och början av 1900-talet för att sälja sitt hantverk. Resorna gick främst till Danmark, England, Finland, Norge, Ryssland, Skottland och Tyskland (Levander 1944 s. 174). En Våmhuskulla blev till och med hovleverantör till Englands drottning Victoria (Olsson 1927 s. 145). Håret som användes var vanligen avkammat och inlämnat av kunderna själva, men också inköpt hår nyttjades. Det hände att kvinnor i grannsocknarna klippte av nackhåret för att dryga ut familjens dåliga ekonomi (Levander 1944 s. 170 f.). I Finland förekom att kvinnor sålde sitt långa hår när familjen råkat i ekonomiskt trångmål och gårdfarihandlare kunde också saluföra flätor, för vilka man i början av 1900-talet kunde få upp emot 50 penni (Peura 1965 s. 88).

Den finlandssvenska författaren Edith Unnerstad (1900–1982) är mest känd för sina barnböcker om familjen Pip-Larsson (Unnerstad 1949, 1950, 1952, 1955) men har även skrivit två böcker om hårkullor från Våmhus. *Mormorsresan* (Unnerstad 1959), som har nämnts ovan, utspelar sig 1907 och handlar om pojken Anders och hans mormor, hårkullan Kers Mait som far ut i världen för att tjäna pengar på hårabeten. Resan börjar i Våmhus i Dalarna och under året den pågår besöker paret Stockholm, Helsingfors och Sankt Petersburg. Anders äventyr är, enligt Unnerstad själv, inspirerade av ett par hårkullor som i sällskap med en pojke bodde i köket i hennes barndomshem i Helsingfors en sommar (Unnerstad 1959 s. 5 f.). I *Farmorsresan* (Unnerstad 1956, senare utgiven under titeln *Englandsresan* 1960) är det istället västerut som färden bär för hårkullan Ols Kari, också hon från Våmhus, som prövar lyckan på den engelska landsbygden. Också i Aino Trosells roman *Hjärtblad* (2010), en klasskildring från 1860-talets Dalarna och Stockholm, figurerar flera hårkullor.

Även i Finland fanns det kunniga hårabetare. Det kan nämnas att Fredrika Runeberg (1807–1879) drygade ut familjens kassa genom att sälja hårabeten. Försäljningen skedde dock i hemlighet, eftersom det inte ansågs passande för en kvinna av högre stånd att arbeta för betalning (Allardt Ekelund 1942 s. 50). Ett enkelt hårabete omgivet av målade rosor på sammetsbotten gav hon i gåva åt sin fästman Johan Ludvig Runeberg och under sin tid i flickpension i Åbo gav hon ett liknande minne åt en kär vän (Allardt Ekelund 1942 s. 38 f.).

Under 1900-talets första årtionden var smycken tillverkade av hår ännu på modet i Finland, delvis eftersom det rådde brist på guld och silver. Kaarina Peura (1965 s. 91–93) gör antagandet att hårsmyckestillverkningen, liksom många andra folkliga hantverk, är en frukt av lån från både östlig och västlig tradition. Till Åbo, samt åtminstone Nagu i Åbolands skärgård, kom nämligen svenska hårkullor för att sälja hårabeten på väg vidare till Ryssland. Den ena professionella hårsmyckemakaren som Peura intervjuade på 1960-talet gick i sin tur i lära i Ryssland och berättar att han dessutom träffat både tyska och svenska hårabetare, vars arbeten han tog modell av (1965 s. 92–96, 103). I Esbo stadsmuseums samlingar finns ett antal hårabeten, bl.a. ett som tillhört Evelina Vilhelmina Holmberg (född 1895) från Bodom.²

Även om traditionen med hårabeten är långt förbi sina glansdagar är den inte helt utdöd. Det finns flera möjligheter att för den intresserade få smycken gjorda, både av eget och av andras hår. I Våmhus finns ett antal aktiva hårkullor som erbjuder sina tjänster och det ordnas kurser för intresserade (se t.ex. Fagerholm Martis 2002). Våmhusborna värnar dock om det hantverk de ser som sitt och vill inte lära ut någonting till den som inte är infödd i trakten (Molander 2009). Så här skriver en kund:

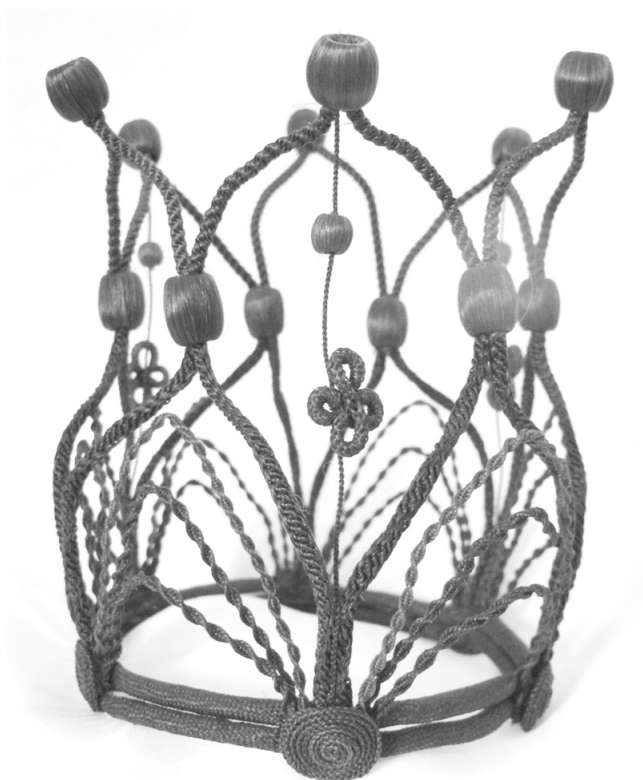
I dag kom ett hårabete som jag har beställt från hårkullan Joanna Svensson i Våmhus i Dalarna. Vilket arbete hon har lagt ner med att knyppla i hop dessa alster från mitt hår. Det är tänkt nu att jag ska sätta dem i ram och ge till mina tre flickor. Jag har själv ett inramat hårabete från mitt hår och ett som mormor lät göra till morfar i början av 1900-talet. Ett fint minne från min mormor.³

En ung hårtalist med ursprung från Våmhus bor numera i Danmark och marknadsför sina hårsmycken på nätet på engelska och svenska. På hennes hemsida kan man beställa allt från armband och örhängen till broscher och ringar av eget eller någon annans hår i prisklassen från 700 till 1800 svenska kronor.⁴

² »Esbo stadsmuseum». Webbadress: www.espoonkaupunginmusco.fi/sivu.asp?path=91148;91199;91385;91392;93310. Hämtad den 15 september 2011.

³ »Hårabete». Webbadress: www.laurasgard.blogspot.com/2011/09/hararbete.html. Hämtad den 24 oktober 2011.

⁴ »Anna Sparr». Webbadress: www.sparr.dk/menu.html. Hämtad den 25 oktober 2011.

Idag kan hårkullor visa upp och marknadsföra sina produkter på webben. Brudkrona gjord 2000 av Anna Sparr. Foto: Anna Sparr.

Hårminnen från nära och kära

Genom att innefatta en hårlock från en avhållen person i en medaljong eller berlock, kunde håret transformeras till smycke och samtidigt bli en del av en minnespraktik. För ordet *medaljong* anförs bl.a. följande definition i *Svenska Akademiens ordbok* (M 573):

flatt, vanl. runt l. ovalt hängsmycke i form av en platta med porträtt l. annan bild o. d. resp. i form av en kapsel för förvaring av porträtt, hårlock l. annat minne; äv. om berlock.

I medaljongen kunde man med andra ord gärna ha en lock och/eller en bild av t.ex. sin fästman, eller någon annan kär anhörig. En spridd uppfattning är att morgongåvan, den gåva som mannen kan ge sin hustru på morgonen efter bröllopsnatten, under 1700-talet ofta bestod av en medaljong med en hårlock eller ett handmålat miniatyrporträtt av maken. När fotografier blev vanligare under 1800-talet övertog de sakta hårlockarnas och de målade porträttens roll i minnesmedaljongerna.

Morgongåvan hade ursprungligen en juridisk betydelse, och upphörde som änkeförsörjning i Sverige först 1920, då en ny ärvdabalk trädde i kraft.

Det var ett löfte om en gåva eller del i arvet efter maken, eftersom änkan inte hade någon arvsrätt, och traditionen är belagd från medeltiden (Bringéus 1987 s. 156 ff., Carlsson 1966 s. 695–698). Smycken kunde vara en del av denna äldre morgongåva, vilket sätter sina spår i traditionen i den mån den lever kvar, utan juridiskt anspråk, i bemärkelsen en gåva från brudgum till brud (idag även vice versa) dagen efter bröllopet. Dagens morgongåvor tenderar att vara smycken. I många fall får håret i dessa sammanhang en extra symbolisk innebörd. Fästmannens hårlock i berlocken runt kvinnans hals blir ett symboliskt band mellan två människor, ett band som senare ska förstärkas genom äktenskapet.

I folkliga föreställningar om kroppen och speciellt inom folkmedicinen har håret ofta fått fungera synekdotiskt som en representant för människan det tillhör. I arkivmaterial från 1800- och det tidiga 1900-talet finns uppteckningar som beskriver detta på olika sätt. Genom att få makt över en (avlägsnad) del av en människa kan t.ex. sjukdomar botas. Flera exempel finns på hur man aktade sig för att kasta bort avkammat hår så att någon kunde få tag i det. Om skator eller andra fåglar fick fatt i håret tänktes de inreda sina bon med det, med följderna att hårets ursprungliga ägare drabbades av huvudvärk (Forsblom 1927 s. 12–15, Tillhagen 1977 s. 28, 207). Också i olika typer av sjukdomsbot kunde hår från den sjuka användas som aktiv ingrediens, ofta tillsammans med annat kroppsligt avfall som naglar, urin och blod (Tillhagen 1977 s. 108, 123, 198). I finlandssvenska uppteckningar från sekelskiftet 1900 förekommer hårstrån i kärleksmagi och vid spådomar om framtiden (Forsblom 1927 s. 297–306, 324 f.). Genom att använda sig av en materiell, rent fysisk, del av en människa tänkte man att man skulle kunna påverka hela människan i ett magiskt tänkande där delen representerar helheten. På samma sätt är hårlockarna i minnesmedaljongerna en materiell del av den människa som ska komma ihåg.

En duktig amatör kunde också samla andra anhörigas hår för att skapa dekorativa minnen. Eller så beställde man arbetet av en professionell hårarbetare. I en intervju från 1920-talet med en hårkulla från Bonäs berättar hon om hur det kunde gå till när man kom till en gård för att sälja sina arbeten: »Där kom en och ville ha en klockkedja att ge åt sin fästman, en annan ville ha en brosch åt fästmän eller en hårnål. En ville ha en blomma och en annan en fläta» (Olsson 1926 s. 145). Även i USA var hårsmycken populära som gåva under 1850- och 60-talen (Scheumaker 2007 s. 45, [125]). Förmodligen handlade det både om att ge bort smycken av det egna håret och av andra okända människors hår, men man kan anta att de smycken som innehåller en materiell del av givaren på något sätt blir unika för mottagaren. Som minnesskapare fungerar hårarbeten då på ett speciellt sätt, framförallt genom den förlängda kontakten mellan hårets ursprungliga bärare och den som sedan använde smycket. Genom t.ex. en klockkedja gjord av sitt eget hår kunde en kvinna låta sin fästman rent fysiskt känna

Medaljong i guld och emalj, förmodligen från 1790-talet. På framsidan finns inskriften »Souvenir d'amour» (Kärleksminne) och baksidan en hårlock under glas på vitt siden. Nordiska museets samlingar (NM.0034902). Foto: Mats Landin.

hennes närvaro, vilket kan jämföras med Ledezmas (2012) tankar om hårsmycken som slags »sensory engagement of touch» (jfr även Scheu-maker 2007 s. [125]).

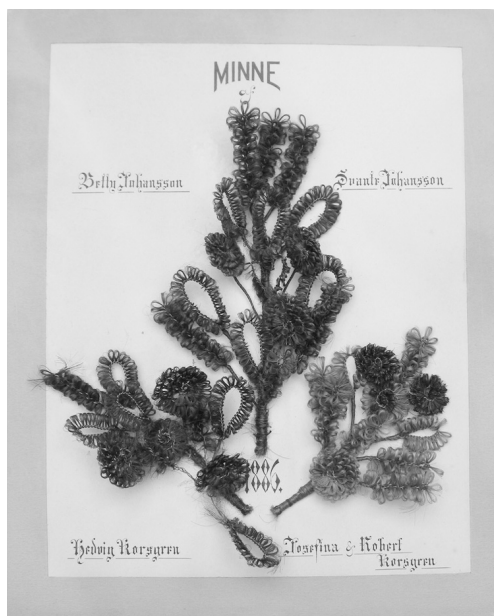
I flera kulturhistoriska museers samlingar, och hos privatpersoner, finns hårarbeten gjorda av hår från fler än en person, i syfte att utöver den dekorativa aspekten också ha en minnesskapande funktion. I Sörmlands museums samlingar finns en tavla med blomstermotiv, förfärdigat av människohår. Hårarbetet är av brunt hår, och föreställer en blombukett med blommor, blad och knoppar på sidenbotten. Trots att man inte vet om vännerna och släkten bidragit med eget hår, verkar det ändå troligt med tanke på inskriften »Minne af släkt och vänner till Lilly den 2 juni 1872 ...».⁵

I Nordiska museets ägo finns ett hårarbete från 1886. Förhållandet mellan personerna som nämns på hårarbetet är inte känt, men något slags familjeband finns sannolikt med tanke på efternamnen (Betty Johansson, Svante Johansson, Hedvig Forsgren, Josefin & Robert Forsgren). Rubriken är tydlig och säger vad det handlar om: »MINNE». Håret kan komma från de omnämnda personerna. Med tanke på de olika färgnyanserna rör det sig åtminstone av hår från olika individer.

I Norrbottens museums samlingar finns ett hårsmycke i form av en bukett, eller ett träd med blommor på. Prydnaden är tillverkad av hår och me-

⁵ »Tema Sylvias val hårarbete». Webbadress: www.seniorbloggen.blogg.se/2011/may/tema-sylvias-val-hararbete.html. Hämtad den 15 september 2011.

Tavla med hårabete från 1886 med namn på personerna vars hår använts. Nordiska museets samlingar (NM.0246027). Foto: Frida Lönnberg.

talltråd och på trädets 16 grenar finns det totalt 28 blommor. Vem som har gjort den är oklart men enligt obekräftade uppgifter kan upphovsmakaren vara en ingift släkting till den familj som finns med i trädets. På tio av grenarna finns nämligen pappersremсор med handskrivna namn fastsydda. Sannolikt är det frågan om ett släkträd. Genom att samla hår från familjemedlemmar har man kunnat skapa ett släkträd som inte bara visar släktskap utan också innehåller högst påtagliga materiella delar av medlemmarna. Varje blomma i släkträdet består av hår från olika personer, och de pappersremсор som finns kvar på några grenar, ger en ledtråd om vilka personer som finns representerade på den grenen.⁶ På så sätt binds generationer ihop genom det materiella (jfr Scheumaker 2007 s. 72, 79). I hårartefakterna kan band skapas mellan döda och levande, inte bara på ett symboliskt plan utan också rent taktilt, när hårstrån från människor som levt i olika tider rör vid varandra.

Stig Björklund berättar i sin historik om byn Indor i Våmhus socken, en av huvudorterna för den kommersiella tillverkningen av hårsmycken i Sverige under 1800-talet, att blommor av hår var populära beställningsarbeten hos förmöget folk. Till dessa hårbloster lämnade beställarna många gånger en hårlock av var och en av familjens medlemmar och håret virades sedan upp på stommar av metalltråd. Blommorna blev enligt Björklund (1966 s.

⁶ »Hårabete i form av släkträd». Webbadress: www.nll.se/sv/Kultur/Kulturarv-och-museum/Norrbottnens-museum/Samlingarna/Manadens-foremal-2013/September---Hårabete-i-form-av-slaktrad/. Hämtad den 7 oktober 2013.

147; jfr Levander 1944 s. 181) »en alldeles särskilt värdefull minnesprydnad», som antingen placerades inom glas och ram, eller på en nära anhörigs grav. På liknande sätt beskriver Karen Andersen (1984 s. 90) hur danska hårarbetare fick beställningar på prydnader förfärdigade av hår från människors kära, både levande och döda. Att också döda människors hår använts finns nämnt på sina ställen, och åtminstone fanns det bland hårarbetarna föreställningar om att hår taget från en avlidens huvud kändes kallt och livlöst (Peura 1965 s. 94).

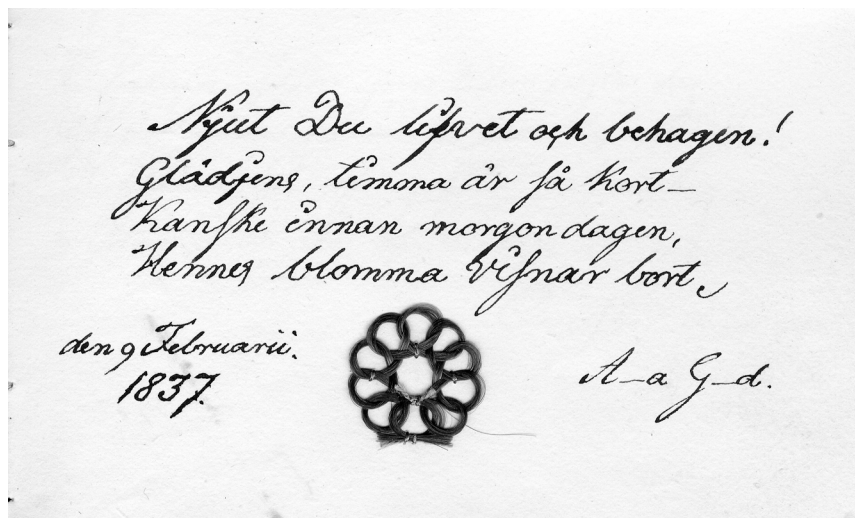
På en personligt hållen blogg presenterar en kvinna en släkttavla under rubriken »Farmor Matildas hårarbete». Skribentens farmor har gjort tavlan 1897 av släktingars hår och som bakgrund för tavlan fungerar hennes egen brudslöja. Även torkade blommor från brudbuketten finns med. Trots att ursprungsarbetet är gjort i slutet av 1800-talet finns bloggskribenten och hennes bror med på ett hörn. Deras »obearbetade» lockar har tillförts tavlan i ett senare, odaterat skede, och den lever på så sätt vidare som släkttavla och minne.⁷

När håret sätts bakom glas och ram transformeras enligt Ledezma (2012 s. 7) de alldagliga lockarna till en sekulär relik, skyddad från tidens påverkan. Reliker är i strikt mening materiella kvarlevor av människor, men det finns en lång tradition inom bl.a. katolicismen av »andra» och »tredje gradens» relik. Då räcker det med att ett föremål har vidrört den döde, t.ex. bitar av kistan, eller så finns det ytterligare ett led däremellan – jorden som vidrört kistan som i sin tur vidrört den döde (Wangefelt Ström 2013 s. 24). Stewart (1999 s. 140) ser relik i form av materiella kvarlevor av en person, som en »souvenir av de döda». Souveniren ger autenticitet till tidigare erfarenheter genom att skapa en utgångspunkt runt vilken man bygger ett narrativ strukturerat av minnen. Till skillnad från souvenirer får relik sin betydelse direkt från det kroppsliga materialet – på samma sätt kan hårlockar fungera som referenser till avlidna kära och deras rent fysiska frånvaro (jfr Ledezma 2012 s. 61). Döden blir med andra ord ständigt närvarande, samtidigt som den trotsas genom materialitetens motstånd mot förgängelse. Även om människor försvunnit och dött för länge sedan lever de vidare genom relik som aldrig åldras.

Också vänners hår kunde bli till vackra minnen. Traditionen med hårarbeten satte sina spår inte bara i armband och klockkedjor, konstaterar Alfred Fiedler (1960 s. 42), utan också i de tyska stamböckerna, en slags föregångare till 1800- och 1900-talens poesialbum.⁸ Gertrud Angermann (1971 s. 46) skriver att under alla tider som hårlockar inneslöts i medaljer och bearbetades till kedjor, broscher och annat hårarbete, låg det nära till hands att också bifoga en hårlock till stamboksinskriften.

⁷ Farmor Matildas hårarbete. Webbadress: www.inga.blogg.se/2010/august/farmor-matildas-haararbete.html. Hämtad den 24 oktober 2011.

⁸ För en ingående studie av poesialbum, i Finland oftast benämnda minnesböcker, se Henriks-son 2007.

I ett finlandssvenskt poesialbum från 1830- talet har en skribent bifogat ett enkelt hårarbete till sin minnesinskrift. Åbo Akademis bibliotek, Handskriftssamlingarna.

Samma sak gällde för de svenska och finlandssvenska poesialbumen. Ett exempel finns i en stambok från 1803–1804, perioden när poesialbum också uppstår. Innehavaren tycks ha studerat i Greifswald i Tyskland, eftersom nästan alla inskrifter är från en begränsad period just där och det går att identifiera både lärare och medstudenter vid universitetet. I stamboken finns också två hårlockar, möjligen tillhörande de enda två kvinnliga studenterna som skrivit i albumet.⁹

Speciellt i lite äldre poesialbum, från 1800-talets första hälft, är hårlockar ett relativt vanligt inslag. De varierar från en enkel hårtofs ombunden med en tunn tråd, till lite mer avancerade mönster, fastsydda i albumbladet (Henriksson 2003 s. 82). Många gånger kommenteras också hårlocken i den ackompanjerande texten. Formuleringar som »Tag denna som minne av» förekommer och förstärker minnespraktiken.

Man kan också tänka sig att inskriften görs mer personlig med en hårlock, där håret är något mer intimt än en teckning eller en inklistrad bild med ett standardiserat motiv (jfr Scheumaker 2007 s. 26). Det förekommer också hårlockar i poesialbum som annars saknar all annan form av utsmyckning (jfr Sofie Holmudds minnesbok i Nikula 1983 s. 276 f.). Håret har en särställning i poesialbumsillustrationerna, det är en del av illustrationen som minne och gåva; att lägga tid och möda på en vacker akvarell, eller att ge sitt

⁹ »Greifswald». Webbadress: www.zeus.oderland.com/~sverigek/gss1803/greifswald.htm#sidor5. Hämtad den 25 oktober 2011.

allra största och finaste bokmärke eller glansbild är att ge ett extra fint minne (se Henriksson 2003 s. 83 f., 2007 s. 157 ff., 167 ff.).

Alfred Fiedler (1960 s. 42) menar att den magiska föreställningen om hårets makt inte längre var aktuell när hårlockarna gjorde sitt intåg i poesi-albumen. Det är möjligt, men förmodligen påverkar hårets egenskap av *pars pro toto*, en del av det hela, ändå uppfattningen av en donerad hårlock och skapar känslan av ett viktigare och riktigare minne (jfr Henriksson 2003 s. 82). Att ge av sitt eget hår är kanske inte en högt värderad gåva, men en ytterst intim sådan. Man ger inte bara ett minne i form av en text eller bild utan skapar ett extra starkt materiellt vänskapsband genom att avlägsna något från sin egen kropp och donera detta.

Det rituella klippandet

Hårlockar från vuxna verkar ha försvunnit ur minnespraktikerna under 1900-talet medan lockar från barn alltjämt tas till vara i olika sammanhang.¹⁰ En liten hårtott klipps av, binds eventuellt om med ett band eller snöre och förvaras i ett kuvert, en ask (idag specialdesignade) eller klistras in i en *scrapbook* (urklippsbok). Detta kan ske närsomhelst under barnåren, men speciellt den första klippningen av ett barn kan komma att bli rituell. På internet finns flera personliga beskrivningar av hur människor sparar en lock av barnet från denna händelse. Hårklippningen blir en sorts övergångsrit från spädbarn till barn. Klippningen markerar en förändring från en status till en annan och den sparade locken blir ett minne från den oskuldsfulla spädbarnstiden. Man kan jämföra med äldre avbildningar av utseendemässigt könlösa barn i kolt eller klänningsliknande plagg och svallande lockar, där dock barnen i koltålder ofta är äldre än dagens nyklippta telningar.¹¹ Liknande rituella hårklippningar förekommer inom olika religiösa traditioner. I hinduismen är den första klippningen i tvåårsåldern en av sexton övergångsriter (där inte alla alltid praktiseras) från barn till vuxen (Jacobsen 2004 s. 279 ff.), och i den ortodoxa kyrkan klip-

¹⁰ Frågan är varför vi inte sparar andra delar av kroppen som är lätta att avlägsna och också är utan känsel som naglar eller ögonfransar? Det kan förstås delvis bero på att dessa delar blir så mycket mindre, och därför svårare att hantera. Men jag tror också att håret har en speciell status och en viss estetisk aspekt som dessa andra saknar. Även om man kan smycka och manipulera också naglar och ögonfransar är håret som utsmyckning så mycket mer framträdande. Men för små barn gäller att man kan spara annat än hår, t.ex. säljs asken menad för barnets första lock ofta i par med en likadan för barnets första (tappade) tand (jfr Hagström 2005), och det är inte helt ovanligt att navelsträngsstumpen, som faller av när naveln på det lilla barnet läkt efter förlossningen, sparas som ett minne (se t.ex. »Navelstumpen». Webbadress: www.familjeliv.se/forum/thread/63890326-navelstumpen. Hämtad den 25 januari 2017).

¹¹ Kolten blev ett småbarnsplagg redan på 1500-talet och var vanlig som sådant ända in på 1900-talet (Wintzell 1972). Avbildade adelsbarn på 1600-talet är ofta omöjliga att könsbestämma utifrån utseende och klädsel, och först vid fyra års ålder var det dags att byta kolten mot vuxenkläder i miniatyr (Banér 1994 s. 87 ff.).

per prästen en liten lock från det nydöpta barnets huvud, så »att den mänskliga styrkan [...] tas bort så att den nydöpte förlitar sig endast på Gud».¹²

För den som vill spara sitt barns hårlock finns det idag speciella askar att köpa i guldsmedsaffärer (mitt äldsta barn fick 2010 en sådan som doppresent av sin vuxna kusin), ibland med påskriften »Min första lock». Charlotte Hagström (2005) som studerat dopgåvor nämner inte håraskar i sin artikel men väl askar för mjöltkänder och andra liknande föremål som speciellt mor- och farföräldrar tycks välja i guldsmedsaffärerna.

Många gånger har barn under de två första åren relativt lika frisyrier oavsett kön. Många låter den första duniga tunna hårväxten växa fritt och nackhåret kan vara ganska långt på både pojkar och flickor före de första försöken till en mer tuktad och planerad frisyr. Med den första klippningen markeras på sätt och vis barnets könstillhörighet tydligt, eftersom det därefter blir större skillnad på flickornas och pojkarnas frisyrier. På en vardagsblogg återfinns följande text med rubriken »första klippet», ackompanjerad av bilder på hårlocken, den kommande förvaringsasken och den nyklippta pojken i färd med att dammsuga upp sitt eget avklippta hår från golvet:

Idag tog jag tag och lånade Store A´s klippmaskin, och klippte bort Lille A´s hårlockar. Han hade blivit långhårig. Håret stog åt alla håll och kanter när han vakna på morgonen, eller när man tog av hen [sic] mössan. Jag satt han i sin stol och titta på sina storasysstrar och bolibompa. Det gick finemang. Fin fixade med saxen efteråt, och sedan blev det ett bad. Men innan badet skulle hårlockarna på golvet dammsugas upp =). Visst blev han fin, Min lille Prins ♥!

Innan jag tog klippmaskinen så tog jag en liten liten gummisnodd, och virrade om en liten hårlock. Den skulle sparas och läggas i den lilla fina asken »Min första lock». Det var Lille A´s första hårklippning i sitt liv, och det ska sparas och dokumenteras.¹³

Den första hårklippningen blir en milstolpe, bland många, i det lilla barnets liv och dokumenteras gärna tillsammans med mer abstrakta (på så vis att de inte går att förvara fysiskt utan bara återges i text) minnen som när barnets första tand spricker ut, barnets första steg, första ord o.s.v. I diskussioner på nätforum som det svenska Familjeliv berättar människor att de sparat barnens lockar i kuvert, askar, plastfickor, scrapbooks, tavelramar och speciella »Mitt första år»-böcker.¹⁴ En bloggskribent beskriver en situation liknande

¹² »Att bli ortodox». Webbadress: www.gastochframling.wordpress.com/2011/06/02/att-bli-ortodox-%E2%80%9Cthe-elders-who-%E2%80%98eld%E2%80%99%E2%80%9D-del-33/. Hämtad den 16 december 2013. Jfr även Kaste. Webbadress: www.ortodoksi.net/index.php/Kaste. Hämtad den 16 december 2013.

¹³ »Första klippet». Webbadress: www.lenalovisa.blogspot.com/2010_11_01_archive.html. Hämtad den 24 oktober 2011.

¹⁴ »Spara första hårlocken?». Webbadress: www.familjeliv.se/Forum-3-28/m17067603.html. Hämtad den 17 oktober 2013.

den ovan med orden »så har jag klippt min lilla sötnos för allra första gången. Hårlocken åkte raka vägen in i boken *'boken om mig'*». ¹⁵ Både att klippa håret och att tillvarata en lock blir en ritualiserad handling där författaren i exemplet ovan inte behöver fundera ett ögonblick på var locken ska hamna, den har sin givna plats som prydnad och minne i albumet som ska dokumentera barnets första levnadsår.

När man sparar en lock från barnets första klippning blir håret på samma sätt inte bara ett minne av det lilla barnet utan en högst påtaglig materiell del av barnet (Henriksson 2007 s. 158; jfr Henriksson 2003 s. 82 f.). Hårlockar kan ha en kapacitet att uppväcka minnen av de frånvarande genom sinnena, inte bara syn utan också känsel. Geoffrey Batchen (2004 s. 69) har beskrivit håret i amerikanska 1800-talssmycken som »the raw material of memory», d.v.s. det råmaterial som minnet av en person byggs upp av. Att bära ett smycke av hår på sig bibehåller också på ett materiellt och mycket konkret sätt kontakten till den som är långt borta – genom materialitet och rent taktila upplevelser skapas affekt. Susan Stewart (1999 s. 31) lyfter fram beröring, också på ett rent symboliskt plan i fraser som »to be touched by» (att bli berörd av), som ett medel att skapa känslor av affekt, tacksamhet eller sympati.

Hårets speciella materialitet med bestående egenskaper – det förändras inte när det avlägsnas från kroppen – gör det speciellt verksamt i olika minnespraktiker. Håret behåller sin materialitet både vad gäller form, textur och färg långt efter att det klippts av från en människas huvud. Men det växande håret på barnets huvud kan byta både nyans och kvalitet under årens lopp, och att behålla en lock av det mjuka lena spädbarnshåret är ett sätt att bevara en period i barnets liv som aldrig kommer åter. Genom locken kan ett ögonblick i en gemensam historia frysas för föräldrar och barn, både symboliskt och rent materiellt. Möjligen blir den symboliska betydelsen större för föräldrarna än för barnet ifråga. Det är föräldrarna som nostalgiskt blickar tillbaka på sitt eget barn, medan det vuxna barnet kanske inte på samma sätt känner sig knuten till det spädbarn som hen en gång varit. Nostalgin som en förlust av det förflutna (Stewart 1999 s. 23) gör sig gällande i det nostalgiska bevarandet av barnets lock. Barnet som en gång var kan aldrig mer komma tillbaka och Cashmans (2006) tankar om nostalgi som en kulturell praktik att handskas med förändringar blir också tydlig. Här handlar det om naturliga, men oundvikliga, förändringar som sker när ett litet barn växer upp och blir en vuxen människa.

¹⁵ »Wilmer's första lock». Webbadress: www.crinatomasson.blogg.se/2013/march/wilmer-s-forsta-lock.html. Hämtad den 23 oktober 2013.

När håret är det enda som finns kvar

Till en speciell kategori av minnespraktiker hör tillvaratagandet av hårlockar från avlidna barn. Denna rituella handling är speciellt vanlig när det gäller dödfödda barn eller spädbarn som dött i samband med förlossningen. Fram till och med slutet av 1900-talet ansågs inom sjukvården att föräldrarnas känslor för det dödfödda barnet inte skulle väckas genom att de tilläts bekanta sig med barnet, eftersom man ansåg att det skulle försvåra sorgearbetet (se t.ex. Hagström 2006). Men idag uppmanas föräldrar, av personal inom vården och begravningsbranschen, att utöver att se barnet och ge det ett namn också spara en hårlock, ett klädesplagg eller ett fotografi som minne och som ett sätt att bearbeta den traumatiska händelsen. Alla föräldrar kommer inte att tänka på sådana åtgärder när de ställs inför situationen och inom sjukvården lärs barnmorskor och förlossningspersonal därför att påminna föräldrarna om dessa möjligheter (se t.ex. Hagström 2006, Åkesson 1997; jfr Faro 2014 för en liknande förändring i Nederländerna), och att hjälpa till i förverkligandet av att skapa materiella minnen. Även bloggar och hemsidor som behandlar så kallade änglabarn, barn som dött under graviditeten, vid förlossningen eller under spädbarnstiden ger som råd att om möjligt spara hårlockar. Ett exempel på detta är den ideella föreningen Föräldraföreningen Små Änglar som i punktform på sin hemsida ger »[n]ågra tips som kan hjälpa er att minnas den korta tiden» där hårlocken finns med som en del i skapandet av minnen tillsammans med bl.a. namngivning, fotografier och att spara en kopia av förlossningsjournalen.¹⁶

I en studie av upplevelser av att förlora ett barn under perinatalperioden och av bemötandet i vården konstaterar Jessica Andersen och Kerstin Petersson (2006 s. 19) att många föräldrar uppskattar den hjälp de får av sjukvårdspersonal med att skapa minnen i form av hårlockar, hand- och fotavtryck eller fotografier. Minnena upplevs som en bekräftelse på att det har funnits ett barn och att man har rätt att sörja, samtidigt som de ger hjälp åt föräldrarna att kunna ta avsked av sitt barn och lämna det.

I en mycket gripande scen i John Greens (2012 s. 116) ungdomsroman *The Fault in Our Stars* (på svenska *Förr eller senare exploderar jag*) hör den obotligt cancersjuka Hazel hur hennes mamma formulerar insikten att när dottern dör kommer hon inte att vara en mamma längre. Genom att modern förlorar sitt enda barn upplever hon sig också förlora sin uppnådda status som mamma. På samma sätt frågar sig föräldrar som förlorar sitt första barn vid födseln ofta om de faktiskt har blivit föräldrar.¹⁷ Sparandet av en hårlock blir då också en materiell påminnelse om inte bara barnet utan också

¹⁶ »Några tips som kan hjälpa er att minnas den korta tiden». Webbadress: www.smaanglar.org/forlusten/minnen.aspx. Hämtad den 17 oktober 2013.

¹⁷ Av etiska skäl har jag i det följande valt att helt anonymisera materialet och inte redovisa källor, men jag har hittat flera exempel på speciellt mödrar som antingen själva ifrågasätter sin status som förälder, eller som känner att omgivningen gör det.

det egna föräldraskapet. Hårlocken från barnet inlemmas i föräldrarnas egna livsberättelse. I våra biografier orienterar vi oss, som Sarah Ahmed (2010 s. 27) påpekar, känslomässigt i olika riktningar genom materiella ting.

Också begravningsbyråer ger föräldrar till döda barn rådet att spara en hårlock som minne (se t.ex. Bremborg 2002). Det gäller inte bara spädbarn utan också äldre, ibland till och med tonåringar. En kvinna skriver i sin blogg om sin tonåriga dotter som begått självmord genom att kasta sig framför ett tåg. Flickans kropp var så svårt sargad att de anhöriga inte fick se den, utan det enda som de gavs var en hårlock. Familjen har gjort en tavla av hårlocken och ett fotografi av flickan. Mamman konstaterar själv att det är det enda fysiska som finns kvar av dottern som person och beskriver upplevelsen av att hårlocken är beviset på att »hon verkligen funnits». Här uttrycks att det materiella minnet blir verkligare och viktigare än alla de minnen som är mer abstrakta eller inte en reell del av den avlidna. Hårlocken upplevs än en gång som ett tydligt bevis på en existens, något ett fotografi inte alltid kan förmedla. Marcia Pointon (1999 s. 45) framhåller det paradoxala i att hårlockarna från döda som fogas i sorgsmycken (mourning jewellery) både iscensätter döden och skapar kontinuitet och fungerar som en materiell figur för minnet. Samtidigt som hårlocken påminner om att flickan är död och inte finns här mera, lever hon kvar genom hårets materialitet. Kvinnan i exemplet uttrycker också en rädsla för att hårlocken är för liten, att den ska försvinna. Inte ens det materiella beviset är stort nog för att stilla rädslan för att glömma, för att minnena ska försvinna.

Ett närliggande bruk av hår är när de överlevande ger av sitt eget hår till det döda barnet i samband med en begravning. I ett familjeforum på nätet berättar en kvinna hur hon la en lock från alla familjemedlemmar i den döda dotterns kista innan kremeringen, och hur hon fick tröst av att en del av familjen blandades med dotterns aska. Det skapas ett symboliskt, och samtidigt materiellt, band mellan de levande och den döda när delar av de levande skickas med. En längre berättelse finns i en blogg som delvis behandlar bloggarens upplevelser av att mista sitt nyfödda barn. Här är det mamman som lämnar sin egen lock på kistan som ett »sista avsked».

Hårlocken blir en materiell länk till det avlidna barnet, modern delar med av sig själv för att på så sätt kunna följa sitt barn ända in i döden. När hon inte har möjlighet att själv följa sitt barn ser hon ändå till att det får någonting högst påtagligt och fysiskt, en materiell bit av sin mamma, med sig som tröst och trygghet på vägen. Att ge av sig själv blir ett sätt att uttrycka sin kärlek, och kanske också ett sätt att vända en situation fylld av en känsla av maktlöshet till någonting med en mer positiv eftersmak.

I tillvaratagandet av hårlockar från avlidna barn blir den synekdotiska kopplingen mellan delen (hårlocken) och det hela (barnet) extra tydlig. Hårlocken blir mer än bara ett minne, den blir ett materiellt bevis för att någon har funnits och också en bekräftelse på rätten att sörja. Därtill underlättas ett

mycket smärtsamt avsked av att få behålla någonting materiellt och högst konkret. Att låta tingen tala, eller att tala genom tingen, kan vara ett sätt att undvika smärtsamma minnen, likaväl som att bevara kära sådana (Nylund Skog 2014 s. 22). Med hjälp av det sparade hårets materialitet skapas en närhetskänsla, oavsett om det är moderns hår som följer barnet i graven, eller barnets hår som sparas synligt i glas och ram på spiselkransen. Hårlocken fungerar som en mediator mellan de levande och döda – den både framhäver separationen och för en närmare personen som den tillhört. Men de emotionella banden är inte eviga, de blir svagare med tiden och går slutligen av. Hår i olika former kan knyta samman människor bara så länge som det finns en koppling mellan hårets bärare och den som har sparat locken eller hårarbetet (jfr Ledezma 2012 s. 76).

Hårartefakter och rituella praktiker

Håret har en liminal ställning som både natur och kultur (Stevenson 2001 s. 137). Enligt Ambjörnsson associeras kroppsbehåring med naturlighet, den »naturliga» kvinnan har långt svallande hår som förföriskt fladdrar i vinden (och babyslåta ben), men samtidigt är håret en av delarna på kroppen som är relativt lättmanipulerad eftersom det ständigt växer ut. Ingen rakning, färgning, lockning eller klippning blir permanent. Ett kulturbundet manipulerande som framstår som ett lättillgängligt och biologiskt oproblematiskt sätt att markera skillnad och likhet (Ambjörnsson 2004 s. 151). Denna aspekt på håret syns i hårarbetena: när hår inte längre blir en del av en människas kropp, utan ett material, likt andra fibrer från levande varelser som ull och päls, som går att förädla till smycken och prydnader. Helt fritt från sin status som natur kan dock håret sällan bli, många gånger associerar människor starkt till det som någonting tidigare levande som nu blivit dött, och därmed får något av en makaber biton. Ett exempel härpå är nedanstående kommentar till ett blogginlägg om hårarbeten:

Jo, jag kan också på ett sätt tycka att det här med att göra smycken och tavlor av människokroppsdel kan vara lätt makabert. Hår är ju en del av kroppar och på min farmors släkttavla, hår från människor som sedan länge är döda.¹⁸

På samma blogg kommenterar en kvinna apropå nutida hårarbeten att »[d]e är så skickliga hårkullorna och de gör ett fantastiskt arbete, men själv tycker jag att det är lite otäckt, fast jag vet att allt hår är tvättat», en annan replikerar att »[j]ag vet inte om jag tycker att det är häftigt eller äckligt».¹⁹ Håret från vårt huvud finns i en gråzon där man kan uppleva en stark fascination över

¹⁸ »Hårarbeten». Webbadress: www.inga.blogg.se/2010/august/hararbeten.html. Hämtad den 7 oktober 2013.

¹⁹ Ibid.

att det faktiskt är människohår som smyckena består av, samtidigt som hårets status som smuts och kroppsligt avfall gör det svårt för många att inte uppleva en viss avsmak.

Rituella handlingar markerar händelser och förlopp som viktiga och avvikande från det vardagliga. Genom rituella praktiker framhävs livets lopp – barnet som växer upp och småningom inte längre är ett barn – barnet som dör och föräldern som därmed inte längre är förälder, eller inte kom att bli förälder. Handlingar som att klippa av en av barnets lockar och binda om det för att skapa en sammanhållen helhet (snarare än ett trassel av hårstrån) blir dels en del av en materialiserad minnespraktik och skapandet av någonting statiskt och oföränderligt, dels en markering av tidens rytm och det förgångliga.

Margrit Wettstein (2009 s. 65) poängterar att det i minnesarbetet många gånger inte är »föremålet i sig som är det centrala, utan känslan av att saken innehåller en gnista liv av den person som ägde föremålet före oss, som vi har fått det av eller den vi tänker på när vi ser det. Föremålet blir som ett band mellan människor, en osynlig länk». Genom det materiella bandet till människan, som finns i att ha en fysisk del av denna, kanske man kan komma närmare personen ifråga. Man knyter andra personer till sig genom symboliska band bestående av högst materiella ting. Genom dylika relikter får man också på ett annat sätt makt över sina minnen. Vår rädsla för att minnen ska försvinna, att vi ska glömma bort, tycks många gånger vara stor, och då är materiella bevis på ett levt liv mindre abstrakta än enbart minnena av det upplevda. Men för att ett hårabete ska inlemmas i en minnespraktik krävs att man känner den som håret tillhört och hyser känslor gentemot denne. Susan Sontag (1973 s. 125) påpekar att vi har svårt att riva sönder eller kasta bort fotografier av anhöriga, speciellt om de föreställer någon som är död eller fysiskt långt borta, eftersom fotografiet är så starkt kopplat till personen det föreställer. Att göra sig av med det är enligt henne en skoningslös gest av förkastande. På samma sätt kan hårlockarna vara svåra att göra sig av med, så länge kopplingen till bäraren består.

De rituella handlingarna är också tätt sammanlänkade med materialiteter. Hårets materialitet gör någonting med människorna, det är inte bara människorna som gör någonting med håret (jfr Damsholt & Simonsen 2009). Genom syn och beröring, rent kroppsliga upplevelser, skapar hårartefakterna affekt (jfr Frykman & Povrzanović Frykman 2016). Hårets kulturella kodning och tvådelade status som kultur och natur, skräp och prydnad, gör att en och samma hårartefakt kan skapa starka känslor i form av både glädje, sorg och avsmak. Glädje som ett minne av någonting fint, en levande människa, ett bestående materiellt bevis på en relation. Sorg som ett minne av något förgånget, något förlorat, oavsett om det är en tid eller en person. Och slutligen avsmak, som något inlärt smutsigt, en del av det kroppsliga avfallet som enbart uppfattas som vackert och rätt när det faktiskt sitter fast i sitt rätta element, på en levande människas huvud.

Källor och litteratur

Arkiv

Nordiska museet, Stockholm: hårarbeten och smycken.

Åbo Akademis bibliotek, Handskriftssamlingarna, Åbo: minnesböcker.

Litteratur

Ahmed, Sarah, 2010: *The Promise of Happiness*. Durham–London.

Allardt Ekelund, Karin, 1944: *Fredrika Runeberg. En biografisk och litteraturhistorisk studie*. Lund.

Ambjörnsson, Fanny, 2004: *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm.

Andersen, Jessica & Kerstin Petersson, 2006: *Föräldrars upplevelser av att förlora ett barn under perinatalperioden och av bemötandet i vården*. FoU-rapport 2006: 4. Växjö.

Andersen, Karen, 1984: *Hårkullorna fra Våmhus*. [Fredrikshavn].

Angermann, Gertrud, 1971: *Stammbücher und Poesiealben als Spiegel ihrer Zeit*. Münster.

Asker, Anna, 2008: Råttfärg är sällan rätt färg. I: *Svenska Dagbladet*, 8 juli 2008. [Webbadress: www.svd.se/rattfarg-ar-sallan-ratt-farg/om/idagsidan. Hämtad den 3 februari 2017].

Banér, Anne, 1994: *Bilden av barnet från antiken till 1900*. Stockholm.

Batchen, Geoffrey, 2004: *Forget me not – Photography and Remembrance*. New York.

Björklund, Stig, 1966: *Indor i Våmhus socken. Något om en dalabys tillkomsthistoria, dess folk och väg mot nya tiden*. Uppsala. (Folklivsskildringar utgivna av Kungl. Gustav Adolfsakademien 5.)

Bremborg, Anna Davidsson, 2002: *Yrke: begravningsentreprenör. Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*. Lund. (Lund Studies in Sociology of Religion 2.)

Bringéus, Nils-Arvid, 1987: *Livets högtider*. Stockholm.

Carlsson, Lizzie, 1966: Medgift. I: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, XI, s. 695–698.

Cashman, Ray, 2006: Critical Nostalgia and Material Culture in Northern Ireland. I: *Journal of American Folklore* 119 (472), s. 137–160.

Damsholt, Tine & Dorte Gert Simonsen, 2009: Materialiseringer. Processer, relationer och performativitet. I: T. Damsholt, D. G. Simonsen & C. Mordhorst, *Materialiseringer: Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Aarhus. S. 9–37.

Douglas, Mary, 1966: *Purity and Danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London.

Ehn, Billy & Orvar Löfgren, 2001: *Kulturanalyser*. Malmö.

Fagerholm Martis, Elisabet, 2002: Kvinnokraft och hantverk från Våmhus. En »hårresande» historia. *Kvinnors arbetsliv i Dalarna genom fem sekler*. Uppsala. S. 90–102.

Faro, Laurie M. C., 2014: Monuments for stillborn children. Coming to terms with the sorrow, regrets and anger. I: *Thanatos. Suru – selviytyminen ja surevien tukeminen*, vol. 3 2/2014, s. 13–30. [Webbadress: www.thanatos-journal.com/2014/12/01/thanatos-vol-3-22014-suru-selviytyminen-ja-surevien-tukeminen/. Hämtad den 7 juni 2017].

Fiedler, Alfred, 1960: *Vom Stammbuch zum Poesiealbum*. Weimar.

- Fjell, Tove Ingebjørg, 2010: Offentliggjort, men inte offentligt? Några tankar om bruket av Internetkällor. I: *Nätverket 17. Etnografiska utmaningar på nätet*, s. 77–82. [Webbadress: www.natverket.etnologi.uu.se/volym/17/17.pdf. Hämtad den 7 juni 2017].
- Forsblom, Valter W. (red.), 1927: *Finlands svenska folkdiktning. 7. Folktro och trolldom, 5. Magisk folkmedicin*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 195) Helsingfors.
- Frykman, Jonas & Maja Povrzanović Frykman, 2016: Affect and Material Culture. Perspectives and Strategies. I: J. Frykman & M. Povrzanović Frykman (red.), *Sensitive Objects. Affect and Material Culture*. Lund. S. 9–30.
- Green, John, 2012: *The Fault in Our Stars*. New York.
- Göteborgs-Posten, 2003: Jaggers hårlock säljs på auktion. I: *Göteborgs-posten*, 18 juni 2003. [Webbadress: www.gp.se/tt/ttnoje/1.1757053-jaggers-harlock-saljs-pa-auktion. Hämtad den 17 oktober 2013].
- Hagström, Charlotte 2005: Sparbössor och silverskedar. Dopgåvor som materialiserade känslor. I: *Kulturella perspektiv*, s. 18–25.
- 2006: Berättelser om änglabarn. Minnessidor på Internet. I: Marie Cronqvist, Gunhild Eriksdotter, Charlotte Hagström, Max Liljefors, Frans Mossberg & Robert Willim. *Virtualiteter. Sex essäer*. Lund. (Hex 1) S. 87–119.
- Henriksson, Blanka, 2003: »Får jag sitta i ditt minne». Odödlighet, nostalgi och minne i minnesbokstraditionen. I: Nils G. Holm & Ulrika Wolf-Knuts (red.), *Människan och tiden. Time and humanity*. Åbo. (Religionsvetenskapliga skrifter 60.) S. 75–92.
- 2007: *Var trogen i allt. Den goda kvinnan som konstruktion i svenska och finlandssvenska minnesböcker 1800–1980*. Åbo.
- Häggröth, Ulrika, 2003: Delar av Elvis till salu. I: *Aftonbladet*, 22 juli 2003. [Webbadress: www.aftonbladet.se/nyheter/article10381111.ab. Hämtad den 17 oktober 2013].
- Jacobsen, Knut A., 2004: *Hinduismen. Historia, tradition, mångfald*. Uddevalla.
- Ledeza, Deanna, 2012: »This Memento Strangely Fair». Hairwork Jewelry in America. (Masters thesis, University of Illinois at Chicago). [Webbadress: www.indigo.uic.edu/handle/10027/9560. Hämtad den 7 juni 2017].
- Levander, Lars, 1944: *Vämhusfjärdingen: den nya tidens genombrott i en Dalabygd. Efter Olof Köpmans, Hed Olof Anderssons, Filip Rombos och egna anteckningar skildrat*. [Orsa].
- Marcus, George E., 1995: Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. I: *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, s. 95–117.
- Molander, Hans, 2009: Isolde fick ingen hjälp. I: *Dalarnas Tidningar*, 11 maj 2009. [Webbadress: ww.dt.se/nyheter/mora/1.3394661-isolde-fick-ingen-hjalp. Hämtad den 7 oktober 2013].
- Mårtensson, Per, 2010: En hårlock från »Musikens Kristus». I: *Nya Wermlands-Tidningen*, 2 oktober 2010. [Webbadress: www.nwt.se/mera/helg/article778873.ecc. Hämtad den 15 september 2011].
- Nikula, Sigrid, 1983: Sofie Holmudds minnesbok. I: *Historiska och litteraturhistoriska studier* 58. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 508) Helsingfors. S. 261–283.
- Nilsson, David Nannini, 2007: Hårlock från »Che» såld för 769 000. I: *Aftonbladet*, 26 oktober 2007. [Webbadress: www.aftonbladet.se/nyheter/article11281865.ab. Hämtad den 25 oktober 2011].
- Nylund Skog, Susanne, 2014: Lingon och potatis, Stockholm och Czernowitz. Materialiteter i en judinnas levnadsberättelse. I: Katarina Ek-Nilsson & Birgitta Meurling (red.), *Talande ting. Berättelser och materialitet*. Uppsala. S. 21–30.
- Ockenga, Starr, 1993: *On Women and Friendship. A Collection of Victorian Keepsakes and Traditions*. New York.

- Olsson, Anders, 1926: Hårabetet: hårabetets uppkomst och historia. I: *Dalarnas hembygds-förbunds tidskrift* 1926 (6), s. 143–148.
- Otto, Lene & Lykke L. Pedersen, 1998: Collecting Oneself. Life Stories and Objects of Memory. I: *Ethnologia Scandinavica* 28, s. 77–92.
- Peura, Kaarina, 1965: Hårabeten i Åbo. I: *Åbo stads historiska museum. Årsskrift* 28–29, s. [79]–104.
- Pointon, Marcia, 1999: Materializing Mourning: Hair, Jewellery and the Body. I: M. Kwint, Ch. Breward & J. Aynsley (red.), *Material Memories. Design and Evocation*. Oxford. S. 39–58.
- Rothberg, Michael, 2009: *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1 ff. Lund 1898–.
- Scheumaker, Helen, 1997: »This Lock You See». Nineteenth-Century Hair Work as the Commodified Self. I: *Fashion Theory: The Journal of Dress, Body & Culture*, vol. 1, no. 4, Nov 1997, s. 421–445.
- 2007: *Love Entwined. The Curious History of Hairwork in America*. Philadelphia, PA.
- Sontag, Susan, 1973: *On Photography*. Straus & Giroux.
- Stevenson, Karen, 2001: Hairy Business: Organising the Gendered Self. I: R. Holliday & J. Hassard (red.), *Contested Bodies*. London. S. 137–152.
- Stewart, Susan, 1999: *On Longing – Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*. Durham & London.
- Trosell, Aino, 2010: *Hjärtblad*. Stockholm.
- Unnerstad, Edith, 1949: *Kastrullresan*. Stockholm.
- 1950: *Nu seglar Pip-Larsson*. Stockholm.
- 1952: *Pysen*. Stockholm.
- 1955: *Pip-Larssons lilla O*. Stockholm.
- 1956: *Farmorsresan*. Stockholm.
- 1959: *Mormorsresan*. Stockholm.
- 1960: *Englandsresan*. Stockholm.
- Wangefelt Ström, Helena, 2013: Döden i souvenirbutiken. Kvarlevor som kult och kuriosa. I: *Kulturella perspektiv* 2013: 2, s. 20–26.
- Wettstein, Margrit, 2009: *Liv genom tingen. Människor, föremål och extrema situationer*. Eslöv.
- Wintzell, Inga, 1972: *Så var barnen klädda. Från kolt till täckjacka*. Stockholm.
- Åkesson, Lynn, 1997: *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm.

Verbal kongruensböjning i sydväst-svenska dialekter

Av Adam Horn af Åminne

Abstract

The local dialects of south-western Sweden preserved the personal conjugation of Old Swedish well into the 20th century. This areal feature has by and large been overlooked by previous research, and an overall study of it still remains to be undertaken. In this article, the aim is to examine personal conjugation in the older south-west Swedish dialects from a geographical, a morphological and a diachronic point of view. The intention is to shed light on where personal conjugation was actually used, what kinds of endings there were, and how they developed historically. For the diachronic aspect of the study, markedness theory is used as the theoretical framework. The study presented consists of two parts, based primarily on recorded material from the first half of the 20th century. The first part examines the indicative plural forms of the three verbs *veta*, *komma* and *äta* ('know', 'come' and 'eat') in the region in question. The second part is a similar study, focusing on the forms of the imperative mood. It is found that plural conjugation occurs across a wide area of south-west Sweden, and that there is significant variation in the endings used. These endings can be organised into four distinct paradigms for the indicative, and three for the imperative. The paradigms identified are geographically coherent, and also appear to represent different steps in the diachronic development of the endings. That development also supports the prediction of markedness theory that the unmarked endings of the third person will survive in the event of analogical levelling.

Keywords: dialectology, morphology, historical linguistics, Swedish dialects, markedness theory, verbal agreement, grammatical person, grammatical mood.

1. Inledning och syfte

»Kräftor kräva dessa drycker», »Obehöriga äga ej tillträde» och »Alla sova, släckta äro ljusen» är fraser som de flesta svensktalande någon gång stött på, och för många utgör de pluralböjda verben själva sinnebilden av äldre tiders svenska.¹ Med detta i åtanke är det smått förunderligt att den dialektala pluralböjningen – vitt förekommande i de traditionella dialekterna – har blivit så försummad av tidigare forskning. I mellansvenskt tal-språk föll pluralformerna ur bruk redan på 1600-talet (Lundberg 1921 s. 41–45), men i många beskrivningar av svensk språkhistoria tycks detta ofta outtalat generaliseras till att gälla hela det svenska språkområdet. Sådana uppfattningar ligger långt ifrån de faktiska omständigheterna, eftersom pluralböjningen på många håll levde kvar ända in på 1900-talet, och

¹ Jag vill tacka David Håkansson, Margareta Svahn och två anonyma granskare för värdefulla synpunkter på tidigare versioner av denna artikel.

i vissa fall även in till våra dagar. Dessa områden ligger spridda över hela det svenska språkområdet – de viktigaste är Norr- och Västerbotten (se t.ex. Hansson 1995), Jämtland och Härjedalen (se t.ex. Jessen 1872), Dalarna (se t.ex. Levander 1928), Gotland (se t.ex. Gustavson 1918–1945 2 s. xlix ff.), Finland (se t.ex. Freudenthal 1870 och Wiik 2002), Estland (se t.ex. Lagman 1979), samt Sydvästsverige; det senare i ett område som täcker Västergötland, Halland, västra Småland, Skåne och Blekinge. Detta sydvästsvenska område utgör ett tydligt avgränsat dialektområde, och karaktäriseras utöver pluralböjning av bland annat gemensamma ljudutvecklingar och gemensamt ordförråd (Lindkvist 1947) samt av gemensamma arkaismer (Fridell 2002 s. 118).

Pluralböjningen i det sydvästsvenska dialektområdet har mycket översiktligt berörts av bl.a. Lundberg (1921 s. 49), Sjöstedt (1936 s. 72–73) och Pamp (1978) men har i huvudsak endast omnämnts i samband med mer lokalt dialektspecifika undersökningar, såsom Lech (1925) beträffande Skåne och Götling & Landtmansson (1950) beträffande Västergötland. Denna brist på helhetsperspektiv är för övrigt inte på något sätt utmärkande för det sydvästsvenska dialektområdet, utan gäller så gott som samtliga områden där kongruensböjning står att finna.

Det huvudsakliga syftet med föreliggande artikel är att redovisa en undersökning av pluralböjningen i det sydvästsvenska dialektområdet ur ett geografiskt, morfologiskt och kronologiskt perspektiv. Med andra ord ämnar jag tydligare fastslå och avgränsa var pluralböjning förekommit i detta område samt undersöka vilka olika ändelser som förekommit och sedan belysa dessa diakront. Härigenom hoppas jag också kunna lämna ett bidrag till den typologiska forskningen om hur verbalkongruens nedmonteras, något som bl.a. Siewierska (2004 s. 281) påpekar ännu inte blivit systematiskt undersökt. Jag har i en tidigare uppsats (Horn af Åminne 2015) gjort en förberedande studie över pluralböjningen i det sydvästsvenska området med ett liknande tillvägagångssätt. Denna artikel bygger till stor del på de resultat som framkommit i uppsatsen, men kompletteras också med nya fynd och anmärkningar. Även resultaten i denna framställning bör dock till viss del betraktas som preliminära.

Undersökningen består av två huvuddelar, som presenteras i avsnitt 2 nedan. Den första delen behandlar indikativ pluralböjning, och den andra delen behandlar imperativ. I avsnitt 3 redogör jag för mina teoretiska utgångspunkter och i avsnitt 4 presenterar jag översiktligt de resultat som är relevanta i ett vidare perspektiv. Resultaten följs sedan upp i avsnitt 5 med en dialektgeografisk analys, och vidare i avsnitt 6 i form av en morfologisk och ändelsediakron analys med tillhörande diskussion. Artikeln avslutas med en utblick i avsnitt 7.

2. Material och metod

Undersökningen utgår från tre källor och har genomförts i två steg. Det största och viktigaste källmaterialet består av exciperingar ur samlingarna till *Ordbok över Sveriges dialekter*² (OSDs) vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU), följt av exciperingar ur samlingarna till den så kallade *Västgötaordboken*³ (VGO), även dessa vid DFU. Den senare har varit av betydande vikt för att komplettera materialet vad gäller Västergötland, eftersom detta landskap är förhållandevis underrepresenterat i OSDs. Jag har slutligen tagit hjälp av tidigare utgivna dialektmonografier som behandlar utvalda delar av det berörda området. Dessa har hjälpt mig att få en helhetsblick såväl som att komplettera undersökningen i vissa fall där de exciperade beläggen varit sparsamma. Som exempel på sådana monografier förtjänar bland annat Lech 1925, Hedström 1932, Areskog 1936, samt Götling & Landtmansson 1950 att nämnas.

Undersökningens första del är en studie av den indikativa pluralböjningen i det berörda området. För detta ändamål har jag studerat tre utvalda verb – *veta*, *komma* och *äta*. Den andra delen kompletterar den första i egenskap av en studie av den imperativa pluralböjningen, dock endast av verben *komma* och *äta*. Vid valet av verb har jag framför allt tagit två saker i beaktande: konjugation och frekvens. I mitt urval har jag försökt att identifiera verb som är så pass vanligt förekommande i materialet att det finns goda förhoppningar att hitta belägg. Jag har också begränsat mig till att endast undersöka starka verb, eftersom ändelserna hos dessa verb tydligare framträder än hos svaga (dessvärre dock inte i formen *visste*, som kan vara både singular och plural). Det finns anledning att tro att formvariationen skiljer sig något åt mellan starka och svaga verb, men ett sådant antagande baseras på att starka verb är mer konservativa än svaga och jag har därför bedömt det som värt att koncentrera mig på den förra gruppen. Att jag i den andra delundersökningen valt att lyfta bort verbet *veta* beror uteslutande på att detta verb är ytterst sällsynt i imperativ, och i princip bara förekommer i uttrycket *vet hut!*, ett uttryck som heller inte är särskilt vanligt i plural.

Beläggen i OSDs och VGO är nedtecknade på sedeskort mellan ca 1890 och 1980 (från de senare årtiondena är det framför allt skånska belägg i OSDs) och ger mycket varierande information. På vissa kort finns endast en enkel form, på vissa finns hela meningar, och på vissa finns kompletta paradigmuppställningar. I mitt exciperade material har jag alltid prioriterat belägg som

² *Ordbok över Sveriges dialekter* var ett projekt som startades 1954 med syfte att skapa en uppdaterad och heltäckande svensk dialektordbok. Tre häften hann publiceras innan utgivningen upphörde. Ordbokens samlingar innehåller ca 7 miljoner lappar. För mer information om projektet, se OSD h. 1 s. 5 samt Reinhammar 1984.

³ *Västgötaordboken* var ett projekt med syfte att skapa en heltäckande västgötsk dialektordbok. Projektet leddes av docent Johan Götling (1887–1940) och lades ner efter hans död. Ordbokens samlingar innehåller ca 105 000 kort, motsvarande över 350 000 belägg. Se om VGO vidare Geijer 1939 och Eriksson 1940.

har en tillhörande mening eller ett tillhörande subjekt, och endast om sådant saknas har jag noterat belägg från paradigmuppställningar. Ytterligare en avgränsning i materialet är att jag endast har noterat verb med morfologiska pluralformer. Fall av plurala subjekt med singular verbböjning har alltså inte noterats, även om sådan varit vanligt förekommande. Eftersom den dialektala utjämningsprocessen i området varit pågående redan under tidigt 1900-tal är sådana förekomster föga förvånande – men framför allt är de av mindre betydelse vad gäller pluralböjningens spridning och formvariation, och kan därför lämnas därhän utan egentliga konsekvenser för undersökningens syfte.

De samlade beläggen har i indikativ grupperats i fyra kategorier: *1 person*, *2 person*, *3 person* samt *ospecificerade*. De tre förra inkluderar alla belägg med morfologiska former som med all tydlighet tillhör en viss person. Den senare gruppen inkluderar former som saknar angiven person, och som därmed inte går att klassificera som någon av de tre tidigare. Sådana former är framför allt vanliga i paradigmuppställningar, där man ofta antecknat temaformer utan att vidare notera huruvida dessa är giltiga för alla personer eller begränsade till bara en eller två. För de imperativa beläggens del har ingen sådan gruppering varit nödvändig, då endast 2 person finns representerad. Notera även att när jag i denna artikel utelämnar numerus ska alltid plural anses vara underförstått – noteringen »1 person» innebär alltså 1 person plural.

3. Teoretiska utgångspunkter

Som teoretiskt ramverk för den diakrona delen av undersökningen har jag använt mig av s.k. *markeringsteori* (eng. *markedness theory*). Jag kommer här endast att i koncentrerad form presentera några grundantaganden inom teorin. För mer heltäckande framställningar hänvisas till Dressler & al. 1987. För språkhistoriska utvecklingar är en grundläggande hypotes inom markeringsteorin att mindre markerade former kommer att ersätta mer markerade. Detta innebär att nya böjningsmönster antingen hämtas direkt från mindre markerade former, eller att de skapas genom analogi med dessa. I det sistnämnda fallet uppstår då nya former som fortfarande är mer markerade, men som i sin morfologiska ytstruktur har tillnärat sig de omarkerade mönstren. Till exempel behålls den särskilt markerade ändelsen i en utveckling som *vi fingom* > *vi fickom*, samtidigt som formen anpassar sig efter det mindre markerade *fick*.

I denna studie kommer fr.a. följande kategorier att vara av relevans: *numerus*, *person*, *modus* och *tempus*. Enligt Mańczak (1980 s. 284–285) och Bybee (1985 s. 51) är singular mindre markerad än plural, 3 person mindre markerad än 1 och 2, indikativ mindre markerad än andra modus, och presens mindre än andra tempus. Bybee (1991 s. 71) noterar också hur omarkerade former ofta tenderar att uttryckas med nolländelse (något hon menar även gäller 1 person). Vad gäller personformer fastslår både Forchheimer

(1953 s. 6) och Harley & Ritter (2002 s. 10–12) att 3 person intar en omarkerad ställning gentemot 1 och 2 person.

Om man utgår från den grundläggande hypotesen inom markeringsteorin att mindre markerade former kommer att ersätta mer markerade former är prediktionen för min studie att former med särdragen [+indikativ], [+presens], [+singular] och [+3 person] kommer att ligga till grund för analogisk utjämning. Detta är också vad vi kan konstatera för rikssvenskans del, där ett flertal analogiska utvecklingar haft dessa särdrag som utgångspunkt för förändring. Som exempel kan nämnas förlust av särdraget [+plural] i övergångar som *vi äta* > *vi äter*.

4. Övergripande resultat

I följande avsnitt redogör jag för studiens resultat i deras huvuddrag. Jag inleder med att först presentera de kvantitativa data som är relevanta på ett helhetsplan och karterar sedan deras geografiska spridning. De faktiska ändelserna presenteras senare i avsnitt 5. De data som presenteras i det här avsnittet kommer helt från min egen undersökning av materialet i OSDs och VGO, och har inte kompletterats med uppgifter från några dialektmonografier.

Av de totalt 1 254 beläggen i undersökningen är 1 117 indikativa och 137 imperativa. De indikativa beläggen presenteras nedan i tabell 1. Beträffande dessa framgår det tydligt att 3 person är den vanligaste kategorin, tätt följd av ospecificerade former, vilka sannolikt till största del också utgörs av 3 personsformer. På ett geografiskt plan är det likaså tydligt att det finns en stor sydlig dominans hos beläggen. Skåne står för över hälften av beläggen, och i Västergötland och norra Småland är det betydligt glesare mellan de excerperade beläggen än i sydligare områden.⁴ Detta medför givetvis att undersökningen är mer tillförlitlig i den södra delen av det undersökta området, vilket är relevant att hålla i åtanke i förhållande till eventuella slutsatser nedan.

Tabell 1. Totalt antal indikativa belägg fördelade efter form. Ospec. = Ospecificerade former; Totalt = Totalt antal belägg.⁵

	1 person	2 person	3 person	Ospec.	Totalt	Socknar
Blekinge	8	4	15	4	31	8
Halland	44	27	64	19	154	33
Skåne	85	65	239	303	692	153
Småland	38	30	89	47	205	53
Västergötland	10	5	12	8	35	23
Totalt	185	131	419	382	1 117	269

⁴ Det förtjänar att påpekas att det finns stora inbördes skillnader mellan olika delar av Småland. Jönköpings län har 64 belägg fördelade på 26 socknar. Det kan jämföras med Kronobergs län som har 139 belägg fördelade på 27 socknar.

De imperativa beläggen presenteras nedan i tabell 2. Dessa belägg är inte tillnärmelsevis lika många eller tätt fördelade som de indikativa, och i vissa områden är de väldigt dåligt belagda. Återigen är de skånska beläggen klart talrikast, men i övrigt är omständigheterna annorlunda än för indikativerna, eftersom alla områden utanför Skåne måste anses vara otillräckligt representerade. Precis som med de indikativa beläggen i nordliga områden medför detta en problematik vad gäller generaliserbarhet. Framför allt är den geografiska spridningen av beläggen problematisk, vilket också kan ses som en naturlig konsekvens av det låga antalet belägg totalt. Det finns dock en viss kompensation i det faktum att de till skillnad från de indikativa beläggen endast kan uppvisa en enda morfologisk form: 2 person.

Tabell 2. Totalt antal imperativa belägg.

	Totalt	Socknar
Blekinge	1	1
Halland	10	8
Skåne	86	57
Småland	16	13
Västergötland	24	14
Totalt	137	93

Fördelningen av belägg illustreras geografiskt i karta 1 och 2 nedan, där varje socken med belägg motsvarar en punkt.⁶ Skillnaden i geografisk spridning mellan de två kartorna är tydlig – de imperativa beläggen förekommer på ett mycket större område än de indikativa, trots det betydligt mindre antalet. Imperativa former förekommer i tre huvudsakliga områden där indikativ böjning saknas: norra Västergötland, sydöstra Småland och sydvästra Skåne.

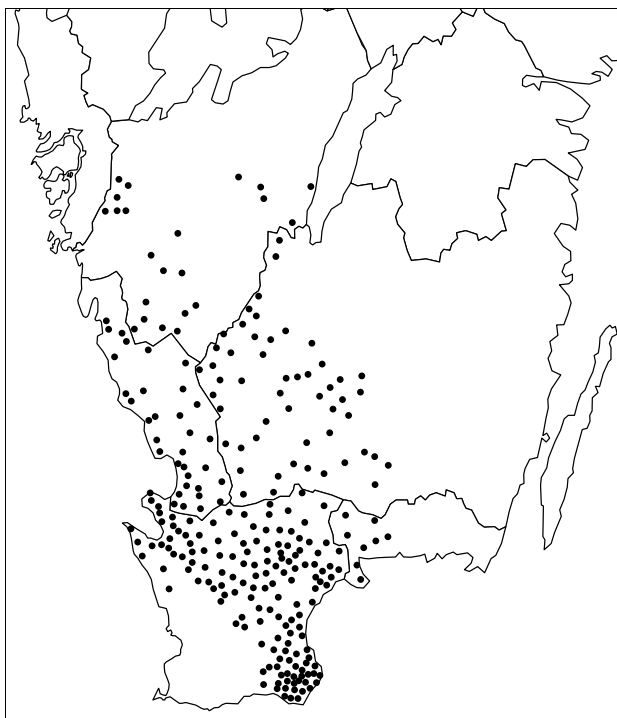
Den geografiska fördelningen av beläggen intygar att kongruensböjningen är spridd på ett tydligt sammanhängande område. En närmare granskning av resultaten i en morfologisk respektive diakron kontext vittnar dock om betydande och systematisk intern variation, vilket jag redogör för i nästkommande avsnitt.

5. Dialektgeografi och paradigmatutveckling

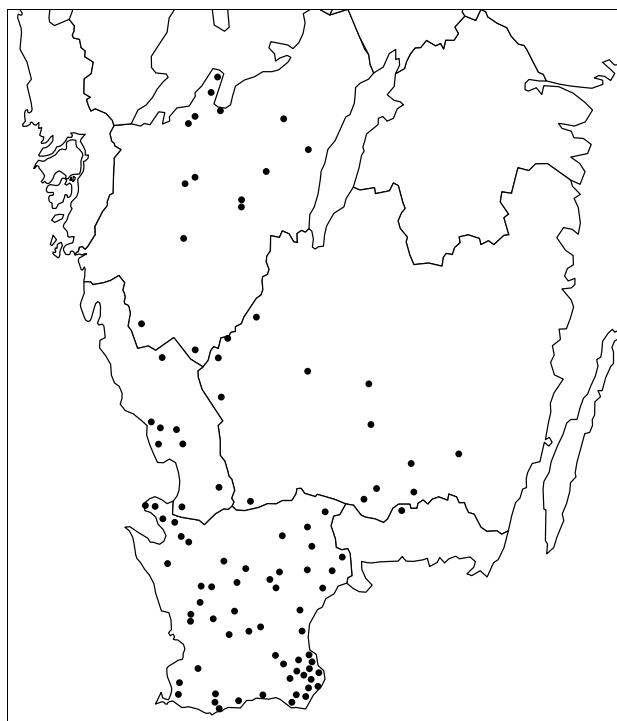
I följande avsnitt presenterar jag ändelsevariationen i det sydvästsvenska området i indikativ respektive imperativ plural. Jag kommer först att gå igenom de olika ändelserna och hur de förhåller sig till varandra, för att sedan

⁵ *Socknar* syftar på socknar varifrån belägg har excerperats, och alltså inte på det totala antalet socknar i ett specifikt landskap.

⁶ För att undvika en missvisande bild av pluralens utbredning har två belägg undantagits från karta 1, eftersom de bedöms vara felaktiga. Det rör sig om ett belägg från Skirö socken i Småland, som sannolikt är felaktigt nedtecknat, och ett belägg från Svenstorps socken i Skåne, som av allt att döma är en imperativform. För detaljer se Horn af Åminne 2015 s. 53.

Karta 1. Socknar med belägg i plural indikativ.

Karta 2. Socknar med belägg i plural imperativ.

lyfta en diskussion om hur den nuvarande variationen har uppkommit och utvecklats.

I karta 3 och 4 nedan uppskattar jag pluralbøjningens ungefärliga utbredning vid 1900-talets början. Som jag nämnde inledningsvis är de excerperade beläggen upptecknade under en drygt hundraårig period, från 1860–1980, där tyngdpunkten finns under 1900-talets första hälft. Jag har inte funnit några indikationer på att några områden skulle ha en unik koncentration av endast äldre belägg som styrker att pluralbøjningen där skulle ha försvunnit tidigare. Däremot saknas belägg från vissa områden från efter andra världskriget. Denna brist i kombination med de stora samhälleliga förändringar som skedde efter kriget gör att jag finner det lämpligast att utifrån mina resultat inte uttala mig om denna tidsperiod på ett helhetsplan, utan jag nöjer mig med att slå fast att den spridning som jag presenterar i kartorna nedan bör ha varit tämligen allmängiltig i de sydvästsvenska folkmålen under perioden ca 1900–20.

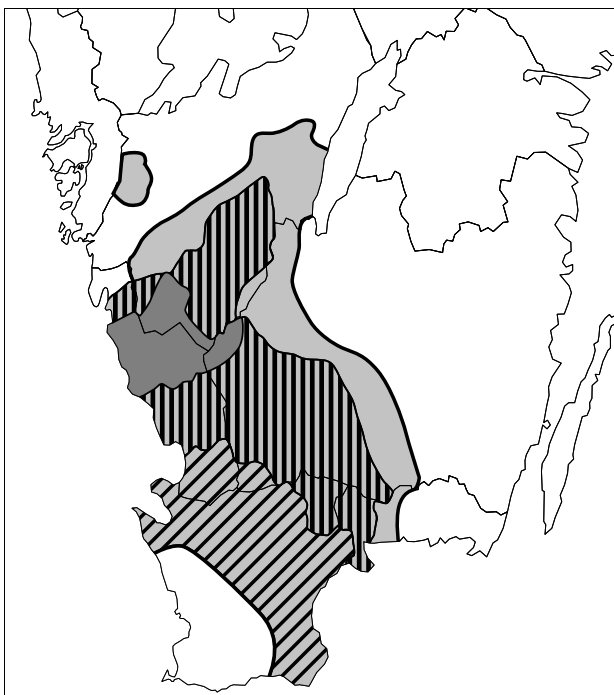
Karta 3 och 4 bygger huvudsakligen på resultaten som har kommit fram i denna undersökning, d.v.s. på material från OSDs och VGO, men dialektmonografier (se avsnitt 2 ovan) har också använts för att förtydliga och göra resultaten generaliserbara. Detta gäller särskilt i områden som är sämre inventerade. I samma typ av fall har även karta 4 i mindre utsträckning kompletterats utifrån karta 3. Detta är rimligt mot bakgrund av mina antaganden att det finns tydliga samband mellan vissa ändelser, men medför naturligtvis också en viss risk för alltför långt dragna slutsatser vad gäller vissa områden och paradigm, eftersom det ju ibland saknas faktiska belägg. Detta gäller i synnerhet norra Halland, randområdena i Blekinge och Småland samt Västergötland.

Både den indikativa och den imperativa pluralbøjningen går att dela in i ett antal distinkta områden på grundval av de förekommande ändelserna. Den indikativa pluralbøjningen uppvisar fyra sådana paradigmområden, och den imperativa uppvisar tre. Det är dessa områden som är markerade på kartorna 3 och 4 nedan. Notera att när en ändelse börjar på vokal faller denna ofta bort i konjugationer där verbets stam slutar på vokal, t.ex. *gå*. En ändelse *-en* blir således *-n*, som i *gån* (< **gå-en*). Jag markerar en sådan ändelse endast som *-en* nedan, och låter det eventuella vokalbortfallet vara underförstått. Notera också att ändelsen *-en* i karta 3 även inbegriper ändelsen *-e*, som antas vara en variantform till den förra (se nedan), medan de i karta 4 trots detta hålls åtskilda.

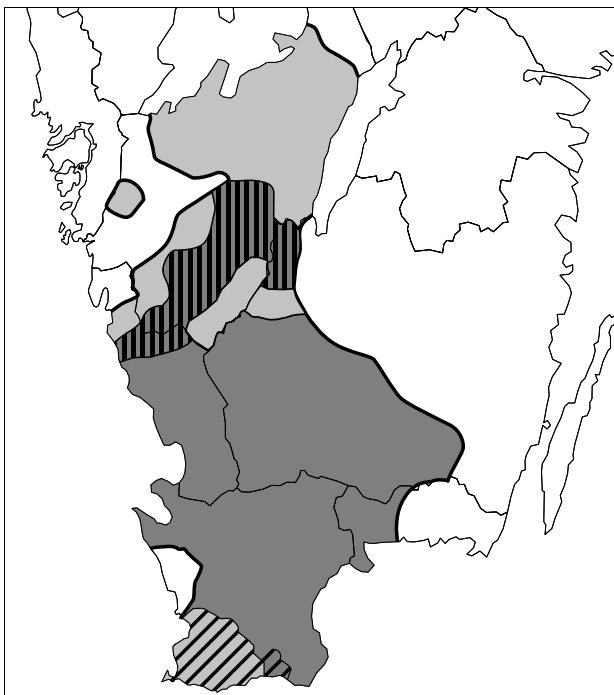
De indikativa paradigmområdena utgår från ett konservativt kärnområde mellan Viskan och Ätran i Halland och övergår sedan i skikt till mindre och mindre konservativa områden. Denna fördelning är givetvis av stort språkhistoriskt intresse, eftersom den ger en tydlig inblick i hur paradigmföreningen sannolikt har gått till.

Det konservativa kärnområdet sträcker sig utöver norra Halland även över Marks härad och sydvästra delen av Kinds härad i Västergötland, samt

Karta 3. Plural indikativ i Sydväst-sverige. Mörk fyllning: *-om/-en/-a*;⁶ lodrät skraffering: *-en/-en/-a*; diagonal skraffering: *-al/-en/-a*; ljus fyllning: *-al/-al/-a*.

Karta 4. Plural imperativ i Sydväst-sverige. Mörk fyllning: *-en*; lodrät skraffering: *-e*; diagonal skraffering: *-er*; ljus fyllning: *-a*.

⁶ Ändelserna är uppställda enligt mönstret 1 person/2 person/3 person.

västra delen av Västbo härad i Småland. Formerna i området är *-om*⁸ i 1 person, *-e(n)* i 2 person samt *-a* och *-e* i 3 person. Formen *-a* i 3 person anger presens, medan *-e* anger preteritum (t.ex. *dai komma* 'de kommer' – *dai komme* 'de kom'). Dessa former varierar alltid med varandra, och för enkelhetens skull kommer jag fortsättningsvis i artikeln att endast ange denna form som *-a*.⁹ I 2 person förekommer former utan *n* i Västergötland samt i angränsande områden i norra Halland och västra Småland vilka är ett resultat av generellt /n/-bortfall norr om det sydsvenska dialektområdet (jfr nordhalländskt *joka* med sydhalländskt *joren* 'jorden'; se även karta 4 ovan, där ändelserna *-en* och *-e* markerats separat). Jag kommer fortsättningsvis i artikeln att benämna denna ändelse endast som *-en*.

I princip bevarar det här paradigmområdet de fornsvenska pluraländelserna oförändrade, något som på traditionellt svenskt språkområde i övrigt endast förekommer i vissa ovalsiljanmål, vilket om något illustrerar det sydvästsvenska dialektområdet som relativt förbisett vad gäller ålderdomlighet. Detta påpekas också av Petzell (2017), som i sin undersökning av enklitiska subjektspartiklar i Viskadalen visar på ytterligare en särutveckling som karaktäriserar just detta område.¹⁰

Det andra indikativa skiktet utgörs av ett paradigmområde som täcker större delen av södra Västergötland, södra delen av mellersta Halland, västra Småland och Blekinge samt Östra Göinge härad i Skåne. I det här området är ändelsen *-en* i 1 och 2 person samt *-a* i 3 person.¹¹ Det är inte självklart huruvida ändelsen *-en* i 1 person är analogiskt överförd från 2 person (vilket förespråkas av bl.a. Colliander 1868 och Swenning 1917–37) eller resultatet av en ljudförändring (förespråkas av bl.a. Lech 1925). Enligt min mening rör det sig om en kombination av de båda, även om jag formellt ger ljudförändringsförespråkarna rätt. Jag menar att det först och främst har skett en ljudförändring *-om > -em*, där ändelsevokalen försvagats. Den här ändelsen *-em* är välbelagd i det konservativa kärnområdet, vilket gör det högst sannolikt att formen tidigare även förekommit på ett större område. Den senare övergången *-em > -en* ser jag som både fonologiskt och analogiskt motive-rad. Fonologisk i det avseendet att varje gång ändelsen följs av en konsonant kommer /m/ att assimileras, vilket öppnar för möjligheten att konsonanten uppfattas endast som en generaliserad nasal /N/, snarare än ett specifikt /m/.

⁸ Även *-um* förekommer, men jag behandlar dem här som varianter av samma ändelse.

⁹ I den undersökning som redovisas här har jag inte gjort någon åtskillnad mellan pluralböjningen i presens respektive preteritum. En sådan uppdelning vore naturligtvis helt motiverad men får anstå till senare undersökningar.

¹⁰ Dialekterna i Viskadalen har utvecklat särskilda enklitiska pronomen som används vid omvänd ordföljd. Om personböjning saknas är dessa personspecifika, t.ex. *ik* 'jag' i *sen börjar ik* 'sedan börjar jag'. Om personböjning finns används det generiska *ä*, som i *då fingem ä* 'då fick vi' och *vaist ä vau?* 'vet du vad?'. Exempel anpassade från Petzell (2017).

¹¹ Jag påminner om att *-en* i 2 person även inbegriper varianten *-e*, samt att *-a* i 3 person presens växlar med *-e* i 3 person preteritum.

Dessutom förekommer ändelsen *-en* redan i 2 person, och är utöver det väldigt vanlig i språket i övrigt (t.ex. i bestämd form av substantiv eller verb-participer). Fonemet /n/ är också mycket mer frekvent än /m/, inte minst i obetonat utljud, och uppfattas därför som mer omärkat. Enligt min mening ger kombinationen av alla dessa faktorer starka skäl till att man skulle börja uppfatta ändelsen som /en/ snarare än /em/, och därmed utlösa en analogisk förändring.

Det sydligaste området täcker Skåne med undantag av Östra Göinge härad, Höks härad i södra Halland samt Markaryds socken i sydvästra Småland. Här är ändelserna *-a* i 1 och 3 person, samt *-en* i 2 person. Ändelsen *-a* i 1 person är analogiskt överförd från 3 person, vilket styrks av att ändelserna har samma växling i presens och preteritum och därför är helt identiska.

Slutligen finns ett nordöstligt område, som inkluderar pluralböjningens randområden i Blekinge, Småland och Västergötland. Här har alla ändelser sammanfallit till *-a*, vilket är den ursprungliga ändelsen i 3 person. Detta område har därför inte längre personböjning, utan endast numerusböjning, och är därmed det minst konservativa av de fyra områdena. Samma böjningsmönster som förekommer i det här området är också det vi finner i svenskt skriftligt standardspråk från 1800-talet fram till dess att pluralformer slutligen fasades ut helt.

De imperativa formerna delas in i tre paradigmområden. Det största och till synes mest konservativa är det som bevarar ändelsen *-en*. Detta område täcker större delen av samtliga landskap utom Västergötland, där det i stället förekommer i ett bälte tvärs igenom den södra delen av landskapet. I den norra delen av området har ändelsen formen *-e*, vilket markeras som ett eget område på karta 4 ovan.¹² Utöver detta område finns ytterligare ett nordligt och ett sydligt paradigmområde.

Det nordliga paradigmområdet utgörs av norra Västergötland, samt randområden i västra och sydöstra Västergötland och ett angränsande område i Småland. I detta område är den imperativa ändelsen *-a*. Ursprunget till denna ändelse är omtvistad. Götling & Landtmansson (1950 s. 134) menar att det är resultatet av en regelbunden ljudförändring fsv. *-in* > *-a* (som i fsv. *bōkin* > *boka* 'boken'), medan Modéer (1946 s. 141–157) i stället vill betrakta ändelsen som analogiskt uppkommen genom påverkan från singulära imperativformer av svaga verb, såsom *tvätta!* och *skynda!*, som han menar sammanblandats med ändelsen i 3 person plural indikativ. Till sammanhanget hör att Modéer (1946) tillbakavisar att *-in* > *-a* skulle vara en historisk ljudförändring över huvud taget, utan han menar att även denna förändring beror på analogi (närmare bestämt med former på *-a* (< fsv. *-an*), såsom *kvinna* 'kvinnan'). Holm (2000 s. 144) konstaterar att imperativa pluralfor-

¹² Notera att denna uppdelning är till för att bättre illustrera för läsaren. Både *-en* och *-e* är att betrakta som varianter av samma form.

mer på *-a(n)* även förekommit i Uppland och i Bergslagen, och spekulerar i om ändelsen kan ha haft en vidare utbredning i Mellansverige. Även Holm väljer att sammankoppla den här ändelsen med en förmodad övergång *-in > -a*.

Det finns åtskilliga argument och belägg som talar både för och emot de två hypoteserna, och jag väljer att i den här artikeln inte ta ställning till ändelsens ursprung, men detta betyder ingalunda att det inte är av vikt för undersökningen. Tvärtom är det en högtintressant fråga, eftersom ändelsen bland annat förekommer mitt i det mest konservativa området för indikativböjning, vilket är anmärkningsvärt, eftersom detta område varit högst motståndskraftigt mot andra förändringar i verbssystemet.

Det sydliga paradigmområdet ligger i sydvästra Skåne, i stort sett utanför det skånska område där indikativ pluralböjning förekommer. I detta område är ändelsen *-er* (vanligtvis uttalad [-ɔʁ]), som också förekom i äldre danska och som därför kan anses spegla en egen, sydlig, tradition.

6. Diakroni och teori

Som har framgått i avsnittet ovan är det ändelsen i 1 person som är den svagaste diakront, och som har varit mest benägen att ersättas. Ändelsen *-om* står sig bara i ett område, men finns kvar i ytterligare ett i den reducerade formen *-en*. Ändelsen *-en* i 2 person är bevarad i tre av fyra områden och ändelsen *-a* i 3 person förekommer överallt. Detta pekar till synes på en diakron styrkehierarki 3 person > 2 person > 1 person, men sannolikt är det inte så enkelt. Enligt markeringsteorin ska 3 person vara ommarkerad och 1 och 2 person markerade, utan någon inbördes hierarki, och faktum är att även om ändelsen i 2 person är bättre bevarad geografiskt, så tar 1 och 2 person endast över former från 3 person. Detta styrker alltså att 1 och 2 person skulle vara markeringsmässigt likvärdiga gentemot 3 person.¹³ Härtill kommer att det enda område där ändelsen i 2 person är bättre bevarad än 1 person är det sydliga paradigmområdet, och eftersom den plurala imperativformen *-en* här är fullt gängse kan man räkna med bevarande påverkan från denna, vilket saknas för ändelsen i 1 person.

Den diakrona utvecklingen, på basis av paradigmområdena, bör alltså ha bestått i att ändelsen i 1 person reducerats, och att denna samt ändelsen i 2 person byts ut mot den från 3 person. Slutligen byts denna form ut mot singularens form (den form som är gängse utanför det pluralböjande området). Denna utveckling, som illustreras nedan i tablå 1, överensstämmer till fullo med de prediktioner som följer av markeringsteorins grundantaganden.

¹³ Ändelsen *-en* i 1 person kan, som jag nämnde ovan, inte betraktas som hämtad från 2 person, även om den senare kan ha haft viss inverkan på dess utveckling.

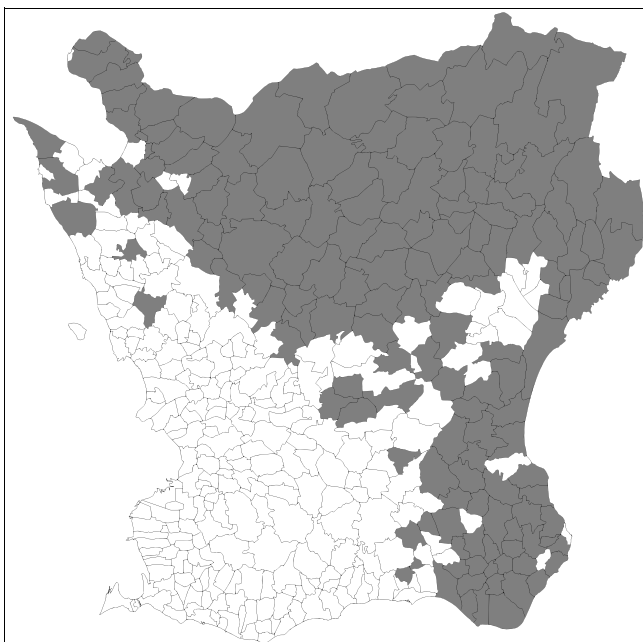
Tablå 1. Förmodad historisk utveckling av de indikativa pluraländelserna.

1 person	-om > -em > -en > 3p > sg.
2 person	-en > 3p > sg.
3 person	-a > sg.

I kontrast till den indikativa formutvecklingen är det betydligt svårare att klassificera de imperativa ändelserna diakront på basis av deras geografiska spridning. Ändelsen *-er* är historiskt skild från de andra två, medan *-en* och *-a* kan vara antingen separata men regelbundna utvecklingar av samma ändelse eller representera två olika ändelser, i vilket fall *-en* är den nedärvda formen och *-a* en analogisk nybildning.

I ett historiskt perspektiv är det tydligt att utbredningen av pluralböjning inte är stabil, utan att den geografiska spridningen av både pluralböjning i allmänhet och av specifika former förändrats mycket under de två föregående seklen. Till exempel beskriver Linder (1867 s. iv, 19–21) hur skogsbygderna i Södra Möre härad i Kalmar län ännu har plurala preteritumändelser på *-e*, vilka enligt honom används »alltmer sällan», och som senare av Areskog (1936 s. 262) uppges vara »belag[da blott] i enstaka fall». Som jag har visat ovan förekommer ingen indikativ pluralböjning i Kalmar län över huvud taget, vilket rimligtvis beror på att böjningsmönstret i princip försvunnit i området. En liknande utveckling finns i Skåne, där belägg för indikativ pluralböjning är påfallande glesare i socknarna längs västkusten samt i ett kilformat område i nordöstlig riktning upp mot Kristianstad. Dessa områden illustreras på karta 5 nedan, där varje socken med excerperade pluralbelägg är markerad i grått. Möjligen kan dessa utvecklingstendenser vittna om tätorternas centrala roll i språkförändringsprocesser, då båda områdena i fråga är relativt tätbefolkade och innehar större tätorter. Att notera i sammanhanget är att plurala belägg också saknas från flera av de tätorter som ligger i mer stabilt pluralböjande områden, däribland Ängelholm och Simrishamn. Sådana brister är sannolikt ingen slump – Skåne är ett av de mest välbelagda landskapen i OSDs, och skånska städer är förhållandevis väl representerade i materialet i övrigt.

Förändringar har som ovan nämndes även skett mellan olika paradigmtyper. Ett exempel är ett blekingskt belägg från en bröllopsdikt från 1746, där *veta* har formen *woitom* i 1 person plural. Det här belägget är synnerligen anmärkningsvärt, eftersom Blekinge ligger påfallande långt bort från det konservativa kärnområdet där ändelsen *-om* fortfarande användes vid 1900-talets början (jfr karta 3 ovan). Det är visserligen inte givet att formen *-om* var levande i Blekinge vid mitten av 1700-talet, men om inte annat visar belägget att den ännu fanns i folks medvetande som en dialektal markör, och bör därför ha funnits i området åtminstone inte alltför långt tidigare. Även från Skåne finns liknande belägg från bröllopsdikter (se Lundell & Hessel-

Karta 5. Socknar
med plurala belägg
i Skåne.

man 1937), t.ex. *wi äm* (1779) och *skom vj* (1776). Sannolikt är dessa belägg från den nordöstliga delen av landskapet, vilket går bra ihop med ändelsens förekomst i Blekinge. I två dikter tryckta i Kalmar 1763 respektive 1764 förekommer former som *J kännen* och *skun J*, vilket eventuellt skulle peka på att (åtminstone) paradigmet *-en/-en/-a* bör ha funnits så långt österut som den småländska östkusten. Den bild som framkommer härav är att det verkar ha skett en radikal reduktion i pluralböjningens utbredning och konservatism under de 150–200 år som föregått materialet till denna undersökning. Sannolikt innebär detta också att både plural- och numerusböjning tidigare varit spridda på ett mycket större område än det som slagits fast i den här artikeln för 1900-talets början.

Något som dessa utvecklingar belyser ytterligare är att förenklingen i pluralböjningen har skett gradvis, till synes en ändelse i taget. Som jag tidigare konstaterat kan de olika paradigmområdena anses representera historiska skikt i förändringsprocessen, och dessa områdens gränser har alltså i hundratalens år ständigt förskjutits närmare och närmare det konservativa kärnområdet, som i sin tur har krympt. Denna process var ännu pågående i början av 1900-talet, och Swenning (1917–37 s. 536) anmärker att yngre talare i Listers härad i Blekinge ersätter ändelsen *-en* med *-a* i 1 person plural – alltså en övergång från det konservativare mönstret på *-en/-en/-a* till det skånska *-a/-en/-a*. Sådana former som representerar förenklade paradigm är också tämligen vanligt förekommande i undersökningen, i synnerhet i närheten av gränser mellan olika paradigmområden. Denna gradvisa övergång kon-

trasterar mot den abrupta övergång till standardspråkliga former som har kommit att känneteckna språksamhället efter 1945.

För markeringsteoriernas del är det egentligen av mindre betydelse huruvida förändringsprocessen är gradvis eller inte, eftersom dessa teorier i huvudsak fokuserar på resultatet av en språkförändring, snarare än vägen dit. Jag vill dock uppmärksamma mönstret bakom denna stegvisa förändringsprocess, nämligen det att varje förändring av den indikativa böjningen innebär att ett morfologiskt särdrag går förlorat. Detta illustreras i tablå 2 nedan. Det ska givetvis påpekas att de imperativa ändelserna inte passar in i en sådan föreställning (såvida inte ändelserna *-a* och *-er* skulle vara fornärvda och därför inte bero på analogisk förändring).

Tablå 2. Särdragsförenkling hos verbet *veta* i första person plural indikativ.

	<i>vi vetom</i>	>	<i>vi veta</i>	>	<i>vi vet</i>
Numerus	plural		plural		–
Person	första		–		–

Något som däremot vid första anblick tycks gå emot de prediktioner som låter sig göras utifrån markeringsteorin är det faktum att det imperativa böjningsområdet är påfallande större än det indikativa. Indikativt modus ska vara mindre markerat än imperativt, men jag vill understryka att detta har mindre relevans i det här sammanhanget, eftersom hög respektive låg markering i diakron kontext endast påverkar hur benägen en form är att bytas ut respektive användas som modell inom analogibildning. Således bör imperativformerna förändras med de indikativa formerna som utgångspunkt (detta är också fallet när former som *gack!* ersätts av *gå!*), men det finns däremot ingenting som säger att de imperativa formerna ska förändras *innan* de indikativa.

Enligt min mening handlar de plurala imperativformernas resistens snarast om hur de markeras i sin kontext. Eftersom imperativer sällan används tillsammans med subjekt, blir den morfologiska pluralmarkeringen viktigare, eftersom det är den enda markören av särdraget [+plural]. Hos de indikativa pluralformerna saknas denna inomspråkliga motivation, eftersom språkets subjektstvång gör att särdraget [+plural] redan är angivet på respektive pronomen, vilket gör att ingen grammatisk information går förlorad när den morfologiska pluraländelsen på verbet reduceras eller förvinns. Enligt detta synsätt bör alltså inte imperativen försvinna förrän numerusböjning helt försvunnit i indikativ, eftersom den först då får inomspråklig motivation att reduceras i och med att imperativ inte är tillräckligt frekvent för att som enda verbkategori upprätthålla en sådan distinktion.

7. Utblick

Jag har med den här artikeln velat belysa några aspekter av den plurala kongruensböjningens historia och utveckling i Sydvästsverige. Den geografiska kartläggningen av pluralböjningen kan bidra till en bättre kännedom om det sydvästsvenska dialektområdet som sådant. De olika paradigmområdena som undersökningen presenterat kan relateras både till andra dialektala företeelser och till den språkhistoriska utveckling som de olika ändelserna bör ha haft. Möjligheten att följa den diakrona utvecklingen innebär också en ypperlig möjlighet att närmare studera hur verbal personkongruens eroderas – ett ämne som är högst relevant för morfologisk forskning på ett mer allmänt plan men som över huvud taget inte ägnats några fördjupade studier.

Den undersökning som jag presenterat här aktualiserar flera aspekter av stort intresse såväl för språkhistoriker och grammatiker som för dialektologer. Min avsikt är att inom ramarna för ett avhandlingsprojekt utföra mera heltäckande studier av fenomenet. Jag ämnar bland annat undersöka skillnader i kongruensböjningen hos olika typer av verb, områden där avvikande belägg tycks förekomma, samt variationer i bruket av plurala ändelser i faktiska talsituationer hos enskilda talare. Jag hoppas härigenom kunna ge ny uppmärksamhet till detta i många avseenden fascinerande dialektområde.

Litteratur

- Areskog, Gertrud, 1936: *Östra Smålands folkmål*. Uppsala. (Skrifter utgivna av Gustav Adolfs Akademien 4.)
- Bybee, Joan L, 1985: *Morphology. A study of the Relation between Meaning and Form*. Amsterdam.
- Bybee, Joan L, 1991: Natural morphology: the organization of paradigms and language acquisition. I: Thom Huebner & Charles A. Ferguson (red.) *Cross Currents in Second Language Acquisition and Linguistic Theory*. Amsterdam. S. 67–91.
- Colliander, C. A., 1868: *Bidrag till kännedom om halländska allmogemålet*. Filosofie doktorsavhandling. Lunds universitet.
- Dressler, Wolfgang U., Willi Mayerthaler, Oswald Panagl & Wolfgang Ullrich Wurzel, 1987: *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam.
- Eriksson, Manne, 1940: Johan Götlind. Ett minnesord. I: *SvLm* 1939, s. 46–54.
- Forchheimer, Paul, 1953: *The category of person in language*. Berlin.
- Freudenthal, Axel Olof, 1870: *Om svenska allmogemålet i Nyland*. Helsingfors.
- Fridell, Staffan, 2002: Sydvästsvenskt *jak* och *mek*: arkaism eller restitution? I: *Folkmålsstudier* 21, s. 113–121.
- Geijer, Herman, 1939: Landsmålsarkivets i Uppsala årsberättelse 1937–1938. I: *SvLm* 1938, s. 29–74.
- Gustavson, Herbert, 1918–45: *Gotländsk ordbok på grundval av C. och P. A. Säves samlingar*. Uppsala. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Uppsala A: 2.)
- Götlind, Johan & Samuel Landtmansson, 1950: *Västergötlands folkmål. Del 4. Formläran*. Uppsala.
- Hansson, Åke, 1995: *Nordnorrländsk dialektatlas*. Umeå.

- Harley, Heidi & Elizabeth Ritter, 2002: Person and Number in Pronouns: A Feature-Geometric Analysis. I: *Language* 78: 3, s. 482–526.
- Hedström, Gunnar, 1932: *Sydsmländska folkmål*. Lund.
- Holm, Gösta, 2000: *Uppväxtmiljö och språk. Agneta Horns språk i dialektgeografisk belysning*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 75.)
- Horn af Åminne, Adam, 2015: Viljen I veta? Om verbens pluralböjning i sydvästsvenska dialekter. [Otryckt magisteruppsats. Uppsala universitet.]
- Jessen, Edvin, 1872: *Notitser om Dialecter i Herjedal og Jemtland*. Christiania.
- Lagman, Edvin, 1979: *Estlandssvenskarnas språkförhållanden (= En bok om Estlands svenskar 3A)*. Stockholm.
- Lech, Gillis, 1925: *Skånemålens böjningslära*. Lund.
- Levander, Lars, 1928: *Dalmålet: beskrivning och historia 2*. Uppsala.
- Linder, Nils, 1867: *Om allmogemålet i Södra Møre härad af Kalmar län*. Uppsala.
- Lindkvist, Natan, 1947: *Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning*. Lund.
- Lundberg, Justus, 1921: *Studier över andra starka verbklassen i nysvenskan*. Lund.
- Lundell, Johan August & Hesselman, Bengt (red.), 1937: *Bröllopsdikter på dialekt och några andra dialektdikter från 1600- och 1700-talen*. Stockholm. (Nordiska texter och undersökningar 10.)
- Mańczak, Witold, 1980: Laws of Analogy. I: Jacek Fisiak (red.), *Historical Morphology*. Berlin. S. 283–88.
- Modér, Ivar, 1946: *Studier över slutartikeln i starka feminina*. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1946: 2.)
- OSD = *Ordbok över Sveriges dialekter*. Häfte 1–3. Uppsala 1991–2000.
- Pamp, Bengt, 1978: *Svenska dialekter*. Stockholm.
- Petzell, Erik Magnusson, 2017: Enclitic subjects and agreement inflection in Viskadalian Swedish. I: *The Nordic Atlas of Language Structures (NALS) Journal*, 2. [Webbadress: <http://www.tekstlab.uio.no/nals#/chapter/76>. Hämtad den 9 mars 2017.]
- Reinhammar, Vidar, 1984: Om Ordbok över Sveriges dialekter. I: *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok* 1984, s. 117–123.
- Siewierska, Anna, 2004: *Person*. Cambridge.
- Sjöstedt, Gösta, 1936: *Studier över r-ljuden i sydsandinaviska mål*. Lund. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 4.)
- Swenning, Julius, 1917–37: *Folkmålet i Listers här. i Blekinge. Ljudlära ock formlära*. Stockholm.
- Wiik, Barbro, 2002: *Studier i de österbottniska dialekternas fonologi och morfologi*. Ekenäs. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 642. Studier i nordisk filologi 80.)

Den döda modern – en ovanlig nordisk bindeformel

Av Bengt af Klintberg

Abstract

The subject of this article is a rare Scandinavian magic formula, here called the ‘Dead Mother’ formula. It has been preserved in three variants, two from southern Sweden and one from Denmark. The oldest text, from a witch trial in 1679, records how nine sons carry their dead mother to the thing assembly. In her lifetime she mastered many forms of binding magic, and the underlying thought in the formula is that she can still help her sons, in this case to win a trial. The second Swedish variant seems to have been used to stop a wildfire, and the Danish one to appease anger. The author characterises the formula as an example of binding magic and points to its similarity to passages in Old Icelandic literature such as the poem *Grógaldr*.

Keywords: magic formula, magical binding, witch trials, necromancy, *Grógaldr*.

Emanuel Linderholms stora samling *Signelser ock besvärjelser från medeltid ock nytid* (1917–1940) innehåller mer än tusen texter, de äldsta på latin men det stora flertalet på svenska. Många av dem representerar formeltyper som har haft stor spridning och finns bevarade i ett flertal varianter. Detta gäller inte den ovanliga besvärjelse som ska granskas närmare på de följande sidorna. Den är unik i Linderholms samling och finns i övrigt bara dokumenterad i ytterligare två uppteckningar. De kristna gestalter som är så vanliga i de folkliga signelserna och besvärjelserna saknas helt; i stället möter vi nio söner som bär på sin döda moder. Man kan undra: varför? I den här artikeln vill jag försöka besvara frågan. Texten utgör en del av bevismaterialet mot en trolldomsanklagad kvinna, Elin Andersdotter i Lönnemåla, som i maj 1679 rannsakades vid Ronneby rådsturätt i Blekinge:

I Jessu Christi nafn skrifwer iagh:
Nij[e] wore dhe Nockunder söner,
som Noren före,
som bore dheras mor döe.
Hwi bar dhe henne så döe?
För hon kunde all måhl hölie och dölie.
Som hon gjorde, så skall iagh göra:
Jagh skall binda elden, dher han bran,
Jagh skall binde kieltelen, dher han wan,
Jagh skall binde manden, der han redh,

Jagh skall binde skieppet, dher han skree.
 Jagh skall binde jerngårde,
 så dhe gråtha blodhtåre (Linderholm 1917–1940 nr 789).

I rättegångsmaterialet ingår sammanlagt inte mindre än åtta texter som härrör från Lönnemåla-Elin (Linderholm 1917–1940 nr 331 a och b, 332, 334 a, b och c, 339, 789). Alla utom en har av Linderholm försetts med rubriken »Skyddsformel». Fyra av dem, däribland texten här ovan, förelåg vid rättegången i skriftlig form genom att Elin hade dikterat dem för en skolgosse. Dessa nedskrifter hade hon sedan sålt, och på så sätt hade de nått rättens ledamöter. Fyra upptecknades under förhören med Elin (331 a och b, 334 b och c). I några av dem har hon utelämnat vissa formuleringar som kunnat uppfattas som särskilt anstötliga.

I Linderholms kommentar till besvärjelseformeln här ovan läser man att Elin hade rykte om sig att vara mycket trolldomskunnig och att hon anklagades för ett flertal förgörningar medelst sitt blotta ord. Hans lakoniska summering av hennes öde lyder: »Elin dödsdömdes, torterades och avrättades» (Linderholm 1917–1940 nr 341).

Här verkar det som om Emanuel Linderholm har blandat samman påföljderna för Elins del med de straff som samtidigt utdömdes för två andra trolldomsanklagade kvinnor. En lokalhistoriker i Ronneby, Arnold Kvist, har i en artikel lämnat en detaljerad redogörelse för trolldomsprocesserna 1679. De började med att två kvinnor ur Ronnebys lägsta sociala skikt, tiggerskan Bengta Bengtsdotter och Olefwa Torstensdotter, den 20 januari 1679 anklagades för trolldom. Bengta, inflyttad från Skåne, påstods ha orsakat borgarhustrun Margareta Feiers svåra sjukdom och lidande genom att ha kastat salt på hennes vägg. Olefwa, som hade dåligt rykte och hade fött fyra utomäktenskapliga barn, hade försett henne med saltet. Båda utsattes för tortyr i sträckbänk för att bekänna. Rättegångarna mot de båda kvinnorna pågick i mer än tre månader, och under den tiden inkom Ronnebybor med ytterligare en lång rad anklagelser om förgöring som Bengta och Olefwa skulle ha gjort sig skyldiga till. För båda utdömdes dödsstraff. Bengta hann dö i fängelset innan domen gick i verkställighet, men Olefwa halshöggs varefter den döda kroppen brändes på bål.

Om den tredje anklagade, Elin i Lönnemåla, skriver Arnold Kvist att hon hade blivit angiven av Bengta Bengtsdotter för att ha brukat trolldomskonster. Till en början anklagades Elin bara för att hon hade lärt Margareta Feiers son böner, som skulle skydda honom mot alla onda människor. Elin erkände att hon 27 år tidigare hade lärt sig flera böner av några kringvandrande personer. Hon hade inte menat något ont med dem och förstod inte att de på något sätt kunde vara skadliga. Arnold Kvist (1987 s. 61) fortsätter:

Övriga anklagelser mot Elin var, sedda med vår tids ögon, i det närmaste obegripliga, men Elin hade tydligen försökt hjälpa sina medmänniskor och då hade hon kommit in på områden, där kyrkan på den tiden var allsmäktig. Elin blev anklagad för att hon hade kokat en hälsodryck åt en sjuk, som blivit bättre av den. Hon hade medlat mellan Gomme Nielsen och hans hustru, så att de sedan hade kommit bättre överens och hon hade dessutom försökt hjälpa Margareta Feiers genom att tvätta hennes särk, vilket skulle ha lindrat hennes sjukdom.

Den 24 juli föll domen mot Elin. Hon dömdes för att hon 'med farliga böner missbrukat Guds saliggörande ord, kastat och bespottat den allsväldige guden som inte vill ge en annan sin ära'. För övrigt fann inte rätten att hon gjort sig skyldig till något straffbart.

Straffet blev att Lönnemåla-Elin utvisades ur »Sveriges rike och dess underhöriga provinser». Uppgifterna om hennes verksamhet pekar på att hon tillhörde den kategori som kallades »kloka» och som behärskade en traditionell botarkonst med magiska inslag. C. M. Rosenberg tar i sitt *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige* upp inte mindre än fem blekingska byar med namnet Lönnemåla (Rosenberg 1883 s. 127). I dag är det inte möjligt att säkert säga i vilken av dem Elin bodde. Den by som ligger närmast Ronneby finns i Tvings socken.

Låt oss återvända till den fråga som ställs i formeln: Varför bar de nio sönerna sin döda moder? Det svar som ges är att hon i livstiden var i besittning av ett magiskt kunnande på en rad olika områden. Hon kunde »all måhl hölie och dölje». I SAOB anges ett flertal olika betydelser för ordet *mål*. Det kan betyda 'talförmåga, röst, stämma'. Ska orden förstås som att den döda modern har haft makt att förhindra och oskadliggöra fientligt tal? En annan betydelse som finns angiven i SAOB är att *mål* kan beteckna ett märke som utvisar gränsen mellan jordägor, t.ex. en sten eller påle. Vid tvister om ägo gränser måste egenskapen att kunna »hölja och dölja» en gräns ha uppfattats som användbar. Men som vi snart ska finna tyder andra liknande besvärjelser på att det i det här fallet rör sig om den förstnämnda betydelsen, det vill säga att modern hade haft makt över andra människors tal.

De följande raderna ger fler exempel på den döda moderns förmåga att binda sådant som befinner sig i rörelse: elden, kitteln, ryttaren, skeppet. Formeln slutar med den gåtfulla meningen: »Jagh skall binde jerngårde, så dhe gråtha blodhtåre.» Ordet *järngård* saknas i SAOB, och man är hänvisad till lösa gissningar om vad det kan betyda. Vad som däremot inte har förbleknat under de mer än tre hundra år som har förflutit sedan orden skrevs ner är deras expressiva kraft. De förmedlar bilden av en besvärjare, uppfylld av sin egen makt.

När Linderholm gav formeln rubriken »Skyddsformel», så utgick han från dess funktion att skydda mot fientligt sinnade människor. Om man utgår från den magiska tankegången skulle man också kunna tala om »bindeformel». I andra trollformler med bindemotiv återkommer gång på gång en speciell situation: det som ska bindas är motparten vid en rättgång. En an-

nan av de skyddsformler som Elin i Lönnemåla hade på sin repertoar (och som Linderholm kallar »den ståtligaste av alla svenska inkantationer») innehåller flera kraftfulla bilder för hur bindandet ska gå till (Linderholm 1917–1940 nr 334 a):

I dagh skoer jagh min högre footh
medh een segerhufwe,
medh een ståhlfooth
och medh örne macht
och medh dhen hellige krafft.

Säjjer skall iagh haffwa,
och säjjer skall iagh tahlä,
och sejjer skall i mine klädher
och säjjer äth mine wäge.

Jagh legger hälle om mine owenners fötter
och fietter om mine owenners been,
galler om mine owenners tungerötter.

Och stamme owenner
och tije owenner,
men jagh taler!

[- -]

Även denna formel är ovanlig i det samlade nordiska källmaterialet, men man kan notera att A. Chr. Bangs samling *Norske hexeformularer og magiske opskrifter* innehåller en läsning för »at vinde udi Rettergang» som uppvisar stora likheter med den svenska 1600-talsformeln; inledningsorden är »Jeg staar mig idag op paa min Staal-Fod» (Bang 1901–02 s. 161).

De båda svenska formlerna som av Linderholm fått rubriken »Skyddsformel» tycks alltså, liksom den norska, ha varit avsedda att användas när man av någon anledning har ställts inför rätta. I Linderholms samling finns ett drygt dussintal formler med funktionen att ge den som uttalar orden seger vid en rättegång. En återkommande rubrik är »Att vinna inför rätta» (Linderholm 1917–1940 nr 335, 341, 346, 348). Det kanske allra bästa exemplet på bindemagi i dessa läsningar är följande »Tingsord», som upptecknades i Järlåsa i Uppland år 1646 (Linderholm 1917–1940 nr 328):

Jagh binder theras hender,
iagh binder theras tender,
iagh binder theras lefwer,
iagh binder theras lunga,
iagh binder theras tunga,
iagh binder them med ormegadd
och ormenacka.
Mit fram och theras tilbaka
i alla de 7 tusende nampn!

Mönstret för denna form av bindemagi existerade i medelhavsländerna redan under antiken. Man känner till mer än tusen så kallade »defixiones», vilkas syfte i många fall just har varit att vinna seger i en rättegång (Gager 1992 s. 116 ff.). Besvärjelsen ristades på en tunn blyplatta, och texten består ofta av en uppräkningslista av kroppsdelar och organ som man vill binda. Ett utdrag ur en grekisk formel från 300-talet f. Kr. lyder: »Jag binder tungan och själen och de talade orden och hans fötter och händer och ögon och mun» (ibid. s. 132, min översättning).

Den blekingska formeln från 1679 är det äldsta kända exemplet på besvärjelsetypen »Den döda modern». Det andra svenska belägget finns i Leonhard Fredrik Rääfs stora samling *Svenska skrock och signerier* (Rääf 1957 s. 148). Som K. Rob. V. Wikman har klargjort i sin inledning tog det Rääf ganska jämnt ett halvt sekel att färdigställa samlingen: de första uppgifterna om dess existens är från tidigt 1810-tal, de sista från 1860-talets första år (ibid. s. 44 ff.). En stor del av de magiska formler som ingår har Rääf funnit i handskrivna folkliga svartkonstböcker (ibid. s. 51 ff.) Vi kan inte dra några slutsatser om dessa texters ålder av stavningen; Rääf har genomgående valt att följa de stavningsnormer som rådde på hans egen tid (ibid. s. 46). Texten lyder:

Tio Söner förde utan möda
sin mor till tinget döder;
hvarföre förer du så din mor till Tinget döder?
Jo, för hon kan alla saker sätta
och alla bedsels binda;
hon bant mannen där han red,
skeppet i vattnet der det skred,
elden i de villda skogar;
nu skall denna eld icke vidare sveda eller bränna
än jag med min stake rider, rifver och ränner,
blif inom min ringel i 3. Namn.
Fadrens etc.

En detalj i Rääfs version styrker tolkningen att formelns ursprungsfunktion har varit att magiskt binda motparten och därmed vinna seger i en rättegång. Vi lägger märke till att orden i den blekingska formeln »som bore dheras mor döe» här motsvaras av en rad som tydligt anger vad saken gäller: söner-na för sin döda mor *till tinget*, den plats där bindemagin ska träda i kraft.

Men vi kan samtidigt konstatera att formelns funktion har blivit en annan. Rääf har placerat texten under rubriken »Eld», och de magiska orden föregås av en uppgift om när de ska läsas: »Rif uti elden med en stake och rid på honom rundt omkring det brinnande samt läs sålunda.» Syftet är alltså att binda elden så att den inte sprider sig på ett oönskat sätt. Besvärjaren har tagit fasta på en av de många magiska konster som modern enligt trollformeln har behärskat, nämligen att binda »elden i de villda skogar».

Det faktum att det här talas om skogar pekar på att formeln har använts vid svedjebruk. När man i äldre tid svedjade skog för att utvinna ny åkermark hörde det till att man på olika sätt försökte förhindra att elden spred sig och förorsakade skogsbrand. Man røjde en brandgata kring svedjefallet och ristade en linje kring elden. I många fall användes en så kallad torvigg, det vill säga en flintyxa från stenåldern som hade hittats i marken under arbetet på åkern. Så här beskrivs metoden i Åke Rålamb's stora encyklopedi från 1690, *Adelig öfning*, kapitlet »Om skogh»:

När man will bränna Swedjeland, att intet Skogz-Elden skall skada. Man sopar och gör reent runt omkring fallet, släpar sedan sammastädes på Marcken een Torn wigg runt omkring och på hwar 20 stegh eller mehr ströder litet stötte Kåhl af Åske-Eld, öfwer detta skall alldrig Skogz-Elden gå (Lindqvist 1927 s. 25).

I den ritual som beskrivs i Rääfs samling används i stället för torvigg en stake som besvärjaren efter omröring i elden placerar mellan benen och »rider» på medan han går runt den brinnande svedjan och läser formeln.

Det återstående exemplet på bindeformeln om den döda modern kommer från Danmark. Texten finns publicerad i Ferdinand Ohrts *Danmarks trylleformler* 1 under rubriken »Om att stille fienders vrede» (Ohr 1917 s. 366). Formeln ingår i inte mindre än sex handskrifter med i stort sett samma innehåll som Ohrt har sammanfört under benämningen »Nordjysk Cyprianus». Ingen av dem är äldre än från åren kring 1800:

St. Michael og St. Hans de bar deres døde Moder ind for mig.
Hvad bær I eders døde Moder ind for mig? For hun skal Skibet
Bølgen store, hun binder Ormen i Giære, som hun liger. Lige
som hun kan stille og binde det, saa skal jeg og binde det xxxx
som er vred paa mig. Hun skal have mig saa kier som der har
lagt under hans egen Moders hierte. Nær aldrig skal hun blive
saa vred, förm Jomfru Maria føder en bedre Søn en Jesus.¹

När läsningen har använts i en konkret situation har de fyra skrivtecknen sist på fjärde raden bytts ut mot det aktuella fiendenamnet.

Det som genast faller i ögonen är att de många sönerna i de båda svenska varianterna har ersatts av två helgon, Sankt Michael och Sankt Hans. De bibliska gestalter som åsyftas är ärkeängeln Mikael och Johannes Döparen; båda förekommer i flera danska trollformler under just dessa helgonnamn (Ohr 1917 s. 526, 528). Att kristna gestalter som Jesus, Maria och helgonen har förts in i magiska formler med icke-kristet ursprung är ett välkänt fenomen i den nordiska trollformeltraditionen. Det mest kända exemplet är den s.k. andra Merseburgerformeln mot vrickning, som har daterats till 900-talet e. Kr. I denna formel uppträder en hel rad asagudar, både kända och okända,

¹ Tecknen »xxxx» i citatet ersätter de fyra handskrivna tecknen av okänd betydelse som återfinns i *Danmarks trylleformler* (Ohr 1917 s. 366).

med Wodan (Oden) som den främste botaren. I skandinaviska varianter av formeln möter vi alltifrån 1600-talet i stället Jesus, Sankte Per och andra heliga kristna namn (af Klintberg 1965 s. 48 ff.).

I jämförelse med de båda svenska varianterna gör den danska formeln ett förvanskat intryck. Oklarheterna har troligen uppstått genom att den har kopierats från den ena Cyprianusboken (svartkonstboken) till den andra. De båda sista meningarna har förts in från andra traditionella läsningar. Särskilt den sista meningen med dess omöjlighetssymbol har varit vanlig; i registret till *Danmarks trylleformler* hänvisar Ohrt till inte mindre än 28 texter där det heter att något inte kommer att ske »föörn Jomfru Maria føder en bedre Søn en Jesus» (Ohrt 1917 s. 527, 1921 s. 134).

Bindemotivet i de båda svenska texterna finns kvar i den danska, men syftet sägs där vara att kunna binda en person som är vred på besvärjaren. I det här fallet rör det sig om en kvinna som genom ordens kraft ska förmås hålla besvärjaren kär och aldrig mer vredgas. Detta framgår även av rubriken, »Om att stille fienders vrede». Bengt Ankarloo har i en studie över ett skånskt trolldomsmål 1653–54 med titeln *Att stilla herrevrede* gett ett par exempel på besvärjelser som syftar till att mildra en annan persons vrede. Han konstaterar att det oftast har varit den som befunnit sig i underläge i en konflikt som har använt dem. Den överlägsne, antingen det var en herreman eller en husbonde, behövde inte förlita sig på magi (Ankarloo 1988 s. 102 ff). Ankarloos iakttagelse kan överföras på de bindeformler som har diskuterats i det föregående. Generellt verkar de ha använts i konflikter mellan människor, mer specifikt vid rättegångar. I båda fallen har den som känt sig behöva trollformelns magiska hjälp varit den som har befunnit sig i ett socialt underläge.

De tre texterna med motivet att ett antal söner bär sin döda mor är unika i den nordiska trollformeldiktningen. De förekommer inte i någon av de andra nordiska källskrifter som finns förtecknade i *Svenska trollformler* (af Klintberg 1965 s. 137–139) och heller inte i finskspråkig tradition (Hästesko 1914). De är emellertid inte de enda besvärjelser där en levande person tar kontakt med en död anhörig. En intressant text har påträffats i ett gotländskt rättegångsprotokoll från 1705 som först publicerades av Richard Steffen och senare av Jan-Inge Wall i en inte helt likalydande version. I protokollet beskriver en kvinna, anklagad för trolldom och djävulsdyrkan, hur hon brukade bota personer som troddes ha råkat ut för gaster. Hon mätte deras kroppar med band på vilka hon gjort knutar, samtidigt som hon läste en formel (Steffen 1928, s. 5 f.; jfr Wall 1989 s. 88):

Syster gick til grafven,
veckte up kiäre broder sin:
eller ästu lijten,
som döde folck har grijpit;
til tvärböte vill jag möta
med sax, ring ok kiortelgjira,

där vil iag mina heela böter böta,
 innan dagen dagas,
 innan diure reeser,
 innan fogel sine vingar skakar.
 I namn Guds faders, Guds sons, ok thens helge andes. Amen.

De båda inledande raderna, »Syster gick til grafven, / veckte up kiäre broder sin», kan knappast uppfattas på annat sätt än att systemen söker hjälp hos sin döde bror, som hon väcker till liv nattetid (»innan dagen dagas») på kyrkogården. Steffens tolkning av formeln är att hon erbjuder honom, som representant för kyrkogårdens döda, gravgåvor som ska förmå dem att upphöra med sin gastkramning. Systemens uppväckande av sin döde bror är en mytisk scen, ett sidostycke till scenen med sönerna som bär sin döda mor. I båda fallen är dessa scener analoga med den konkreta situationen. Den händelse som en gång gav önskat resultat ska göra det igen.

Mig veterligen har ingen efter Emanuel Linderholm kommenterat besvärjelsen om de nio »Nockunder söner». Att han själv uppfattade texten som en viktig religionshistorisk och folkloristisk källa framgår redan av att han låter den inleda avdelningen »Episka formler» i hans samling, omfattande närmare 300 texter. Hans omdöme om »denna märkliga läsning» är att den förefaller vara »en från förkristen tid nedärvd formel». Den inledande scenen med sönerna och den döda modern uppfattar han som »ett brottstycke ur någon nu, så vitt jag kunnat finna, förlorad myt» (Linderholm 1917–1940 nr 789).

Ingen nordisk religionsforskare eller folklorist skulle väl i dag förneka att den blekingska formeln från 1679 uppvisar otvetydiga icke-kristna, norröna drag. Bortsett från ingressen (»I Jessu Christi nafn skrifwer iagh») innehåller den inga som helst spår av den kristna besvärjelsetradition som på 1600-talet var den helt dominerande i Sverige. Där finns inga av de namn på kristna gestalter som brukar förekomma, inga anspelningar på bibliska händelser. De namn som nämns inledningsvis, *Nockunder söner* och *Noren*, är inte kända från andra källor. Genitivformen *Nockunder* skulle kunna tänkas innehålla ett mansnamn, *Nockund*, men något sådant namn finns inte belagt i det nordiska namnmaterialet, enligt vad Katharina Leibring på Institutet för språk och folkminnen i Uppsala har haft vänligheten att upplysa mig om. Allt tyder på att det ursprungliga namnet har förvanskats under traderingsprocessen.

Möjligen beror begynnelsebokstaven i »Nockunder söner» på att den skapar allitteration med inledningsordet »nio». Det finns otaliga exempel på att talet nio har en central plats i förkristen norrön mytologi. I *Hávamál* hänger Oden i det vindpinade trädet i nio dagar och nio nätter, i *Voluspá* minns völvan nio världar, i berättelsen om Tidrande drivs denne i döden av nio ridande kvinnor (Strömbäck 1949). Det förekommer ofta i galdrar; ett anglosaxiskt exempel är besvärjelsen »Nine herbs charm» i läkeboken *Lacnunga* från 1000-talet (af Klintberg 1998 s. 39 ff.).

Även uppräknningen av de olika magiska konster som den döda modern behärskade är ett stildrag som påminner om Eddadiktarnas skildringar av galdermagi. I den blekingska besvärjelsen nöjer sig inte formeldiktaren med att nämna att hon »kunde all måhl hölie och dölie» utan ger ytterligare fem exempel på hennes magiska makt; hon kunde binda elden, kitteln, ryttaren, skeppet och järngårdar. Detta kan jämföras med den katalogartade uppräknningen av arton kraftiga trollsånger i Hávamåls avslutande parti (147–165) och de nio galdrar som den trollkunniga Groa gal för sin son i dikten Grógaldr.

Åtskilliga forskare har kommenterat de ställen i den poetiska Eddan där en död kvinna väcks till liv för att dela med sig av sitt magiska kunnande; en representativ översikt ges av Hilda R. Ellis i kapitlet »Necromancy» i boken *The Road to Hel* (Ellis 1943 s. 151 ff.). Jag väljer att här återge den presentation av det isländska källmaterialet som de norska arkeologerna A. Jan Brendalsmo och Gunnhild Røthe har lagt fram i artikeln »Haugbrot eller de levendes forhold til de de døde» (Brendalsmo & Røthe 1992 s. 93 ff.). Deras första exempel är dikten Grógaldr som har daterats till 1200-talet men som endast har bevarats i avskrifter från 1600-talets senare hälft. Dikten, som har en fortsättning i dikten Fjölsvinnsnám, inleds med att en son går till sin mors grav för att väcka henne och be om råd inför en resa. Efter en dialog mellan dem lär hon honom nio galdrar; den fjärde handlar om hur han ska vända fienders vrede till vänskap.

I dikten Hyndluljóð, vanligtvis daterad till 1100-talet, är det hövdingasonen Ottar som blotar till Freja för att få hjälp. Hon uppväcker jättekvinnan Hyndla, som lär Ottar hans ättebakgrund när de tillsammans färdas till Valhall. Eddadikten Baldrs draumar, även den troligtvis från 1100-talet, handlar om hur Oden vill ha hjälp med att tolka Balders onda drömmar. Han gal galdrar som uppväcker en trollkunnig völva från de döda. Hon klagar över att ha blivit väckt, men går motsträvt på att hjälpa Oden. I Sigdrífumál, en av hjältediktarna i Codex regius, bryter Sigurd Odens förbannelse över valkyrian Sigerdriva och väcker henne för att genom henne lära sig hur han ska rista runor.

Brendalsmo och Røthe (1992 s. 101) konstaterar att alla de döda som i dessa fyra exempel förmås att förmedla sin hemliga kunskap till de levande är kvinnor. Deras summering blir: »Hvorfor nettopp disse kvinnene ble tillagt hemmelig viten kan skyldes att de i levende live spilte viktige roller i den før-kristne kultutøvelse.» Samma oppfatning har framförts av Jenny Jochens, som särskilt har intresserat sig för den norröna medeltidslitteraturens bild av kvinnor. I *Old Norse Images of Women* skriver Jochens (1996 s. 130 f.) om Eddapoesins och sagadiktningens vittnesbörd: »[- -] women were the original and remained the most powerful magicians, whereas men gained access only later and never attained parity with women, either in numbers or in power.»

Den blekingska besvärjelsen från 1689 pekar på att reminiscenser av en förkristen tro på trollkunniga völvor och deras förmåga att efter döden hjälpa efterlevande höll sig vid liv i skandinavisk bondemiljö ännu så sent som på 1600-talet. Egentligen ligger det inget förvånansvärt i detta: tron att de döda på olika sätt aktivt kunde ingripa i människors liv var levande långt in på 1800-talet. Främst handlar traditionsuppteckningarna om faran för människor att vistas ute efter mörkrets inbrott; då kunde de råka ut för gastar och bli kramade (af Klintberg 1968). En av de många besvärjelser mot gastkramning som har bevarats till eftervärlden upptecknades i Varend av ingen mindre än Linné och trycktes 1745 i hans *Öländska och gothländska resa* (Linnæi 1745 s. 28 f.):

Wår Herre Chrest och Santa Peer
de ginge seg den væjen fram
så möter dem en döer man.
Då sa Wår Herre å Santa Peer
te den döa Mannen:
Hwa ska du gå?
Den döa Mannen sa
Ja ska gå te N. N. (Jonas &c.)
Hwa ska du dær?
sa Wår Herre å Santa Peer.
Ja ska krysta honom så hierta-bloet ska rotas.
Næj dæ ska jag förvæira dei.
Ja ska lägga deke unde ståk och stojin [sten],
så at du ska giöra ingen man mojin [men].

Även om huvudparten av det folkloristiska uppteckningsmaterialet från 1600-talet och senare alltså handlar om de skadeverkningar som kontakten med de dödas andar kunde ha för de levande, så finns det också exempel på att man har sökt hjälp av de döda som vilar på kyrkogården. De norröna källorna innehåller flera exempel på det förkristna »utesittandet» vid en faders, moders eller annan släktings grav för att få del av den avlidna personens kunskaper (Ellis 1943 s. 105 ff.). Bruket förefaller ha levt vidare i delvis andra former när gravskicket ändrades och de döda i stället jordades på kyrkogården. Ett tidigt exempel finns i en engelsk läkebok från 1000-talet, där det heter att kvinnor som väntade på att bli förlösta kunde gå till en grav, i vilken en man som i livstiden varit en »klok» vilade, kliva tre gånger över graven och samtidigt tre gånger läsa en formel (Grendon 1909 s. 207). Från de nordiska länderna finns otaliga belägg, både äldre och nyare, för att landsbygdens »kloka» nattetid besökte kyrkogården för att förse sig med gravjord eller ben av de döda, som ingick som ingredienser i de knyten eller dekokter som de gav till sina patienter (t.ex. af Klintberg 1980 s. 21). Ytterst verkar denna praktik gå tillbaka på föreställningen att de döda på kyrkogården representerade en kunskap som den kloke kunde dra nytta av.

Religionshistoriker och norröna filologer har under senare årtionden bedrivit en livaktig forskning kring galdrar och andra texter som belyser medeltida nordisk magi (t.ex. Mitchell 2011). En summering av det vetenskapliga dagsläget ges i Catharina Raudveres *Kunskap och insikt i norrön tradition* (2003). Åtskilligt av det som berättas i medeltidskällorna har visat sig leva kvar i senare århundradens muntliga tradition, vilket har lett till ett ökat intresse för att studera sambandet mellan dessa källor och det recenta folkloristiska uppteckningsmaterialet. En källkategori som ännu inte är helt genomsökt är det äldre rättegångsmaterialet. Särskilt handlingarna från 1600-talet innehåller uppgifter som i många fall skulle kunna knytas till de norröna källorna. Ett exempel på det är historikern Mikael Hälls avhandling om påstådda sexuella förbindelser mellan människor och naturväsen. I åtminstone ett fall var den anklagade en folklig botare som avrättades därför att hans rituella kommunikation med ett sjörå, helt fristående från kyrklig doktrin, uppfattades som ett djävulsförbund (Häll 2013 s. 282 ff.). Den här studien av en ovanlig bindeformel vill vara ett bidrag till denna forskning.

Litteratur

- Ankarloo, Bengt, 1988: *Att stilla herrevrede. Trolldomsdåden på Vegeholm 1653–54*. Stockholm.
- Bang, A. Chr., 1901–02: *Norske hexeformularer og magiske opskrifter*. Kristiania.
- Brendalsmo, A. Jan, & Gunnhild Røthe, 1992: Haugbrot eller de levendes forhold til de døde – en komparativ analyse. I: *Meta* 1992:1–2, s. 84–119.
- Ellis, Hilda R., 1943: *The Road to Hel. A Study of the Conception of the Dead in Old Norse Literature*. Cambridge.
- Gager, John G., 1992: *Curse Tablets and Binding Spells from the Ancient World*. New York.
- Grendon, Felix, 1909: *The Anglo-Saxon Charms*. New York.
- Häll, Mikael, 2013: *Skogsrået, näcken och djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talens Sverige*. Stockholm.
- Hästesko, F. A., 1914: *Motivverzeichnis westfinnischer Zaubersprüche nebst Aufzählung der bis 1908 gesammelten Varianten*. Helsinki. (FF Communications 19.)
- Jochens, Jenny, 1996: *Old Norse Images of Women*. Philadelphia.
- af Klintberg, Bengt, 1965: *Svenska trollformler*. Stockholm.
- 1968: »Gast» in Swedish Folk Tradition. I: *Temenos* 3, s. 83–109.
- 1980: Hejnumkärringen. I: Bente Gullveig Alver et al. (red.), *Botare. En bok om etnomedicin i Norden*. Stockholm. S. 9–52.
- 1998: De nio örternas galder. I: Bengt af Klintberg, *Kuttrasju. Folkloristiska och kulturhistoriska essäer*. Stockholm. S. 39–52.
- Kvist, Arnold, 1987: Ronneby från freden i Roskilde 1658 till branden 1741. I: Per Beijer (red.), *Kring en åkrök. Ronneby – stad och bygd*. Karlshamn. S. 55–82.
- Linderholm, Em., 1917–1940: *Signelser ock besvärjelser från medeltid ock nytid*. Uppsala. (SvLm B: 41.)
- Lindqvist, Natan, 1927: Ortnamn som leda sitt ursprung från magiska handlingar. I: Nathan Lindqvist, *Stort och smått i språkets spegel*. Stockholm. S. 19–28.

- Linnæi, Carl, 1745: *Öländska och gothländska resa på riksens högloflige ständers befallning förrättad åhr 1741*. Stockholm och Uppsala.
- Mitchell, Stephen A., 2011: *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*. Oxford.
- Ohr, Ferdinand, 1917–1921: *Danmarks trylleformler* 1–2. København.
- Raudvere, Catharina, 2003: *Kunskap och insikt i norrön tradition*. Lund.
- Rosenberg, C. M., 1883: *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige* 2. Stockholm.
- Rääf, Leonhard Fredrik, 1957: *Svenska skrock och signerier*. Utg. av K. Rob. V. Wikman. Stockholm.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1 ff. Lund 1898–.
- Steffen, Richard, 1928: En trollformel ur hedendomen. I: *SvLm* 1928, s. 5–10.
- Strömbäck, Dag, 1949: *Tidrande och diserna*. Lund. [Omtryckt i Dag Strömbäck, *Folklore och filologi*, Uppsala 1970.]
- Wall, Jan-Inge, 1989: *Hon var en gång tagen under jorden... Visionsdikt och sjukdomsbot i gotländska trolldomsprocesser*. Uppsala. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala B: 19.)

»Jag glömmer aldrig åskvädret 1960 tror jag det var» – ovädersberättelser

Av Lena Marander-Eklund

Abstract

The aim of this article is to study how experiences of storms assume narrative form. It examines how people talk about their experiences and why their narratives are often dramatic and emotional in character. The stories are drawn from responses to a questionnaire entitled 'Nice weather today!', sent out by the Society of Swedish Literature in Finland in the winter of 2015–16. In the article I analyse the building blocks of stories, their form and emotionality, and micro-narratives. The storm narratives considered here describe threatening events which nevertheless ended well. The disaster that could have occurred failed to do so. I call these 'almost' stories. They describe how a storm almost brought down trees, how lightning almost struck and, if it did strike, how the people involved almost died. Stories about storms are largely concerned with a situation that is beyond human control and defies our need for control. These dramatic, even terrifying, incidents can be shaped into concludable narratives with a clear element of cause-and-effect, of causality, and clear markers of internal and external value judgements in the form of emotive words and expressions. The dramatic thing that 'almost' happened can be seen as an exaggeration, a way of recounting something exciting, but it can also be interpreted as a powerful expression of emotion: a fear of the forces of nature. Analysing storm stories by focusing on their narrative exaggeration thus becomes a way of understanding the dramatisation of existential fear.

Keywords: storm stories, questionnaire, micro-narratives, 'almost' stories, emotional expressions, fear.

Inledning

Nyligen var jag med om en obehaglig stormupplevelse. I december 2013 åkte jag och min man till London på semester. Vi åkte från Åbo och bytte flyg i Köpenhamn. På Kastrup var väntsalen full av människor som otåligt väntade på att stiga ombord på planet som redan då var en aning försenat. Flygkaptenen kom ut bland oss i väntsalen och meddelade att vi snart skulle åka iväg, men att vi skulle vara beredda på att flygningen skulle komma att påverkas av stormen. Lasten måste surras extra noga vilket skulle komma att ta tid. Han sa också att själva flygningen skulle bli något utöver det vanliga på grund av stormen, eftersom planet skulle köras väldigt rakt upp så att det skulle komma ovanpå molnen så snabbt som möjligt. Vi stiger ombord på flyget och hela planet darrar påfallande av vinden då planet står vid gaten. Ett kort tag efter att vi startat smäller det till i planet; det sa PANG. Lamporna släcks för ett tag (eller kanske var det bara jag som blundade) och jag och kanske många andra skrek till av förfäran. Jag var helt skräckslagen. Det vi-

Lena Marander-Eklund, 'I'll never forget the thunderstorm of 1960 I think it was' – storm stories. *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2016, pp. 103–118.

sade sig att planet hade kört in i molnen, i stormen som fick namnet Sven. Resten av flygningen gick bra, jag lugnade ner mig och vi landade i vanlig ordning i London. Senare fick vi reda på att Kastrup stängts endast en halvtimme efter vår start.

Vi pratar mycket om väder. Väder som samtalsämne är en ingrediens i vår all dagliga interaktion med andra människor. Det är ett sätt att inleda konversationer och etablera kontakt med bekanta och obekanta, men också ett sätt att fylla ut tystnad (Golinski 2003 s. 7). Att samtala om väder är så kallad fatisk kommunikation som innebär en kontakt med andra människor som ett sätt att förlänga dialogen och vidmakthålla kommunikation med hjälp av formelartade utsagor (Malinowski 1949 [1923] s. 315). Antropologer som studerar väder som kulturellt fenomen anser att människan reagerar på väder genom prat, men att upplevelserna av väder också kännetecknas av tidsmässiga faktorer (Strauss & Orlove 2003 s. 6). Många av oss jämför dagens väder med gårdagens men också med förra årets väder och kanske ojar sig över det aktuella (dåliga) vädret. Det finns gånger som vi nostalgiskt tänker tillbaka på barndomens alltid så vackra somrar och kanske också med oro funderar på hur klimatet ska utvecklas i framtiden. Vi följer med väderleksrapporter och tar till oss varningar gällande väder på olika sätt. Vi skämtar om väder. Häftiga stormar eller kraftigt åskväder kan fungera som ett samtalsämne. Man kan exempelvis tala om stormen eller åskvädet ett visst år som då kanske omtalades som århundrades oväder. Men det finns också gånger då väder föranleder väderprat i berättelsens form och är av mer dramatisk karaktär.

Berättelsen ovan är baserad på väderrelaterade händelser som jag själv upplevt och är ett exempel på det som jag kallar för en ovädersberättelse och som handlar om upplevelse av åska och storm. Den innehåller många av berättelsens kännetecken, vilka jag kommer att ta upp i denna artikel. Mitt syfte är att studera hur upplevelserna om oväder tar sig berättelsens form. Jag kommer att studera hur man berättar om upplevelserna och varför de ofta har en dramatisk och emotionell karaktär. Naturligtvis finns även annat oväder än åska och storm såsom blixthalka, ösregn, ymnigt snöfall, översvämningar, orkaner, extrem torka eller extrem temperatur. Åska och storm är väderfenomen som de flesta människor har erfarenhet av. Jag har valt att inte fokusera på stora naturkatastrofer såsom verkningarna av stormen Katrina (jfr Kverdokk 2014) eller på den globala klimatförändringen som naturligtvis är kulturellt betydelsefulla och därför viktiga att undersöka (jfr Crate & Nuttall 2016). Orsaken till denna avgränsning är att jag valt att fokusera på dramatiska men ändå frekvent förekommande väderupplevelser. Min ansats är metodologisk med fokus på nästan-berättelsers särdrag med utgångspunkt i empirin – svaren på frågelistan Vackert väder idag!

Frågelistan Vackert väder idag!

Frågelistan, som behandlar människans relation till och upplevelse av väder, utformades av mig i samarbete med Svenska litteratursällskapet i Finlands arkiv (SLS arkiv) vintern 2015–2016. SLS arkiv har ett aktivt meddelarnät, och den traditionella frågelistan kompletterades med en webbfrågelista.¹ Frågelistan bestod av åtta huvudfrågor och handlade om väder som samtalsämne, det perfekta vädet, åska, storm och värmebölja, att spå väder, väderprognoser, att samla information om väder, väder som nyhet och klimatförändringen och dess följder. I denna artikel analyseras endast svaren på frågan om upplevelser av åska och storm. Att väder kan föranleda skrämmande och dramatiska upplevelser var en utgångspunkt för frågelistan. Av erfarenhet visste jag att ovädersberättelser finns, men också att människor har olika förhållningssätt till åska och storm. Frågan i frågelistan introducerades på följande sätt: »Många av oss har också upplevelser, både positiva och negativa, som är väderanknutna. [...] men också rent av skräckfyllda upplevelser av storm och åska [...]». Den konkreta frågan utformades enligt följande: »Berätta om upplevelser av åska, storm, värmebölja eller massiva regn. Berätta gärna utförligt och berätta också om hur det kändes?». Orsaken till att jag har valt att inte analysera berättelser om värmebölja och massiva regn som efterfrågades i frågelistan är att informanterna återgav väldigt få sådana berättelser. Däremot fanns många berättelser om just åska och storm.

Frågelistan publicerades i SLS medlemstidning *Källan* 2/2015 och på SLS webbplats i december 2015.² Frågelistan nådde cirka 450 personer i januari 2016. Totalt kom det in 75 svar, vilket är ett relativt normalt resultat för de frågelistor som SLS sänder ut (SLS 2303). Av de som svarade är 17 män och 58 kvinnor. De flesta är från Österbotten och Nyland. Många av svaren är från personer födda mellan åren 1931 och 1955, men svar finns från personer i alla ålderskategorier. Svararnas yrken fördelas över en relativt bred skala men få svar finns från chefer och högre tjänstemän. De mest utförliga och reflekterande svaren återfanns från de meddelare som svarar på i stort sett alla frågelistor som arkivet sänder ut (jfr Hagström & Marander-Eklund 2005 s. 21).

Ett förtydligande gällande klimat och väder behövs för förståelsen av ovädersberättelserna. Med klimat avses temperatur, regnmängd och vind som mäts statistiskt över en längre period. Väder däremot innebär förhållandena på en kortare tidsaxel, d.v.s. väderförhållandena för dagen, veckan eller månaden (Karttunen et al. 2008 s. 110). Klimatet varierar på olika platser,

¹ Webbadress: <http://www.sls.fi/sv/vackertvader>. Hämtad den 8 december 2016.

² Storm har också varit ett ämne för en webbfrågelista publicerad på Finska litteratursällskapet i Finlands webbplats. (Webbadress: <http://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/hankinta-ja-kokoelmapolitiikka/keruut/myrsky#.WD7hFH1Q7Ij>. Hämtad den 12 december 2016).

men det gemensamma i relation till väder är att människor responderar med prat på eller berättelser om det (Strauss & Orlove 2003 s. 6).

Ovädbersberättelser

Berättelser kan sägas uttrycka våra vardagserfarenheter och skapa mening i vårt liv (Johansson 2005 s. 23). Berättelser är enligt David Herman redogörelser om det som hänt olika personer och hur det som hände tedde sig för dem. Han menar att utan berättelser kan vi inte tolka hur det som händer känns för personen ifråga (Herman 2009 s. 2, 143). Berättelser handlar alltså om återgivna händelser. Enligt sociolingvisten William Labov ska minst två händelser återges i en inbördes given tidsmässig ordning (Labov 1972 s. 363). Definitionen är kritiserad eftersom en berättelse mycket väl kan återges på annat sätt än så att händelserna ordnas kronologiskt (se t.ex. Bennett 1984). Däremot finns alltid ett tidsmässigt inslag i berättelserna, ofta med en början, mitt och ett slut. En berättelse innebär också att händelserna ska ha en kausalitet som binder händelserna samman, en orsak och verkan (Johansson 2005 s. 124, Young 1987). Utan detta meningsfulla sammanhang, kausaliteten, är det ingen berättelse utan snarare en förklaring eller beskrivning (Linde 1993). Bland svaren på frågelistan om åska och storm finns 63 stycken återgivningar, som handlar om upplevelser i jag-form om åska och storm med ett kausalt sammanhang.

Förutom temporalitet och kausalitet består en berättelse av berättelseelementen händelser, aktör, tid och rum (Bal 2009 s. 3–13). I en berättelse finns något som sker (flygplanet som flyger in i stormen Sven), det är någon som upplever det (jag och min man), det finns en tidsangivelse (början av december 2013) och en temporalitet (berättelsen har en början, mitt och slut samt en kronologi). Det finns en kausalitet (det stormade och planet flög in i de mörka molnen vilket ledde till smällen) och en värdering (jag blev skrämmd av smällen). Efter denna händelse återgår händelserna till det normala (flyget kom fram utan problem).

En notering kring att stormen kallades Sven bör göras. Stormar har fått egennamn alltsedan början av 1950-talet som ett sätt att förenkla kommunikationen om dem (Ashmore 2008 s. 40). Namnen används dels av personer inom meteorologin, dels av gemene man och inom media. »Sven orsakade skador för miljoner» stod att läsa i *Sydsvenska dagbladet* den 13 december 2013 (Thomasson 2013). Vilka stormar och orkaner som namnges och vilka namn som ska väljas bestäms av World Meteorological organization (WMO) (Ashmore 2008 s. 40). I Norden är förfarandet att namnge stormar relativt nytt och de får namn enligt den namnsdag som är aktuell den dagen.³

³ Webbadress: <http://www.smhi.se/kunskapsbanken/meteorologi/vem-namnger-stormar-1.18957>. Hämtad den 27 februari 2017.

Att extremt väder personifieras går tillbaka på äldre föreställningar om vädergudar och vinddemoner som ansågs förorsaka åska, regn och storm (Tillhagen 1991 s. 195 ff.). Skillnaden är den att i dagens läge används inte gudanamn utan namn såsom Sven, Dagmar eller Gudrun.

Till näst ska jag analysera ett exempel på en ovädersberättelse, skriven av en man i 70-årsåldern, med avseende på det som kännetecknar en berättelse.

I juli 2011 hörde vi åskan mullra på avstånd vid 8-tiden på morgonen. En timme senare hade vi full storm från söder med regn. En stor björk föll över gräsmattan och ett annan föll över garagetaket där den brast. På en närliggande holme föll en stor björk över taket på ett nytt hus. Våra tunga trämöbler flög ner på gräset. Stormområdet var så smalt som ca 100 meter för vår dotters familj hade sitt plastmöblemang på berget bredvid, rördes inte. 10-tiden var allt förbi och solen sken. Grannar som bodde en bit ifrån hade ingen kännedom om ovädet än att de hört åskan (SLS 2303 s. 5).

Berättelsen presenterar en tidsmässig inramning både genom att berättelsen har en början, en mitt och ett slut och genom att händelserna återges kronologiskt. Det är återgivna och upplevda händelser om en storm som är daterad till sommaren 2011. Att tiden återges med relativt stor noggrannhet, i juli klockan 8 på morgonen, markerar ett slags bevis för berättelsens äkthet och att det som återgetts verkligen har hänt (jfr Bennett 1986 s. 428, Marander-Eklund 2000 s. 130). Rumsligt är händelserna knutna till personens sommarstuga och aktörerna är här ett »vi» som står för de personer inklusive berättaren som befann sig på sommarstugan denna sommardag. Det som stormen resulterar i, kausaliteten, är träd som föll över byggnader samt möbler som flög iväg. Berättelsen presenterar en känsla av förvåning snarare än rädsla inför fenomenet. Det handlar om en förundran över hur snabbt stormen var över och hur lokal den var. Allt hände på två timmar, från annalkande muller, via fullständig storm tills solen väl var framme igen. Det framgår att grannarna inte påverkats av åskvädet vilket tyder på att skribenten ansett det vara viktigt att berätta om händelserna för dem. Folkloristen Amy Schuman talar om retrospektiva berättelser, som handlar om tidigare erfarenheter till skillnad från ett samtidigt berättande, ett berättande i nuet. De berättelser som omtalar händelser som ligger längre tillbaka i tiden, handlar ofta om något anmärkningsvärt. Att det är anmärkningsvärt, intressant eller dramatiskt berättigar att berättelsen har en repetitiv karaktär (Schuman 1986 s. 72; jfr Jansson 2017). Samtidigt bör vi komma ihåg att det som är intressant för en person inte behöver vara det för en annan (Robinson 1981). Väder är ett vanligt förekommande samtalsämne, ett sätt att inleda en konversation. Samtidigt finns det åsikter, bland annat i frågelistmaterialet, om att väderprat kan uppfattas som enformigt och aningen andefattigt (jfr Melin & Melin 1996 s. 116). Kommentaren om grannarna kan tolkas som utifrån kommande information och som stöder tanken om upplevelser av det förvånande i händelseförloppet.

Berättelsens form och emotionalitet

Ett sätt att analysera berättelsers formmässiga aspekter är att se om de korrelerar med det schema för en berättelses grundstruktur som utvecklades av William Labov i hans klassiska studie *Language in the inner city* (1972). Inför denna studie gjorde Labov fältarbete bland unga svarta män i Harlem. Hans målsättning var att studera unga mäns språkliga beteende, d.v.s. han var intresserad av språkanvändningens sociala variationer. Han gjorde intervjuer i s.k. fokusgrupper. Labov kom fram till att när de unga männen berättade om sina upplevelser gjorde de det enligt en viss grundstruktur. Enligt honom består en fullständig berättelse av följande enheter. Den inledande sammanfattningen (*abstract*) innehåller en summering av berättelsen och en uppmaning att lyssna. Efter det följer en bakgrundsorientering (*orientation*) där deltagarna introduceras och där tid, plats och andra väsentliga omständigheter presenteras. I komplikationen (*complicating action*) framförs det väsentliga, händelserna eller problemet. Dessa händelser värderas (*evaluation*). Labov gör skillnad på intern och extern värdering. Den interna värderingen är då berättaren t.ex. citerar sig själv och använder gester, ljud och upprepningar. Den externa värderingen är då berättaren vänder sig till lyssnaren utanför händelserna och kommenterar dem. I komplikationen skapas en spänning som sedan får sin upplösning, en förklaring på vad som hände eller hur problemet löste sig (*result*). Kodan (*coda*) kan ses som en slutkläm och hjälper berättaren att återgå från de återgivna händelserna till nu-tid.

Enligt Labov behöver inte alla berättelseenheter återfinnas i en fullständig berättelse. En berättelses kärna är dock komplikationen och den därpå följande upplösningen, d.v.s. problemet och hur problemet redades ut (Labov 1972 s. 362 ff.; jfr Johansson 2005 s. 190 ff.). Det är alltså frågan om återgivna händelser som innebär att berättaren önskar få fram ett budskap om något som de anser är överraskande, ovanligt eller ett signifikant ögonblick, helt enkelt något värt att berätta. Det är också så här vi lär oss att berätta då vi som barn socialiseras in i vuxenlivet; att lära sig att återge sina upplevelser i en lämplig form (Adelswärd 1996 s. 22–24). Labovs modell har använts på bland annat analys av förlossningsberättelser, historier om älgjakt, indiska kvinnors upplevelse av barnlöshet och pensionärers upplevelse av musik (Marander-Eklund 2000, Adelswärd 1996, Riessman 1997, Hylltén-Cavallius 2005). Mitt skriftliga material lämpar sig väl att analysera med hjälp av Labovs modell:

inledande sammanfattning
bakgrundsorientering

Ett minne som alltid lever i minnet
är från en höstdag när jag var 9 eller 10 år och gick i
folkskolan på tredje eller fjärde klassen. Det var
ungefär 5 km till skolan och jag cyklade till och från
skolan.

komplikation + evaluering	En dag blåste det upp till full orkan under dagen och när skoldagen var slut skulle jag ta mig hem med min cykel. Det blev en skräckfylld färd. Jag var helt ensam. Stormen tjöt och jag hörde hur träden brakade omkull överallt i skogen på bägge sidor om vägen. Hjärtat bankade. Men jag måste ju fortsätta hem. Drygt halvvägs föll en jättetall tvärs över vägen rakt framför mig. Fötterna ville inte lyda, jag var nästan paralyserad, men det var bara att släpa cykeln med sig en omväg in i skogen runt tallen.
upplösning	Och vilken lättnad, när kort därefter min mamma kom emot och mötte mig och jag inte längre var ensam utan kunde förlita mig på henne! Som ju säkert själv var nästan lika rädd.
koda	Därefter låg det flera stora träd över vägen, men vi kunde ta oss hem med livet i behåll. (SLS 2303 s. 49)

Skribenten, en ca 70-årig kvinna, presenterar upplevelsen av stormen som något som lever kvar i hennes minne trots att det gått ca 60 år sedan händelsen. Händelserna återges ur ett barns synvinkel. En av orsakerna till att berättelsen fortfarande känns aktuell är antagligen att händelserna, det hon var med om som barn, var dramatiska och skräckfyllda. Det gör att händelserna är värda att berätta, vilket också ger berättelsen dess poäng (Polanyi 1985 s. 12). Enligt psykologerna Peter Salovay och Jeffersson Singer innebär en stark emotionell koppling att vissa minnen hålls levande (Salovay & Singer 1993). Skribenten värderar händelserna och det framgår att hon var skräckslagen. I berättelsen förkroppsligas skrällen genom att fötterna vägrade röra sig. Hon var dessutom ensam på sin färd hem från skolan vilket gör att känslan av utsatthet och skräck förstärks – ett litet barn möter naturens enorma krafter, i detta fall en hård storm.

Upplösningen i berättelsen utgörs av att flickans mamma kommer och möter henne vilket gör att hon inte känner sig ensam med sin skräck trots att stormen ännu inte bedarrat. Alla enheter i Labovs schema återfinns i denna berättelse trots att kodan inte är speciellt tydligt markerad eftersom den inte tyder på en förflyttning till nutid. Tydligt är ändå att berättelsen slutar här, flickan och hennes mamma kom oskadda hem. Det går alltså att applicera Labovs schema på berättelserna om stormar. Trots att många använt sig av schemat har det även kritiserats för dess rigida tidsordning och i att det berättade bör vara unikt. Bl.a. Katharine Galloway Young framhåller att berättelsers värde ofta ligger i det »vanliga» (Young 1987 s. 202 f.). Upplevelsen av väder är i sig något synnerligen vanligt och vardagligt. Däremot är en skräckfylld färd i storm en mer dramatisk berättelse.

Läsaren kan förstå barnets skräckfyllda hemfärd från skolan genom att ta del av berättelsen. Men frågan är då vad det är som gör att vi förstår att det var en dramatisk händelse återgiven i berättelsens skepnad. Filosofen Sara Ahmed anser att vi kan studera texters emotionalitet, hur känslord

cirkulerar och genererar effekt hos läsaren, genom en närläsning av texter med fokus på stilistiska figurer (Ahmed 2004 s. 13). Sådana kan vara emotionsuttryck såsom »jag är rädd» som direkt uttrycker en känsla. För det andra kan det vara fråga om metaforer, d.v.s. att något omtalas genom att det tolkas och förstås med utgångspunkt i något annat såsom i uttrycket »Livets höst» (jfr Lakoff & Johnson 1980 s. 5 ff.). För det tredje kan det vara fråga om ord med emotiv betydelse. Då är det fråga om värdeladdade ord i en text som uttrycker en viss känsla eller attityd och som är expressiva till sin karaktär, har en negativ eller positiv stilvalör och bildar en motpol till ord med saklig karaktär. Exempel på emotiva ord är *strålande* (positivt) och *ynklig* (negativt) (Melin & Lange 1995 s. 23; jfr Marander-Eklund 2009). Att det är fråga om en emotionell upplevelse sägs direkt ut med användning av emotiva ord såsom »det blev en skräckfylld färd» och hon känner »lättnad». Hon säger indirekt att hon var rädd genom att ange att hennes mamma antagligen var lika rädd som hon själv. Rädslan framkommer också i användningen av emotiva uttryck såsom »jag var helt ensam», »stormen tjöt», »nästan paralyserad» och »hjärtat bankade» som kan tolkas som en metafor för rädsla eller som ett förkroppsligande av densamma. Den dramatiska berättelsen om en skräckfylld färd har ett emotionellt modus. Rädsla kan tolkas kulturellt och/eller psykologiskt. Enligt folkloristen Jochum Stattin är rädslor situationella och innebär ofta ett kulturellt inlärt mönster. Sådana är påhittade väsen såsom brunngubben och andra metoder för att lära sig att urskilja faror (Stattin 1990 s. 10 ff.). Vissa naturrelaterade hotbilder målades upp av kyrkan på 1600- och 1700-talen. I s.k. böndagsplakat, som gav anvisningar om speciella bönedagar, talade Gud om naturens krafter. I plakaten brukade Gud naturen som ett straffverktyg och sades hemsöka ett land med olyckor såsom oväder, missväxt och hungersnöd (Malmstedt 1994 s. 190 ff.). Stattin visar hur det man varit rädd för förändrats. Tidigare uppfattades naturen som farlig (rädd för) medan man i dag mera ser naturen som hotad (rädd om) (Stattin 1990 s. 157 ff.). En psykologisk uppfattning är att rädslor är genetiska och är något som håller oss alerta. Starka ljud och ett plötsligt starkt ljus skrämmar alla. Det är allmänmänskligt att vara rädd för åskan. Andra rädslor är inlärdas och beroende av ens upplevelser (Kalat & Shiota 2007 s. 100–123).

Mikronarrativer

Berättelser eller gestaltningen av det återberättade kan också studeras med utgångspunkt i berättelsens stilistiska eller estetiska dimensioner (Hymes 1975 s. 11–15). Här urskiljer jag kortare berättelser, mikronarrativer, som en formmässigt sammanhängande återgivning med en tydlig början och ett tydligt slut, en dramatisk höjdpunkt och där händelserna i det förflutna åter-

ges så som de upplevts. Det är alltså fråga om att särskilja narrativa enheter med en urskiljbar intrig från kronologiska och deskriptiva sekvenser (Arvidsson 1998 s. 25). Mikronarrativerna består av de sekvenser som finns i Labovs grundstruktur men som innebär ett koncentrerat berättande. Ett annat sätt att göra denna åtskillnad är att särskilja berättelser, där berättaren önskar framföra ett budskap, en poäng, från rapporter som snarare är en redovisning av händelserna, ofta på lyssnarens begäran (Polanyi 1985). Mikronarrativer är ett förtätrat sätt att berätta som ett sätt att synliggöra viktiga teman, att exemplifiera något och att dramatisera individuella erfarenheter. I vissa fall används humor som ett sätt att göra upplevelsen förståelig eller som ett sätt att avdramatisera det som har skett (Arvidsson 1998 s. 25; jfr Marander-Eklund 2000 s. 145).

En berättelse igenkänns alltså bland annat genom s.k. inlednings- och avslutningsmarkörer, men också genom stilistiska markörer såsom tonhöjd, talartempo och användningen av direkt anföring och betoningar. De här markörerna är många gånger mycket uppenbara i muntliga berättelser, men kan också urskiljas i skriftliga sammanhang (Marander-Eklund 2002 s. 113, Kaivola-Bregenhøj 2013 s. 230 ff.). Ett exempel på en sådan inledningsmarkör i materialet är: »När jag var barn upplevde jag ett hårt åskväder som drog förbi.» (SLS 2303 s. 57). Ett annat exempel är: »Jag var 15–16 år och ensam en natt på sommarstugan och då blev det ett väldigt åskväder.» (SLS 2303 s. 58). De tydligt avskiljbara berättelserna som markerar en avsikt att framföra ett budskap eller en poäng. I etnologen Eerika Koskinen-Koivistos (2014 s. 48) studie av en kvinnas levnadsberättelser använder hon sig av begreppet mikronarrativer som ett sätt att särskilja narrativa enheter från varandra. Hon noterar också att vissa berättelser är mer signifikanta än andra. Dessa kallar hon för nyckelberättelser. Koskinen-Koivistos studie bygger på upprepade muntliga intervjuer vilket gör att nyckelberättelserna framträder tydligt. I mitt fall kan jag inte med säkerhet veta om ovädersberättelsen ovan är en sådan i informantens berättarrepertoar. Att den återges relativt detaljerat trots att den hänför sig till en tid 60 år tillbaka kan tyda på det.

Jag glömmmer aldrig åskvädret 1960 tror jag det var. Det började redan kring 19-tiden på kvällen. Jag bodde i ett trähus i andra våningen med mamma, och vi väntade att det skulle sluta åska och blixtra och dundra. Men klockan gick och det bara fortsatte. Det blixtrade och small, vi satt och räknade mellan blix och dunder, för mamma sade att man då kan räkna ut hur långt borta åskan är. Vi satt brevid varandra på sängen med gummistövlar på fötterna för mamma visste berätta att blixten inte slår ner i gummi. Jag tror vi båda var lika rädda att blixten skulle slå ner, ändå. Åskan höll på hela natten, när vi tittade ut genom fönstret såg vi hur hela åkern utanför var upplyst, om och om igen. Jag låg brevid mamma i sängen och frågade: Mamma, finns det ingen Gud? (SLS 2303 s. 59).

Även denna berättelse om oväder inleds med en kommentar om betydelsen av minnet i form av »Jag glömmmer aldrig». Dateringen är aningen vag men

visar ändå på att det var länge sedan. Däremot kommer berättaren, en kvinna i 60-årsåldern, ihåg vilken tid på dygnet åskvädet började trots att hon var barn då händelserna utspelade sig. Berättelsen har inte en egentlig höjdpunkt utan har en repetitiv karaktär. Blixten slår ner om och om igen. I denna berättelse slår inte blixten ner utan den kännetecknas närmast av en utsatthet och rädsla inför åskan. Här anges textens emotionalitet genom användning av emotionsord, hon var rädd. Rädslan var tydligen inte något som kommenterades då i stunden eftersom hon uttrycker att hon tror att hon och mamman var lika rädda. Mamman finns där som sällskap och tröst för den då lilla flickan. Mamman har agerat i förberedande syfte genom att de hade gummistövlar på sig. Det intressanta här är inte om gummistövlar skyddar mot blixtnedslag, vilket de antagligen inte gör, utan snarare att människor har en sådan föreställning. På så sätt har agerandet, att ta på sig gummistövlar, rituella drag som ett sätt att skydda sig för fara. Eftersom åska i alla tider väckt människans respekt fanns speciellt tidigare många föreställningar knutna till den. Sådana är exempelvis att blixten är utsänd av åskgudar för att varna eller straffa människorna, föreställningen om att åskan kommer om den nämns och att åskvigar, en slags sten eller yxa, skyddar mot åska (Tillhagen 1991 s. 238 ff.; jfr Bertell 2003 s. 207). Andra äldre uppfattningar är föreställningar om åskan som en kraft som jagat iväg eller dödat trollen (Stattin 1990 s. 269). Berättelsen ovan är inte avslutad på så sätt att de dramatiska händelserna skulle övergå i ett normaltillstånd, att åskvädet går över. Däremot avslutas berättelsen med användningen av direkt anföring, med dotterns fråga till mamman om det inte finns någon Gud. Genom att använda sig av direkt anföring brukar skribenten historiskt presens som ett sätt att dramatisera händelserna (Wolfson 1982 s. 29). Vi får inte heller veta vad mamman svarade på flickans fråga. Frågan kan tolkas som ett uttryck för existentiell rädsla. Att i sådana fall ty sig till Gud kan tolkas ur ett religionspsykologiskt perspektiv. Pehr Granqvist och Lee A. Kirkpatrick diskuterar situationer då personer tyr sig till en anknytningsgestalt som representerar en trygg hamn. Sådana är för det första en oroväckande eller skrämmande miljöbetingad händelse, för det andra sjukdom, skada eller utmattnings och för det tredje separation eller hot om separation från anknytningsgestalten (Granqvist & Kirkpatrick 2016). I detta fall är det främst fråga om en miljöbetingad skrämmande händelse. Även en viss misstänksamhet om att Gud övergett henne förekommer. I berättelsen framgår heller inte om åskan slog ned, men antagligen gjorde den det inte för det skulle säkert ha framgått av berättelsen. Berättelsen har en dramatisk och existentiell avslutning samtidigt som svaret på frågan förblir öppen.

I materialet finns även flera berättelser om gånger då blixten slår ner och vilka effekter nedslaget fick.

Jag skall berätta om ett hårt åskväder som vi var med om i [ort]. Det var en mörk natt. Vi bodde i en liten stuga vid stranden, några kilometer från kyrkan där åskan

slog ner. Min man var inte rädd, men jag var så förfärad att jag darrade av den hårda åskan som aldrig ville gå över! Jag har aldrig varit med om en så hård åska. Min man fick mig att gå ut och titta, där den gamla kyrkan av trä uppstod det en stor brasa. Det var så skrämmande bland alla smällar och blixtar. Det var det hemskaste jag har varit med om. Blixterna lyste upp vår stuga stup i ett! (SLS 2303 s. 12).

I berättelsen återger en äldre kvinna hur det gick till då blixten slog ner i byns kyrka med den följd att kyrkan brann ner. Berättelsen inleds med en dramatisk inledande fras, »Det var en mörk natt», en fras som för tankarna till spökhistorier. I denna berättelse uttrycks rädslan väldigt tydligt med emotionsord, hon var förfärad, och med emotiva uttryck, det var den mest hemska upplevelsen hon varit med om. Att en kyrka börjar brinna kan tolkas som starkt symboliskt. Den representerar kristen tro men är också en kulturhistoriskt betydelsefull byggnad. Berättelsen har inget tydligt slut. Det framkommer inte att åskan upphör. Däremot följer ytterligare tre kommentarer som skribenten avgränsat med blankrad. Den ena handlar om åsikter om den nya kyrkan, att hon gärna berättar denna berättelse och att hon som barn hade en annan, mera orädd inställning till åskan. I berättelserna framkommer olika förhållningssätt till åska, och att denna inställning förändrats med åren beroende på vad en varit med om. Det här blir tydligt i följande berättelse som inleds med en återgivning om hur berättaren, en kvinna i 70-årsåldern, tidigare inte varit rädd för åskan utan tyckt om att sitta och titta på blixterna:

Men numera kan ett massivt åskväder nog göra mig litet ängslig. För ett antal år sedan satt jag ensam på landet och det blev ett fasligt åskväder. Elen gick och allt blev mörkt. Plötsligt smällde det till och en eldslåga sköt ut ur telefonsvararens kontakt. Något flög över golvet – flera meter från väggen. Det visade sig vara svararens vägguttag med vidhängande stöpsel (en stor tung kluns) som flög iväg. Det visade sig att blixten slagit ner i den närmaste telefonstolpen och tydligen åkt genom kabeln ända in i huset. Efter det har jag blivit misstänksam vad gäller åskväder. (SLS 2303 s. 18)

Här används upplevelsen av åska, i berättelsens form som en förklaring om varför kvinnan numera är ängslig gällande åska. Här handlar det inte bara om en pågående åska utan en blixtnedslag som slog ned, inte i det hus som berättaren bodde i men ändå med viss konsekvens.

Här bör även påpekas att i materialet finns åsikter där det framkommer att personerna tycker om åskan. I ett fall anges att det är ovanligt att man tycker om åskan: »Jag älskar oväder, särskilt åskväder (det är syndigt). Har t.o.m. varit med om blixtnedslag, fick rytmstörningar i hjärtat, men nej, lärde mig ingenting, åskväder får mig att gå ut på balkongen för att njuta». (SLS 2303 s. 16). Ett annat exempel är följande där inställningen till åskan är ambivalent: »Jag älskar hårda åskväder. Speciellt spännande är det om jag återigen är på min sommarstuga. Man känner på samma gång en viss rädsla, för risken för blixtnedslag är ganska stor om åskvädet ligger helt på». (SLS 2303

s. 15). I ett svar diskuteras stormen Dagmar (kallades Tapani i Finland) under julhelgen 2011 och dess följder: »För fyra-fem år sedan var stormen på annandag jul hård i Finland och fällde i vissa delar av landet mycket skog. Många hushåll på landsbygden var utan el i flera dagar. Det skrevs mycket i tidningarna om stormen och dess förödelse.» (SLS 2303 s. 55). I ett annat svar diskuteras en åskupplevelse nästan med romantiska förtecken: »Åska väcker känslor. Minns att jag kurade under en bro i Sverige på motorcykel med min (blivande) man medan det blixtrade...» (SLS 2303 s. 51). Gemensamt för dessa exempel, med positiv eller neutral inställning till åska, är att de inte är i berättelsens form. Av olika orsaker fanns inte behovet att återge fullständiga berättelser (jfr Bamberg & Georgekapoulou 2008). Upplevelsen om blixtnedslaget och då paret kurade under en bro skulle ha haft förutsättningar att uttryckas i berättelsens form eftersom de baserar sig på upplevelser. De två andra exemplen är snarare neutrala beskrivningar eller åsikter som inte har en dramatisk höjdpunkt. De upplevelser som uppfattas som farliga och extrema låter sig lättare formas som avslutade mikronarrativer (jfr Tangherlini 1998 s. xxii).

Nästan-berättelser

I materialet finns endast en berättelse, förutom den ovan om brännskadorna, som handlar om att blixten träffade en person.

Åsknedslaget skedde på 70-talet. Blixten slog ned i ett metallplank på X-gatan och det slog in eld genom väggkontakten. Satt vid pianot med ryggen mot, fick tre brännsår ovanför vristerna. Smällen var öronbedövande. Mamma stod och strök i köket, så det första jag frågade: lever du? (SLS 2303 s. 16)

I materialet utgör de mikronarrativer, där faran lurar bakom knuten men som ändå slutar lyckligt, den största andelen. Ett exempel på detta är en berättelse som härrör från långt tillbaka i tiden och som handlar om en längre båtture ute på havet. Turen ut till en avlägsen ö framställs som en sommaridyll: »Ja, vädret under färden dit var perfekt, svag vind, sommarlätta moln och cirka 24 grader. Min man styrde den öppna motorbåten och jag satt bekvämt och bara njöt» (SLS 2303 s. 20). Under hemfärden nästa dag överraskas de av åska och storm: »Vi visste båda att vi var den högsta punkten på havet och kunde träffas av blixten. Därför sökte vi skydd vid en simstrand, där det fanns omklädningshytter. Jag hackade tänder och vi pratade inte. Men fort var åskvädret över. Dyblöta kom vi hem». Det här menar jag är ett exempel på en *nästan-berättelse*. Det är fråga om en dramatisk upplevelse som återges med tilltagande dramatik och där skräcken inför en hotande naturupplevelse ingår som ingrediens: »Vinden rev till och vågorna blev allt högre. Båten stampade fram, så det gjorde ont i min rygg. Rädslan kröp in i min kropp och jag halvlåg, stel som en staty.» Trots de hotande händelserna

förlöpte allt väl och paret klarade sig helskinnade, men kalla och våta, hem. Katastrofen som kunde ha skett uteblev. Det är speciellt de upplevelser som återges i berättelsens form som är det jag kallar nästan-berättelser. Det är fråga om att stormen nästan fällde träd, och om de föll gjorde de det nästan på personen ifråga. Gällande åskan handlar berättelsen om hur blixten nästan slog ner, om den gjorde det handlar det om hur de nästan blev träffade, och om blixten träffade om hur de nästan dog.

Detta element av *nästan* återfinns även i de förlossningsberättelser som jag analyserade för min doktorsavhandling. Då handlade det om att föderskorna berättande om hur de nästan svimmade i duschen, nästan födde på toaletten och hur det nästan blev kejsarsnitt, sugkopp eller något annat större ingrepp. Även i denna undersökning framkommer att det är det tunga, det svåra och det dramatiska som låter sig formas som mikronarrativer (Marander-Eklund 2000 s. 145 ff.). Detta *nästan* kan ses som en berättarstrategi, att med dramatiska medel och med humorns hjälp aningen överdriva. Amy Schuman skriver om sådant som nästan händer i sin studie om att gräla. »The events described were often illusory; the stories were about what almost happened; they were often told to make mountains out of molehills» (Schuman 1986 s. 52 f.). Här är det alltså fråga om att använda hyperbolen, överdriften, som ett sätt att dramatisera händelserna och skapa en bra berättelse. Men – jag menar att det inte enbart handlar om att skapa en underhållande historia utan det är fråga om en existentiell rädsla. Det här blir ganska tydligt i berättarens fråga till sin mamma i berättelsen ovan: »lever du!» (SLS 2303 s.16). Åska kan vara farligt, trots att det ändå sällan är det.⁴

När William Labov gjorde sitt fältarbete bland unga män i Harlem hade han som mål att få dem att tala eftersom han var intresserad av språklig variation. Den fråga han ställde löd: »Were you ever in a situation where you were in serious danger of being killed, where you said to yourself – This is it?» (Labov 1972 s. 354). Frågan resulterade i berättelser om gånger då männen varit utsatta för våld och varit rädda att mista livet. I en senare studie utvecklar Labov tanken och anser att när vi berättar om dramatiska händelser berättar vi om det som hände i relation med det som *kunde* ha hänt. Han kallar detta för en jämförelse med ett alternativt universum. Nära dödenupplevelser omtalar medvetenheten om vår egen dödlighet och triggar en empatisk reaktion hos lyssnaren eller läsaren. Samtidigt kan berättelserna ses som en triumf över de faror som människan klarat av (Labov 2013 s. 226 ff.).

⁴ I Finland dödar åskan numera en människa vartannat år. För ungefär 100 år sedan var dödstalet ett tiotal per år eftersom man då inte kände till hur man skulle skydda sig på bästa sätt (Tuomi & Mäkelä 2009).

Sammanfattningsvis kan sägas att berättelser som oväder om åska, blixtar och storm i stor utsträckning handlar om en situation då människans kontroll och kontrollbehov är satta ur spel. Få saker är så opåverkbara och oförutsägbara som när naturen ryter till. Samtidigt är vädret, också det extrema vädret, ett sätt att uppleva naturen och ta till sig ett landskap (jfr Löfgren 2014 s. 259). Åska och storm kan ses som naturens skådespel, som något kraftfullt, vackert och spännande, som något en till och med söker sig till för att få uppleva. Men åska och storm kan också uppfattas som skrämmande och farofyllt och vara fråga om upplevelser som låter sig formas till dramatiska berättelser med rädslan i fokus.

En, i mitt tycke, intressant iakttagelse är att berättelserna ofta handlar om händelser sedda ur barnets perspektiv (jfr Savolainen 2015). Kanske man kommer ihåg sitt första oväder speciellt väl, kanske var de mera rädda då eller kanske är det lättare att uttrycka att man var rädd som barn. Man kan också fråga sig om det är lättare att erkänna att man var rädd för åskan som barn. Att vara rädd som vuxen är mer pinsamt att erkänna. Det här är något som kunde undersökas vidare. En annan iakttagelse är att det i hög grad handlar om ett sommarstugelandskap, att åskan och stormen ter sig som starkast i en lantlig miljö, i naturen på fritiden utanför stadens trygga åskledare. Att det är fråga om sommar är däremot ganska naturligt. Det åskar främst på sommaren.

De dramatiska och till och med skräckfyllda händelserna låter sig formas till avslutbara berättelser med tydlig orsak-verkan, en kausalitet och tydliga markeringar av interna och externa värderingar i form av emotionsord och emotiva uttryck. De olika ingångarna i analysen av ovädersberättelserna ger olika men ändå samstämmiga resultat. Det centrala i denna artikel är uppmärksammandet av nästan-berättelsernas särdrag. Den existentiella rädslan och medvetenheten om den egna dödligheten är på samma sätt som andra krissituationer i hög grad nedtystad (Labov 2013; jfr Sandberg 2016 s. 72 ff.). Inställningen till och viljan att verbalisera rädslor knutna till oväder förändras uppenbarligen genom livet. Det dramatiska som »nästan» hände kan ses som en överdrift, ett sätt att berätta något spännande, men det kan också tolkas som ett starkt emotionellt uttryck för en rädsla inför naturens krafter. Analys av berättelser om oväder genom att fokusera på den narrativa överdriften blir så ett sätt att förstå dramatiseringen av existentiell rädsla.

Källor och litteratur

Arkivmaterial

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors (SLS Arkiv): Svar på frågelistan Vackert väder idag! SLS 2303:1–75.

Litteratur

- Aschmore, Richard, 2008: Tropical cyclone development, structure, and impact on the Louisiana Texas coast. I: *The Geological Society of America Field Guide* 14, s. 39–47.
- Adelswärd, Viveka, 1996: *Att förstå en berättelse – eller historien om älgen*. Stockholm.
- Ahmed, Sara, 2004: *Cultural politics of emotion*. Edinburgh.
- Arvidsson, Alf, 1998: *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund. (Etnologiska skrifter 10.)
- Bal, Mieke, 2009: *Narratology. Introduction to the theory of narrative*. 3 ed. Toronto.
- Bamberg, Michel & Alexandra Georgekapoulou, 2008: Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis. I: *Text & Talk* 28: 3, s. 1–18.
- Bennett, Gillian, 1984: Women's personal experience stories of encounter with the supernatural. I: *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 40, s. 79–87.
- 1986: Narrative as expository discourse. I: *Journal of American Folklore* 99, s. 415–434.
- Bertell, Maths, 2003: *Tor och den nordiska åskan. Föreställningar kring världsaxeln*. Stockholm.
- Crate, Susan A. & Mark Nuttall (red.), 2016: *Anthropology and climate change. From actions to transformations*. 2 ed. New York–London.
- Golinski, Jan, 2003: Time, talk and the weather in Eighteenth-century Britain. I: Sarah Strauss & Benjamin S. Orlove (red.), *Weather, climate, culture*. Oxford–New York. S. 17–38.
- Granqvist, Pehr & Lee A. Kirkpatrick, 2016: Attachment and Religious Representations and Behavior. I: J. Cassidy & P. R. Shaver (red.), *Handbook of attachment theory and research*. 2nd ed. New York. S. 917–940.
- Hagström, Charlotte & Lena Marander-Eklund, 2005: Att arbeta med frågelistor. En introduktion. I: Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund (red.), *Frågelistan som källa och material*. Lund. S. 9–29.
- Herman, David, 2009: *Basic elements of narrative*. Chichester.
- Hyltén-Cavallius, Sverker, 2005: *Minnets spelrum. Om musik och pensionärskap*. Hedemora.
- Hymes, Dell, 1975: Breakthrough into performance. I: Dan Ben-Amos & Kenneth Goldstein (red.), *Folklore. Performance and communication*. The Hague. S. 11–75.
- Jansson, Hanna, 2017: *Drömmen om äventyret. Långfärdsseglares reseberättelser på internet*. Stockholm.
- Johansson, Anna, 2005: *Narrativ teori och metod*. Lund.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki, 2013: Skrivna berättelser. Textanalytiska aspekter på upptecknade drömmar. I: Owe Ronström et al. (red.), *Folkloristikens aktuella utmaningar. Vänbok till Ulf Palménfelt*. Visby. S. 229–259.
- Kalat, James W. & Michelle N. Shiota, 2007: *Emotion*. Australia, Belmont.
- Karttunen, Hannu et al., 2008: *Ilmakehä, sää ja ilmasto*. Helsinki.
- Koskinen-Koivisto, Eerika, 2014: *Her own worth. Negotiations of subjectivity in the life narrative of a female labourer*. Helsinki.
- Kverndokk, Kyrre, 2014: Mediating the morals of disasters. Hurricane Katrina in Norwegian News Media. I: *Nordic journal of Science and Technology Studies*, vol 2: 1 (2014), s. 78–87.
- Källan. Svenska litteratursällskapet informerar 2015: 2. Helsingfors.
- Labov, William, 1972: *Language in the inner city. Studies in black English vernacular*. Philadelphia.

- 2013: *The language of life and death. The transformation of experience in oral narrative*. Cambridge.
- Lakoff, George & Mark Johnson, 1980: *Metaphors we live by*. Chicago.
- Linde, Charlotte, 1993: *Life Stories. The Creation of Coherence*. New York.
- Löfgren, Orvar, 2014: Väderbitna landskap. I: Lina Midholm & Katarina Saltzman (red.), *Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv*. Göteborg. S. 257–260.
- Malinowski, Bronislaw, 1949 [1923]: The problem of meaning in primitive languages. I: C. K. Ogden & I. A. Richards, *The meaning of meaning. A study of influence of language upon thought and of the science of symbolism*. 10th edition. London. S. 296–336.
- Malmstedt, Göran, 1994: *Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800*. Göteborg.
- Marander-Eklund, Lena, 2000: *Berättelser om barnafödande. Form, innehåll och betydelse i kvinnors muntliga skildring av födsel*. Åbo.
- 2002: Narrative Style. How to Dramatize a Story. I: *Arv. Nordic Yearbook of folklore* 58, s. 113–123.
- 2009: »Kanske den bästa tiden i mitt liv». Analys av emotioner i ett frågelistmaterial om livet i efterkrigstidens Finland. I: *Tidsskrift för kulturforskning* 2009: 4, s. 22–38.
- Melin, Lars & Martin Melin, 1996: *Dösnack och kallprat*. Stockholm.
- Melin, Lars & Sven Lange, 1995: *Att analysera text. Stilanalys med exempel*. 3 uppl. Lund.
- Polanyi, Livia, 1985: *Telling the American story. A structural and cultural analysis of conversational storytelling*. Norwood.
- Riesman, Catherine, 1997: Berätta, transkribera, analysera – en metodologisk discussion om personliga berättelser i samhällsvetenskapen. I: Lars-Christer Hydén & Margareta Hydén (red.), *Att studera berättelser. Samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*. Stockholm. S. 30–62.
- Robinson, John, 1981: Personal narratives reconsidered. *Journal of American folklore* 94, s. 58–85.
- Salovay, Peter & Singer Jeffersson, 1993: *Remembered self. Emotion and memory in personality*. New York.
- Savolainen, Ulla, 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Helsinki.
- Shuman, Amy, 1986: *Storytelling rights. The uses of oral and written text by urban adolescents*. London.
- Strauss, Sarah & Benjamin Orlove, 2003: Up in the air. The anthropology of weather and climate. I: Sarah Strauss & Benjamin S. Orlove (red.), *Weather, climate, culture*. Oxford–New York. S. 3–16.
- Wolfson, Tessa, 1982: *CHP. The conversational historical present tense in American English narratives*. Dordrecht–Cinnaminson.
- Sandberg, Christina, 2016: *Med döden som protagonist. En diskursanalytisk fallstudie om dödens makt*. Åbo.
- Tangherlini, Timothy, 1998: *Talking trauma. A candid look at paramedics through their tradition of tale-telling*. Jackson.
- Thomasson, Therese, 2013: Sven orsakade skador för miljoner. I: *Sydsvenska dagbladet*, 13 december 2013.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1991: *Himlens stjärnor och vädrets makter*. Stockholm.
- Tuomi, Tapio & Antti Mäkelä, 2009: *Ukkosta ilmaa*. Helsinki.
- Young, Katharine Galloway, 1987: *Taleworlds and Storyrealms. The phenomenology of narrative*. Dordrecht.

Märta Hedlund (1913–1944): An Early Scholar in Swedish Ethnology

By Pia Karlsson Minganti and Ingvar Svanberg

Abstract

In the first half of the twentieth century, only a limited number of women were involved in Swedish ethnological research at an advanced academic level. One of them was Märta Hedlund (1913–1944), who was part of the academic circle around the prominent professor of regional ethnology, Sigurd Erixon, at the University College of Stockholm. Sadly, she died young, before she was able to complete her work. This article recalls Hedlund as a pioneer in the study of peasant trade and modes of enculturation within the rural families of such traders. We argue that Hedlund, with her orientation towards American social anthropology and economic history, managed to introduce topics and perspectives that would come into vogue only decades later. Furthermore, a rereading is offered of her scant biographical data and professional output through the lens of intersectional gender theory, to provide a complementary view of why, for so long, her work was forgotten.

Keywords: Swedish ethnology, enculturation, peasant economy, local culture, field work, gender.

During the first half of the twentieth century, only a limited number of women were involved in Swedish ethnological research at an advanced academic level. One of the few was Märta Hedlund (1913–1944), who was part of the academic circle around the prominent professor of regional ethnology, Sigurd Erixon (1888–1968), at the University College of Stockholm (Stockholms högskola, which was granted university status in 1960).

This article aims to evoke a picture of Hedlund as a pioneer in the study of peasant trade and modes of enculturation within the rural families of such traders. With her preference for American social anthropology and economic history, over the then dominant German ethnology (which emphasised cultural diffusion), she introduced topics and perspectives that came into vogue only decades later. Sadly, Hedlund passed away far too young, before she was able to complete her work. She left behind, in several archives and museums, recorded oral materials and photographs covering topics as diverse as child-rearing, fishing (e.g. Nordic Museum: EU 34 239), folk medicine (EU 34 297), local dog-keeping (EU 34 262), summer pastures and textile production (EU 34 272; EU 34 277), along with three published articles in Swedish, based on chapters of the doctoral dissertation she never

Märta Hedlund. (Photo reproduced from Schotte Lindsten 1993, p. 271.)

finished. Two were published posthumously by Professor Sigurd Erixon. Young and a woman, Märta Hedlund was soon forgotten; with this paper we hope to bring her work to light again.¹

Why should one choose to focus on an unnoticed researcher, rather than on one who is academically renowned? The very first generation of female folklife researchers in Sweden, among them Ella Odstedt (1892–1967), Louise Hagberg (1868–1944), and the two sisters Anna Levin (1868–1973) and Carolina Lovisa (Visen) Levin (1861–1946), were active in museums. Only recently have they and their work been brought to light in academic publications (Klein 2013; Klintberg 2004; Lilja 1999; Meurling 2007; Skarlin Frykman 2010). Little has been written about female informants, with the exception of Marianne Liliequist's exhaustive analysis of the marginalisation of Lisa Johansson (1894–1982) in comparison with her male counterparts Levi Johansson and Nils Eriksson (Liliequist 1994, pp. 46–65). Lisa Johansson is also dealt with in Kujawska & Svanberg 2014. Likewise neglected in academic documents are the assisting wives of male pioneer folklife researchers; we could mention as an example the talented Anna Arwidsson (1874–1936), who collected fishing tools and recorded folk traditions during her husband Ivar's ichthyological and ethnological fieldwork (Klein 1937).

Two early women ethnologists did indeed become professors: Anna Birgitta Rooth (Uppsala, 1973–84) and Phebe Fjellström (Umeå, 1982–90)

¹ Pia Karlsson Minganti presented an earlier version of this text in the workshop 'Imaginative women: Theoretical and methodological contributions of founding grandmothers of European anthropology', at the 11th EASA Biennial Conference, Maynooth, Ireland. The research was made possible by financial support from the Swedish Council for Working Life and Social Research, the Wenner-Gren Foundation and the EASA. All quotations from Swedish-language sources have been translated by the authors.

(Andræ 2000; Klein 2001; Svanberg 2007). Other female colleagues have also been acknowledged, even though they did not reach the level of full professorship, among them Mai Fossenius, Anna-Maja Nylén, Gertrud Grenander-Nyberg and Ann-Sofie Schotte-Lindsten (Hellspong 1993; Lundgren 1996; Ågren 1992). Brita Egardt's dissertation (1962) has recently been acknowledged as an ethnological 'classic'. In her thoroughgoing analysis of Egardt's theoretical and methodological contribution, Barbro Blehr concludes that her dissertation has a 'timeless quality' and is a 'model for subsequent research' (Blehr 2006, p. 204; see also Bringéus 1990). So far, however, Märta Hedlund's work has not been dealt with in any study, and we have made it our task to fill this gap.

Early Stockholm ethnology

Märta Hedlund was born on 6 October 1913 in Östersund, a major town in the northern Swedish province of Jämtland. She spent her childhood at Häste farm in the rural parish of Rödön, located on a peninsula in the Lake Storsjön region. As the daughter of the county agronomist and Member of Parliament Paulus Samuel Hedlund (1878–1941) and his wife Elisabet (Elise) Eriksson Persdotter (1887–1970), she brought with her a certain economic, social and cultural capital when she registered as a student of ethnology at the University College of Stockholm in the late 1930s.

At the time, the academic discipline of 'ethnology' was referred to as *Nordisk och jämförande folklivsforskning* ('Nordic and comparative folklife research').² A chair had been established at the Nordic Museum in Stockholm in 1919, thanks to a donation by Count Walther von Hallwyl (1839–1921) and his wife Countess Wilhelmina Hallwyl (1844–1930). It was in fact Wilhelmina Hallwyl who was the driving force behind the professorship and the appointment of Nils Lithberg (1883–1934) as its first holder (Rehnberg 1993, p. 12). For a decade, he had served as curator for her two core interests: the family's castle, Schloss Hallwyl in Switzerland, and her private collection of arts and crafts, which would later become the Hallwyl Museum. Within the framework of this study, it is worth noting Wilhelmina Hallwyl's appreciation of Lithberg's recognition of her as an intellectual subject:

² Ethnology was known under various names in Sweden, 'folklife research' being just one of them. Between 1912 and 1944, the discipline was called 'folk memory research' (*folkminnesforskning*) at Lund University. Lund's first professorship in this field, in 1946, was a chair of Nordic and comparative folklife research (*nordisk och jämförande folklivsforskning*). One year later, Uppsala established a department with the same name. In 1972, the term European ethnology (*etnologi, särskilt europeisk*) was adopted at all Swedish universities (Klein 2006, pp. 61, 75).

With what feelings of amazement did I not stand and listen, for a whole new world opened up before me. I, who had never before come into contact with a scholar who found it consistent with his great dignity to condescend to explain something to, or engage in a discussion with, a woman, much less with an old lady of 66 years [...]. From that point on, without my having to ask for them, I was given daily lectures [...] on archaeology and many other learned topics. I was thus able to follow the excavations, and every little object that appeared from the ground became meaningful (quoted in Rehnberg 1993, p. 15).

Countess Hallwyl's affection and support came at a price for Lithberg and Swedish ethnology at large. A condition for the couple's endowment of the chair was his devotion of 20 hours a week (more or less half his working hours) to Schloss Hallwyl and the collection. This task put the emphasis above all on his training in archaeology and cultural history, leaving him less scope to pursue ethnological research and teaching.

When Lithberg suddenly died in 1934, he was succeeded by Sigurd Erixon, who in turn became known for expanding ethnology. Like Lithberg's research, Erixon's too was guided by a concern for transcultural diffusion, with the aim of 'establishing diffusion conditions, finding cultural boundaries, tracing relics and reconstructing the routes of cultural elements' (Hellspong 1993, p. 58). This definitely shows in Erixon's grandiose research project, the *Atlas of Swedish Folk Culture*. However, Erixon and his followers also studied British social anthropology, North American cultural anthropology, and sociology. Sociology in particular, a new discipline in 1930s Sweden, had a strong impact on Erixon and his students (Larsson 2001, pp. 66, 115; Klein 2006).

In 1939, Erixon managed to acquire a building in which to host the Institute of Folklife Research, just across the street from the Nordic Museum. There he kept a sizeable staff at work on the *Atlas* and other intensive projects, made up of scientifically trained assistants, clerks, archivists and foreign researchers. It was during the Erixon era that the Institute was internationalised. Besides guest students, researchers came as refugees from Germany, Norway and, in particular, the Baltic countries. Further ties were established with foreign colleagues and the research undertaken was introduced to a wide international audience, mainly in German translation (Hellspong 1993, pp. 54–57). As Orvar Löfgren has pointed out, it was the 'mapping' projects of this period, especially, that made possible cooperation at the Nordic, European and global levels. At what was perceived as the turning point between pre-industrial and modern society, ethnologists were united in a belief in

the urgency of rescuing the disappearing peasant culture, measuring dilapidated barns before they collapsed, studying villages before the last open fields were enclosed, collecting forgotten artefacts hiding in attics and outhouses. Every field had to be covered, especially when it came to the material culture of peasant society (Löfgren 2008, p. 122).

Seminars and subjects

The core activity of Stockholm's ethnology students at this time was seminars. Sigurd Erixon was known as a weak lecturer, but a brilliant seminar leader (Talve 2005). These seminars involved all participants, regardless of rank, and offered the students an opportunity to debate essays and field-work, review new literature and listen to various guest speakers. In the autumn of 1939, they included an estimated twenty students and an average audience of fifteen people. During the war years, the total number decreased, leaving female students in a clear majority (Hellspong 1993, p. 66).

The seminars were documented in minutes, with responsibility for keeping them shared among the students. In 1938 the minutes were taken by Märta Hedlund, while the following year they were kept by her fellow student Mats Rehnberg, who later became the professor of the Institute of Folk-life Research (Hellspong 1993, p. 63). Other male peers were Anders Nyman (1907–1995), later superintendent at the Nordic Museum, Dag Trotzig (1914–1944), who became docent of Nordic ethnology at the universities of Riga and Stockholm, and Sture Lagercrantz (1910–2001), who in 1962 was appointed professor of general and comparative ethnography at Uppsala University. Among the women were two Nordic guest students, Rigmor Frimannslund Holmsen (1911–2006) from Norway and Toini-Inkeri Kaukonen (née Niemimaa) (1913–1994) from Finland (Schotte-Lindsten 1993, pp. 272–274). Both had been awarded a Swedish state scholarship and eventually received recognition as prominent ethnologists.

Two of Märta Hedlund's closest friends were Maj Florin (1912–1940) and Ann-Sofi Schotte-Lindsten (1911–2009). The latter managed to remain active as an ethnologist, although she was never encouraged by Erixon to go on to do a doctoral dissertation (Schotte-Lindsten 1993, pp. 269–272). Following the general pattern among women students, she was registered for a licentiate thesis (requiring four to seven years of study after the bachelor's degree) and remained loyal to her husband's career and their children (Schotte-Lindsten 1993; Lundgren 1996). In 1990 her academic efforts were rewarded when she received an honorary doctorate in local history from Uppsala University.

As for Maj Florin, she and Märta Hedlund were reported as standing out at the seminars (Schotte-Lindsten 1993, p. 271). They had personally chosen the topics of their dissertations, which was an exception among Erixon's students, since he followed the then common practice of professors deciding their students' subjects, usually within the framework of their own ongoing projects. The two young women's topics focused on what was termed 'peasant trade' in the southern parts of Norrland (northern Sweden) during the nineteenth century. The choice of subject brought them into close cooperation. Florin concentrated on the provinces of Dalarna (Dalecarlia) and Hälsingland, while Hedlund studied Härjedalen and her home province of Jämtland.

Although the young women chose their academic subjects independently, they had Erixon's support. He wrote letters of recommendation to secure funding for their fieldwork and archive studies. In a letter dated 30 December 1937, he stressed their innovative focus on peasant trade: 'Although one of the most important levers for the people's economic and general way of life, popular trade has as yet hardly been the subject of a more thoroughgoing and exhaustive scholarly treatment in our country' (Schotte-Lindsten 1993, p. 272). Florin in particular received recognition for her innovative methods, using a frequency map analysis inspired by her brother, the archaeologist Sten Florin (1905–1987). An important theme in Hedlund's work was the strong economic base of the peasant traders, which permitted large-scale trade and long-distance journeys, for instance to Norway. The Lake Storsjön region in Jämtland also formed the basis for her original study of enculturation in extended peasant families.

By a quirk of fate, both Hedlund and Florin died before completing their doctoral dissertations. Florin published one article in *Rig* in 1935. Hedlund left behind documentation in several museums and archives, along with three articles published in Swedish in 1941 (*Bondehandel i Jämtland under 1800-talet*, 'Peasant trade in Jämtland in the nineteenth century'), 1943 (*Barnets uppfostran och utbildning i en storfamilj*, 'Child-rearing and education in an extended family') and 1946 (*Jämtlandshandeln och den jämtska folkulturen*, 'The trade and folk culture of Jämtland'), all in *Folk-Liv: Acta ethnologica et folkloristica Europaea*, an international journal written in the Nordic languages, English, German and French, with Sigurd Erixon as founder and editor. Märta Hedlund died at the age of only 31, while still a young PhD student. However, the few scholarly reports she published are definitely important and she deserves attention as a pioneer who much later was to influence other scholars.

Researching the peasant personality

In the years before World War II, Jämtland was still a rather traditional province in the north of Sweden. There was a long tradition of peasant trade between Jämtland and Norway, but also with other regions of Sweden as far south as the capital Stockholm. These journeys, made by horse and sleigh, had been of great economic importance for the villages around Lake Storsjön for centuries, and were still a thriving activity in the 1870s. The peasants traded locally produced game, skins, dog furs, various handicrafts and dairy produce for horses, fish, salt and other commodities in Norway.³ Nor-

³ Dog fur was an important traded commodity in Jämtland in the late nineteenth century. A local Spitz-type breed was bred by the local peasants specifically to produce furs, which were sold all over northern Sweden, as well as in Norway (see Lindin & Svanberg 1997).

Barn with oven and cattle in Ope village, Brunflo parish in Jämtland. (Photo: Märta Hedlund, Nordiska museet.)

wegian products were also brought in to be sold in other parts of Sweden (Hedlund 1941).

In Hedlund's study, with the help of maps as the most important methodological tool, there emerges a fascinating market system, which offers an insight not only into the trade undertaken, but also into patterns of consumption and distribution of commodities. Hedlund was indeed an ethnological pioneer in the research field of peasant trade, and it was not until 1982 that the economic historian Kersti Ullenhag published a study of this particular trading system (Ullenhag 1982).

The peasant trade studied by Hedlund developed a special local culture different from the peasant cultures of the neighbouring provinces. As part of her investigation, she studied how the socialisation pattern within these trading families contributed to the continuity and conservatism of their lifestyles. Material was mainly collected through interviews with elderly people in the parishes around Lake Storsjön. Between 1936 and 1940, she gathered material during month-long trips to all the parishes within her re-

search area (Lindblom 1938, p. 266; 1939, p. 295; 1940, p. 214; 1941, pp. 269–207).

Märta Hedlund became an experienced fieldworker and, like most students of Swedish ethnology, she spent her summers interviewing informants in the countryside. Originating from such peasant families on her mother's side, she had the advantage of knowing the local dialects and being familiar from childhood with the cultural patterns in these villages.

Hedlund's publications are mainly based on field research material (interviews, questionnaires), with just a few references to other literature. Her use of maps in her economic studies was certainly inspired by Erixon and Florin. However, her interest in enculturation in her 1943 article is a little unexpected, although at that time American anthropologists such as Ruth Benedict, Edward Sapir and Margaret Mead, prominent students of Franz Boas, were investigating the relationship between cultural systems and personality (Handler 1986). Culture and personality became a major research interest among these highly influential anthropologists of the 1930s. Ruth Benedict's *Patterns of Culture* was published in 1934 and was widely read by intellectuals all over the world at that time, although it was not translated into Swedish until 1949.

Hedlund regarded the 'conservatism' among peasant traders in Jämtland as a personality pattern. Like her American colleagues, she became interested in the psychological aspects of bringing up children in this environment (cf. Gilkeson 2010, pp. 128–129). As a student of Erixon's, Hedlund was of course interested in the material aspects of the children's upbringing: the traditional dress worn by boys and girls is described in detail, and she discusses various skills and handicrafts that the children had to master. However, most of her article discusses methods of child-rearing and enculturation. The importance of the older generation in parenting, the prevailing cultural norms relating to the long period of breastfeeding (which continued until the next child was born) and weaning, the absence of spanking or other forms of corporal punishment, are all discussed. These remain important questions in American anthropological studies on child-rearing and have influenced the general discussion on elementary socialisation (Benedict 1948; Maher 1991; Froerer 2009).

Märta Hedlund was interested, moreover, in embodied knowledge, suggesting that 'tradition that has been transmitted tacitly or taught very early is perceived as instinct' (Hedlund 1943, p. 86). She quotes informants who denied being explicitly taught the given norms: 'You just sense those things'; 'You just know from birth'. Claiming that such unconscious transmission particularly pertains to prohibitions, transgression of which evokes strong emotional reactions from the community, Hedlund introduces the research on the incest taboo undertaken by the renowned Finnish anthropologist Edvard Westermarck (1862–1939):

Westermarck related the incest taboo to the general observation that erotic and sexual feelings are rarely aroused between young people who have grown up together. In Jämtland this instinct was sometimes reinforced by the telling of lurid stories (Hedlund 1943, p. 86).

Hedlund offers examples and stresses that the ‘demonstrative silence’ that arose in connection with such storytelling must have made a deep impact on the children: ‘A phenomenon that was rarely mentioned and then with repulsion, or was passed over in dismissive, horror-filled silence, must be deeply forbidden’ (Hedlund 1943, p. 86). The silence surrounding incest did not apply to ‘sexual questions in general’, Hedlund concludes as she delves into the issues of premarital sexual relations and pregnancy.

According to Hedlund, the very mild style of parenting typical in the households she studied differed greatly from the pattern known among the peasantry in other areas of Sweden (cf. Liliequist 1994). There, even toddlers could be punished and the self-will of a child was to be broken. The result was obvious: highly submissive individuals, in stark contrast to the proud and self-assured peasants of central Jämtland.

In fact, in her article Hedlund stresses how the peasant traders’ modes of parenting created a typical personality: ‘distant, with a friendly courtesy and an aristocratic dignity’ (Hedlund 1943, p. 77). These results can be compared with Margaret Mead’s and Ruth Benedict’s research on the relationship between child-rearing and personality development. Hedlund’s article is full of ethnographical details; it is really a thick description of socialisation among these peasant families. It is obvious that she wants to demonstrate how the method of upbringing had a profound influence on the local cultural pattern. Though she made no explicit reference to the American anthropologists, she was nevertheless clearly influenced by the new directions among scholars such as Benedict or Sapir. The seminars at the Institute gave the participants ample opportunity to discuss new literature. Erixon is described as a professor who was particularly open to new theoretical trends, which were often raised as central topics at the seminars, along with new books reviewed by the participating students (Weibust 1993).

Gender and marginalisation in academia

For a long time, Märta Hedlund’s work was met with silence. One good reason for this was of course her premature death. Yet, rereading her scarce biographical data and professional output through the lenses of gender theory provides a complementary explanation for her falling into oblivion. The concept of gender as a social construction was introduced in Sweden by the historian Yvonne Hirdman (1988). Her definition of the gender system as constituted by two central principles – *dichotomy* and *hierarchy* – is interesting for an analysis of the conditions shaping Hedlund’s position within

academia. The principle of dichotomy means that the notions of 'male' and 'female', 'masculine' and 'feminine' are categorised and kept carefully apart by various practices. The principle of hierarchy means that the male is enforced as the norm. Hence, male superiority and hegemony may be legitimised, while women and what they produce may be disrespected and obscured.

Swedish ethnology has always attracted women and has generally shown little evidence of gender antagonism. However, a methodical gender analysis of women's participation reveals a pyramidal pattern within the discipline that lasted well into the 2000s. While the majority of the students and assistant curators (*amanuenses*) at the museums were women, the principle of gender hierarchy led to men being appointed to positions of leadership. For instance, from the first public defence of a doctoral thesis at the Stockholm Institute of Folklife Research in 1935 until the 1980s, sixteen men gained doctorates and only two women (Anna-Maja Nylén in 1947 and Gertrud Grenander-Nyberg in 1974). The posts of professors and directors of Swedish archives and museums were held by men. In a historical review of the situation, Barbro Klein (2013) demonstrates how reformist middle-class women were essential for the formation of Swedish folklife research, and yet were marginalised in a 'masculinization process' from around 1910, when efforts to professionalise museums and create a 'truly scientific discipline' began; 'men were hired as the superiors of women who continued working as they had before' (Klein 2013, p. 120).

One practical reason behind such statistics is the double burden of women, who simultaneously have to manage their academic work and their roles as mothers and wives. As for Hedlund, she died unmarried, and there is no biographical evidence left to allow us to comment on her possible involvement in care work within her family or elsewhere. What we can offer instead is an illustration of gender-separating practices and forms of discrimination against women in their immediate academic environment.

At the time of Märta Hedlund's studies at the Institute of Folklife Research, the principle of gender differentiation was practised, for example, in the tradition of writing seminar minutes. Mats Rehnberg, who succeeded Hedlund as the secretary in the autumn of 1939, claims to have broken with the habit of organising the minutes in two columns – one for 'ladies' and one for 'gentlemen' (Hellspong 1993, p. 64).

The conventional distinction was maintained at the department, for example in Professor Erixon's way of describing field-trip participants: '1 professor, 9 students and 4 ladies' (Hellspong 1993, p. 64). The label 'ladies' referred of course to the women students. Likewise, assistant curators were referred to as 'museum ladies' (Lundgren 1996; Meurling 2007).

Gender separation was also practised in physical space. Rigmor Frimannslund Holmsen reported her dislike of the recurring lunches at Högloftet (a res-

taurant at the Skansen open-air museum, connected with the Nordic Museum and the Institute of Folklife Research), which were strictly divided into ‘ladies’ tables’ and ‘gentlemen’s tables’. In retrospect, she commented on this form of gender division as ‘stemming from a time when scientists were men and the rest were women’ (Schotte-Lindsten 1993, p. 274).

The important ‘post-seminar’ gatherings during the Erixon era were held at Strands Bakficka (Schotte-Lindsten 1993, p. 268). We have not found any comments on the consequences for women, but it could be considered that taverns like this were still basically monogendered spaces where single women visitors would most likely be stigmatised with a bad reputation (Wiklund & Damberg 2015). Being in the company of colleagues would perhaps reduce any such stigma, but even in the twenty-first century men’s unofficial networking in places tabooed to women, such as men’s clubs or saunas, remains a serious issue in debates about gender equality and career progression for women.

Intersectional power structures

During the first half of the 1900s, ethnology departments were institutions led by male professors: Sigurd Erixon in Stockholm, Carl Wilhelm von Sydow (1878–1952) in Lund, and Dag Strömbäck (1900–1978) and Åke Campbell (1891–1957) in Uppsala (Bringéus 2006; Almqvist 2010; Bringéus 2008). Erixon, and his successor John Granlund (1901–1982), actually lived at the Institute of Folklife Research (Hellspång 2010). This very fact added to the feeling among the students of being part of an extended patriarchal family. There are records of conviviality, as the patriarchs combined their demands with personal concern. Ann-Sofi Schotte-Lindsten recalls an episode when she developed lumbago from lifting her sick mother and Erixon consequently offered her the services of his private maid (Schotte-Lindsten 1993, p. 269). Besides such examples of caring, patriarchal guardianship was manifested in the professors’ undisputed position of leadership and the frequent lack of critical opposition (Hellspång 1993, p. 69; Talve 2005, p. 104).

A critical power perspective on the patriarchal institution reveals various social structuring principles as important factors in positioning academics and conditioning their agency. In the case of Märta Hedlund, being positioned as ‘racially’/ethnically Swedish privileged her over those positioned as ethnic minority members and immigrants. As Barbro Klein points out in her study of women who actively helped to shape the Swedish folklife sphere at the turn of the twentieth century, Roma and Sámi women were not formally hired by employers such as the Nordic Museum and Skansen, while the peasant women referred to as *dalkullor* or *kullor*, from the region of Dalecarlia, would at least be employed as low-paid servants (Klein 2013, pp. 130–131, 146 n. 25).

Male colleagues of Hedlund's also expressed negative experiences of embodying notions of ethnic difference. Ilmar Talve (1919–2007) for example, a refugee from Estonia who would later be professor of ethnology at the University of Turku, acquired Swedish citizenship, but nevertheless recalls his disappointment at the then implicit policy of the Nordic Museum not to employ foreigners: 'The Nordic Museum was a Swedish museum, which meant that the officials had to be Swedish' (Talve 2005, p. 107). Such experiences of loss of prestige and academic capital among Baltic colleagues in exile are confirmed by Klein (2017).

Class affiliation also seems to have had a positive impact on Hedlund's career, at least as far as we can judge from the sparse personal data available for analysis. Her family background provided her with monetary and cultural capital. She may possibly have stood out as exotic with her roots in the remote rural province of Jämtland, but it seems plausible that, combined with her father's grand position as county agronomist and MP and her own university education, those roots would have represented a valuable asset in the ethnological study of peasant culture. Erixon (1944) explicitly praised her 'deep familiarity with the conditions' of the landed farmers in the region, including their local dialect and lifestyle patterns. It was, rather, Hedlund's age and gender that may have limited her agency in the patriarchal order of the institute.

For her young male peers, it was more than anything a question of their age in comparison to senior researchers and the professor. This manifested itself not only in their hesitation in getting involved in criticism of their superiors, but also in the anonymisation of their work. In 1938 and 1939, Märta Hedlund, together with Ola Bannbers, compiled two questionnaires for the Nordic Museum, on Swedish flatbread (*tunnbröd*) and old baking methods. Like many other professors at the time, Erixon was often the named author of works which had in fact been written by several experts, including younger students and assistant curators. The extent of his authorship is understandable only in the light of such assistance from others, who selected material and wrote sections either in line with his instructions or independently (Hellspong 1993, p. 58; Talve 2005).

The young male and female students thus shared an inferior position at the department because of their age, but the women were also subject to the gender hierarchy. An example of the immediate marginalisation of women in the seminar milieu of Märta Hedlund is given in a letter from Frimannslund Holmsen. In it, she describes how a planned seminar presentation of hers proved a disappointment: a male peer took up all of the time jointly allotted to them. Only at the post-seminar get-together was she offered a short moment to perform, in her words 'as an anticlimax' (Schotte-Lindsten 1993, pp. 272–273).

Such denial of voice should also be understood at the more discursive level of meaning. The practices of predominantly naming, honouring and reviewing men clearly resulted in a long-term marginalisation of women scholars. The disciplinary history of Swedish ethnology was for a long time a study of forefathers based on studies by forefathers (e.g. Lilja 2000; Lundgren 1996; Meurling 2007).

Consequently, as Lundgren emphasises, outstanding women are often recognised late in life (for example, with a *Festschrift* or an honorary doctorate), or even after they pass away (Lundgren 1996, p. 51). A typical example is Brita Egardt from Lund, who was promoted in the canonised descriptions of the subject of ethnology only after her death, in an obituary by Nils-Arvid Bringéus (1990) and in the above-mentioned article by Barbro Blehr (2006). Studies of gendered descriptions in obituaries show that even women who reach the level of a professorship are finally brought back into the hegemonic gendered order by an emphasis on their perceived female virtues. They are described as presentable, well-educated and good hostesses, and thus associated with family, home, food and dinners, in contrast to the public professionalism of academics (Lilja 2000, 2006; Meurling 2007, p. 29). As Barbro Klein astutely puts it: 'In two respects there was no difference between the Swedish women and their intellectually daring North American sisters: in terms of pay and titles. Ruth Benedict was not appointed full professor until 1948, that is, shortly before she died' (Klein 2013, p. 136).

Afterword

From an intersectional power analysis of Märta Hedlund's academic context, it seems plausible that her agency was constrained by her gender and age. At the same time, we have noted the well-documented support provided, not least, by her professor, Sigurd Erixon. The overall picture of Hedlund's career holds a number of ambiguities: she was indisputably able to produce and disseminate significant research, and yet her work remained unquoted long after her death, and it is understudied in academic research to date.

Hedlund left behind a rich body of documentation in museums and archives. Her records in the archives and her findings about conservative peasant families were quoted by her academic contemporaries in their dissertations (Björkqvist 1941, p. 45; Trotzig 1943, p. 72). She was also briefly mentioned in a review of ethnological research in northern Sweden (Berggren & Nyman 1961). However, an indication of her enduring anonymity is her absence from *Norrländsk uppslagsbok*, a comprehensive encyclopedia in four volumes published in the 1990s in collaboration with Umeå University.

Märta Hedlund was most likely one of the anonymous assistants behind Erixon's publications. However, she was officially acknowledged in a prestigious anthology he edited, which presented several topical authors of the Stockholm Institute of Folklife Research at the time (Erixon 1943). The anthology was reviewed in its entirety, including Hedlund's article, by the Hungarian ethnologist Béla Gunda (1948) in *American Anthropologist*. The very same article on child-rearing, along with two on peasant trade, was published in *Folk-Liv: Acta ethnologia et folkloristica Europaea*, the pan-European ethnological journal of which Erixon was the founder and editor (Hedlund 1941, 1944, 1946).

On Hedlund's death there were no obituaries in *Rig*, *Folk-Liv* or any other important ethnological journal of the time. On the other hand, Erixon did mention her twenty years later in a substantial part of his report from the Sixteenth Scandinavian Folklife and Folklore Research Congress in Røros, Norway (Erixon 1964). Among other things, he emphasised Hedlund's comparisons between peasant traders from Jämtland and Härjedalen:

She proved how much more intensely the peasant traders of Jämtland were involved in large-scale trade and long-distance journeys than those from Härjedalen. In both areas, a lively trade was carried on with Norway, especially with Levanger and Trondheim in the case of Jämtland, and with Røros in the case of Härjedalen. It was actually only the landed farmers in the parishes around Lake Storsjön in Jämtland who could take the economic risks associated with long-distance commercial journeys (Erixon 1964).

We would conclude that Hedlund's comparative approach not only had as its aim a conventional diffusion study, but also an exploration of the cultural basis for the Jämtland peasant trade. Thus, her examination of socialisation/enculturation patterns was not an end in itself but rather, once developed – probably with inspiration from American anthropologists – a body of work that could help to explain the specific personality of the peasant trader community. That personality was seen as the culture itself, (re)produced through their child-rearing patterns. In an obituary for Hedlund in the popular journal *Ditt Land* (Your Country), Erixon makes a striking prediction that her 'thorough investigation of child-rearing in the peasant traders' families of Jämtland [...] will most certainly be increasingly noted and appreciated in the future' (Erixon 1944, p. 11).

In fact, several decades after Märta Hedlund's death, anthropological, sociological and psychological insights into the significance of child-rearing have become increasingly important in a number of studies within ethnology and beyond. As late as 1978, at the Twenty-First Scandinavian Ethnological Congress in Hemse on Gotland, Sweden, a speaker rightly stressed that the 'process of socialization has traditionally been studied by psychologists, sociologists and anthropologists, and there exists today a mountain of literature on the subject [...]. On the other hand, ethnologists and folklorists

have demonstrated less interest in this field of study, with the notable exception of Märta Hedlund (1943)' (Kvideland 1979, p. 37).

However, over time this situation has changed and a growing number of Swedish ethnologists have come to appreciate Hedlund's works and have referred to them in their studies (for instance, Szabó 1971; Egardt 1972; Hellspong & Löfgren 1974; Grenander-Nyberg 1975; Tillhagen 1983, 1989; Weibust 1984; Brembeck 1992; Liliequist 1994; Lindin & Svanberg 1997; Montelius 2001; Halland 2007; Olofsson 2011). Her article on child-rearing was recently used on the course 'Children's Culture and Cultural Heritage' at Mid Sweden University. Quite evidently, Märta Hedlund's research on enculturation and socialisation processes is still highly relevant.

Sources and references

Archives

The Nordic Museum Archives

Letters and folklife records by Märta Hedlund

Literature

- Ågren, Katarina, 1992: Gertrud Grenander-Nyberg, en forskare och vän. In: Janken Myrdal, Elisabet Stavenow-Hidemark, Mátyás Szabó & Katharina Ågren (eds.), *Föremål som vittnesbörd: En festskrift till Gertrud Grenander-Nyberg på 80-årsdagen den 26 juli 1992*. Stockholm. Pp. 11–16.
- Almqvist, Bo, 2010: Dag Strömbäck (1900–1978). In: Mats Hellspong & Fredrik Skott (eds.), *Svenska etnologer och folklorister*. Uppsala. Pp. 151–160.
- Andræ, Carl Göran, 2000: Minnesord den 6 november 2000. In: *Saga och Sed: Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok*, 2000, pp. 5–12.
- Benedict, Ruth, 1934: *Patterns of Culture*. Boston.
- 1948: Child rearing in certain European countries. In: *American Journal of Orthopsychiatry*, 19, pp. 342–350.
- Berggren, Annika, & Nyman, Åsa, 1961: Folklivsforskning. In: *Norrlandsforskning under 1940- och 1950-talet: Festskrift till Gunnar Blix*. Uppsala. Pp. 173–185.
- Björkqvist, Lennart, 1941: *Jämtlands kvinnliga folkdräkter: Studier i den jämtländska allmogens dräktskick under 1700-talet och 1800-talets förra hälft*. Uppsala.
- Blehr, Barbro, 2006: Stringens och spårskifte: Om Brita Egardts Hästslakt och rackarskam. In: *Rig: Kulturhistorisk tidskrift*, 89, pp. 204–207.
- Brembeck, Helene, 1992: *Efter Spock: Uppfostringsmönster idag*. Göteborg.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1990: Brita Egardt. In: *Ethnologia Scandinavica*, 20, p. 139.
- 2006: *Carl Wilhelm von Sydow som folklorist*. Uppsala.
- 2008: *Åke Campbell som etnolog*. Uppsala.
- Egardt, Brita, 1962: *Hästslakt och rackarskam: En etnologisk undersökning av folkliga fördomar*. Stockholm.
- 1972: Körperliche Züchtigung und Schandstrafe in der schwedischen Volksschule des 19. Jahrhunderts. In: *Ethnologia Scandinavica*, 2, pp. 115–144.
- Erixon, Sigurd, 1943: *Kulturart och folkliv*. Stockholm.
- 1944: Märta Hedlund. In: *Ditt Land, helgnummer*, 1944–45, p. 11.
- 1964: Røros och Sverige: Något om handelstrafiken mellan Sverige och Norge.

- In: *Den 16. Nordiske Folkelivs- og Folkeminnegranskarkongress Røros 27–30. August 1963*. Oslo. Pp. 179–206.
- Florin, Maj, 1935: Bonde- och bergsmanssilver som exponent för Bergslagens allmogekultur: Några resultat av en silverinventering i Norr- och Söderbärke socknar. In: *Rig: Kulturhistorisk tidskrift*, 18, pp. 113–133.
- Froerer, Peggy, 2009: Ethnographies of childhood and childrearing. *Annual Review of Anthropology*, 38, pp. 3–27.
- Frykman, Jonas, & Löfgren, Orvar, 1979: *Den kultiverade människan*. Lund.
- Gilkeson, John S., 2010: *Anthropologists and the Rediscovery of America, 1886–1965*. New York.
- Grenander-Nyberg, Gertrud, 1975: *Lanthemmets vävstolar: Studier av äldre redskap för husbehovsvävning*. Stockholm.
- 1993: Små minnesbilder av en stor forskare och lärare. In: Mats Hellspång (ed.), *Lusthusporten: En forskningsinstitution och dess framväxt 1918–1993. Festskrift till den Hallwylska professuren i folklivsforskning i Stockholm vid dess 75-årsjubileum*. Stockholm. Pp. 274–280.
- Gunda, Béla, 1948: Review of: *Kulturart och folkliv* by Sigurd Erixon. *American Anthropologist*, NS, 50, pp. 529–531.
- Halland, Bente, 2007: *Avskaffelse av fysisk straff av barn i Norge 1889–1936*. Bergen.
- Handler, Richard, 1986: Vigorous male and aspiring female: Poetry, personality, and culture in Edward Sapir and Ruth Benedict. In: George Stocking (ed.), *Malinowski, Rivers, Benedict and Others: Essays on Culture and Personality*. Madison WI. Pp. 127–155.
- Hedlund, Märta, 1941: Bondehandel i Jämtland under 1800-talet. In: *Folk-Liv: Acta ethnologica et folkloristica Europaea*, 5, pp. 105–112.
- 1943: Barnets uppfostran och utbildning i en storfamilj. In: *Folk-Liv: Acta ethnologica et folkloristica Europaea*, 7–8, pp. 72–90. [Also in Sigurd Erixon (ed.), *Kulturart och folkliv*. Stockholm, 1943, pp. 72–90, and reprinted in *Jämten 2001* (2000), pp. 26–35.]
- 1946: Jämtlandshandeln och den jämtska folkkulturen. In: *Folk-Liv: Acta ethnologica et folkloristica Europaea*, 10, pp. 67–101.
- Hellspång, Mats, 1993: Den glansfulla Sigurd Erixon-epoken: Den Hallwylska professuren 1934–1955. In: Mats Hellspång (ed.), *Lusthusporten: En forskningsinstitution och dess framväxt 1918–1993. Festskrift till den Hallwylska professuren i folklivsforskning i Stockholm vid dess 75-årsjubileum*. Stockholm. Pp. 52–70.
- 2010: John Granlund (1901–1982). In: Mats Hellspång & Fredrik Skott (eds.), *Svenska etnologer och folklorister*. Uppsala. Pp. 161–168.
- Hellspång, Mats, & Löfgren, Orvar, 1974: *Land och stad: Svenska samhällstyper från medeltid till nutid*. Lund.
- Hirdman, Yvonne, 1988: Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. In: *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3, pp. 49–63.
- Klein, Barbro, 2001: Anna Birgitta Rooth and Folkloristics in Sweden. In: *Folklore Fellows Network*, 22, pp. 10–12.
- 2006: Nordic and comparative folk-life research. In: *Cultural Analysis*, 5, pp. 57–80.
- 2013: Women and the formation of Swedish folklife research. In: *Journal of American Folklore*, 127, pp. 120–151.
- 2017: Baltic folklorists and ethnologists in Sweden: reflections on scholarship in exile and discipline formation. In: Dace Bula & Sandis Laime (eds.), *Mapping the History of Folklore Studies: Centres, Borderlands and Shared Spaces*. Newcastle-upon-Tyne. Pp. 85–110.

- Klein, Ernst, 1937: Anna och Ivar Arwidsson. In: *Fataburen*, 1937, pp. 225–227.
- af Klintberg, Bengt, 2004: Inledning. In: Ella Odstedt, *Norrländsk folktradition*. Uppsala. Pp. 11–18.
- Kujawska, Monika, & Svanberg, Ingvar, 2014: The contribution of early women ethnobiologists. In: Ingvar Svanberg & Łukasz Łuczaj (eds.), *Pioneers in Ethnobiology*. Uppsala. Pp. 283–306.
- Kvideland, Reimund, 1979: Verbal transmission in the process of enculturation. In: *Ethnologia Scandinavica*, 9, pp. 36–48.
- Larsson, Anna, 2001: *Det moderna samhällets vetenskap: Om etablering av sociologi i Sverige 1935–1955*. Lund.
- Liliequist, Marianne, 1994: *Nybygggarbarn: Barnuppfostran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1850–1920*. Stockholm.
- Lilja, Agneta, 1999: ‘She was cut out for this work’: Ella Odstedt, woman and researcher. In: *Arv: Nordic Yearbook of Folklore*, 55, pp. 25–50.
- 2000: Tillbakadragna kvinnor och banbrytande män: Om könsordningen inom vetenskapen. In: Lennart Elmevik (ed.), *Dialekter och folkminnen: Hyllningskrift till Maj Reinhammar den 17 maj 2000*. Uppsala. Pp. 189–198.
- 2006: En helgjuten personlighet: Om konstruktioner av manlighet i dödsrunor över näringslivets män. In: Monica Einarsson (ed.), *Blad till Bladh: En vänbok till Christine våren 2006*. Huddinge. Pp. 157–166.
- Lindblom, Andreas, 1938: Nordiska museet och Skansen under år 1937. In: *Fataburen*, 1938, pp. 217–279.
- 1939: Nordiska museet och Skansen under år 1938. In: *Fataburen*, 1939, pp. 233–307.
- 1940: Nordiska museet och Skansen under år 1939. In: *Fataburen*, 1940, pp. 163–225.
- 1941: Nordiska museet och Skansen under år 1940. In: *Fataburen*, 1941, pp. 243–279.
- Lindin, Leif, & Svanberg, Ingvar, 1997: Den jämtländska spetsen – en pälshund? Hundskinn och pälshundsuppfödning i norra Sverige. In: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1996, pp. 133–158.
- Lundgren, Britta, 1996: Kön och genealogi i etnologisk ämneshistoria. In: Britta Lundgren, Inger Lövkrona & Lena Martinsson (eds.), *Åtskilja och förena: Etnologisk forskning om betydelser av kön*. Stockholm. Pp. 13–86.
- Löfgren, Orvar, 2008: When is small beautiful? The transformations of Swedish ethnology. In: Máiréad Nic Craith, Ulrich Kockel & Reinhard Johler (eds.), *Everyday Culture in Europe: Approaches and Methodologies*. Aldershot. Pp. 119–132.
- Maher, Vanessa A., 1991: *The Anthropology of Breast-Feeding: Natural Law or Social Construct*. Oxford.
- Meurling, Birgitta, 2007: Höga klackar och foträt forskning: Kvinnliga forskares position vid universitetet. In: Åsa Eldén & Jenny Westerstrand (eds.), *Guts and Glory: Festskrift till Eva Lundgren*. Uppsala. Pp. 10–34.
- Montelius, Jan-Olof, 2001: *Förkörmning mellan Dalarna och Røros*. Borlänge.
- Olofsson, Sven, 2011: *Till ömsesidig nytta: Entreprenörer, framgång och sociala relationer i centrala Jämtland*. Uppsala.
- Rehnberg, Mats, 1993: Wilhelmina von Hallwyl och Nils Lithberg: Kring tillkomsten av professuren i Nordisk och jämförande folklivsforskning i Stockholm 1919. In: Mats Hellspong (ed.), *Lusthusporten: En forskningsinstitution och dess framväxt 1918–1993. Festskrift till den Hallwylska professuren i folklivsforskning i Stockholm vid dess 75-årsjubileum*. Stockholm. Pp. 11–51.
- Schotte-Lindsten, Ann-Sofi, 1993: Att läsa etnologi på 1930-talet. In: Mats Hellspong (ed.), *Lusthusporten: En forskningsinstitution och dess framväxt*

- 1918–1993. *Festskrift till den Hallwylska professuren i folklivsforskning i Stockholm vid dess 75-årsjubileum*. Stockholm. Pp. 263–265.
- Skarin Frykman, Birgitta, 2010: Louise Hagberg (1868–1944). In: Mats Hellspong & Fredrik Skott (eds.), *Svenska etnologer och folklorister*. Uppsala. Pp. 51–60.
- Svanberg, Ingvar, 2007: Phebe Fjellström 1924–2007. In: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2007, 121–123.
- Szabó, Mátyás, 1971: Barnarbete i agrarsamhället. In: *Fataburen*, 1971, pp. 13–38.
- Talve, Ilmar 2005. I Villa Lusthusporten hos professor Sigurd Erixon. In: *Saga och Sed: Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok*, 2004, pp. 101–114.
- Tillhagen, Carl-Herman, 1983: *Barnet i folktron: Tillblivelse, födelse och fostran*. Stockholm.
- 1989: *Vår kropp i folktron*. Stockholm.
- Trotzig, Dag, 1943: *Slagan och andra tröskredskap: En etnologisk undersökning med utgångspunkt från svenskt material*. Stockholm.
- Ullenhag, Kersti, 1982: *Sörkörare: Bönder med lärft på lassen från Norra Ångermanland 1750–1850*. Uppsala.
- Weibust, Knut, 1984: *Bra för barnet? Frågor om spädbarnsforskning och etnologi*. Åbo.
- 1993: På X:ets tid. In: Mats Hellspong (ed.), *Lusthusporten: En forskningsinstitution och dess framväxt 1918–1993. Festskrift till den Hallwylska professuren i folklivsforskning i Stockholm vid dess 75-årsjubileum*. Stockholm. Pp. 290–292.
- Wiklund, Lisa, & Damberg, Jenny, 2015: *Som hon drack: Kvinnor, alkohol och frigörelse*. Stockholm.

Sammanfattning

Under förra hälften av 1900-talet var det bara ett litet antal kvinnor som på en mer avancerad nivå ägnade sig åt akademiska studier i folklivsforskning. En av dem var Märta Hedlund (1913–1944), som ingick i kretsen kring professor Sigurd Erixon och hans seminarium vid Stockholms högskola. Märta Hedlund var en framstående fältforskare och etnolog, men tyvärr hann hon aldrig fullfölja sina forskarstudier, eftersom hon gick bort tidigt, blott 31 år gammal. Hon var uppenbarligen en löftesrik forskare, vilket framgår av de få publikationer som hon hann färdigställa. Hennes ämne var bondehandel i Jämtland och den betydelse den hade för hushållen runt Storsjön. En viktig del av studien var att undersöka fostran av barnen i de storhushåll som generade den personlighetstyp som hon menade utmärkte de involverade bönderna. Artikeln argumenterar för att Hedlund influerades av samtida amerikansk socialantropologi och av den framväxande forskningen i ekonomisk historia. På så vis förekom hon, genom sina undersökningar av enkulturationsmönster och handel, forskningsinriktningar som först flera årtionden senare aktualiserades inom etnologiämnet. Artikeln kompletterar också bilden av Hedlund genom att analysera hennes vetenskapliga position och produktion ur ett intersektionellt genusteoretiskt perspektiv. Märta Hedlunds publikationer förtjänar att lyftas fram och läsas på nytt.

Hälsningsfrasers sociala värde i sverigesvenskt och finlandssvenskt talspråk

Av Jenny Nilsson, Catrin Norrby, Jan Lindström och Camilla Wide

Abstract

Swedish is a pluricentric language and has official status in both Sweden and Finland. Until recently, most studies on such languages have focused on differences and similarities in grammar and lexicon, and less on pragmatic variation. We suggest that a pragmatic perspective is of help in understanding the relationship between national varieties, and in this study we investigate greetings in Sweden Swedish and Finland Swedish. Previous comparisons of the two varieties suggest that Sweden Swedish is less formal than Finland Swedish, and in this article we problematise the concept of formality and discuss whether formality could explain any differences in the use of greetings. We use three data sets from each of the two countries: video-recorded service encounters from box offices and information desks, recorded focus groups, and experiments. Combined, the data suggest that the Finland-Swedish greeting repertoire is larger than the Sweden-Swedish one, and that Swedish speakers in Finland are therefore more sensitive to social distance than their counterparts in Sweden. At the same time, the study highlights the complexity in the use of greetings, and shows that variables such as gender, age, context and degree of acquaintance all play an important part in the use of greetings in both Sweden Swedish and Finland Swedish.

Keywords: pluricentric languages, greetings, formality, Sweden Swedish, Finland Swedish, video recordings, focus groups, experiments, gender, age, context.

Många av världens språk är så kallade pluricentriska språk, d.v.s. språk som talas i mer än ett land som nationellt eller officiellt språk (Clyne 1992).¹ Några exempel är engelska, spanska och tyska, men även svenska är ett pluricentriskt språk med två nationella varieteter: sverigesvenska och finlandssvenska. Det finns omfattande forskning om sådana språk, och framförallt har grammatiska och lexikala skillnader undersökts. Stor vikt har också lagts vid att undersöka förhållandet mellan dominerande och icke-dominerande varieteter av pluricentriska språk (Muhr 2014, Clyne 1992 s. 460, Clyne, Norrby & Warren 2009). Däremot har man fram till nyligen inte fokuserat i någon speciellt stor utsträckning på pragmatiska skillnader mellan sådana varieteter. Vi menar att kartläggningen av sådan variation är en viktig pusselbit i förståelsen av förhållanden mellan varieteter av pluricentriska

¹ Stort tack till de studenter som ställt upp som deltagare i fokusgrupper samt som försöksledare för experimenten. Tack också till de två anonyma granskare som kommit med värdefulla synpunkter på artikeln.

språk, och i den här studien har vi valt att illustrera pragmatisk nationell variation genom att fokusera på hälsningsfraser i sverigesvenska och finlandssvenska.

Tidigare studier om pluricentriska språk konstaterar att icke-dominerande varieteter ofta är mer konservativa och formella än den dominerande varieteten (se t.ex. Clyne, Norrby & Warren 2009). I vårt fall skulle det alltså innebära att finlandssvenskan skulle vara mer formell än sverigesvenskan. Detta är också en uppfattning som framkommit i tidigare studier av skillnader mellan de två varieteterna (Clyne & Norrby 2011, Lindström 2000, Norrby & al. 2015a, 2015b). Vi vill med den här studien dock försöka problematisera formalitetsbegreppet. Genom att komplettera empiriska studier av naturligt förekommande interaktion med en undersökning av språkbrukarnas egna uppfattningar vill vi överbrygga den eventuella diskrepans som finns mellan språkforskarens och språkbrukarens syn på formellt och informellt språkbruk. Därmed hoppas vi undvika att reproducera tidigare studiers indelning av vissa språkliga element som endimensionellt informella och formella. Vi har därför använt tre typer av data för den här studien: videoinspelade servicesamtal, audioinspelade fokusgrupper samt experiment. På så vis bidrar den här studien till förståelsen av begreppet formalitet, liksom till hur sociala roller och utomspråkliga faktorer som kön och ålder kan inverka på faktiskt bruk (se t.ex. Johnstone & Kiesling 2008 och Niedzielski & Preston 2003 för vidare problematisering av forskarens syn på språkliga fenomen i relation till språkutövarna själva). Vidare bidrar studien till den pluricentriska teoribildningen genom att undersöka graden av formalitet mellan två språkliga varieteter närmare.

Förutsättningen för all interaktion är att det finns någon form av gränssnitt mellan att inte vara i interaktion och att vara det – och detta gränssnitt består ofta av en verbal hälsning. I den här artikeln vill vi utgå från hälsningar för att kunna diskutera vad som styr individers och grupper språkliga val i två varieteter av svenska som används i två olika sociokulturella kontexter – sverigesvenska och finlandssvenska. I artikeln besvarar vi följande frågeställningar:

- 1) Hur använder man och talar om olika hälsningsfraser i de båda varieteterna, d.v.s. hur ser relationen ut mellan faktiskt bruk av hälsningar och rapporterad inställning till olika hälsningar?
- 2) Hur mycket spelar andra faktorer än språklig varietet såsom kön, ålder och sociala roller in vid valet av hälsning?
- 3) Hur ser finlandssvenskar på sverigesvenska hälsningsmönster och vice versa?
- 4) Hur kan man avgöra vad som uppfattas som formellt och informellt av medlemmar av olika språk- och kulturgemenskaper? Vad ger det att närma sig samma språkliga fenomen ur tre olika perspektiv (videoinspelningar, fokusgrupper och experiment)?

Artikeln är upplagd enligt följande: Närmast följer en beskrivning av teorbildningen om pluricentriska språk, i synnerhet svenska. I samma avsnitt finns också en översiktlig genomgång av forskningen om hälsande och hälsningsfraser. I avsnitt 2 beskrivs materialet för den här studien, liksom de metoder som använts. Avsnitt 3 redovisar studiens resultat, och i avsnitt 4 diskuteras vilka faktorer (kön, ålder och sociala roller) som spelar in i valet av hälsningsfraser och huruvida olika hälsningsfraser signalerar olika grader av formalitet.

1. Bakgrund

I Sverige är svenskan enligt lag huvudspråk (SFS 2009: 600) och även om Sverige inte för någon officiell statistik över vilka språk som talas i landet och av hur många, kan antalet modersmålstalare av svenska uppskattas till ca 85 % av befolkningen (Parkvall 2015 s. 42). Finland är officiellt tvåspråkigt där finska och svenska har samma lagliga ställning i landet enligt konstitutionen. Finska är dock det i allt dominerande språket och modersmål för majoriteten, medan endast 5,3 % av befolkningen har svenska som modersmål (enligt statistik från 2013, se FOS). En betydande andel av finländare är (i olika omfattning) tvåspråkiga mellan finska och svenska, men detta kommer inte fram i statistiken. Kategoriseringen av nationella varieteter av ett och samma språk i dominerande eller icke-dominerande kan t.ex. basera sig på kvantitativa förhållanden: svenskan i Sverige är dominerande i förhållande till svenskan i Finland, som då kan beskrivas som den icke-dominerande varieteten. Tidigare forskning har kunnat belägga att relationerna mellan dominerande och icke-dominerande varieteter också är asymmetriska på så sätt att talare av icke-dominerande varieteter har mycket bättre kännedom om förhållandena i den dominerande varieteten än tvärtom (se t.ex. Clyne 1992 s. 460, Clyne, Norrby & Warren 2009). För svenskans del betyder det att finlandssvenskar typiskt har goda kunskaper om svenskan i Sverige medan svenskar uppvisar inga eller högst bristfälliga kunskaper om finlandssvenskan. Om någon åsikt uttrycks handlar det ofta om att den icke-dominerande varieteten (finlandssvenskan) uppfattas som ålderdomlig, formell och mer högravande (Clyne & Norrby 2011).

Rent generellt har språkstrukturella aspekter – som uttal, ordförråd, morfologi och även syntax – stått i fokus i beskrivningar av skillnader mellan olika varieteter av pluricentriska språk (Clyne 1992, Soares da Silva, Torres & Gonçalves 2011). Framförallt är det icke-dominerande varieteter som inventerats i relation till de strukturer som kännetecknar den dominerande varieteten och det gäller också för svenskans del. Finlandssvenskan är en ovanligt väldokumenterad varietet i fråga om språkstrukturella aspekter i relation till svenskan i Sverige (se t.ex. Reuter 1992 och Wide & Lyngfelt

2009). Däremot har förvånansvärt få insatser gjorts för att jämföra varieteter av pluricentriska språk i fråga om språkbruket och vilka eventuella skillnader som finns i kommunikativa mönster. Här utgör dock den relativt nya forskningsinriktningen variationspragmatik (Schneider & Barron 2008) ett undantag. Inom inriktningen har pragmatisk variation i olika nationella varieteter av till exempel engelska, nederländska, tyska, spanska och franska studerats, bland annat med fokus på hur man ber om något, tackar, ber om ursäkt, småpratar och tilltalar varandra.

För svenskans del har intresset för att undersöka sverigesvenskt och finlandssvenskt språkbruk tidigare varit blygsamt i jämförelse med studier av språkstrukturella aspekter, men några undantag finns. På 1990-talet genomförde Saari (1995, 1997) en rad jämförande studier av svenskan i Finland och Sverige som pekade på olika orienteringar ifråga om artighetsstrategier. Svenskan i Finland utmärktes av mer indirekta uttryckssätt, d.v.s. så kallade *negativa artighetsstrategier* (se Brown & Levinson 1987), medan svenskan i Sverige karaktäriserades mer av direkthet (så kallade *positiva artighetsstrategier*). Den aspekt av språkbruket som sannolikt jämförts mest för svenskans del är tilltalsmönster. Clyne, Norrby & Warren (2009) har dokumenterat rapporterat tilltalsbruk i pluricentriska språk, däribland svenskan. Fremer (1998) har i en mindre studie jämfört faktiskt tilltal i servicesituationer i Sverige och Finland och Norrby & al. (2015a, se även Norrby & al. u.u.) har undersökt tilltal vid teaterkassor i Sverige och Finland. Även tilltal i läkare–patientsamtal i de båda länderna har jämförts (Norrby & al. 2015b). Resultaten från ovan nämnda studier pekar på att finlandssvenska samtalsmönster kännetecknas av mer indirekta formuleringar, vilket har förklarats med hjälp av begrepp som social distans och formalitet.

Inom forskningsprogrammet Interaktion och variation i pluricentriska språk – kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska² (IVIP, se t.ex. Norrby & al. 2014) undersöker vi skillnader och likheter i fråga om samtalsmönster utifrån ett omfattande empiriskt material som samlats in i så jämförbara miljöer som möjligt inom domänerna service, lärande och vård. Föreliggande undersökning utgör en del av delprojektet om servicesamtal och fokuserar specifikt på hälsningsfraser för att närmare komma åt frågor som rör det faktiska språkbruket och attityder bland språkbrukarna till olika uttryckssätt. Därigenom vill vi komma åt inte bara den faktiska variationen utan också vilka resonemang som kan ligga bakom ett visst val av uttryck, d.v.s. vilken betydelse upplevd formalitetsgrad, sociala roller och även mer övergripande konventioner som kännetecknar en viss språkgemenskap (i Sverige respektive Finland) har.

Vi har valt att studera hälsningar eftersom det är ett universellt och

² Programmet finansieras av Riksbankens jubileumsfond under perioden 2013–2020 (anslagsnummer M12-0137:1).

mycket vanligt förekommande fenomen: i möten människor emellan är den första verbala handlingen vanligen att man hälsar på varandra. I allmänhet går hälsningsritualen mellan individer i samma talgemenskap smidigt (se t.ex. Duranti 1997): när vi träffar människor med samma hälsningsbeteende som vi själva är det ett närmast automatiserat agerande. Man kan säga att hälsningsbeteende är en del av vår kulturella kompetens. Hälsningens funktion har diskuterats i flera studier. Tykesson-Bergman (2006) studerade artighetsstrategier i sverigesvenska servicesamtal (matbutik och bokhandel) och fann bland annat att hälsningsutbytet *hej – hej* förekom så frekvent i hennes material att det närmast var en rutiniserad öppningssignal för språkligt samspel, och »knappast (...) ett genuint hälsningsuttryck» (s. 119). Andra forskare framhåller att hälsningsfraser kan signalera social status, hur väl man känner varandra liksom vilka roller deltagarna kommer att anta i det fortsatta samtalandet (Kendon & Ferber [1973] 1990 s. 154, se även Pillet-Shore 2008). Hälsningsfrasen används alltså inte enbart för att inleda ett samtal, utan har också potential att signalera vilka vi är och hur vi ser på den vi hälsar på (Duranti 1997, Mara & Huldén 2000).

Några studier har kontrasterat hälsningsbeteende i olika språk eller varieteter. Pinto (2008) gjorde en etnografisk studie av hälsningar i Spanien i jämförelse med USA och diskuterade detta i termer av artighetsstrategier; i Spanien förekom främst positiva artighetsstrategier medan man i USA föredrog negativa. Wierzbicka (1985) jämförde polska och australiska hälsningar och konstaterade att hälsningsbeteende är språk- och kulturspecifikt. Schlieben-Lange & Weydt (1978, se översättning i Schneider & Barron 2008 s. 8–11) diskuterade regional variation i hälsningar inom Tyskland, och fann att vissa hälsningsfraser bara användes i vissa delar av landet. Schüpbach (2014) har studerat hälsningsbeteende i två varieteter av tyska: schweizertyska och tysklandstyska. Hon kunde konstatera att talare av den förra varieteten hälsar hjärtligare än talare av den senare, och trots att talare av båda varieteter i allmänhet föredrar negativa artighetsstrategier i övrigt, föredrar schweizertyskar mer positiva artighetsstrategier just i fråga om hälsningar. Saari (1995 s. 83) jämförde artighetsstrategier mellan sverigesvenska och finlandssvenska samtal, och studerade bland annat hälsningsbeteende i finlandssvenska och sverigesvenska servicesamtal. Hon fann att finlandssvenskar ofta inledde samtal utan någon verbal hälsning, medan deltagarna i sverigesvenska samtal inledde med *hej* eller, i vissa fall, *hejsan*. Det förelåg också enligt henne en lexikal skillnad mellan de båda varieteterna: i de sverigesvenska servicesamtalen dominerade bruket av *hej*, medan det i finlandssvenska samtal mellan obekanta (åtminstone »för andra än unga») var *god dag* (ibid.).

Ytterligare några studier har undersökt hälsningsfraser i sverigesvenska (Andersson 1996), finlandssvenska (Mara & Huldén 2000), liksom i båda varieteterna (Lindström 2000). Samtliga studerar hälsandets lexikon och

diskuterar vilken formalitetsgrad olika hälsningar har. Enligt Andersson är *hej* det neutrala sättet att hälsa på medan *hejsan*, *hallå*, *tja* och *tjenaltjänare/tjänis* är mer informella. Hälsningsfraser som *god dag*, *god kväll* och *god afton* är mer formella. Mara & Huldén delar in hälsningsfraserna på ett liknande sätt, och lyfter också fram finlandssvenskans informella varianter som *morjens*, *moj*, *mojn* och *tjau*. Lindström (2000), i sin tur, påpekar att *tjänare*, *hejsan*, *hallå*, *morjens* och *mojn* alla är informella hälsningsfraser, medan *god dag* är formellt. Vi återkommer till frågan om formalitet i slutdiskussionen.

2. Material och metod

I den här studien har vi använt oss av tre olika materialtyper som samlats in med olika metoder. För att kunna undersöka bruket av hälsningsfraser har vi studerat videoinspelningar av autentisk interaktion och för att kunna sätta dessa i relation till språkbrukares inställning och tankar om hälsande har vi samlat in ett mindre fokusgruppsmaterial. För att ytterligare kunna fördjupa och problematisera hur mycket sociala roller spelar in har vi också låtit utföra ett experiment i två varianter. Allt material är insamlat inom ramen för forskningsprogrammet Interaktion och variation i pluricentriska språk (IVIP).

Videomaterialet är hämtat ur serviceprojektets korpus om totalt 1 300 audio- och (företrädesvis) videoinspelade korta servicesamtal (kultur-, teater- och sportevenemang) i Sverige och Finland. Medellängden för samtalen är 1,84 minuter i det finlandssvenska delmaterialet respektive 2,76 minuter i det sverigesvenska delmaterialet. Här (se även Nilsson & Norrby 2017) har vi undersökt hälsningsbeteende i 131 finlandssvenska och 129 sverigesvenska samtal inspelade i sju biljettkassor (fyra i Sverige och tre i Finland). Tabell 1 sammanfattar delstudiens deltagare.

Tabell 1. Deltagare i delstudie 1.

	P e r s o n a l				K u n d e r			
	Antal	Ålder	Kvinnor	Män	Antal	Ålder	Kvinnor	Män
Sverige	12	19–64	8	4	129	16–87	69	60
Finland	4	25–58	4	0	131	18–89	104	27
Totalt	16		12	4	260		173	87

Som framkommer av tabellen deltar 12 anställda (personal) i Sverige och fyra i Finland. Det finlandssvenska materialet har samlats in vid biljettkassor som uttryckligen erbjuder tjänster på svenska. I det sverigesvenska materialet ingår en biljettkassa som säljer biljetter till sportevenemang där en stor andel besökare är män. Tack vare det har det svenska materialet en jämnare könsfördelning; motsvarande har inte kunnat dokumenteras i Fin-

land och där står kvinnor för den största delen av biljettinköpen i de biljettkassor vi undersökt.

Ett (mycket) kort samtal får illustrera hur interaktionen mellan kund och personal kan gå till i en biljettkassa på en teater. Kunden kommer för att hämta ut en biljett och läser upp ett bokningsnummer (K = kund och P = personal). För transkriptionsnyckel, se bilaga.

Exempel 1. Servicesamtal inspelat i Stockholm.

K: hej	}	Hälsande
P: hej:		
K: hämtar en biljett (0.4)	}	Ärende
trehundraatjugoåtta: fyrahundrasextiotre		
P: ((nickar och söker på datorn i 13 sekunder, skriver ut biljett och överlämnar den till kunden))	}	Leverans
K: ta[ck]		
P: [så] där tackar	}	Tackande

Samtalet består sekventiellt av: 1) att kund och personal utbyter hälsningsfraser, 2) att kunden presenterar sitt ärende, 3) att personalen utför ärendet och 4) att kund och personal avslutar interaktionen med ömsesidigt tackande. Det här är ett typiskt mönster för servicesamtalen i videomaterialet, men givetvis förekommer viss variation (till exempel händer det att personalen i sekvens 2 först frågar vad de kan hjälpa till med, eller att de inte kan utföra ärendet i sekvens 3 av olika skäl) och de flesta samtal är längre.

Fokusgrupperna genomfördes med studenter i nordiska språk vid fyra lektionstillfällen i Göteborg och Helsingfors. Studenterna ombads att i grupper diskutera en rad förutbestämda frågor (se tablå 1), och diskussionerna spelades in.

Tablå 1. Diskussionsfrågor om hälsningsbeteende i fokusgrupperna

- Hur hälsar du oftast? Vilka ord? Kramar? Kindpussar?
- Varför hälsar man? Kan man lika gärna låta bli?
- Gör du skillnad på vem du hälsar på? Hur då? Hälsar man olika på yngre–äldre, män–kvinnor, jobb–fritid, bekanta–obekanta?
- Spelar det någon roll vilken tid på dygnet man hälsar?
- Hälsar alla på samma sätt? Vem hälsar på vilket sätt? Olika åldrar? Kön?
- Om man träffat någon samma dag och möts igen, hur hälsar man då?

- Flera av frågorna ovan har att göra med situationen och deltagarna; har dessa faktorer betydelse för vilken hälsning du väljer?
- Är det annorlunda i Sverige än i Finland ifråga om hälsningsbeteende?
- Hur är det i andra länder? Skiljer det sig tycker du?

I Sverige spelades fyra fokusgrupper in med tre till sex deltagare i varje (sammanlagt 16 informanter), och i Finland två fokusgrupper med tio i varje (sammanlagt 20 informanter, emellertid talar endast hälften av gruppens deltagare någon gång på inspelningarna, så det är endast tio informanters attityder vi kunnat dokumentera).

Insamlingen av fokusgruppsmaterialet skiljer sig något åt. Av praktiska skäl spelade grupperna i Sverige in sig själva med diskussionsfrågorna på ett papper, medan det i Finland var en forskare närvarande som ställde frågorna. Detta kan potentiellt spela roll för hur inspelningarna blev. De sverigesvenska informanterna diskuterar mycket mer, mer ordrikt och ingående, medan de finlandssvenska informanterna ger ganska korta svar, och ibland inga svar, på de flesta frågor. Det är alltså möjligt att de finlandssvenska informanterna upplevde situationen som mer formell än vad de sverigesvenska informanterna gjorde.

Informanterna kan naturligtvis inte ses som ett representativt urval av respektive befolkning, men de kommer från olika delar av Sverige och Finland. I Sverige deltog elva kvinnor, fyra män och en icke-binär person i åldrarna 20–57, och i Finland deltog sex kvinnor och fyra män i åldrarna 23–27 aktivt. Åldersspridningen är alltså något större i det sverigesvenska materialet, men de flesta är mellan 20 och 30 år. Hade fokusgruppsinspelningar gjorts med deltagare i andra åldersgrupper hade resultatet kanske sett annorlunda ut.

Till sist utfördes också ett anpassningsexperiment i två versioner där två grupper med sverigesvenska studenter och en grupp med finlandssvenska studenter agerade försöksledare och fick i uppgift att dokumentera hur olika hälsningar bemöttes. I det första experimentet gick 18 sverigesvenska försöksledare ut parvis i Göteborg en dag hösten 2016 och undersökte hur servicepersonal anpassade sig till deras hälsningsfraser. Försöksledarna besökte framförallt kiosker, informationsdiskar (på till exempel bibliotek), matbutiker och biljettkassor. Den första försöksledaren fick gå fram och hälsa med till exempel *tjena*, och den andra gick sedan fram med ett annat ärende och hälsade med exempelvis *hallå*. Instruktionen försöksledarna fick från oss var att skynda sig att hälsa så att de (i rollen som kund) hann hälsa före servicepersonalen (i Nilsson & Norrby 2017, en annan studie av IVIPs servicematerial, har vi noterat att servicepersonal ofta hälsar före kunden). Försöksledarna noterade om servicepersonalen anpassade sig till deras hälsningar eller ej. I Finland hade vi av praktiska skäl inte möjlighet att utföra det här experimentet. I det andra experimentet fick en annan grupp om 13

sverigesvenska studenter liksom en grupp om 10 finlandssvenska studenter i hemuppgift att välja ut fyra (ovetande) personer i sin närhet (vänner, familj eller kolleger) och under några veckors tid notera hur de svarade på olika hälsningar (minst fem olika tillfällen), till exempel *god morgon* en dag och *tjenixen* en annan. I båda fallen fick studenterna själva välja vilka hälsningar som skulle testas. I Sverige ombads de att försöka testa andra hälsningar än den vanligaste hälsningsfrasen *hej*, medan de i Finland fick instruktionen att hälsa som de ville. De svenska försöksledarna glömde emellertid bort instruktionen om *hej*, och testade även denna form i många fall (se vidare i 3.3). I Finland testade flera studenter färre personer än fyra, och ett par testade sex olika.

I den här artikeln diskuterar vi även hälsningsfraser i relation till kön, ålder och sociala roller. Kön tolkar vi utifrån det kön som våra informanter i delstudie 1 och 2 uppgivit, i delstudie 3 har försöksledaren gjort bedömningen. Ålder har uppgivits av informanterna i delstudie 1 och 2, i delstudie 3 diskuteras inte ålder. Vi delar i delstudie 1 in informanterna efter om de är under eller över 50 år. Det kan tyckas vara en trubbig indelning, men visar sig för den här studien vara relevant i diskussionen om bruket av hälsningsfraser i olika åldersgrupper. Med sociala roller avser vi de roller som samtalsdeltagarna antar i de olika studierna. I delstudie 1 medverkar samtliga informanter i egenskap av personal eller kund, vilket också gäller det första experimentet i delstudie 3, medan deltagarna i det andra experimentet har rollerna kolleger, familj eller vänner.

3. Resultat

I det här avsnittet redovisar vi resultaten från de tre olika delstudierna: i 3.1 hur hälsningsfraser används i det videoinspelade materialet, i 3.2 resultat från fokusgrupperna och i 3.3 experimentens resultat.

3.1. Bruket av hälsningsfraser i videomaterialet

Vi har studerat hur både personal och kunder hälsar i 260 servicesamtal, och det förekommer således 520 möjligheter för potentiella hälsningsfraser. I de allra flesta fall förekommer en verbal hälsning. Det i särklass vanligaste sättet att hälsa är *hej*; 78 % av fallen i det finlandssvenska delmaterialet och 73 % i det svenska består av *hej*. Dessutom är *hej* vanligast oavsett om man är personal eller kund, sverigesvensk eller finlandssvensk, man eller kvinna, gammal eller ung (liknande resultat framkom även i Andersson 1996, Tykesson-Bergman 2006 liksom i Clyne, Norrby & Warren 2009). *Hej* tycks alltså vara det neutrala, eller omarkerade, sättet att hälsa på i både sverigesvenska och finlandssvenska servicesamtal. Figur 1 (efter Nilsson & Norrby 2017) redovisar

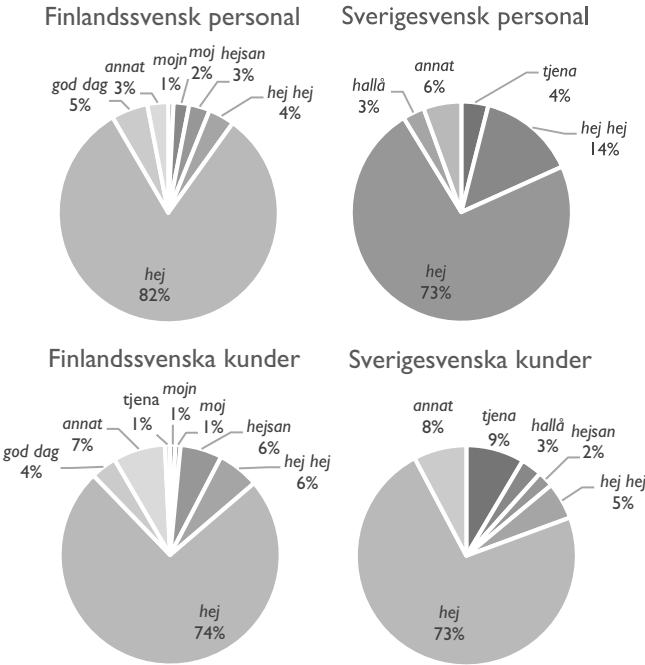
fördelningen av de olika hälsningsfraser som används av kunder och personal i de två undersökta varieteterna (till gruppen »annat» har vi fört sådana fall där konventionella hälsningsfraser av något skäl uteblir).

Som framkommer av diagrammen i figur 1 är finlandssvenskans lexikala repertoar för att hälsa något annorlunda än sverigesvenskans: det verkar som om sverigesvenskar använder sig av ett par mer vardagliga hälsningsfraser å ena sidan (*tjena* och *hallå*) och finlandssvenskan av en mer, enligt tidigare studier, formell fras (*god dag*). Samtidigt förekommer, om än sporadiskt, hälsningsfraserna *moj* och *mojn*, som kan sägas höra till ett informellt register, i det finlandssvenska materialet. Tilläggas kan att *hej hej* används mer i det sverigesvenska materialet än i det finlandssvenska (30 gånger jämfört med 12 gånger).

Personalen i båda varieteter deltar i samtalen i sin yrkesroll. Besökarna vid teaterkassan deltar visserligen inte i sin yrkesroll, men de interagerar samtidigt med en okänd person i en servicesituation och deltar i den sociala rollen som kunder (jfr Linells verksamhets- respektive deltagarroller, 2011 s. 180). I materialet är det påtagligt att de flesta deltagare orienterar sig mot sina respektive roller i stor utsträckning och följer mönstret för hur ett typiskt servicesamtal ser ut där kunden efter hälsningsutbytet presenterar sitt ärende och personalen utför ärendet (Lindström & Wide 2017). Valet av hälsningsfraser skiljer sig inte så mycket åt mellan personal och kunder. De enda skillnaderna är att den sverigesvenska personalen inte använder *hej-san*, vilket används i några fall av personalen i det finlandssvenska delmaterialet, liksom av båda kundgrupper (om än i begränsad omfattning).

Varken personal eller kunder i Sverige använder *god dag*, vilket används av de finlandssvenska grupperna (i 5 % respektive 4 % av fallen). *Tjena* är vanligare i kundgruppen (9 %) än i personalgruppen (4 %) i det sverigesvenska materialet, och vice versa är *hej hej* vanligare hos personalen (14 % respektive 5 %). En sak är viktig att påpeka i sammanhanget. *Tjena* och *hallå* förekommer nästan uteslutande i materialet från två olika biljettkassor för evenemang annat än teater (sport- och musikevenemang). I de teaterkassor vi undersökt förekommer de alltså i allmänhet inte, vilket skulle kunna tyda på att vissa situationer inverkar på bruket av hälsningsfraser.

En annan möjlig orsak till att *tjena* och *hallå* bara förekommer i sport- och musikevenemangskassorna kan vara att vissa grupper använder vissa hälsningsfraser mer än andra och att faktorer som kön och ålder spelar in. Vi har därför undersökt dessa variabler i relation till bruket av hälsningsfraser (vi har inte inkluderat *hej* i denna del då vi ovan konstaterade att *hej* används oavsett kön och ålder). I tabell 2 redovisas antalet förekomster av de olika hälsningsfraserna i relation till kön, både för den som hälsar och för den som blir hälsad på. Notera att få män deltar i det finlandssvenska materialet och eftersom det inte finns någon manlig personal i det materialet förekommer inte att män hälsar på män. Av de 260 samtalen som studerats talar män med

Figur 1. Fördelning av hälsningsfraser i de två delmaterialen.

män i 34 sverigesvenska samtal, kvinnor med kvinnor 149 gånger (45 i det sverigesvenska och 104 i det finlandssvenska) och män med kvinnor 77 gånger (50 i det sverigesvenska och 27 i det finlandssvenska).

Tabell 2. Vem som hälsar på vem: variabeln kön.

	Män till män	Kvinnor till kvinnor	Män till kvinnor	Kvinnor till kvinnor	Totalt
<i>tjena</i>	10	0	3	0	13
<i>hejsan</i>	0	11	1	2	14
<i>hallå</i>	7	1	0	0	8
<i>moj/mojn</i>	–	5	1	1	7
<i>god dag</i>	–	9	1	2	12
<i>hej hej</i>	4	27	4	7	42
Totalt	21	53	10	12	96

Som framkommer av tabellen föreligger en del tydliga könsskillnader i bruket av hälsningsfraser (se även Nilsson & Norrby 2017). Till att börja med är *tjena* och *hallå* manliga markörer; samtliga 13 belägg av *tjena* används av män liksom sju av åtta belägg av *hallå*. Tvärtemot används *hejsan* främst av kvinnor (13 av 14 belägg). Även *hej hej* används främst av kvinnor: 34 av 42 belägg, eller 81 %. Ett annat intressant fenomen som framkommer av tabellen är att *tjena* och *hallå* inte bara används av män, utan dessutom

främst av män till andra män. Det illustreras i exempel 2 nedan, där två unga män hälsar på varandra i en biljettkassa.

Exempel 2. *Tjena och hallå.*

P: hallå hallå

K: tjena fan

(2.3)

K: ja (.) [nä ja tänkte bara höra] lite: (x) va priser

P: [ja va ville du

(P = Man, 26 år; K = Man, 25 år. Inspelat i Göteborg.)

I exemplet är de deltagande männen i samma ålder, och exemplet innehåller också det enda belägget på hälsningsfrasen *tjena fan*. Inspelningen är gjord i en biljettkassa som säljer biljetter till sport- och musikevenemang där större delen av personalen är under 30 år. Så gott som samtliga belägg på *tjena* i materialet kommer från just den här inspelningsplatsen och förekommer företrädesvis i samtal mellan två yngre män.

På motsvarande sätt används *hejsan* till största delen av kvinnor till andra kvinnor, liksom *hej hej*. Detta illustreras i exempel 3 och 4 nedan. I exempel 3 talar två kvinnor i 50-årsåldern med varandra och kunden besvarar personalens *hej* med ett *hejsan*.

Exempel 3. *Hejsan.*

P: mt hej

K: hejsan ja va å dedäran köpt biljetter till den här

(0.8) Jesus Christ Superstar här ett slag å (.) å då

fråga ja efter den här postern å den sku hämtas hit

(P = Kvinna, 58 år; K = Kvinna, 53 år. Inspelat i Åbo.)

I exempel 4 inleder två kvinnor, personalen 29 år och kunden 40 år, ett biljettärende.

Exempel 4. *Hej hej.*

P: hej

(0.3)

K: hej hej

(0.2)

P: hur kan ja hjälpa

(0.6)

K: ja undrar bara om de finns kvar (.) biljetter

ti Svenska dagen

(P = Kvinna, 29 år; K = Kvinna, 40 år. Inspelat i Åbo.)

Det verkar alltså som om dessa hälsningsfraser inte bara speglar vem en person är, utan också hur den personen tolkar en annan individs kön. Vi återkommer till detta i diskussionen.

Vi har också studerat i vilken mån variabeln ålder spelar in för valet av hälsningsfras. Vi har delat in studiens deltagare efter två ålderskategorier, de som är yngre än 50 och de som är äldre än 50 och deras bruk av hälsningsfraser redovisas i tabell 3 (återigen är *hej* utelämnat).

Tabell 3. Vem som hälsar på vem: variabeln ålder.

	Äldre till yngre	Yngre till äldre	Yngre till yngre	Äldre till äldre
<i>god dag</i>	2	1	–	9
<i>tjena</i>	3	2	10	0
<i>hallå</i>	0	4	2	2
<i>hejsan</i>	6	0	4	4
<i>hej hej</i>	12	13	4	13
Totalt	23	20	20	28

Yngre = personer som är 49 år gamla eller yngre; Äldre = personer som är 50 år gamla eller äldre.

Som framkommer av tabellen ger alltså hälsningsfrasen *god dag* tydligt utslag på variabeln ålder; det är framförallt äldre personer som använder denna hälsningsfras till varandra (se även Lindström 2000 s. 143; Andersson 1996 s. 23). Här ska det påpekas att de två i den finlandssvenska personalen som räknats som äldre är i 60-årsåldern, medan kunderna de tilltalar med *god dag*, och de kunder som själva använder formen, oftast är mellan 70 och 80 år. En yngre i den finlandssvenska personalgruppen använder *god dag* som svar på *god dag* från en äldre kund, vilket illustreras i exemplet nedan, där personalen (25-årig kvinna) faktiskt byter ut sin första hälsning mot en ny efter att kunden (60-årig man) hälsat.

Exempel 5. *God dag*.

P: hej

K: hej god dag (x)

P: god dag

K: .h ja hörde i radion om en eh sänhan stand up

k- k- eh kväll här på Lillan nä på på Svenskis

(P = kvinna 25 år; K = man 60 år. Inspelat i Helsingfors.)

Exemplet inleds alltså med att personalen hälsar med *hej*. Kunden besvarar hälsningen med *hej* (d.v.s. anpassar på så vis sin hälsning), men lägger också till *god dag*. Personalen använder därefter också *god dag*, och anpassar alltså sin hälsning efter kundens. Fenomenet att använda samma hälsningsfras som den som hälsade först är vanligt i materialet (se Nilsson & Norrby 2017, se även t.ex. Coates 1996, Anward 2005, Goodwin & Goodwin 1987 samt Nilsson 2011, 2015 om språklig anpassning). Detta gäller framförallt den vanligaste hälsningsfrasen *hej*. Av de 185 gånger som någon, personal eller kund, inleder samtalet med *hej*, besvaras hälsningen med *hej* 149 gånger, d.v.s. i 80 % av fallen. Då *hej* också är den mest frekventa, och till synes

mest neutrala hälsningsfrasen i båda varieteter, är det kanske inte så anmärkningsvärt att andelen reciprokt hejande är så pass stor (se även Tykesson-Bergman 2006). Vi var dock även intresserade av i vilken utsträckning andra hälsningsfraser också besvarades med samma hälsningsfras och detta redovisas i avsnitt 3.3 (se även Nilsson & Norrby 2017).

3.2. Rapporterat bruk och attityder i fokusgrupperna

För att få en djupare förståelse för språkbrukares eventuella motiv till val av hälsningsfraser genomfördes sex fokusgruppsamtal (frågorna återfinns i tablå 1 i avsnitt 2). Av fokusgruppssamtalen framkommer både likheter och skillnader i mönster för hälsningsbeteenden i de två varieteterna. Till att börja med uppger både de sverigesvenska och de finlandssvenska informanterna att ålder är en utslagsgivande faktor som påverkar valet av hälsning.

Exempel 6. Inte *tjena* till mormor.

A: man säger hej till mormor

B: a ja skulle inte säga tjena till mormor liksom

(Två unga sverigesvenska kvinnor, fokusgrupp 4.)

Svenska informanter berättar att de använder *god dag* när någon de möter är synbart gammal, och, som i exempel 6, att man inte heller säger *tjena* till mormor, utan hellre *hej*. En informant påpekar också att äldre hälsar annorlunda än yngre gör. Av det finlandssvenska materialet framkommer att *god dag* är en hälsningsfras man använder till äldre, och som också används mer av äldre.

Exempel 7. *God dag* till äldre.

I: men säger nån god dag

A: vi säger nog ibland (.) speciellt till äldre

människor (.) (x) pilke silmäkulmassa

((sv. = med glimten i ögat))

((FÖRSTÄLLD RÖST)) *goddag*

(I = Intervjuare. A = Finlandssvensk man i 20-årsåldern, fokusgrupp 5.)

I videomaterialet kunde vi notera att man använder *god dag* i finlandssvenska samtal till äldre, men att det inte förekommer alls i det sverigesvenska.

En likhet mellan de två varieteterna är hur man gör om man träffar samma person två gånger på en dag. Alla är överens om att man inte hälsar på samma sätt båda gångerna utan på något sätt måste förhålla sig till att man ses igen, till exempel genom att nicka istället för att hälsa verbalt, att skämta och säga »hej igen», »du är ju överallt», skratta eller låtsas gömma sig.³ I vårt videomaterial har vi undersökt beteendet då en kund i ett par fall återvänder

³ Till exempel genom att hålla händerna för ansiktet eller hoppa in bakom en dörr.

samma dag för att slutföra ett ärende. I de få fall vi har dokumenterat på video uteblir den verbala hälsningen vid det andra tillfället (vilket kan jämföras med att det i den uteslutande största delen av alla undersökta fall förekommer ett utbyte av reciproka hälsningar). Istället kommenterar kunden att den är tillbaka på ett eller annat sätt. Både videomaterialet och fokusgrupperna ger alltså vid handen att det krävs någon form av extra interaktionellt arbete för att klara upp en situation där man måste hälsa på varandra mer än en gång under samma dygn.

Ett annat fall som är lika i Sverige och Finland är upplevda skillnader i hälsningsbeteende i stad respektive på landsbygd. Flera informanter anger att man alltid hälsar på alla på landsbygden, men att man inte gör det i staden. Ett par informanter i Sverige och Finland anger också att de anpassar sig efter hälsningsbeteendet som deras samtalspartner uppvisar, vilket illustreras i exempel 8.

Exempel 8. Anpassning i servicesituationer.

A: de beror ju hemskt mycket på om de e den andra
som börjar hälsningen så svarar man ju oftast
(ja tänker själv) i servicebranschen om nån säger
att *god förmiddag* så nu säger ja tillbaka *god*
förmiddag å inte *moj*

(Finlandssvensk kvinna i 20-årsåldern, fokusgrupp 5.)

Som framkommer av exemplet rapporterar informanten att hon anpassar sig till andra personers hälsningar: om en obekant i en servicesituation inleder med *god förmiddag* så svarar hon helt enkelt på samma sätt: att svara *moj* på *god förmiddag* är inte en möjlighet. Av båda länders fokusgrupper framkommer också att man genom ett långt utdraget *heeej* kan signalera glädje (ett par sådana fall förekommer också i videomaterialet mellan bekanta).

Flera saker tycks dock skilja sig åt mellan de två varieteterna. Till att börja med rapporteras skilt bruk av hälsningslexikon (vilket ju även analysen av videomaterialet gav vid handen). Från Finland rapporteras till exempel *moj*, *morjens* och *mojka*. I Sverige rapporteras bruk av *tja* och *tjena*, vilket inte tycks förekomma i någon speciellt stor utsträckning i Finland. Dessutom framkommer det att *hallå* är obekant för de finlandssvenska fokusgruppsdeltagarna från södra Finland, men väl förekommer i Österbotten och i Sverige. Värt att notera är att båda informantgrupperna nämner bruket av *god dag* vid något tillfälle. Vidare verkar de sverigesvenska och finlandssvenska informanterna olika medvetna om hur faktorn *kön* inverkar på deras hälsningsbeteende. I Finland kommenterar deltagarna att kön möjligen kan ge utslag i kroppsspråket, men inte i ordvalet. En informant som bott länge i Sverige påpekar att han möjligen tar män i hand något oftare än kvinnor, i övrigt är detta inte ett ämne som någon av de finlandssvenska grupperna uppehåller sig vid i diskussionerna. I det sverigesvenska materialet diskuteras detta desto mer. Flera informanter påpekar att det är skillnader i mäns och kvinnors bruk av

hälsningslexikonet. *Tja* och *tjena* används av och till män, medan *hej hej* är förknippat med kvinnor, vilket illustreras av exempel 9 och 10.

Exempel 9. Män hälsar lite annorlunda.

A: ja tycker ju att män killar hälsar
lite annorlunda (.) tror ja på dom ja provat
(.) ((FÖRSTÄLLD MÖRK RÖST)) *tjena*
(Kvinna i 50-årsåldern, fokusgrupp 3.)

Exempel 10. *Hej hej* är tjejigt.

A: risken med *hej hej* e att blir såhär tjejigt (.)
om man lyssnar på de så efteråt
((FÖRSTÄLLD PIPIG RÖST)) *hej hej*
((SKRATT))
(Ung sverigesvensk kvinna, fokusgrupp 4.)

Även kroppsliga hälsningar skiljer sig åt mellan könen. Män använder sig av ryggdunkar och handskakning. Om de kramar någon är det framförallt kvinnor, kramar de andra män kompletteras kramen med ryggdunk. Kramande är något som diskuteras både i Sverige och Finland, och inställningen till kramande skiljer sig mellan det sverigesvenska och finlandssvenska materialet. Exempel 11 är hämtat ur det sverigesvenska materialet.

Exempel 11. Kramas eller inte kramas.

A: ja kramar i stort sett alla mina vänner och syskon
när vi ses (.) men (.) ja har jättesvårt för dom här
som ja känner litegrann (.) som om man ska kramas
eller inte (.) för att de e så vanligt att man kramas
idag (.) så att nu e de såhär ((FÖRSTÄLLD RÖST))
*jaha ska ja- ska ja ta i hand eller fast vi har ändå
träffats några gånger så nu kanske fast ska vi kramas
eller inte å så blir de såhär att man står å ((FLÅSAR
TILL)) ha okej då antingen får man ge sig hän eller
så vinka lite hej h.*
(30-årig sverigesvensk kvinna, fokusgrupp 3.)

Som framkommer av exemplet är kramade komplex: När går man från obekant till bekant? Kramandet i Sverige tycks utifrån de olika fokusgrupperna omges av en rad ramar: Man kramar inte någon man träffar första gången, men väl andra, även om flera rapporterar att de har svårt för kramar när de inte känner en person.⁴ Detta kan sättas ur spel om man känner alla utom en i ett sällskap, då kramar man även den okända. Att utesluta en individ ur kramandet tycks vara problematiskt och markerat i sådana lägen. På liknande

⁴ Möjligen skulle en del anse att man »känner någon», åtminstone ytligt, andra gången man träffas.

vis rapporterar en informant också att hon och en vän aldrig kramar varandra, om inte andra i sällskapet gör det för då anpassar de sig till de övrigas mönster. Vänner och nära släktingar kramar man i allmänhet.

I det finlandssvenska materialet framkommer en lite annan attityd till kramande, även om man inte diskuterar det speciellt mycket i det delmaterialet. I exempel 12 illustreras en ung finlandssvensks syn på kramande.

Exempel 12. Man behöver inte kramas.

A: man behöver ju inte kramas int

((SKRATT))

A: ja ja de e som om ja inte vill krama nån brukar
börja med å säga- sätta upp handen *hej* på de här
sättet

((SKRATT))

A: *hej* å sen ett steg bakåt kanske också så då

B: wow

A: inga kramar här

((SKRATT))

(20-årig finlandssvensk kvinna, fokusgrupp 6.)

Av exemplet framgår att informanten inte tycker att kramade är något nödvändigt, och att hon till och med utvecklat en strategi för att undvika kramande (sätta upp handen). Familj och bekanta orkar man kanske inte alltid krama uppger samma informant. En ung man menar att man kan kramas om man känner någon väl, annars räcker det med ett *hej*. Utifrån detta begränsade underlag tycks det alltså som om kramkulturen är mer utbredd i Sverige, och ger mer upphov till funderingar kring när, vem och hur man kramas.

Anmärkningsvärt är möjligen att informanterna inte använder sig av termerna *informellt* eller *formellt* i speciellt stor utsträckning. Ett par fall förekommer dock, ett illustreras i exempel 13.

Exempel 13. *God dag* är väldigt formellt.

A: ja tror de e gomorra som hänger kvar (.) om de e
nåt som liksom folk verkligen använder så tror ja de
e de (.) kanske god dag ibland (.) men då blir det
väldigt formellt tycker ja om man liksom ((FÖRSTÄLLD
RÖST)) *god dag*

(Sverigesvensk kvinna, 40-årsåldern, fokusgrupp 3.)

Av exemplet framkommer att informanten tillskriver *god dag* formella egenskaper och att det är något som används enbart ibland. I enstaka fall i båda varieteter omnämns också vissa hälsningsbeteenden som *vänligt* och *nära* (vilket kan ses som informellt) å ena sidan och *stelt*, *gammalmodigt* och *seriöst* (som kan tolkas som formellt) å den andra. Informanterna själva diskuterar alltså inte sitt val av hälsning i termer av formellt eller informellt mer än i ett enda fall (i exempel 13), men flera saker tyder på att man trots

allt orienterar sig mot grad av formalitet i båda språksamhällena. I det sverigesvenska materialet framkommer att man hälsar på olika sätt beroende på om det är första gången man träffas eller om man träffats tidigare; första gången tar man i hand i allmänhet, man kramas inte och anpassar sig också till situationen. En informant påpekar att man på en arbetsintervju säger *hej* eller *god dag*, men aldrig *tjena*. En annan deltagare framhåller att det ibland uppstår situationer där man inte riktigt vet om »vi är *hej* eller *tjena*» (citat av sverigesvensk man, 36 år). Samma informant påpekar att man också genom tonen kan visa hur man förhåller sig till sin samtalspartner »*hej jag är seriös med dig och hej vi är kompisar*». Vidare anses *hej* vara helt neutralt medan *hejsan* av flera rapporteras vara töntigt.

I det sverigesvenska delmaterialet diskuteras uteblivna hälsningar livligt. Alla är överens om att det är mycket markerat att inte hälsa: det anses vara alltifrån »konstigt» till »väldigt otrevligt». Detta illustreras i exempel 14 nedan, där A, en kvinna i 50-årsåldern, framför att en utebliven hälsning kan stänga ute andra.

Exempel 14. Utebliven hälsning.

A: (...) hur starkt de e (.) hur du socialt kan stänga
ute nån

B: m
(...)

A: de e ju oerhört stigmatiserande om du inte hälsar
på nån

B: mm

C: mm

A: för då e de som såhär du finns inte du tillhör
inte den här gruppen överhuvudtaget

C: a de e oförskämt

(Fokusgrupp 3.)

Även andra informanter framhåller att icke-hälsande på någon i en grupp är ett socialt maktmedel och uteslutande, eftersom hälsningen ses som en social bekräftelse. Att bara nicka kan uppfattas som nonchalant och »man kan absolut inte låta bli att hälsa». De finlandssvenska informanterna dröjer inte så mycket vid ämnet, och det tycks också vara något mindre problematiskt att en verbal hälsning uteblir; en informant påpekar till exempel att man inte måste hälsa på riktigt nära kompisar. En annan berättar att hon hälsar på busschaufförer bara om de hälsar först, och den manliga informant som bott i både Sverige och Finland påpekar att man inte hälsar lika mycket i Finland som i Sverige, utan »går mer rakt på sak». Det framkommer också av exemplet nedan, som är ett utdrag ur en av de finlandssvenska fokusgrupperna.

Exempel 15. Skillnad på Sverige och Finland.

A: men sådär i allmänhet tycker ja nog att det där att
inom sverigesvenskan å i Sverige så att måste man
vara vänlig på ett annat sätt som *man inte behöver å

vara häär* (som att) ja uppfattar lite jobbigt också
ibland för ja ä liksom van vid just de att komma fram
till en disk å säga *hej de här är mitt ärende snälla
hjälp*, iställe för å behöva säga *hej god dag
jättefint väder herregud (x)* å sen säga mitt ärende

(Finlandssvensk kvinna i 25-årsåldern, fokusgrupp 5)

Ovan (se avsnitt 2) framkom att talare av icke-dominerande varieteter ofta förhåller sig mer till och har större kännedom om den dominerande varieteten än vice versa. Det framkommer tydligt i vårt material. I de finlandssvenska fokusgruppsinspelningarna kan informanterna ge en rad exempel på vad som skiljer finlandssvenska från sverigesvenska: att *tjenare* är vanligt i Sverige men väldigt ovanligt i Finland, att det är vanligare att man använder förnamn vid hälsning (alltså *hej Camilla*) i Sverige än i Finland och, som i exempel 15, att man måste vara »vänligare» i Sverige än i Finland i servicesituationer. De sverigesvenska informanterna däremot förhåller sig inte till frågan om eventuella skillnader i hälsningsbeteende mellan Sverige och Finland överhuvudtaget. I tre av inspelningarna hoppar gruppen helt över frågan och i den fjärde låter det som i exempel 16 nedan.

Exempel 16. Synen på finlandssvenska i svensk fokusgrupp.

C: men Sverige Finland då ((SKRATTAR))
A: ingen a:ning
B: jag har träffat en från Finland
C: aah?
B: men eh ah (xxx)
E: ja tror inte att vi ä målgrupp för den frågan
D: naeeh
B: nä
C: nä
E: ja tror att de e en fråga som används för nån annan
att diskutera också
A: a precis

(Fokusgrupp 1.)

En i gruppen tar efter en paus upp frågan om skillnader och likheter mellan Sverige och Finland (exemplets första rad), och skrattar när hon framfört den, kanske för att den är svår att svara på. En av deltagarna utbrister i ett utdraget *ingen a:ning* och en annan konstaterar att de i gruppen knappast är en tänkbar målgrupp för den frågan. Samma informant antyder också att det är en fråga som kommit med av misstag, eftersom hon tror att *de e en fråga som används av någon annan att diskutera*. En informant nämner strax därefter att det möjligen är »lite stelare» i Finland, men i övrigt har de inga fler tankar i frågan. Detta är alltså en mycket tydlig skillnad mot de finlandssvenska fokusgrupperna där deltagarna uttrycker ganska precisa uppfattningar om förhållandena i Sverige.

3.3. Anpassning av hälsningsfras: experimentet

Ett sätt att närma sig frågan om formalitet är att undersöka i vilken omfattning samtalsdeltagare anpassar sin hälsning beroende på vilken roll man har i samtalet. Därför utfördes två olika experiment: ett där okända personer som utövade sin yrkesroll i olika servicesituationer testades av försöksledarna, och ett där närstående och bekanta till försöksledarna testades.

I det första experimentet, som endast utfördes i Sverige, deltog i varje testsituation två försöksledare som efter varandra gick fram och hälsade på olika personer som utövade sin serviceroll. Sammanlagt testade 18 försöksledare 92 olika servicepersoner vilket gav 184 hälsningsutbyten. Meningen med experimentet var dels att se om servicepersonalen använde samma hälsningsfras som kunden (alltså försöksledaren), dels att se om de sedan bytte till samma hälsningsfras som nästa kund (d.v.s. försöksledare 2).

Inget av försöksledarparen kunde rapportera att någon servicepersonal anpassat sig efter båda försöksledarnas hälsningar. Däremot förekom en del anpassningar. De redovisas i tabell 4 (i ett fall inledde en försöksperson med *hej hur är läget*, varpå servicepersonalen svarar *hej vad sa du?* vilket inte redovisas i tabellen).

Tabell 4. Anpassningar i experimentet med okänd servicepersonal – redovisat efter ordform.

Hälsningsfras	Anpassningar
<i>tjena(re)</i>	2 av 40
<i>tjenixen/tja</i>	1 av 17
<i>hallå (där)</i>	6 av 53
<i>morsning</i>	0 av 3
<i>hejsan</i>	1 av 29
<i>god morgon</i>	5 av 8
<i>god dag</i>	4 av 30
<i>hej hej</i>	1 av 3
Totalt	20 av 183 (11 %)

Som framkommer av tabellen anpassar sig servicepersonalen inte speciellt mycket; endast i 20 av 183 fall, eller 11 %, förekom anpassning till försöksledarens hälsningsfras. Det vanligaste sättet för servicepersonal att hälsa, oavsett hur försöksledaren hälsat, är med *hej*, vilket också framkom av undersökningen av videomaterialet. En hälsningsfras avviker: i fem av åtta fall har servicepersonal anpassat sig till hälsningsfrasen *god morgon*.

Eftersom videomaterialet och fokusgrupperna tyder på att vissa hälsningsfraser är könsbundna, har vi studerat om vissa grupper anpassat sig mer eller mindre till de olika hälsningsfraserna. Något sådant samband har vi emellertid inte funnit. I videomaterialet hälsar inte män med *tjena* eller *hallå* på en kvinna i speciellt stor utsträckning, och ingen kvinna använder dessa hälsningsfraser, men i experimentsituationen gör de alltså det och i dessa fall anpassar sig kvinnor till män och män till kvinnor. Detsamma gäller *hejsan* och *hej hej*. Värt att notera är att de som anpassar sig i de flesta fall är i samma ålder som försöksledaren, men faktorn *kön* gav alltså inget utslag i det här experimentet.

Det andra experimentet, som en annan grupp sverigesvenska och en grupp finlandssvenska studenter genomförde med närstående och bekanta, gav mycket annorlunda resultat. Sammanlagt deltog 48 sverigesvenska och 37 finlandssvenska försökspersoner i anpassningsexperimentet med bekanta. Det kan vara värt att notera att en del inte anpassade sig över huvud taget, och att en del anpassade sig genomgående efter försöksledaren (Nilsson & Norrby 2017 kunde konstatera samma sak i videomaterialet). De flesta anpassade sig dock någonstans däremellan.

Tabell 5a och 5b redovisar i vilken mån försöksledarnas bekanta anpassade sig efter dem i det sverigesvenska respektive finlandssvenska experimentet. Notera att trots att de sverigesvenska studenterna ombads att inte testa *hej* gjordes det inte mindre än 46 gånger. De finlandssvenska studenterna fick ingen sådan restriktion, och testade *hej* 51 gånger. *Hej* redovisas därför också i tabellen nedan.

Som framkommer av tabellerna är graden av anpassning till bekanta lika i de två varieteterna (42,5 % i det sverigesvenska materialet respektive 53 % i det finlandssvenska). Eftersom *hej* är den vanligaste hälsningsfrasen i svenskan är det egentligen något förvånande att endast 48 respektive 59 % av hälsningar med *hej* besvaras med *hej* i experimentet. I videomaterialet besvarades *hej* med just *hej* i 80 % av fallen. Eftersom *hej* inte testades i service-experimentet, prövar vi här för jämförelses skull att räkna bort fallen med *hej*. I det sverigesvenska materialet anpassar sig då bekanta i 76 av 184 fall, eller i 41 % av fallen, och i det finlandssvenska i 40 av 80 fall, d.v.s. i 50 % av fallen. Jämfört med 11 % i anpassningsexperimentet med okända är det alltså påfallande mycket vanligare att bekanta anpassar sig efter varandra. Vi tar upp möjliga orsaker till det i diskussionsavsnittet.

Studenterna påpekade också vid redovisningen av experimentet att även om alla inte alltid anpassade ordformen så anpassade de sig på andra sätt. Flera vittnade om att det var vanligt att man anpassade sig till samma stil-, eller, om man så vill, formalitetsnivå: ett *tjenixen* möttes oftare av ett *hallå* än av *god dag*. En genomgång av materialet visar att ett *hallå*, *tja* eller *tjenare* (liksom *moj* och *moro* i det finlandssvenska) möts av någon av de andra formerna (d.v.s. att ett *tjenare* möts av till exempel *hallå*) 31 gånger i

Tabell 5a. Anpassningar i sverigesvenskt experiment med bekanta
– redovisat efter ordform.

Hälsningsfras	Anpassningar
<i>tjena(re)</i>	13 av 49 (26,5 %)
<i>tja</i>	3 av 5
<i>hej</i> + förnamn	3 av 7
<i>hej</i>	22 av 46 (48 %)
<i>hej hej</i>	1 av 14
<i>hallå (där)</i> ⁵	28 av 55 (51 %)
<i>hejsan</i>	1 av 5
<i>god morgon</i>	20 av 28 (71,5 %)
<i>god dag/god afton</i>	2 av 6
<i>övriga</i>	5 av 11
Totalt	98 av 230 (42,5 %)

Tabell 5b. Anpassningar i finlandssvenskt experiment med bekanta
– redovisat efter ordform.

Hälsningsfras	Anpassningar
<i>tjena(re)</i>	7 av 14
<i>tja/tjabba</i>	0 av 3
<i>moj/mojn</i>	3 av 8
<i>hej</i>	30 av 51 (59 %)
<i>hej hej</i>	4 av 9
<i>hallå</i> ⁶	11 av 23 (48 %)
<i>hejsan</i>	3 av 13
<i>morjens</i>	4 av 7
<i>god dag/god kväll/god morgon</i>	2 av 6
<i>övriga</i>	4 av 5
Totalt	70 av 131 (53 %)

det sverigesvenska och nio gånger i det finlandssvenska, vilket kunde kallas för en stilnivåanpassning (dessa fall har alltså inte räknats med ovan). Det kan jämföras med det sverigesvenska serviceexperimentet där den här typen av anpassning endast förekommer fyra gånger. Dessutom, påpekade försöksledarna i båda varieteter, anpassade sig försökspersonerna i bekant-skapsexperimentet efter tonläge: ett utdraget uttal möttes av ett lika utdraget uttal, liksom ett glatt uttal av ett glatt. I det första experimentet gjorde inte studenterna några sådana observationer: snarare besvarade de flesta servicepersoner studenternas hälsningar med ett snabbt *hej*.

Precis som i experimentet med servicepersonal visar sig *god morgon* utmärka sig som en hälsningsfras som man ofta återanvänder i det sverigesvenska materialet (i det finlandssvenska testades det bara en gång). 20 av 28 försökspersoner (71,5 %) anpassar sig till försöksledaren i detta fall. När det gäller faktorn kön kan man konstatera att *hejsan* inte testades mer än fem gånger i Sverige och 13 gånger i Finland och att en kvinna i samma ålder

⁵ Inklusiva uttalsvarianter som *hallu* och *hallo*.

⁶ Inklusiva uttalsvarianter som *halloj* och *hallo*.

som försöksledaren anpassade sig i det förra fallet och att tre kvinnor anpassade sig i det senare. *Hej hej* testades 14 gånger i det sverigesvenska experimentet och nio i det finlandssvenska, med endast en respektive fyra anpassningar. *Tja* testades nio gånger i Sverige och *tja/tjabba* gemensamt tre gånger i Finland och det förekom tre anpassningar i det sverigesvenska materialet. *Tjena(re)* och *hallå* testades desto mera, och i tabellerna 6a och 6b redovisas hur män och kvinnor anpassade sig till varandras hälsningar. *Tjena(re)* testades visserligen bara 14 gånger i det finlandssvenska experimentet, men testades desto mer i det sverigesvenska (49 gånger). Resultatet från båda länder redovisas i tabell 6a. I båda länder testades också *hallå* i relativt stor omfattning, och resultaten presenteras i tabell 6b. Av de svenska försöksledarna var endast en man, och han testade inte några andra män. Av de finska försöksledarna var två män, och testade tillsammans sex olika män. Emellertid testades inte just *tjena* och *hallå* mer än i enstaka fall.

Tabell 6a. Variabeln kön i relation till anpassning av *tjena(re)* i det finlandssvenska och sverigesvenska materialet.

<i>tjena(re)</i>	Anpassning	Ingen anpassning	Totalt
Kvinna testar kvinna	8 (27,5 %)	22 (72,5 %)	30
Kvinna testar man	8 (40 %)	15 (60 %)	23
Man testar kvinna	3	5	8
Man testar man	1	1	2
Totalt	20 (33,5 %)	43 (66,5 %)	63

Tabell 6b. Variabeln kön i relation till anpassning av *hallå* i det finlandssvenska och sverigesvenska materialet.

<i>hallå</i>	Anpassning	Ingen anpassning	Totalt
Kvinna testar kvinna:	26 (48 %)	28 (52 %)	54
Kvinna testar man:	9 (53 %)	8 (47 %)	17
Man testar kvinna:	4	0	4
Man testar man:	0	3	3
Totalt	39 (50 %)	39 (50 %)	78

Som framkommer av tabell 6a anpassar sig män till kvinnor som använder *tjena* eller *tjenare* i något större utsträckning än kvinnor till kvinnor. Skillnaden är emellertid inte anmärkningsvärt stor. När det gäller *hallå* (redovisas i tabell 6b) anpassar sig hälften av både kvinnorna och männen till kvinnor som testar ordet medan den andra hälften inte gör det. Anpassningsexperimenten tycks alltså sätta principerna för inomgruppslig hälsningskultur ur spel en aning. Som framkom av videomaterialet använder kvinnor i allmänhet inte *tjena* eller *hallå* i naturligt förekommande situationer, men använder det alltså en del i experimentet i rollen som försöksledare, vilket gör att hälsningsfrasen inte blir könsbunden på samma sätt. En annan möjlig förklaring är att grad av bekantskap spelar större roll än könsfaktorn.

Vi kan också notera att *hallå*, som var okänt för de flesta i de finlands-svenska fokusgrupperna, rätt ofta förekom både som stimuli och respons i det finlandssvenska experimentet. Även *tja/tjabba* testades men utan anpassningar, vilket tyder på att hälsningsfrasen kan upplevas som främmande. Individuella repertoarer kan spela in här, men det är också möjligt att experimentet inspirerat försöksledare att använda uttryck som är rätt marginella i faktiskt bruk. Vi kan ytterligare konstatera att tio finskspråkiga studenter (som inte ingått i beräkningarna ovan) utförde samma experiment i sin finska närkrets: de testade bl.a. fraser som *hei*, *moi*, *morjens* och *heissan*,⁷ vilka också utgjorde kärnan i det finlandssvenska experimentet. Man kan då säga att dessa hälsningsfraser återspeglar en gemensam finländsk hälsningskultur och att de är särskilt användbara som en tvåspråkig resurs i den finsk-svenska talgemenskapen.

4. Sammanfattande diskussion

I den här studien har vi undersökt skillnader och likheter i pluricentriska språk genom att studera hälsningsfraser i sverigesvenska och finlands-svenska. Vi har särskilt intresserat oss för frågan om formalitet liksom hur sociala roller, kön och ålder inverkar på språkbruket. Vi har undersökt hälsningsfraserna genom tre delstudier: delstudie 1 rör faktiskt bruk av hälsningsfraser i videoinspelade servicesamtal, delstudie 2 handlar om attityder till och rapporterat bruk av hälsningsfraser utifrån diskussioner i ett antal fokusgrupper och delstudie 3 utgörs av anpassningsexperiment i två situationer med å ena sidan obekanta och å andra sidan bekanta. Kombinationen av de tre delstudierna ger ny kunskap, men också upphov till en del nya frågor.

Genom delstudie 1 kan vi konstatera faktiskt bruk av hälsningsfraser i sverigesvenska och finlandssvenska servicesituationer. Den vanligaste hälsningen i båda varieteter är *hej* och rapporteras också vara det av fokusgrupperna. *Hejsan* används främst av kvinnor till kvinnor i videomaterialet. Hälsningsfrasen *hejsan* omnämns också i båda länders fokusgrupper, men man talar inte om könsskillnader utan beskriver *hejsan* som »töntigt». *Hej hej* används i videomaterialet i båda varieteter, främst av kvinnor till kvinnor. Att *hej hej* är typiskt kvinnligt är också något som även fokusgruppsdeltagarna framhåller. När det gäller *hej*, *hejsan* och *hej hej* är alltså de empiriska observationerna mycket samstämmiga med det som fokusgruppsdeltagarna rapporterar. Dessa hälsningsfraser förekommer i båda varieteter.

⁷ Stavningarna med *-i* (*hei*), i stället för *-j* (*hej*), återspeglar finsk ortografi och i enlighet med den en öppnare realisation av vokalen.

När det gäller *tjena*, *hallå* och *god dag* föreligger skillnader mellan varieteterna. *Tjena*, som främst används i det sverigesvenska videomaterialet, används av män till män, vilket också rapporteras i fokusgrupperna från Sverige och Finland. *Tjena* tycks, förutom att användas mellan män, också ha en familjär aspekt och fokusgruppsdeltagarna påpekar att det inte passar i vissa sammanhang, som till exempel på en arbetsintervju. De finlandssvenska deltagarna framhåller också att *tjena* är mycket vanligare i Sverige, vilket stämmer väl överens med videomaterialets resultat (även om *tjena* inte förekommer speciellt frekvent i materialet). Trots att det omnämns i samtliga fokusgrupper används det i praktiken i princip endast i det sverigesvenska servicematerialet (ett enda belägg på *tjena* återfinns i de finlandssvenska videoinspelningarna). *Hallå* förekommer endast (i begränsad omfattning) i det sverigesvenska materialet, men omnämns i fokusgrupperna från båda länder (dock i Finland av personer med koppling till Österbotten). Både sverigesvenska och finlandssvenska fokusgruppsdeltagare förknippar *god dag* främst med äldre personer, och en sverigesvensk informant påpekar också att det är »väldigt formellt». Det stämmer väl överens med bruket i videomaterialet i så motto att det enbart används av äldre personer eller av yngre personer som tilltalar äldre i det finlandssvenska materialet. Samtidigt är det värt att notera att man inte alls använder *god dag* i de sverigesvenska servicesamtalen. *God dag* verkar alltså ha samma sociala »värde» i båda varieteter, men används uppenbarligen bara i de finlandssvenska servicesamtalen.

Förekomst av en viss hälsningsfras i den ena varieteten i kombination med avsaknad av densamma i den andra varieteten måste tyda på någon form av olika preferens i de två varieteterna. Utifrån vårt videomaterial blir alltså frågan: varför används *god dag* i Finland men inte i Sverige? Varför använder sverigesvenskar *tjena* och *hallå*, men inte finlandssvenskar (mer än i ytterst begränsad omfattning)? Att döma av fokusgruppsinspelningarna finns samtliga dessa former i båda varieteter (att jämföra med *moj* och *mojn* som inte finns i sverigesvenskans repertoar). Tidigare forskning har velat tillskriva *god dag* å ena sidan och *tjena* och *hallå* å andra sidan olika formalitetsgrad, vilket skulle tyda på att finlandssvenskan är mer formell och sverigesvenskan mindre informell. Samtidigt förekommer flera hälsningsfraser i det finlandssvenska materialet som tidigare beskrivits som informella – *moj* och *mojn* utöver *hejsan* och *hej hej* – så det vore förhastat att säga att sverigesvenskan är entydigt mer informell utifrån vilka hälsningsfraser som används. Dessutom saknas samtal mellan män i vår finlandssvenska delkorpus och det är möjligt att det snarare är så att gruppen yngre män är mer informella – eller orienterade mot en viss manlig subkultur – än att sverigesvenskar är mer informella än finlandssvenskar. Variabeln regional variation har inte heller beaktats i den här studien, och det är möjligt att bruket av olika hälsningsfraser skiljer sig åt mellan olika delar av de båda studerade länderna.

Fokusgruppsamtalen bidrar med språkbrukares syn på hälsningsfrasernas formalitetsnivå. Tack vare dem minskar risken att studien enbart reproducerar tidigare forsknings antaganden om formalitet. Fokusgrupperna antyder exempelvis att kön är en viktigare faktor i Sverige än i Finland för val av hälsningsfras, men att ålder är viktigt på båda ställen. Det förekommer inte mer än vid enstaka tillfällen att informanter explicit anger att någon hälsningsfras är mer eller mindre formell. Det betyder emellertid inte att de inte tillskriver olika hälsningsfraser olika värde och därmed olika lämplighet i olika situationer.

Uti från fokusgrupperna tycks det som om *hej* och *god dag* är mer lämpligt till obekanta, äldre och i situationer som exempelvis en arbetsintervju. På samma sätt tar man ofta i hand i dessa situationer utöver att man också hälsar verbalt. Med andra ord är dessa hälsningsfraser, och kroppsliga beteenden, bäst lämpade till personer som det finns någon form av social distans till, det vill säga som inte tillhör den »egna gruppen» (eng. *outgroup*, se Tajfel & Turner 1979), eller i situationer där det finns en obalans i maktförhållandena (som en arbetssökande och en potentiell arbetsgivare). I andra änden återfinns *tjena* och *hallå*, som främst används till personer inom den egna gruppen (eng. *ingroup*, se Tajfel & Turner 1979), d.v.s. till personer i samma ålder och av samma kön och gärna också bekanta. Allra mest närhetssignalering är kramen, vilken bara delas ut till bekanta (om inte vissa undantagsfall råder). Med andra ord ger diskussionerna i fokusgrupperna vid handen att deltagarna kopplar specifika hälsningsfraser till olika grad av social distans. Man kan se det som att mer eller mindre formella hälsningsfraser är en stilistisk effekt av ett uttryck för graden av social distans – med andra ord är alltså informella hälsningsfraser ett uttryck för närhet och formella dito ett tecken på distans. Det skulle således kunna vara relevant att tala om valet av hälsningsfraser i termer av formalitet, och hälsningsfraserna i sig skulle kunna ses som formalitetsindikatorer.

Uti från det faktum att *god dag* endast förekommer i de finlandssvenska servicesamtalen kan det förefalla som om det tolkas som mindre formellt i Finland och på motsvarande vis att *tjena*, som endast förekommer i de svenska servicesamtalen inte ses som så informellt i Sverige. Diskussionerna i fokusgrupperna tyder dock inte på det, utan snarare verkar man tolka formalitetsgraden i hälsningsfraserna ungefär på samma sätt.⁸ Det skulle i sin tur kunna tyda på att finlandssvenskar har ett mer aktivt bruk av fraser som tar hänsyn till upplevd social distans och att det därmed förekommer mer formella drag än vad som förekommer i sverigesvenskan.

⁸ Huruvida finlandssvenskar och sverigesvenskar tolkar en servicesituation olika är tyvärr svårt att uttala sig om utifrån den här studien, men kunskap om det skulle kasta ytterligare ljus över valet av hälsningsfraser i de två språksamhällena.

Resultaten från fokusgruppsdiskussionerna bekräftar också vad man konstaterat inom tidigare forskning om pluricentriska språk: det normala är att talare av icke-dominerande varieteter har betydligt bättre kunskaper om den dominerande varieteten än tvärtom (se Clyne, Norrby & Warren 2009 s. 146). I vårt fall visar det sig att de sverigesvenska deltagarna är relativt ointresserade av och okunniga om förhållandena i finlandssvenskan medan finlandssvenskarna har en god (om än stereotyp) uppfattning om vad som kännetecknar sverigesvenskt språkbruk. Av de finlandssvenska fokusgrupperna framkommer att sverigesvenskar ägnar sig åt mer småprat, eller så kallad fatisk kommunikation (Malinowski 1923), än finlandssvenskar. Även detta styrks av forskningsprogrammets stora servicematerial: som framkom ovan utförs ett servicesamtal i Sverige på i genomsnitt 2,76 minuter jämfört med 1,84 minuter i Finland. Med andra ord talar sverigesvenskar nästan i en minut längre än finlandssvenskar för att utföra samma serviceärende.

Resultaten från delstudie 1 och 3 pekar på några viktiga förhållanden gällande inomgruppslighet. Tidigare studier har rapporterat att en del hälsningsfraser främst används av ett visst kön och vissa åldersgrupper (Andersson 1996, Lindström 2000, Mara & Huldén 2000). Delstudie 1 och 3 har också på olika sätt visat att det inte bara beror på vem språkbrukaren är utan att det dessutom är avgörande vem denne tilltalar och i vilken situation.

Experimenten visar att vi beter oss olika i hälsningssituationer beroende på den yttre kontexten. Bekanta anpassar sig i mycket högre grad till varandra än obekanta i båda undersökta språksamhällen, vilket ytterligare bekräftar att inom- och utomgruppsliga faktorer spelar en viktig roll i valet av hälsningsfras. Även resultatet som framkom i delstudie 1, att män anpassar sig till män och kvinnor till kvinnor, tyder på det, liksom avsaknaden av hälsningsfraser som *tjena* och *hallå* i vissa kontexter.

Inom socialpsykologin har man konstaterat att man anpassar sig mer till sådana personer som man upplever lika en själv (Giles & Smith 1979). Anledningar till det har beskrivits vara att gillandet mellan båda parter ökar, och att anpassningen är en resurs för att uttrycka en gemensam social identitet (Giles, Coupland & Coupland 1991, Gasiorek & Giles 2013). Dessutom har man kunnat konstatera att det inte är ovanligt att man anpassar sitt språkbruk efter den stereotypa bild man har av en annan grupp än den man själv tillhör. Detta blir synligt i delstudie 1 där personalen i det finlandssvenska delmaterialet endast använder *god dag* till äldre kunder. Man anpassar sig alltså till det som man upplever att en annan grupp vill höra. Coupland m.fl. (1988) liksom Giles m.fl. (2013) har konstaterat att yngre (under 55 år) ofta har stereotypa föreställningar om äldre: de ses som relativt inkompetenta, långsamma, gammaldags och icke-flexibla. Yngre personer anpassar sig efter den här upplevda stereotypen mer än efter hur de äldre faktiskt talar. Att använda *god dag* till äldre personer skulle alltså kunna tyda på att man ser gruppen äldre som en konservativ grupp som föredrar ett formellt tilltal. Det

kan också vara så att personalen noterat att äldre faktiskt själva använder *god dag*. I videomaterialet förekommer flera gånger att äldre finlandssvenskar använder *god dag*.

Avslutningsvis konstaterar vi att det finns en del som tyder på att finlandssvenskans hälsningsrepertoar är något större än sverigesvenskans och spänner över en större formalitetsskala med informella *moj*, *mojn* och *tjenare* i ena änden och *god dag* i den andra. Bruket av *god dag* i finlandssvenska servicesamtal, i kombination med diskussionerna i fokusgrupperna, antyder att finlandssvenskans hälsningsskick är något känsligare för upplevd social distans än det sverigesvenska. Samtidigt har vi sett att frågan om formalitet och bruket av hälsningsfraser är komplex i båda varieteter, och att faktorerna kön, ålder, situation och grad av bekantskap alla spelar in i valet av hälsningsfras, både i sverigesvenska och i finlandssvenska.

Litteratur

- Andersson, Lars-Gunnar, 1996: Hej, hej, hemskt mycket hej. I: Mats Thelander, Lennart Elmevik, Britt-Louise Gunnarsson & Björn Melander (red.), *Samspel & variation. Språkliga studier tillägnade Bengt Nordberg på 60-årsdagen*. Uppsala. S. 31–42.
- Anward, Jan, 2005: Lexeme recycled. How categories emerge from interaction. I: *Logos and language* 2, s. 31–46.
- Brown, Penelope & Stephen C. Levinson, 1987: *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge. (Studies in Interactional Linguistics 4.)
- Clyne, Michael (red.), 1992: *Pluricentric Languages. Different Norms in Different Countries*. Berlin–New York.
- Clyne, Michael & Catrin Norrby, 2011: Address in pluricentric languages: The case of German and Swedish. I: Soares Da Silva, Torres & Gonçalves (red.) 2011, s. 147–160.
- Clyne, Michael, Catrin Norrby & Jane Warren, 2009: *Language and human relations. Styles of address in contemporary language*. Cambridge.
- Coates, Jennifer, 1996: *Women Talk. Conversations Between Women Friends*. Oxford.
- Coupland, Nikolas, Justine Coupland, Howard Giles, & Karen Henwood, 1988: Accommodating the elderly: Invoking and extending a theory. I: *Language in society* 17: 1, s. 1–41.
- Duranti, Alessandro, 1997: Universal and Culture-Specific Properties of Greetings. I: *Journal of Linguistic Anthropology* 7: 1, s. 63–97.
- FOS = Finlands officiella statistik (FOS): Befolkningsstruktur [e-publikation]. Tabellbilaga 1. Befolkningen efter språk 1980–2013. Helsingfors 2013. [Webbadress: http://www.stat.fi/til/vaerak/2013/vaerak_2013_2014-03-21_tau_001_sv.html. Hämtad den 28 mars 2017.]
- Fremer, Maria, 1998: Tilltal och omtal i samtal. *Språkbruk* 2/1998.
- Gasiorek, Jessica & Howard Giles, 2013: Accommodating the interactional dynamics of conflict management. I: *International Journal of Society, Culture, and Language* 1: 1, s. 10–21.

- Giles, Howard, Shardé Davis, Jessica Gasiorek & Jane Giles, 2013: *Successful aging. A communication guide to empowerment*. Barcelona.
- Giles, Howard, Justine Coupland & Nikolas Coupland, 1991: Accommodation theory: Communication, context and consequence. I: Howard Giles, Justine Coupland & Nikolas Coupland (red.), *Contexts of Accommodation. Developments in Applied Sociolinguistics*. Cambridge. S. 1–68.
- Giles, Howard & Philip Smith, 1979: Accommodation Theory: Optimal Levels of Convergence. I: H. Giles & R. N. St. Clair (red.), *Language and Social Psychology*. Baltimore.
- Goodwin, Marjorie Harness & Charles Goodwin, 1987: Children's arguing. I: Susan U. Philips, Susan Steele & Christine Tanz (red.), *Language, gender, and sex in comparative perspective*. Cambridge. S. 200–248.
- Johnstone, Barbara & Scott F. Kiesling, 2008: Indexicality and experience: Exploring the meanings of /aw/-monophthongization in Pittsburgh. I: *Journal of sociolinguistics* 12: 1, s. 5–33.
- Kendon, Adam & Andrew Ferber, [1973] 1990: A description of some human greetings. I: *Comparative ecology and behaviour of primates* 591 (1973): 668. Omtryckt i: Adam Kendon, 1990: *Conducting interaction. Patterns of behaviour in focused encounters*. Cambridge. (Studies in Interactional Sociolinguistics 7.)
- Lindström, Jan, 2000: Hälsning, tack, avsked. Artighetsfraser i institutionella samtal. I: Kyllikki Keski-Raasakka & Pirjo Söderholm (red.), *Svenskan i Finland* 5. Joensuu. S. 138–149.
- Lindström, Jan & Camilla Wide 2017: Vid biljettluckan. Formell och pragmatisk variation i kundernas ärendepresentation i servicesamtal på svenska. I: Emma Sköldberg, Maia Andréasson, Henrietta Adamsson Eryd, Filippa Lindahl, Sven Lindström, Julia Prentice & Malin Sandberg (red.), *Svenskans beskrivning* 35. Göteborg. S. 175–187.
- Linell, Per, 2011: *Samtalskulturer. Kommunikativa verksamhetstyper i samhället* 1–2. Linköping. (Studies in Language and Culture 18.)
- Malinowski, Bronislaw, 1923: The problem of meaning in primitive languages. I: C. K. Ogden & I. A. Richards, *The meaning of meaning* (Supplement 1). London. S. 296–336.
- Mara, Johanna & Lena Huldén, 2000: »Långväga främmande tar man i hand när man hälsar». Hälsningsvanor, tilltal och omtal i Svenskfinland under 1900-talet. I: *Källan. Svenska litteratursällskapet informerar* 2000: 2. Helsingfors.
- Muhr, Rudolf (red.), 2014: *Non-Dominant Varieties of Pluricentric Languages. Getting the Picture. In memory of Michael Clyne*. Frankfurt am Main.
- Niedzielski, Nancy A. & Dennis R. Preston, 2003: *Folk linguistics*. 2 uppl. Berlin. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 122.)
- Nilsson, Jenny, 2011: Dialektal anpassning i interaktion. I: Gustav Bockgård & Jenny Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala. S. 223–250.
- 2015: Dialect accommodation in interaction – explaining dialect change and stability. I: *Language & Communication* 41, s. 6–16.
- Nilsson, Jenny & Catrin Norrby, 2017: Hej, hej, hemskt mycket hej 2.0. I: Emma Sköldberg, Maia Andréasson, Henrietta Adamsson Eryd, Filippa Lindahl, Sven Lindström, Julia Prentice & Malin Sandberg (red.), *Svenskans beskrivning* 35. Göteborg. S. 229–242.
- Norrby, Catrin, Camilla Wide, Jenny Nilsson & Jan Lindström, 2015a: Address and interpersonal relationships in Finland-Swedish and Sweden-Swedish service encounters. I: Catrin Norrby & Camilla Wide (red.), *Address as Social Action – European Perspectives*. United Kingdom. S. 75–96.
- u.u.: Positioning through address practice in Finland-Swedish and Sweden-

- Swedish service encounters. Under utgivning i: K. Beeching, C. Ghezzi & P. Molinelli (red.), *Positioning the self and others: social indexicality and identity construction*.
- Norrby, Catrin, Camilla Wide, Jan Lindström & Jenny Nilsson, 2014: Finns det nationella svenska kommunikationsmönster? Tilltal i läkare- patientsamtal i Sverige och Finland. I: Jan Lindström, Sofie Henricson, Anne Huhtala, Pirjo Kukkonen, Hanna Lehti-Eklund & Camilla Lindholm (red.), *Svenskans beskrivning* 33. Helsingfors. S. 343–352.
- 2015b: Interpersonal relationships in medical consultations. Comparing Sweden Swedish and Finland Swedish Address Practices. I: *Journal of Pragmatics* 84, s. 121–138.
- Parkvall, Mikael, 2016: *Sveriges språk i siffror. Vilka språk talas och av hur många?* Stockholm.
- Pinto, Derrin, 2008: Passing greetings and interactional style: A cross-cultural study of American English and Peninsular Spanish. I: *Multilingua-Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 27: 4, s. 371–388.
- Reuter, Mikael, 1992: Swedish as a pluricentric language. I: M. Clyne (red.), *Pluricentric Languages. Different Norms in Different Nations*. Berlin. S. 111–116.
- Pillet-Shore, Danielle, 2008: Coming Together: Creating and Maintaining Social Relationships through the Openings of Face-to-Face Interactions. [Opulerad doktorsavhandling.] University of California, Los Angeles.
- Saari, Mirja, 1995: »Jo, nu kunde vi festa nog». Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. I: *Folkmålsstudier* 36, s. 75–108.
- 1997: Finlandssvenskan i sociokulturell belysning. I: M. Fremer, P. Lilius & M. Saari (red.), *Norden i Europa. Brott eller kontinuitet? Föredrag vid ett Erasmus-seminarium för skandinavister, Helsingfors universitet 16–21.9.1996*. Helsingfors. S. 27–43. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet 17.)
- Schlieben-Lange, Brigitte & Harald Weydt, 1978: Für eine Pragmatisierung der Dialektologie. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 6: 3, s. 257–282.
- Schüpbach, Doris, 2014: German or Swiss? Address and other routinized formulas in German-speaking Switzerland. I: Y. Slaughter & J. Hajek (red.), *Challenging the Monolingual Mindset*. Bristol–Buffalo–Toronto. S. 63–77.
- Schneider, Klaus & Anne Barron, 2008: *Variational Pragmatics. A Focus on Regional Varieties in Pluricentric Languages*. Amsterdam.
- SFS = *Svensk författningssamling*. Stockholm 1825 ff.
- Soares Da Silva, Augusto, Amadeu Torres & Miguel Gonçalves (red.), 2011: *Línguas pluricêntricas: Variação linguística e dimensões sociocognitivas. Pluricentric languages: Linguistic variation and sociocognitive dimensions*. Braga.
- Tajfel, Henri & John C. Turner, 1979: An integrative theory of intergroup conflict. I: W.G. Austin & S. Worchel (red.), *The social psychology of intergroup relations*. Monterey. S. 33–47.
- Tykesson-Bergman, Ingela, 2006: *Samtal i butik. Språklig interaktion mellan biträden och kunder*. Stockholm. (Stockholm studies in Scandinavian philology 41.)
- Wide, Camilla & Benjamin Lyngfelt, 2009: Svenskan i Finland, grammatiken och konstruktionerna. I: C. Wide & B. Lyngfelt (red.), *Konstruktioner i finlands-svensk syntax. Skriftspråk, samtal och dialekter*. Helsingfors. S. 11–43.
- Wierzbicka, Anna, 1985: Different cultures, different languages, different speech acts: Polish vs. English. *Journal of pragmatics* 9: 2–3, s. 145–178.

Bilaga. Transkriptionsprinciper

hej :	markerar förlängt ljud
*hej *	markerar att något sägs med glad röst, så kallad »smiley voice»
hej	markerar att något sägs med annan röst än kringliggande tal
[hej	markerar var överlappande tal börjar
hej]	markerar var överlappande tal slutar
he-	markerar avbrutet tal
(.)	markerar en mikropaus, högst 0,2 sekunder
(2.0)	markerar mätt paus i sekunder
≈	markerar att en talares yttrande fortsätter på annan rad
h.	markerar tydlig utandning
.h	markerar tydlig inandning
<u>hej</u>	markerar tydlig betoning
(hej)	markerar osäker transkription
(x), (xx), (xxx)	markerar att ett, två eller flera ord är svåra att tyda
((SKRATT))	markerar metakommentarer
(...)	markerar att något är utelämnat ur transkriptionen

På julklappsuppköp

Om användningen av svenska och finska i vardagslivet

Av Ulrika Wolf-Knuts

Abstract

Based on my personal memories, this article deals with the use of either of the two national languages, i.e. Swedish and Finnish, in everyday shopping around Christmas in a medium-sized town in Finland. The perspectives applied are drawn from autoethnographic research, in combination with ideas found in studies of intersectionality and with the principle of Finland-Swedes being regarded as linguistic islands surrounded by the Finnish-speaking majority. It turned out that my expectations about my interlocutor's knowledge of languages were important when I chose which language to use. Environment, age, traditions and historical facts all influenced my behaviour.

Keywords: Finland Swedish, Finnish, intersectionality, autoethnography, shopping.

1. Inledning

Finlandssvenskheten har undersökts ur många perspektiv. En fyllig studie utgav Sven-Erik Klinkmann under år 2011.¹ Oftast handlar den här typen av grundliga undersökningar om institutionaliserad finlandssvenskhet, om hur lagstiftningen gällande minoritetsspråkets ställning formulerats, om hur valet av skolspråk inverkar på finlandssvenskhetens framtid eller om hur man borde få lov att leva på svenska i Finland. Mera sällan talar forskarna om hur vardagslivet på svenska i Finland kan se ut. Detta har naturligtvis sin förklaring i att det är mycket svårt att dokumentera vardagslivet. I sin regelbundenhet och allestädesnärvaro är det ändå så flyktigt (Ehn & Löfgren 2007).

Här vill jag genom autoetnografisk analys av mina julklappsuppköp 2011 i Åbo se finlandssvenskheten som en ö och analysera vilka strategier jag har för att få uppköpen gjorda snabbt och effektivt. Jag bygger mitt resonemang på tankar om öar och »öighet» och om intersektionalitet.

¹ Klinkmann 2011. Alltsedan medeltiden har det funnits en svenskspråkig befolkning i Finland. Idag består den av ca 300 000 individer med samma rättigheter och skyldigheter i republiken Finland som de finskspråkiga medborgarna har. Jfr även Engman 2016. Jag skrev denna artikel i januari 2012, men den har legat i min skrivbordslåda sedan dess. Mitt minne av händelserna var alltså mycket färskt när jag formulerade dem.

2. Teoretisk bakgrund

Modernitetens humaniora, som svarade mot det samtida vetenskapliga positivistiska idealet präglades av »grand theories and generalisations» (Rydving 2011 s. 33). Forskarna försökte finna allmängiltiga sanningar och erbjuda möjlighet till oberoende prövning av forskningsresultaten. I motsats till det här slaget av vetenskapligt arbete vill de idag med hjälp av senare teorier koncentrera sig på »the particular and on contextuality» (ibid.). Detta rättfärdigar både den autoetnografiska metoden och att man ser finlandssvenskheten genom en enda företrädarens strategier för att nå sina mål. Jag förlägger alltså min studie till en mikronivå med mig själv som huvudperson både under händelsernas gång och i den redogörelse som de har gett upphov till.

2.1. Finlandssvensken som en ö

Finlandssvenskarna kan relateras till begreppet *ö*. En *ö* är ett landområde omgivet av vatten på alla sidor. Men öbegreppet kan också användas metaforiskt. Enligt *Svenska Akademiens ordbok* kommer ordet *språkö* från tyskans *Sprachinsel* med samma betydelse och innebär ett »mindre, avgränsat språkområde [...] inne i område där annat l. andra språk talas». Som exempel anger Östergren uttrycket »Gammalsvenskby, en nordisk språkö i det slaviska språkhavet» (Östergren 1981 s. 2577). Analogt kan man kalla finlandssvenskarna öbor omringade av ett hav av dels finsktalande finländare eller finnar, dels rikssvenskar eller svenskar i Sverige. Dessa bor väster om de områden i Finland där de flesta finlandssvenskarna befinner sig, det vill säga längs kusterna i väst och syd, medan finnarna bor öster om de finlandssvenska områdena. Att tänka på finlandssvenskarna med hjälp av öbegreppet kan vidga sinnet och kanske fördjupa bilden av denna befolkningsgrupp. Ytterligare en aspekt på öar är att de är delar av ett större landskap omkring. För att orientera sig behöver man en karta. Analogt kan man tänka på en språkö som en del av en mental karta som visar var man kan eller inte kan klara sig på ett visst språk.

Om man utgår ifrån att kontinenter är normen blir öarna avvikelser. Man kan hävda att den största arealen land på jorden är kontinental, så öar uppfattas redan som undantag från denna princip. Man måste då beakta att öar kan vara mycket stora, som Australien, eller mycket små, som en kobbe i havet eller en sandhög i det lekande barnets vattenpuss. Överför jag tankegången på finlandssvenskarna kan jag se folkgruppen som en avvikelse från standarden. Man kan påstå att finlandssvenskarna på sätt och vis är *out of place* i relation till såväl den finska majoritetsbefolkningen som den svenska grannen.²

² Man kunde också se dem som en anomali: en folkgrupp som är finländsk men talar svenska (jfr Douglas 2002).

Öbegreppet används som tankeredskap inte bara inom språkforskningen utan också inom etnologin, visar Owe Ronström (2002) tydligt i sin artikel »Finding their place». För honom framstår det mesta av det etnologer och säkert också folklorister studerat som »öar», då hela det för dessa discipliner grundläggande begreppet »folk» kan ses som en »ö» i havet av sådana invånare i ett samhälle som utgör normen, icke-folket. Jag stödjer mig på Ronströms resonemang när jag i analogi med det ser finlandssvenskarna som en »ö».

Åbo är en tvåspråkig stad med knappt 180 000 invånare av vilka 5,5 procent, eller ungefär tiotusen, anger sig ha svenska som modersmål. Därtill kommer att en hel del personer med finska eller andra språk som modersmål kan förstå och också tala svenska mer eller mindre väl. Ändå är chansen för att man i butiker ska påträffa expediter som talar svenska betydligt mindre än att man har att göra med sådana som hellre talar finska för ju lägre utbildning en person har desto mindre är sannolikheten för att hen behärskar båda språken. Jag vill här betrakta den lilla finlandssvenska minoriteten, som skiljer sig från den finska normen i Åbo som en ö omgiven av det finska »havet» i staden.

Även en enskild individ kan naturligtvis ses som en ö, fastän John Donne (1572–1631) redan på sin tid insåg att »no man is an island». Alla människor är beroende av varandra på något sätt. För en finlandssvensk individ gäller det att utgående från sin mentala karta navigera och orientera sig i de finska farvattnen om hen vill ha service på svenska där. Hen ska veta vart hen ska gå och hur hen ska ta sig fram. Ronström (2002) menar att ötänkandet borde utvecklas från att forskaren ser en ö som en geografisk plats där människor bor och verkar till att hen ser ön som förutsättningen för att människorna där lever och verkar på vissa specifika sätt. Analogt blir då min fråga hur finlandssvenskarna lever och verkar, hur de tänker, planerar och reagerar i sin »öighet».

Min studie undersöker hur en medlem av denna finlandssvenska öiga befolkning i Åbo bar sig åt för att få det hon ville på svenska. Men min studie behandlar också mänskliga relationer och därför anlägger jag ett intersektionellt perspektiv på mötena mellan människor från de olika språkgrupperna, eller i överförd bemärkelse, mellan öbo och fastlandsbefolkning.

2.2. Intersektionalitet

Intersektionalitetstänkandet ifrågasätter postmodernitetens bild av jaget som en sammanhängande helhet. Det är numera accepterat att identiteten är en ständigt föränderlig konstruktion (jfr Mattsson, K. 2011 s. 5, fotnot, 17–18). Det här kan förklaras med att vi hela tiden konstruerar vår egen identitet i relation till dem vi möter. Man kan rentav hävda att ingen identitet skapas utan att det finns en Andra att spegla den mot (Mattsson, T. 2011 s. 41).

Till den tanken måste fogas strukturalisternas insikt om att människan strävar efter att kategorisera sin omvärld, och närmare bestämt gör hon det i binära oppositioner eller dikotomier. Oppositionerna är inte neutrala, utan vi fyller dem med värderande betydelser medan vi använder dem och skapar så maktstrukturer som vi lever med själva och behandlar dem vi möter med. Intersektionalitetsforskningen koncentrerar sig på hur kategoriseringsprocesser ger upphov till synen på att olika kulturella element, också människor, har olika värde. Det här synsättet visar att maktutövning och förtryck inte bara äger rum i tillspetsade situationer utan i hela livet, vid varje möte mellan människor i vardagslivet. Maktutövning är inte alls alltid en medveten handling. Tvärtom är den så innött i oss att den är mycket svår att undvika. Tina Mattsson (2011 s. 31) skriver att en maktstruktur »är de krafter i samhället som skapar kategorier och grupper och som också ordnar dessa hierarkiskt i förhållande till varandra». Hon menar dessutom att strukturerna ligger »'utanför' oss och verkar på en övergripande och strukturell nivå i samhället samtidigt som de bärs upp av oss» i våra tankar och handlingar. De kategorier intersektionalitetsforskarna brukar utgå från är kön, klass, sexualitet och etnicitet, men det finns också andra kategorier att räkna med (jfr t.ex. Tilly 2000 s. 17–19).

Jag omskapar alltså min uppfattning om mig själv när jag möter andra människor. Men dessutom skapar jag en uppfattning om den Andra när jag möter hen. »Vårt sätt att uppfatta världen skapas och upprätthålls i sociala processer. Kunskap frambringas i social interaktion, där man både bygger upp gemensamma sanningar och kämpar om vad som är sant och falskt» (Winther Jørgensen & Phillips 2000 s. 12). I bägge fallen går processen på bråkdelen av ett ögonblick, den är oftast omedveten och dessutom är den ofta på något sätt till nytta för mig själv.³

För att jag ska kunna skapa ett subjekt av den människa som jag mött krävs det att jag ska ha kännedom om min egen kulturella omgivnings regler för hur man tillskriver en person en identitet. Till min hjälp kommer då stereotyper som jag socialiserats in i under mitt liv. Jag har förutfattade meningar som jag applicerar på den jag möter utgående från hur hen ser ut, är klädd, talar, bär sig åt eller annars är. Också den miljö vi befinner oss i vid mötet inverkar på min bedömning av den Andra. Beroende på det jag ser, de stereotyper jag har med mig i bagaget och de erfarenheter jag gjort tidigare i livet kategoriserar jag hen. Detsamma gäller självfallet hen som ser mig. Hen skapar en bild av mig enligt sin egen kulturella bakgrund och den aktuella situationen och agerar med mig enligt sin uppfattning. Men exakt vad hen tänker om mig kan jag inte få reda på i ett så flyktigt möte som ett julklasssuppköp är om jag inte frågar hen.

³ Jfr Mattsson, T. 2011 s. 70, där hon talar om klasskomplexet. Jfr även Tilly 2000 s. 25 som ser exploatering, möjlighetsansamling, efterlikning och anpassning som mekanismer för att upprätthålla ojämlikhet mellan samhällsgrupper.

Inte ens då kan jag få ett tillförlitligt svar för den åsikt hen har om mig kan variera i olika situationer. Här aktualiseras maktstrukturerna i högsta grad, för jag kan omedvetet välja att betrakta den Andra nedlåtande som en person som inte behöver respekteras fullt ut, men jag kan också få för mig att den Andra är en som jag måste krypa för eller ställa mig under. »Utifrån dessa tankar är det viktigt att vi blir medvetna om maktstrukturer, diskriminerande mönster och handlingar och hur dessa påverkar oss i vår vardag», skriver Tina Mattsson (2011 s. 11). Jag konstruerar alltså hela tiden min identitet kring olika kategorier, såsom kvinna, äldre, dotter, hustru, mor, mormor, naturaliserad finlandssvensk, bourgeoisie, akademiker, humanist men inte som man, truckförare, målare, skulptör eller händig överhuvudtaget. Samtidigt konstruerar jag också hela tiden identiteter för dem jag möter i livet och identifierar mig med eller tar avstånd ifrån på grundval av vilka sektioner jag i olika situationer anser vara de viktigaste just då. Genom denna kategoriseringsprocess bidrar jag till att upprätthålla maktstrukturerna i samhället.

Mitt julklappsuppköp var en rad sociala processer i interaktionen mellan mig och expediterna. Mitt sätt att uppfatta finlandssvenskheten har skapats i min barndom av mina föräldrar som bägge hade lärt sig svenska som ett främmande språk för att klara sig i Finland vid en tid då Åbo var betydligt mera svenskt än idag. Det har också präglats av min skolgång på svenska, mina studier på svenska, mitt vardags- och arbetsliv som helt går på svenska, av det jag lärt mig om språkförhållandena under Finlands historia och det jag erfar, läser och följer med som rör språkpolitiken i Finland idag. Mina kunskaper i finska har jag inhämtat under åtta år i skolan som ett för mig främmande språk. Jag förstår språket men talar det styvt, inkorrekt och osäkert. I alla sammanhang har det stått klart för mig att ett liv på svenska i Finland i alla avseenden ska vara möjligt. Detta sätt att se på världen upprätthöll jag i mitt val av butiker för julklappsuppköp. Jag ville kunna tala så mycket svenska som möjligt. Denna inställning var inte i något avseende omedveten.

3. Autoetnografi

Under de sista decennierna av 1900-talet växte tankar om forskarens betydelse för skapandet av sitt forskningsmaterial fram (se exempelvis Alver 1990). I god poststrukturalistisk anda såg kulturforskarna det konstruktivistiska både hos sina intervjupersoner och sig själva: »Vår kunskap om världen kan inte omedelbart betraktas som en objektiv sanning. Verkligheten är bara tillgänglig för oss genom våra kategorier – och vår kunskap och våra världsbilder är inte spegelbilder av verkligheten 'därute' utan en produkt av våra sätt att kategorisera världen» hävdade med rätta Marianne Winther Jør-

gensen och Louise Phillips (2000 s. 11.) Låt mig betona »våra», och läsa att det är *våra* eller *mitt* sätt att se på världen som blir centralt. Minst lika viktig var forskarens livserfarenhet och livsvisdom för tolkningen av materialet (Vasenkari 1999). Därför föreföll det allt mera betydelsefullt att forskningsresultatet också inneslöt en redovisning för forskarens position i relation till det som skulle studeras. Autoetnografin blev en gren av denna vetenskapliga inriktning.

Autoetnografi är en reaktion på modernitetens krav på objektivitet och postmodernitetens bild av jaget som en konsistent helhet. Den kan också ses som ett forskarens sätt att bekänna sig till dagens introspektiva trend. Därför lämpar sig denna metod för att studera relationen mellan det objektiva och det subjektiva (Reed-Danahay 1997 s. 2). Den positivistiska, generaliserande forskningen kunde bli så allmän att enskilda individer i ett samhälle inte kände igen sig i resultaten. Genom ett autoetnografiskt perspektiv kan det bli möjligt att blotta också sådana förhållanden som av någon anledning inte fått plats i den tidigare forskningen, såsom att inte i tillräcklig grad betrakta de människor man studerar som skapande och kännande subjekt. Tessa Muncey skriver träffande att en autoetnografisk synvinkel där forskaren drar nytta av sina egna erfarenheter och tankar kan bidra till att föra fram dem som valt att tiga eller blivit tystade (Muncey 2010 s. 6). Begreppet autoetnografi kan ha flera olika innebörder. En av dem täcker fall då »the culture of one's own group is textualised [...]. Here, autoethnography becomes a form of writing wherein the ethnographer is the native» (Reed-Danahay 1997 s. 5). Annorlunda uttryckt är autoetnografi en »form or method of research that involves self-observation and reflexive investigation in the context of ethnographic field work and writing» (Maréchal 2010). Som jag förstår begreppet är det skäl att inte underbetona vikten av kontexten där en åsikt eller en handling framställs.

En av de nordiska forskare som på senaste tid ägnat sig åt autoetnografi på detta sätt är Billy Ehn, som bland annat ingående och inkännande beskrivit hur han renoverat sitt hus (Ehn 2010, 2011). Ehns studier anknyter också till dagens inriktning på materialitet inom etnologin. Ehn beskriver hur han behandlar byggnadsmaterialet, och relaterar detta hantverk till sitt arbete som skrivande vetenskapsman. Det är emellertid också möjligt att göra autoetnografiska studier på andliga erfarenheter. Luisa Del Giudices (2009) undersökning av sig själv som religiös person och lyssnare är ett exempel på detta. Hennes viktigaste budskap i artikeln är: »Etnograf, känn dig själv!» Som etnograf, och som en sådan vill jag gärna se mig själv i detta sammanhang, bör man känna till sin egen personliga och kulturella historia för att kunna göra väl ifrån sig (ibid. s. 15, 18). Nu ska man inte tro att det autoetnografiska skrivandet är lätt. I kravet på dokumentation ingår också i denna gren av etnografin omutlig ärlighet och uppriktighet, också när det gäller en själv och ens svagheter. Susanne Holst återger ett citat om Carolyn Ellis

sätt att besvara frågan om det inte är väldigt lätt att skriva om sig själv med ett entydigt nej (Holst 2011 s. 34). Att vara ärligt introspektiv är krävande på ett sätt som inte motsvaras av en intervjuares försök till etiska ställningstaganden, där hänsyn, empati och omsorg om samtalspartnern går före mycket annat. Visserligen kan autoetnografi uppfattas som navelskåderi i sin prydnad, men sedan tolkning är den gängse metoden inom kulturstudier idag är det helt på sin plats att uttolkaren och hans tolkningsförutsättningar också redovisas.

4. Den finlandssvenska kontexten

Autobiografi och autoetnografi skiljer sig från varandra så att autobiografin är en beskrivning av en person och hennes liv och leverne, medan autoetnografin inbegriper den enskilda skrivande individens relation till den omgivande kulturen. I det fall jag beskriver gäller det för mig att först försöka beskriva vad finlandssvensk kultur är för att senare relatera mina handlingar, tankar och reaktioner till det.

Svenska har talats i Finland sedan mycket lång tid tillbaka. Fortfarande är svenskan ett av Finlands nationalspråk vid sidan av finskan. I ungefär 800 år var svenskan ett av de viktigaste språken i Finland, i vissa fall rentav det viktigaste. I hundratals år var svenskan det administrativa språket och det språk man måste lära sig om man som invånare i den östra rikshalvan ville göra karriär. Det ledde till att det ofta var representanter för de högre samhällsklasserna som identifierade sig och identifierades av andra som svenska. Finland skildes från Sverige 1809, blev en autonomi i det enorma ryska kejsardömet och ryska språket vann terräng. Begreppet finlandssvensk präglades först drygt hundra år senare då relationen till den finskspråkiga befolkningen blev sådan att det var viktigt att kunna avgränsa sig gentemot den (jfr Mustelin 1983 s. 50–70). Relationen mellan de tre språkgrupperna hade då förändrats så att de svensktalande finlänarna såg sig trängda trots sina ofta goda samhällspositioner. Att vara svensk kom att antyda att man var privilegierad. Denna föreställning lever fortfarande kvar trots att finlandssvenskarna på alla sätt har samma livsvillkor som den finska befolkningen. Numera måste alla som går i skolan lära sig det andra inhemska språket, men eleven får själv avgöra hur många kurser hen vill ta. Skolor och universitet är gratis för alla medborgare vilket ur ekonomisk synvinkel gör möjligheten till språkutbildning jämlik.

Vad är då finlandssvenskhet? Det finns förstås en massa föreställningar, både sådana som finlandssvenskarna själva hyser och sådana som de tillskrivs. Jag har valt två relativt nya verk för att se vilka dessa föreställningar kunde vara. Jag har hittat flera formuleringar om finlandssvenskarna hos Kristin Mattsson (2011) som utgående från ett samtida handskriftsmaterial

som innehåller självbiografiska beskrivningar av finlandssvenska kvinnor försökt analysera hur dessa »skriver det finlandssvenska» eller hur författaren kan analysera föreställningarna om det finlandssvenska i dessa levnadsberättelser. Sven-Erik Klinkmann (2011) pekar på att stereotyperna växlar bland finlandssvenskarna själva, så att österbottningarna som bor längs den västra kusten har en annan självbild än huvudstadsborna.

Enligt dessa två studier går stereotyperna om finlandssvenskarna ut på att dessa är välbeställda, rentav rika borgerliga invånare i landet och de talar svenska. Att vara välbärgad medför en viss stil i garderoben och sättet att umgås, finlandssvensken uppfattas lätt som litet fin i kanten, kanske också snobbig, och anses ha en bättre utbildning än de finskspråkiga, detta ser de finlandssvenska institutionerna till (Mattsson, K. 2011 s. 13, 28, 112, 125, 129, Klinkmann 2011 s. 291–292). Finlandssvenskarna ses därför som privilegierade och språkkunniga, och följaktligen är tvåspråkighet en dygd, de är intresserade av kultur och mår alltså bra och är lyckliga (Mattsson, K. 2011 s. 94–95, 112, Klinkmann 2011 s. 271–272). En äldre stereotyp klassificerar de svenska i Finland som ett gladlynt kustens folk med utåtriktat sinne, ljus och öppen blick och en vikingens högresta panna (Högnäs 1995 passim). Denna tankegång återfinns i dagens stereotyper om finlandssvenskens plats i skärgården i sin (påkostade) segelbåt (Mattsson, K. 2011 s. 30, Klinkmann 2011 s. 276). En finlandssvensk anses leva i en trygg mysvärld utan konflikter, kanske en skyddad verkstad där verkliga och hårda krav aldrig ställs (Klinkmann 2011 s. 265–266, 273, 289).

Men den finlandssvenska världen uppfattas också som småborgerlig, liten och trång, alla känner alla, den är oföränderlig, konservativ, ja, till och med efterbliven (Mattsson, K. 2011 s. 129, 132–134, Klinkmann 2011 s. 293). Man fester tillsammans, man träffar samma människor på midsommar och till Lucia och på Svenska Klubben och »alla» prenumererar på *Hufvudstadsbladet*, den största finlandssvenska dagstidningen som utges i Helsingfors (Mattsson, K. 2011 s. 110–111, Klinkmann 2011 s. 276).

För att kunna behålla denna privilegierade ställning påstås finlandssvenskarna kämpa. Deras språk är trängt, då domänen anses lida ständiga förluster. Den finlandssvenska befolkningen betraktas som ett smältande is-flak och för att hävda sig kräver de alltid service på svenska (Mattsson, K. 2011 s. 58, 81, 112, Klinkmann 2011 s. 272, 280). Kämparandan är också en gammal tanke. Den finlandssvenska kustbefolkningen har jämförts med en martall som trots yttre påfrestningar segt håller sig kvar (Zilliacus 1989 s. 11–28). Denna ständiga kamp sägs också ha lett till att den finlandssvenska befolkningen karaktäriseras av företagsamhet och har en liberal människosyn, bara denna inte behöver omfatta landets finskspråkiga invånare (Mattsson, K. 2011 s. 63, 108–109, 112, 117, Klinkmann 2011 s. 273). Samtidigt hävdas det att finlandssvenskarna är svaga, att de defensivt bort-

förklarar sitt eget värde för att inte verka »bättre» än den finskspråkiga befolkningen, kanske för att finlandssvenskarna sägs vara helt beroende av den finska befolkningens välvilja (Mattsson, K. 2011 s. 123, Klinkmann 2011 s. 291).

Det är svårt att säga vilka av dessa stereotyper som odlas inifrån den finlandssvenska gruppen och vilka som pådyvlas den utifrån. Klinkmann visar hur diskurserna kring finlandssvenskar i deras egna medier är både självsäkra, reflexiva, rentav självbesatta samtidigt som de uttrycker självförnekelse och självkritik (Klinkmann 2011 s. 264, 281–287, 294). Han pekar också på att de utifrån kan ses som megalomaniska (Klinkmann 2011 s. 296). Sammanfattningsvis kan man säga att han i sin analys finner två moderna frekvent återkommande stereotyper, nämligen Svenskfinland som Mumin-dalen och Svenskfinland som en ankdam. Mumindalen ser han snarast som en positiv bild av trygghet och oföränderlighet medan ankdammsstereotypen är negativ i sina isolationistiska anspelningar (Klinkmann 2011 s. 265–266). Bägge stereotyper används av bägge språkgrupperna, vilket betyder att en finlandssvensk både kan känna sig hemma i Mumindalen och helt anse sig stå utanför den eller, *mutatis mutandis*, känna sig säker i ankdammen men också se på den med löje.

Ovan har jag redogjort för förhållanden som finlandssvenskarna lever i och för stereotyper som finlandssvenskarna lever med. Stereotyperna är allmängods som sprids i press, på nätet och över andra media (Klinkmann 2011 s. 262–302). Därför kan jag med stor sannolikhet utgå från att de jag köpte julklappar av kände till dem. Det är däremot mindre säkert att de visste något om finlandssvenskarnas faktiska rättigheter, förpliktelser och livsvillkor.

Det är viktigt för mig att i min undersökning kunna relatera analysen av min upplevelse av julklappsuppköp till den kulturella omgivning jag befann mig i. Jag behöver kunna göra detta för att kunna granska mina upplevelser reflexivt. Jag räknar med att jag ställer mig själv frågor som »Varför valde jag att handla på ett visst sätt?», »Varför reagerade jag på ett visst sätt?» Jag behöver också försöka sätta mig in i hur mina motparter såg mig. Kan jag hitta svar på sådana frågor har jag kunnat se min egen upplevelse som en produkt av en kulturell process, nämligen att som finlandssvensk köpa julklappar i en tvåspråkig stad år 2011.

Till dessa tankegångar kommer vidare att jaget förekommer på flera nivåer i denna artikel. Dels är det jag som handlar julklapparna. Jag är alltså en av huvudpersonerna. Dels är det jag som valt vilka stereotyper jag vill spegla mina handlingar emot. Man kan hävda att de är gängse eftersom de förekommer i litteraturen om finlandssvenskarna, men de jag fört fram här är ett resultat av ett val jag gjort. Dels är det jag som analyserar mina egna upplevelser och reaktioner som en del av maktstrukturerna i det finländska samhället. Det är alltså jag som textualiserar mina egna upplevelser med

hjälp av mina erfarenheter som finlandssvensk. Dessutom är det jag som iakttar och bedömer hur den textualiseringen går till. Resultatet av min studie måste ses mot bakgrunden av mig i dessa olika roller. Jag läser min beskrivning om mitt eget julklappsuppköp på ett annat sätt än en främling skulle göra för att jag är delaktig i den och måste bedöma mig själv och mina handlingar samtidigt som jag relaterar mig till det jag minns hände och de stereotyper jag valt att föra fram och till mina egna reaktioner. De är inte alltid smickrande. Christopher Booker menar rentav att det kan vara smärtsamt att få en sådan insikt när han efter att ha analyserat detektivromanen kommer fram till att Agatha Christies *The Mousetrap* kunnat gå så länge på teatrarna: »But is it possible that [...] the millions of theatre-goers [...] caught in it just the faintest echo of one of the most profound issues which lie at the heart of storytelling: the real drama implicit in a man discovering not someone else's guilt, which is easy, but his own?» (Booker 2004 s. 515).

5. På väg för att köpa julklappar

Som finlandssvensk, folklorist och medveten om det svåra i att dokumentera vardagslivet har jag valt att beskriva en situation som jag själv upplevde den 14 december 2011. I själva verket började det hela ett par dagar tidigare genom att en kollega hävdade att forskningen om finlandssvenskheten lämnade efter sig en massa gråzoner. Begreppet var oklart för mig, så jag frågade vad hen menade och fick till svar att allt vad det vill säga att vara finlandssvensk i den allra vardagligaste vardagen sällan syntes i forskningen om språkgruppen. Samtalet slutade här.

Ett par dagar senare, den 14 december, handlade jag mina julklappar. På kvällen hade jag en gäst, som är mycket intresserad av finlandssvenska frågor. I viss mån ägnade vi oss åt en stunds navelskåderi, i andanom klappade vi varandra ömsesidigt på axeln och tyckte det kändes så bra att vara finlandssvenska. Då ställde hen frågan: »När blir det då så svårt att leva i Finland med svenska som modersmål?» Förmodligen var jag inspirerad av samtalet med min kollega ett par dagar tidigare för jag svarade utan att tänka efter: »Det blir svårt i mötet med samhällets institutioner. När man ska välja modersmål i folkräkningen, när man ska besluta vilket språk barnen ska gå i skolan på.»

De två samtal som jag refererat ovan lade grogrunden för mitt beslut att försöka analysera min egen språkanvändning i samröret med personer jag mött i de olika butiker där jag köpt mina julklappar på eftermiddagen. Jag mindes vilken kontexten var, jag skyndade mig att göra anteckningar om den. Det partikulära, situationella blir tydligt i undersökningen och min kollegas önskan om vardagsundersökningar kan uppfyllas. Samtidigt riskerar

jag att bilden av mig själv inte blir enbart sympatisk (jfr Rantala 2010 s. 261). Både närblindhet och självbedrägeri färgar sannolikt resultatet.

5.1. På jakt efter en blunddocka med hår

Julen närmade sig och jag skulle köpa julklappar till mina närmaste. Jag lade upp en strategi för att få det att gå snabbt och smärtfritt. Jag visste vad jag ville ha: en blunddocka med hår, en cabin bag för barn, en rakapparat och ett par böcker. Jag gick till Casagrandes leksaksbutik i Åbo. Jag visste att man kunde prata svenska där, det har man kunnat alltsedan min barndom då denna butik utgjorde ett slags paradiset, ja kanske rentav en paradisos, jag hade bekanta vars ungdomar hade haft sommararbete där och brukat sitt svenska modersmål som arbetsspråk och jag hade varit där för ett år sedan och på svenska fört ett längre samtal med en av damerna som sålde varor där. Butiken har koncentrerat sitt utbud till leksaker och funnits på samma ställe i Åbo sedan 1929/30 men går tillbaka på en diversehandel kallad »Amerikkalainen pasaari», den amerikanska basaren, grundad av Antonio Casagrande från Italien redan år 1912. Rörelsen har varit i samma familjs ägo sedan dess. Nya generationer Casagrande har gått i skolan på svenska. Idag är affärens hemsidor på nätet ändå nästan helt på finska.⁴ Mitt val av språk byggde här på tidigare kunskap, på min egen erfarenhet och på mina förväntningar om att få service på svenska, alltså på en förhoppning om att inte behöva anstränga mig och tala finska. Men mitt val byggde också på en immanent övertygelse om att man ska stödja de firmor i Åbo där man kan tala svenska och bli förstådd.

Makt utgör en central aspekt i intersektionalitetstänkandet. Makt kan utövas på många olika sätt, exempelvis tydligt och fördolt. Maktutövning föregås emellertid av behovet av trygghet, som i sin tur skapas genom kategorisering. Under mina julklappsuppköp var jag inte medveten om att jag utövade makt. Jag besökte bara de butiker jag brukade gå till för jag visste att sannolikheten för att jag skulle kunna beskriva de varor jag ville ha var stor. I själva verket hade jag då kategoriserat stans butiker i två grupper, nämligen dem där jag trodde mig veta att man talade svenska och de andra. De »andra» uteslöt jag, och konstaterar efteråt att det i uteslutningsprocessen förstås ingår en hel del maktutövning. I detta fall fick inte de »andra» butikerna mina pengar.

Jag steg in i Casagrandes leksaksbutik och sade »hej» så att säga på bägge språken, på finska heter det *hei*, och började söka mig fram till hyllan med dockor som blundar och har hår att frisera. Då kom en expedient i 45-årsåldern och undrade på finska om hon kunde hjälpa mig. Jag svarade på svenska för

⁴ Webbadresser: www.casagrande.fi/, www.facebook.com/group.php?gid=180496982953. Hämtade den 10 maj 2012.

att jag utgick från att det skulle gå an i denna butik och berättade vad jag sökte efter. Jag var oartig mot min samtalspartner och låtsades alltså inte ens om att jag också kunde ha talat finska. Expediten svarade på en utmärkt svenska, lätt bruten på finska men också med en omisskännlig klang av dialekt från den svenska skärgården utanför Åbo, vilket gav mig en positiv upplevelse och jag funderade på hur länge hon vistats där och varför hon lärt sig svenska. Vi enades på svenska om vilket slag av docka jag behövde och jag fick se stora dockor som kunde prata om man tryckte dem på magen.

Den docka som expediten demonstrerade för mig talade finska. Jag var inte nöjd med den på grund av språket, jag ratade den alltså, och sökte fram en annan, tryckte den på magen och den talade danska. Jag sa till expediten att mina barnbarn inte förstod finska, vilket är helt sant. Jag tvekade i mitt stilla sinne om jag ändå skulle ta den finstalande dockan för barnbarnen borde ju i alla fall lära sig finska då de bor i landet. Men jag sa att jag hellre ville ha en docka som talade svenska. Vi sökte, men alla talade antingen finska eller danska. Då min mor var dansk hörde danska mera än finska hemma i min tidigaste barndom. Därför ligger danskan mig varmare om hjärtat än finskan och av samma orsak ser jag också gärna att mina barnbarn inte ska odla upp fördomar om hur svårt det är att förstå danska.⁵ Alltså valde jag en docka som pratade danska.

Så gick jag med dockan till kassan för att betala. Då kom butikens nuvarande ägare i samma ålder som expediten till kassan och sa till mig på klanderfri finlandssvenska att hon hört att jag var missnöjd med språket dockorna talade och att hon ville upplysa mig om att det fanns en knapp i ryggen på dockan så att man kunde reglera språket och att dockan kunde danska, finska, norska och svenska. Vi talade svenska med varandra.

Mitt val av språk hos dockan byggde på mina egna prioriteringar av språk i min barndom, en önskan om att barnbarnen skulle ha ett sammanhang i släkten och min erfarenhet av fördomar mot det danska språket. Men det byggde också på ett visserligen tveksamt men dock bortval av finskan. Sammantaget kunde man med ett visst förbehåll påstå att mina förväntningar på mina barnbarn som blivande toleranta kosmopoliter förverkligades i köpet av en mångspråkig docka. Jag ville påverka mina barnbarns språkkunskaper på ett sätt som var till fördel för min egen uppfattning om familjens internationella öppenhet, men helt misslyckad med tanke på deras framtid som medborgare i Finland.

En stund senare hade jag köpt min andra julklapp, cabin bagen och ett pussel, och expediten packade in en av dem. För att jag inte skulle behöva vänta så länge erbjöd sig en yngre flicka, förmodligen en av döttrarna till

⁵ Jfr bilden av danskan som ett språk man talar med en het potatis i munnen eller sannfinländaren Jussi Halla-ahos iakttagelse att man på danska bara uttalar den förta stavelsen i varje ord. Webbadress: www.halla-aho.com/scripta/raportti_koopenhaminasta.html. Hämtad den 10 maj 2012.

ägarinnan att hjälpa till med att packa in den andra julklappen. Expediten och hon diskuterade också med varandra om vilket papper hon skulle ta och talade då finska. Det slog mig att den unga flickan bör ha vetat att expediten kunde svenska för de arbetade ju inom samma fyra väggar. Tydligt hade de från början inlett sin bekantskap på finska och bytte inte språk fastän jag stod och hörde på vad de sa. Medan paketerandet pågick sammanstrålade det tidigare ägarparet, i övre medelåldern, vid kassaapparaten och pratade med varandra om ett kvitto som vrenskades. Då talade de svenska med varandra.

Det visade att Casagrande fortfarande var en butik där svenskan var ett centralt språk. När andra kunder kom in växlade ägarinnan om till finska och expedierade dem på det språket. Varför lade jag överhuvudtaget märke till att den unga flickan talade finska? Varför hörde jag alls efter vilket språk paret talade med varandra? Svaret ligger förmodligen i en livslång träning i att snusa sig till var man kan umgås på svenska i Åbo och en yrkesrelaterad förhoppning om att man också i framtiden ska kunna prata svenska i en butik i staden. Min reaktion när expediten och flickan pratade finska var inte enbart en iakttagelse utan den var också färgad av en kritisk tanke om att de unga inte längre gör någon avgörande skillnad i vilket språk de använder och att det tydligen kanske inte heller betyder något för dem vilket språk de tar till i vardagliga situationer. Konsekvensen av detta tänkande utmynnade i ett beklagande över att svenskan viker undan – vilket i verkligheten inte alls behöver vara fallet då man hör demografer redogöra för svenskans ställning i Finland idag då de menar att det är färre finskspråkiga som kan svenska, men att de kan språket bättre än förut.⁶

När den unga flickan hade slagit in mitt paket räckte hon det till mig och sa »Varsågod och god jul» på renaste svenska. Hon hade alltså snappat upp att jag pratade svenska även om jag inte pratat med just henne förut. Hon bytte språk från finska till svenska under de minuter det tar att packa in ett fyrkantigt paket i julklappspapper. Min reaktion var positiv då jag insåg att hon i alla fall inte hade något emot att prata svenska.

5.2. Att köpa en rakmaskin

Efter detta tackade jag och sa igen »hej», önskade god jul och gick till nästa butik, ett större varuhus. Där ville jag ha en rakapparat, tittade på utbudet som på hyllskylten enspråkigt hette *parranajokoneet*, läste produktinformationer som var på tyska och engelska och valde en maskin, men tyvärr en som det inte fanns flera av än demonstrationsexemplaret. Jag blev

⁶ Att finlandssvenskarna under de senaste åren själva upplevt att deras språk fått en mera trängd position i samband med en mera allmän främlingsfientlighet är ett tema som kunde undersökas. Både synen på främlingar och finlandssvenskar växlar med politiska strömningar. Detta gäller inte minst sedan 2015.

tvungen att be om hjälp med att hitta ett köpbart exemplar och sökte upp en expedit.

Varuhuset Stockmann grundades 1862 i Helsingfors av en tysk invandrare, herr Georg Franz Heinrich Stockmann, och vinnlägger sig om att expediera på finska och svenska.⁷ 1982 öppnades en filial i Åbo. För att kunderna ska kunna välja språk bär varje expedit på bröstet en nål i form av en flagga från det land vars språk hen kan. Jag konstaterade snabbt att den här expediten inte hade någon svensk flagga och alltså inte kunde svenska så jag pratade finska, förklarade mitt problem och fick en apparat som hon hämtade i de bakre regionerna. Jag gick till kassan och betalde, konstaterade att den som tog emot pengarna hade en svensk flagga på bröstet så jag pratade svenska med henne och hon svarade på samma språk. Tyvärr måste jag medge att jag överfölls av min egen fördom om att unga flickor som arbetar som expediter i Åbo inte ska kunna svenska när jag talade med den första försäljerskan. Jag insåg efteråt att jag var såväl klassmedveten och åldersmedveten som språkmedveten. Hon var »bara» expedit, och dessutom expedit på en avdelning som sålde hushållsmaskiner och annan teknik och hon var ung så jag drog snabbt slutsatsen att hon säkert inte kunde svenska. Jag försökte inte ens prata svenska med henne. Mina förväntningar om kunskaper i svenska var nonexistenta och jag rättade mig efter detta, kanske för att inte göra henne generad, men förmodligen snarare – om sanningen ska fram – för att jag ville få ärendet snabbt undanstökat och inte ville vänta på att hon skulle söka upp en kollega som talade svenska. Den andra expediten, som tog betalt, visade att hon kunde svenska, men inte ens det faktum att också hon var ung och stod på en avdelning som sålde tekniska apparater fick mig att då reflektera över att jag varit fördomsfull och omedelbart kategoriserat den första expediten i en enspråkig och därmed av mig kritiskt karaktäriserad som en för mig ofördelaktig grupp.

5.3. I bokhandeln

Härefter gick jag vidare till bokhandeln. Den hör till varuhuset och har samma språkpolicy. Där valde jag en bok på engelska, Henry Kissingers *On China* (Kissinger 2011) och en på svenska som innehöll brev från Helena Schjerfbeck (1862–1946), en bildkonstnär från Finland, till Maria Wiik (1853–1928), hennes vän och samtida kollega, också hon i Finland (Schjerfbeck 2011a).

När det gällde boken av Kissinger tog jag den för att jag trodde att mottagaren skulle uppskatta den. Vad beträffar boken av Schjerfbeck föregicks valet av ett inre resonemang. Helene Schjerfbeck var en konstnär, född i Helsingfors i en familj där svenska var huvudspråket och död i Saltsjöbaden, Sve-

⁷ Webbadress: sv.wikipedia.org/wiki/Stockmann#Historia. Hämtad den 10 maj 2012.

rige. Breven till Maria Wiik var ursprungligen skrivna på svenska och de hade nu getts ut av Svenska litteratursällskapet i Finland. I valet spelade min egen uppfattning om språkens förhållande i Finland en roll. Boken har nämligen också översatts till finska och ges ut av Finska litteratursällskapet (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Schjerfbeck 2011b) och mottagaren av boken, den person som skulle få boken till julklapp, har finska som modersmål. För att göra läsupplevelsen lätt för mottagaren borde jag ha köpt den finska versionen, men valde ändå den svenska. Varför gjorde jag det? Dels tyckte jag att den svenska utgåvan var vackrare och mera påkostad än den finska, dels ansåg jag att Helena Schjerfbeck var »svensk» och att det därför inte var viktigt att läsa hennes brev i finsk översättning, dels ansåg jag att mottagaren skulle upprätthålla sin utomordentliga förmåga att såväl tala, läsa som skriva svenska och då vore en bok på svenska ett utmärkt medel. Alltså valde jag den svenska versionen och gick till kassan för att betala. Där stod en ung expedit med många språkflaggor på bröstet, men ingen av dem var svensk. Snabbt beslöt jag mig för att ändå prata svenska, vi befann oss ju i en intellektuell miljö, kantänka! Bara för att vi var i en bokhandel där jag under besöket sett böcker på flera språk utgick jag ifrån att expediten nog skulle kunna svenska. Jag tilltalade henne alltså på svenska, jag ansåg ju att de få ord som behövs för att packa in en bok, säga vilken summan att betala blir och säga »hej» inte var för mycket begärt i en bokhandel. Och hon svarade mig på den renaste svenska trots att hon genom valet av flaggor visat att hon inte behärskade språket. Därefter hade jag köpt mina julklappar och gick hem.

Vad byggde mitt val av språk på här? Jo, på en känsla av överlägsenhet. När jag analyserade mina tankar kom jag fram till att jag för både gåvans mottagare och expediten fattat beslut över huvudet på dem. Jag hade enväldigt beslutat att de måste kunna svenska. Nu spelade expeditens ålder ingen roll, men det faktum att det inte var hushållsapparater som skulle säljas, utan böcker, symboler för lärdom, vidsynthet och internationalitet, gjorde att mina krav på språkkunskaper steg. Här var det alltså inte fråga om kunskap om att man kunde svenska i varuhuset som drev mig, utan ett tantigt försök till latent uppfostran och upplysning om att det vore bäst om den som arbetade i en intellektuell miljö som en bokhandel också kunde några språk. Det hade då för mig ingen betydelse att expediten hade en hel rad med flaggor för andra språk än svenska på sin jacka, det var svenskan som blev symbolen för bildning och status, ja, rentav för »språk».

6. Min kategorisering av dem jag handlade med

Kategoriseringen av de människor jag mötte under mina julklappsuppköp var betydligt mera subtil än kategoriseringen av platser. I kategoriseringen av människorna spelade mina fördomar en viktig roll. Jag utgick ifrån att ex-

pediterna i leksaksbutiken kunde svenska och blev besannad, men lika säkert »visste» jag att unga flickor som säljer rakapparater inte gått i skolan tillräckligt flitigt för att ha lärt sig så mycket svenska att de kunde expediera mig. Därigenom satte jag dem i en klass under mig, ja, egentligen i två, nämligen dels i en ålderskategori (inte gammal), dels i en språklig kategori (inte kunnig i svenska). Efteråt har jag fått höra att det just på den avdelningen arbetar en ung flicka i tjugoårsåldern som tagit studenten i stadens svenska gymnasium och har svenska som modersmål. Men trots att expediten i bokhandeln inte heller var gammal, och trots att hon inte ens hade en nål som tecken på sin svenskkunnighet bedömde jag att bokhandelsmiljön gett henne de nödiga språkkunskaperna. Henne kategoriserade jag i en tredje klass, nämligen inte gammal, men ändå språkkunnig.

En hierarki mellan expediterna finns alltså i mitt medvetande. I den första befinner sig leksaksbutikens expedit, i den andra hittar vi bokhandelsexpediten och i den tredje rakapparatsförsäljerskan. Den unga flicka som tog betalt för rakapparaten på svenska hamnar mellan den andra och den tredje kategorin.

Men även om expediten i varuhuset hade sålt rakapparater på svenska är jag inte så säker på att jag hade ansett att hon hörde hemma i samma kategori som den svensktalande expedit som tog emot pengarna för rakapparaten, för nu tillkommer ytterligare en aspekt, nämligen miljön. Att sälja böcker är betydligt värdefullare enligt mitt sätt att som akademiskt bildad och universitetsanställd se på världen än att sälja rakapparater. Därför kommer den som inte är gammal, den som talar svenska och arbetar med böcker i en högre kategori än den som inte är gammal, pratar svenska och säljer rakapparater. Min maktutövning är inte uppenbar, men den är effektiv, för den spelar en roll för hur jag bedömer både de butiker jag besöker och de människor jag umgås med.

Högst uppe i hierarkin sitter jag själv. Jag är normen. Jag är gammal, jag är finlandssvensk och jag arbetar i en intellektuell miljö. Ju flera aspekter i miljön omkring mig som sammanfaller med mig desto bättre. Jag vill påstå att i denna mikrostudie av finlandssvenskheten i vardagslivet sitter intersektionaliteten i mig och att den bygger på min egen uppfattning om mitt värde som människa. I relation till mig placerar jag de Andra i olika kategorier för att jag själv ska kunna fortsätta att leva vidare i trygghet och utan att på allvar behöva jämföra mig med unga kvinnor, utan att riktigt göra klart för mig och erkänna hur viktigt det vore att vara tvåspråkig i grunden och utan att behöva medge att jag nog är »fin i kanten» och skrytsam med mitt intellektuella arbete och min profession.

Jag hade kunnat känna gemenskap, identifiera mig med den äldre expediten i leksaksaffären på grund av åldern. Hon var visserligen ca 20 år yngre än jag, men ändå närmare mig i ålder än de andra expediterna. Att ålder faktiskt kan utgöra en betydelsefull kategori för mig visar det faktum att jag ett år tidigare, då jag också hade köpt julklappar hos Casagrande och miss-

lyckats med en av dem så att den gick sönder efter en första lek, gick för att byta den och med fullt förtroende vände mig till den äldre dam som tillsammans med sin make i år diskuterade ett kassakvitto, just för att hon var i samma ålder som jag. Då var det inte bara språket som utgjorde grunden för förtroende utan också vår gemensamma ålder.

Med de unga kvinnliga expediterna hade jag kunnat känna gemenskap på grund av vårt kön. Men tyvärr gjorde jag inte det. Detta beror kanske på att min erfarenhet av flickor i tjugo–tjugofemårsåldern ibland varit negativ. Jag projicerade mina dåliga erfarenheter av vissa studenter på dessa oskyldiga expediter. I detta fall kände jag dock en viss gemenskap med en av dem för att hon kunde svenska, med en annan för att hon arbetade i en bokhandel, ett jobb med snudd på mitt eget.

När jag i leksaksbutiken blev sannspådd i att man kunde prata svenska där, när den finska expediten faktiskt hjälpte mig på svenska upplevde jag en språklig gemenskap. Hon steg i min aktning och butiken behöll sin höga status i min värld. När flickan i leksaksbutiken inte konsekvent höll sig till svenskan förlorade hon för en stund i status för att jag ansåg att hon för mig äventyrade möjligheten att i framtiden också prata svenska. När ägarinnan talade med mig på svenska om språknappen i dockans rygg och när hennes föräldrar pratade svenska sinsemellan nickade jag inombords tillfredsställd med att det ändå fortfarande fanns butiker med varor av hög kvalitet och en utmärkt service och deras status steg igen. Jag förde alltså över min tillfredsställelse med språket på bemötandet och varorna – trots att jag faktiskt ett år tidigare haft otur med mitt inköp. I varuhuset kom alla tänkbara fördomar fram i mig om ålder, språktillhörighet och värde på varorna i butiken, jag upplevde mig definitivt stå över expediten. När nästan alla fördomar raserats ändrades ändå inte min ståndpunkt, så inpiskad tycktes den vara. I bokhandeln lyfte jag upp expediten på min egen nivå trots allt som skilde oss åt, och här var det miljön som blev avgörande. Säljer man böcker så kan man också svenska, tyckte jag!

Intersektionaliteten är tydlig i materialet. Förutom strategin för att så snabbt som möjligt med minsta möjliga insats nå ett så gott resultat som möjligt var min ålder, min sociala status och min uppfattning om mitt språks värde avgörande komponenter för hur jag i en helt vardaglig situation valde vilket språk jag talade. Valet av strategi skedde i relation till andra människor och det gjordes med hjälp av min föreställning om deras förmågor. Det är inuti mig klassificeringen sker. I realiteten var det bara åldern som var en konkret faktor, både social status och språkliga värden var relativa faktorer. Ändå hade jag med hjälp av dessa egentligen immanenta redskap skapat mig en hierarki av platser och människor. Jag talade svenska där jag förväntade mig att bli bemött på svenska av sådana som jag utgick ifrån att skulle kunna svenska, men jag talade finska när jag misstänkte att det inte lönade sig med svenskan om jag ville nå ett snabbt och säkert resultat. Jag

hierarkiserade också rummen. Det gamla traditionsbundna rummet och det rum som förbands med bildning förknippade jag med svenskan medan jag sammanförde det rum som förbands med mekanik och modernitet med finskan. Min uppfattning om situationen och interaktionen var avgörande för mitt val mellan finska och svenska. Den underliggande kulturella och historiska tankegången hos mig var att jag måste upprätthålla svenskkunskaperna i ett Finland som under och genom moderniteten alltmera för-finskats.

7. Slutsatser

Vad har då detta med öar att skaffa? I denna artikel visar jag hur jag agerar enligt en mental karta jag har. Den kartan visar var jag tror att jag kan klara mig på svenska, och det framställs så att jag ser finlandssvenskheten som en ö i ett hav av finskhet. Min mentala karta relateras i praktiken till den verkliga stadens reella möjligheter till service på svenska. Jag navigerar och kryssar mellan de olika butikerna, men också mellan de två språken. Min egen personliga erfarenhet av umgänget med folk i Åbo står som exempel. Det är möjligt att den kan vara representativ för andras erfarenheter i motsvarande situationer.

Owe Ronström (2002 s. 160) redogör för vad öighet består av:

- homogeneity, continuity, equilibrium and stability;
- boundedness, uniqueness, peculiarity and distinctiveness;
- aesthetization and a tendency to downsize or miniaturize;
- endemism – an emphasis on isolation, independency, the self-contained, identity and pride;
- archaism – an emphasis on the old, unique and authentic;
- remoteness – cultural, social, temporal and spatial distance

Härtill kommer naturligtvis alla dessa företeelsers motsatser (Ronström 2002 s. 160).

I Norden var havet och vattendragen ofta kommunikationsleder. Skärgårdsbefolkningen hade livliga förbindelser med omvärlden genom seglationen. Öborna var ofta allt annat än isolerade. Tvärtom var det ofta genom livliga kontakter över vattnet nyheter introducerades från skärgård och kust till inlandet. Idag finns broar, färjor och förbindelsebåtar som trafikerar enligt tidtabell och internet är nåbart på många håll i skärgården. Möjligheterna till kontakt med omvärlden är stora. Jag vill alltså hävda att listan ovan måste diskuteras. Kanske den mest täcker det som icke-öbor ser och vill se när de betraktar öar, forskarna inbegripna. Man har då helt glömt bort den orubblighet, egensinnighet och uppfinningsrikedom som också finns i ett ösamhälle och som är nödvändiga egenskaper om man

som öbo ska klara sig under alla tänkbara väderförhållanden. Att vara öbo är en satsning, ibland rentav en djärv satsning. Jag menar att detta också gäller en språklig öighet. Detta läge, hävdar jag, kräver att den som talar minoritetsspråket hela tiden måste balansera mellan olika Andra men ändå, som öbor, vara medveten om sin egen ställning just som öbo. För att göra sig förstådd måste hen kunna »simma» med majoriteterna omkring utan att »gå iland» på fastlandet. Endast på sin egen ö, eller inom sin egen språkgrupp, kan hen känna sig trygg i sin språkanvändning. Hen måste hitta utvägar när situationen blir besvärlig, hen måste ha olika strategier för att nå sina mål. Men precis som en öbo måste ha kontakt med omvärlden för att inte bli isolerad måste en företrädare för en språkö klara av att kommunicera på de kringboende majoriteternas språk. Visserligen kan man välja bort all kontakt utanför sin ö, men blir då isolerad. På samma sätt kan man välja bort att lära sig majoritetsspråken, men får då ty sig till sina egna resurser så långt de räcker.

I exemplet ovan ser man tydligt hur jag balanserar mellan svenskan och finskan. Jag talar svenska där jag tror och förväntar mig att få mina ärenden uträttade på svenska eller vill uppfostra någon till att tala svenska. Men jag tar ingen risk, jag vet att jag kanske inte får den service som jag önskar om jag framhärdar där jag tror att det inte går. Jag böjer mig för det jag tror är majoritetens krav, men inte för majoritetens skull, utan för min egen, både för min egen bekvämlighets skull och kanske också för att statuera exempel. Tryggheten i att kunna tala svenska är odiskutabel, det var just för att inte äventyra den som jag valde de butiker jag besökte. Min strategi växlade efter det jag uppfattade som omgivningens krav. Då jag inte ville bli isolerad där jag förmodade att inte få betjäning på svenska växlade jag språk. Jag hade också konsekvent kunnat välja bort finskan, men hade då kanske varit tvungen att söka mig till en annan butik för att få rakapparaten. För att slippa det byggde jag en bro från min språkliga ö till majoritetsspråkets fastland. På motsvarande sätt kan man se den unga flickan i leksaksbutiken som en bit av det finlandssvenska fastlandet från vilket hon byggde en bro till den finska ö som representerades av den finska expediten. Målet med mitt julklappsuppköp var att jag skulle få ihop gåvorna rimligt snabbt och jag lade upp min strategi efter det. I strategin ingick min kännedom om stadens butiker och mina förutfattade meningar om de människor jag mötte med hänsyn till deras ålder, deras språksignaler, butikernas språkpolicy och min egen sociala status. Till syvende och sist byggde jag min strategi med min egen nytta för ögonen och använde intersektionella synvinklar som medel för att nå mitt mål.

Med denna mycket partikulära studie har jag visat hur det är att i vardagslivets gråzon med hjälp av ett oftast oreflekterat intersektionellt tänkande genomföra en strategi när man lever på en språkö och vill kunna fortsätta att leva där.

Litteratur

- Alver, Bente Gullveig, 1990: *Creating the source through folkloristic fieldwork. A personal narrative*. Helsinki. (FF Communications 246.)
- Booker, Christopher, 2004: *The seven basic plots. Why we tell stories*. London & New York.
- Del Giudice, Luisa, 2009: Ethnography and spiritual direction. Varieties of listening. I: Ulrika Wolf-Knuts & Kathleen Grant (red.), *Rethinking the sacred. Proceedings of the ninth SIEF conference in Derry 2008*. Åbo. S. 9–23. (Religionsvetenskapliga skrifter 73.)
- Douglas, Mary, 2002: *Purity and danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*. New York.
- Edberg, Jan-Ole, 2012: S:t Karins saknar egen leksaksaffär. I: *Åbo Underrättelser*, 11 februari 2012.
- Ehn, Billy, 2010: Bygga, skriva, bygga... Om att pendla mellan olika göromål. *Rig, Kulturhistorisk tidskrift* 2010: 4, s. 210–220.
- 2011: Doing-it-yourself. Autoethnography of manual work. I: *Ethnologia Europaea. Special issue: Irregular ethnographies* 41, s. 53–63.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren, 2007: *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Eslöv.
- Engman, Max, 2016: *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 702: 3.)
- Holst, Susanne, 2011: Mitt liv som (med) hund. En autoetnografisk projektidé. *Rig, Kulturhistoriskt tidskrift* 2011: 3–4, s. 32–34.
- Högnäs, Sten, 1995: *Kustens och skogarnas folk. Om synen på svenskt och finskt lynne*. Stockholm.
- Kissinger, Henry, 2011: *On China*. New York.
- Klinkmann, Sven-Erik, 2011: *I fänrikarnas, martallarnas och dixietigrarnas land. En resa genom det svenska i Finland*. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 754.)
- Maréchal, G., 2010: Autoethnography. I: A.J. Mills, G. Durepos & E. Wiebe (red.), *Encyclopedia of case study research*. 2. Thousand Oaks. S. 43–45. Thousand Oaks.
- Mattsson, Kristin, 2011: *Att skriva det finlandssvenska. Etnicitet i kvinnors livshistorier*. Åbo.
- Mattsson, Tina, 2011: *Intersektionalitet i socialt arbete. Teori, reflektion och praxis*. Malmö.
- Muncey, Tessa, 2010: *Creating autoethnographies*. London.
- Mustelin, Olof, 1983: 'Finlandssvensk' – kring ett begrepps historia. I: Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet*. Helsingfors. S. 50–70. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 511.)
- Rantala, Janne Juhana, 2010: Antropologi oom-ringissä – aistihavainto kenttätyössä. I: Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakim (red.), *Vaeltavat metodit*. Joensuu. S. 258–284. (Kultaneito 8.)
- Reed-Danahay, Deborah E., 1997: Introduction. I: Deborah E. Reed-Danahay (red.), *Auto/Ethnography. Rewriting the self and the social*. Oxford & New York. S. 1–17.
- Ronström, Owe, 2002: Finding their place. Islands as locus and focus. I: *Cultural geographies* 20: 2, s. 153–165.
- Rydving, Håkan, 2011: The 'Bear Ceremonial' and Bear Rituals among the Khanty and the Sami. I: *Temenos* 46 (2010), s. 31–52.

- Schjerfbeck, Helene, 2011a: *Och jag målar ändå. Brev till Maria Wiik 1907–1928*. Utgivna av Lena Holger. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 760.)
- 2011b: *Siltä minä maalaan. Taiteilijan kirjeitä Maria Wiikille*. Helsinki. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1335.)
- Svenska Akademiens ordbok* = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1 ff. Lund 1898–.
- Tilly, Charles, 2000: *Beständig ojämlikhet*. Lund.
- Vasenkari, Maria, 1999: A dialogical notion of field research. I: *Arv. Nordic year-book of folklore* 55, s. 51–72.
- Winther Jørgensen, Marianne & Louise Phillips, 2000: *Diskursanalys som teori och metod*. Lund.
- Zilliacus, Clas, 1989: Martallens stam. Tankar kring ett finlandssvenskt symbolträd. I: Raoul Granqvist (red.), *Explosivt. Finlandssvenska författare om finlands-svensk litteratur*. Vasa. S: 11–28.
- Östergren, Olof, 1981: *Nusvensk ordbok*. 3. Stockholm.

Aktuell litteratur om svenska dialekter

En krönika sammanställd av Lars-Erik Edlund i samverkan med Sällskapet för svensk dialektologi¹

Under de senaste åren har ett ökat intresse för de nordiska dialekternas syntax kunnat noteras – inte minst tack vare nya teoretiska och metodiska infallsvinklar. De nordiska dialekternas syntax är inte heller enbart en angelägenhet för inhemska forskare, vilket *Studies in Övdalian Morphology and Syntax*, redigerad av Kristine Bentzen, Henrik Rosenkvist och Janne Bondi Johannessen visar. Temat för antologin är morfosyntaktiska drag i älvdalsmålet, och till grund för samtliga bokens bidrag ligger en workshop som under 2007 ägde rum i Älvdalen med omnejd. Utöver en inledning innehåller boken sju bidrag. Piotr Garbacz och Janne Bondi Johannessen ger i en gemensamt författad artikel en översikt över centrala drag i älvdalskans morfologi och syntax och visar på förändringar över tid. Ásgrímur Angantýsson och Piotr Garbacz' bidrag behandlar ledföljd i underordnade satser. Teoretiskt ansluter bidragen till den diskussion som inom generativ grammatik har förts om kopplingen mellan morfologi och syntax, och författarna kan visa att de prediktioner som teorierna gör inte överensstämmer med empiriska förhållanden i älvdalska. Henrik Rosenkvist diskuterar i sitt bidrag den älvdalska subjektsubblingen utifrån syntaktisk, semantisk och pragmatisk synvinkel. Rosenkvists studie ger bl.a. vid handen att fler typer av subjekt kan dubblas i älvdalska i jämförelse med standardsvenska och att den pragmatiska funktionen också är annorlunda. Temat för Øystein Alexander Vangsnes' bidrag i antologin är det mångfunktionella frågeordet *ukin*. Vangsnes jämför älvdalskans *ukin* med besläktade ord i andra nordiska varieteter och konstaterar bl.a. att *ukin* har en jämförelsevis bredare användning och utnyttjas för att uttrycka flera olika betydelser. Två bidrag behandlar kasussystemet. Lars Steensland argumenterar i sin artikel för att älvdalska – trots att det klassiska kasussystemet är på tillbakagång – fortfarande har vokativa kasusformer i tilltalsuttryck. Det handlar om former som *Lass!* och *Frið!* (jfr grundformerna *Lasse* och *Friða*). Steensland gör kopplingar till språk som ryska och grekiska och kopplar även till universella drag i vokativböjningen. Peter Svenonius till sist redovisar en undersökning

¹ Följande medlemmar i Sällskapet för svensk dialektologi har lämnat ett eller flera bidrag till årets krönika: Birgit Eaker, Gerd Eklund, Kristina Hagren, David Håkansson, Annika Karlholm, Jonathan Morén, Astrid Reinhammar, Maj Reinhammar, Mathias Strandberg, Eva Sundgren och Lena Wenner. Ett särskilt tack till Sällskapets ordförande Rut Boström som hållit ihop arbetet inom Sällskapet.

av kasusböjningen i traditionell älvdalska. Svenonius visar att substantiv har en distinktion mellan å ena sidan nominativ och akkusativ och å andra sidan dativ, medan distinktionen nominativt kasus : oblikt kasus gäller för pronomen. Liknande distinktioner finns i de norska dialekter som har bevarat kasusböjning.

Höstnumret 2015 av *Norsk lingvistisk tidsskrift*, med gästredaktörerna Leiv Inge Aa, Ida Larsson och Øystein Alexander Vangsnes, är ett temanummer som ägnas åt användningen av generativ grammatik som teoretisk apparat inom dialektologisk forskning. I ett inledande kapitel diskuterar Leiv Inge Aa först några teoretiska och metodologiska förutsättningar och visar hur den generativa teorin kan utnyttjas för att belysa dialektologiska problemställningar. Därefter följer fyra fallstudier. Två av dem behandlar svenskt språkbruk. Elisabet Engdahl och Anu Laanemets redovisar en korpusstudie av opersonlig passiv i de nordiska fastlandsspråken, och visar att danska och norska använder både perifrastisk *bli(ve)*-passiv och morfologisk *s*-passiv i ungefär samma utsträckning, medan *bli*-passiv är mycket ovanlig i svenskan. Vidare frilägger författarna skillnader i ledföljd vad gäller den inbördes ordningen mellan particip och direkt objekt. Johan Brandtler och David Håkansson diskuterar i sitt bidrag ett syntaktiskt drag i finlandssvenska dialekter. Närmare bestämt visar de att det finita verbet i huvudsatser med negation kan skjutas till tredje position i satsen. Observationen är inte ny, men Brandtler och Håkansson kan visa att konstruktionen inte är så begränsad som tidigare forskning har gjort gällande – varken syntaktiskt eller geografiskt – och mot denna bakgrund föreslår de en ny analys av konstruktionen.

En tidigare utgåva av Östen Dahls bok *Grammaticalization in the North. Noun phrase morphosyntax in Scandinavian vernaculars* presenterades i krönikan i *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2011 s. 181 f. Enligt förordet är texten i denna upplaga »essentially the same as that of the 2010 version, with some minor revisions and updates». Boken tar i diskussionen in både språkhistoriskt material och dialektal empiri, främst från det område som omfattar norra Sverige och anslutande delar av norra Svealand inklusive dalmålsområdet, ibland också de svenskspråkiga delarna av Finland och Estland, och någon gång även Gotland och Öland, ett vidsträckt område som åberopas som »the 'Peripheral Swedish area'». Konkret behandlas (s. 27 ff.) den expansion man i dialekterna kan iakttä av de bestämda formerna i fraser som »kaffen ä allt bättre än ten» (Östmark, Värmland), »sä skå I väärm mjölka åt 'n» (Skellefteå, Västerbotten; s. 55), »He ä mycke snön dära backen» (Sorsele, Lappland; s. 75) etc. Vidare dryftas (s. 121 ff.) attributivkonstruktioner, bl.a. inkorporerat adjektivattribut (s. 127 ff.), bestämdhetssuffix på adjektiv (s. 152 f.) och det författaren kallar »absolute positives» (s. 153 ff.), d.v.s. en fras som »Det är kölsvarte mörkre ne ända till Mosjö» (Umeå, Västerbotten). Dessutom behandlas konstruktioner som dativ possessiv (s.

161 ff.) »skoN paitjåm» 'pojken's sko' (Skellefteå), utbyggd dativ possessiv (s. 169 ff.) i en fras som »an-dar skuägen ir bym-es» (Ovansiljan, Dalarna; s. 171) 'denna skog hör till byn', där *bym-es* är en bestämd dativ med possessivmarkör, samt H-genitiv (s. 183 ff.), alltså »att händäna var kelinga håns n Alfne» (Skellefteå), alltså 'att det var Alfreds fru'. I ett avslutande resumerande kapitel dryftas en del drag i lexikon och morfologi. Skilda arkaismer och novationer i dialekterna redovisas. Dessa karteras sedan (fig. 6.13 och 6.14), och de flesta drag i båda kategorierna återfinns som man kan se i Ovansiljan, norra Västerbotten och Norrbotten, och enligt Dahl (s. 228 f.) är

the most parsimonious way of explaining the parallels between the conservative and the innovative features [...] that they originally had a shared larger distribution but were later pushed back by essentially the same kinds of processes. This means that the innovations must be old enough to have already been in place when these processes occurred.

Historiska förhållanden som ligger bakom språkförändringarna uppmärksammas. Till alla sina delar är analyserna inte slutförda, och i den sammanfattande delen kunde en del resonemang med fördel ha varit mer utbyggda. Men författarens allmänlingvistiska bakgrund leder på många ställen till en fördjupande analys.

Fonologiska studier i vid mening finns också bland publicerade arbeten som vi ska ta upp i krönikan. I artikeln »Intonation in interaction: Heightened pitch peaks as an interactional resource in the traditional Stockholm dialect» redogör Jenny Öqvist för sin undersökning av förhöjda tontoppar i traditionell stockholmska (ekenssnack). I denna fallstudie, som ger mersmak, har hon avlyssnat och närstuderat en dialektintervju mot bakgrund av Bruces (2010) beskrivning av östmellansvenska dialekter. Intervjun transkriberades och analyserades med samtalsanalytiska metoder. Undersökningen har interaktionellt perspektiv. Den fokuserar på samtalet mellan den dialekttalande informanten och intervjuaren och på tontopparnas funktion i samtalet. Öqvist fann 13 särskilt tydliga talsekvenser med förhöjda tontoppar. De förkom alla i självbiografiska sekvenser där informanten talade om upplevda problem. Hon fann att tontopparna där hade två funktioner, dels att uttrycka klagan, dels att söka medhåll. Över huvud taget fann Öqvist att de förhöjda tontopparna hade en responsökande funktion. En mer ingående beskrivning och diskussion av undersökningens bakgrund, förutsättningar och genomförande ger Öqvist i antologin *Interaktionell dialektologi* (2011).

I tre olika artiklar (Schötz & al. 2013, ds. 2014, Frid & al. 2015) behandlas artikulationen av långt /i/, /y/ och /ɥ/ i Malmö och Göteborg. Det är Lundafonetikerna Johan Frid, Lars Gustafsson, Anders Löfqvist och Susanne Schötz som har undersökt artikulationen med hjälp av elektromagnetisk artikulografi. Dessa tre vokaler, som alla är höga och främre, brukar anses ligga mycket nära varandra artikulatoriskt; läpprundningen (ingen hos /i/, ut-

rundning hos /y/ och inrundning hos /ɥ/) har betraktats som den huvudsakliga skillnaden. Författarna finner att /i/ och /y/ ligger mycket nära varandra vad gäller tungans läge men att /ɥ/ avviker på denna punkt, både i Malmö och i Göteborg. De urskiljer också två grupper bland sina Göteborgsinformanter, där den ena gruppens tungartikulation skiljer sig något från den andras. I Schötz & al. 2014 jämförs med artikulationen av de aktuella vokalererna i Stockholm. Också där finner författarna att informanterna får delas in i två olika grupper beroende på tungartikulationen. Att så är fallet i Göteborg och Stockholm beror troligen i viss mån på förekomsten av s.k. *Viby-i* och *-y*, som inte påträffas i Malmö.

Det har länge antagits att estlandssvenskan i likhet med de flesta östsvenska dialekter saknar tonaccentkontrast. Saken har nu äntligen undersökts av Susanne Schötz och Eva Liina Asu (2015). I spontant, uppläst och eliciterat tal har de i två delstudier letat efter evidens för en tonaccentkontrast. Någon sådan har de inte funnit – däremot små variationer i tonkurvan som skulle kunna tolkas som spår efter en försvunnen kontrast, men ytterligare studier behövs för att bekräfta detta. Det kan dock konstateras att »the Ormsö-Nuckö-Rickul dialect» saknar tonaccentkontrast.

Två artiklar (Lundmark 2014 och Lundmark & al. 2015) behandlar sydsvensk (entoppig) tonaccent, närmare bestämt tonkurvans tajmning i förhållande till den betonade stavelsen. De tar båda sin utgångspunkt i den lundsiska forskningstradition där man räknar med en s.k. ekvipollent tonaccentkontrast – d.v.s. både accent 1 och accent 2 anses innehålla fonologisk information och skillnaden dem emellan består i tonsträngens tajmning snarare än olika tonsträngar – men resultaten pekar i bägge fallen mot att denna modell kan behöva modifieras. I Lundmark 2014 undersöks om den initiala låga tonen i den sydsvenska accent 2-tonsträngen (som inleds med en stigande tongest) är stabilt tajmad med ansatsen i den (huvud)betonade stavelsen. Utgångspunkten är att så brukar vara fallet hos motsvarande tongester i tonspråk, medan det finns större variation i exakt när inom stavelsen som den efterföljande höga tonen realiseras. Lundmark finner dock att det omvända förhållandet gäller i fråga om sydsvensk accent 2: den låga tonen är inte stabilt tajmad med stavelseansatsen, men däremot tycks det som om den höga tonen ligger tämligen stabilt kring 40 ms in i stavelsen. I Lundmark & al. 2015 undersöks i stället den fallande tongest som följer den stigande så väl i accent 1 som i accent 2, och man kommer fram till att den fallande tongesten är tajmad med vokalen (stavelsekärnan) i accent 1 men däremot med stavelsen i accent 2.

Ett par studier om prepositioner ska också uppmärksammas. Med årshäftet 2015 av *Svenska landsmål och svenskt folkliv* lämnar Maj Reinhammar efter nära tre decennier redaktionen, där hon nedlagt ett mycket stort och värdefullt arbete. I detta sitt sista häfte har hon bidragit med en artikel om kausböjning i svenska och norska dialekter. Denna gång gäller det rektio-

nen vid prepositionen *för*. Det rikhaltiga material som ligger till grund för undersökningen insamlades redan på 1960- och 1970-talet, såväl ur tillgängliga tryckta källor som ur olika dialektarkiv. I svenskan och norskan har fornvästnordiskt *fyrir* klivits i två prepositioner: *före* och *för*. Vokalismen i ordet växlar i dialekterna (*för*, *fer*, *får*, *fyr*). I ett fåtal norska mål påträffas tvåstavig form. Dativ överväger stort efter *för*. I fraser som uttrycker läge, tid eller orsak styr *för* således oftast dativ, liksom i adverbial som markerar den för vilken verbhandlingen är till gagn eller skada. Ackusativ påträffas i sammanhang där prepositionsfrasen avser något som åsatts ett visst värde, pris e.d. samt efter det frekventa *i stället för*. Ett avsnitt ägnas åt ett drygt 30-tal sammansättningar, där *för* utgör huvudled. De betecknar genomgående lokalitet och styr då oftast dativ. Vid typen *frammanför*, *innanför*, *ovanför* etc. kan i norska dialekter dock skönjas en tendens till att bestämmingsleden, vilken som simplex vanligen följs av ackusativ, bestämmer kasusvalet.

I en annan artikel behandlar Maj Reinhammar prepositionen *undan*. Även här rör det sig om ett material som tidigare insamlats. I de svenska och norska dialekter som bevarat kasusböjning styr prepositionen normalt dativ. Analysen av betydelseerna av *undan* i dialekterna är av särskilt intresse. Prepositionen brukas i betydelsen 'undan från, bort från (den nedre delen av)' som språkexemplen *slå unndå fotumm* 'knacka bort (: snö) under hovarna' i dalmålen och (*kom fram*) *unna bentja* 'från (sin plats) under bänken' från jämtska Åre visar. Tillsammans med ett intransitivt rörelseverb används dessutom ofta *undan* tryckstarkt, och det styrda ordet betecknar då det man vill undkomma, undvika, undgå etc., såsom i frasen *komme una rövarom* från Brunflo, Jämtland, och *komma onna döåm* från Skellefteå, Västerbotten. Prepositionen *undan* används också i innebörden 'med, i samma riktning som', vilken är okänd i fornspråken och nyisländskan, men beläggs i färöiska liksom i svenska och norska dialekter: *je tog rätt una vinna*, d.v.s. hade vinden i ryggen, från Ström, Jämtland. Dessutom kan *undan* beteckna upphov eller härkomst, svarande till standardspråkets *av*, *efter*: *hanj ä onda nykun* 'han är (fallen) efter den nya kon' från Linsell, Härjedalen, och det likabetydande *kalven kjem onjna sa kun* '(den här kon') från Surnadal, Nordmøre. Artikelns utgör en god semantisk analys av prepositionen *undan* där också nordiska perspektiv och fornspråkliga förhållanden beaktas. Det är intressant att se vad en djuplodande semantisk genomgång av dialektmaterialet faktiskt har att ge.

I fjolårets dialektkrönika i denna tidskrift (s. 103 f.) presenterades den ordhistoriska och ordgeografiska studie som Åke Sandström framlade 2015. I en nyligen publicerad uppsats analyserar Sandström, i anslutning till avhandlingen, fsv. *myndrikkia* 'mindre träbåt' och några med detta ord samhöriga rodd- och båttermer. Utgångspunkt är de äldre appellativen *Myndrick* och *Myndstång* hos Johannes Bureus (1613) och *Siäl-Myndrik* i Olof. Joh.

Bromans Hälsingebeskrivning *Glysisvallur* (början av 1700-talet). Sandström ser bakom östnordiska båtbenämningar som *mynda*, *myndbåt*, *myndprom* och *myndrick(a)* bildningar till det på olika håll i Sverige, Finland och södra Norge belagda rodd verbet *mynda* 'paddla, staka och ro en båt i synriktningen' – eller snarast den specifika betydelsen 'paddla'. Samma bakgrund har redskapsorden *mynda*, *myndblad* och *myndår* 'paddel'. I vissa appellativ är det däremot en senare betydelse hos *mynda*, nämligen 'ro skjutande', som aktualiseras, såsom i *myndåra* 'aktre roddare' resp. 'skjutåra', *myndskott* 'aktre roddsäte' och *myndtull* 'aktre årfäste'. Betydelsen 'staka (en båt)' hos *mynda* återspeglas väl i det åboländska *myndarstake* 'båtstake'. Vad gäller huvudleden i *myndrick(a)* ser Sandström den, i första hand, som en bildning till det dialektala verbet *ricka* 'vackla, gunga, (sitta och) vagga', varvid han erinrar om härledningen av *julle* till ett verb *julla* 'gå ostadigt', 'om båt: vagga, vara rank, kränga', vilket blir en bra parallell.

Åke Sandströms avhandling från 2015 granskas för övrigt i en längre artikel av fakultetsopponenten Gunnstein Akselberg. Det är väl egentligen mindre en djuplodande granskning av den föreliggande avhandlingens konkreta innehåll och mer en reflekterande framställning rörande den traditionella historisk-filologiska avhandlingen i relation till den moderna »PhD-avhandlingen». Det är lätt att konstatera att en avhandling av det slag som Sandström lagt fram inte skulle hinna produceras inom den nutida forskarutbildningen, då avhandlingsförfattaren inom ramen för sitt »projekt» inte skulle kunna insamla allt material eller ta ett stadigt tvär- och mångvetenskapligt grepp om det. Visst finns det delar i det moderna avhandlingsarbetet som kunde berika ett traditionellt avhandlingsprojekt som Sandströms, såsom mer explicita reflektioner kring det egna forskningsarbetet, exempelvis dess tvärvetenskapliga anslag, men samtidigt leder nog de begränsningar som finns för moderna avhandlingsprojekt till att kreativiteten i forskningen till någon del dämpas. Några allvarliga invändningar riktas inte, vad man kan se, mot huvudresultaten i Åke Sandströms avhandling.

Ännu ett häfte av *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna* har publicerats. Det är nummer 42 och omfattar orden *tröskkona* till *utanskave*. En tröskkona är en kvinna som mot ersättning utför tröskning åt andra och en utanskave är ett skavjärn att putsa laggkärl med. Mellan dessa två ord finns bland annat sammansättningar med förlederna *tve-*, *tvär-*, *tät-*, *upp-* och *ur-*. Som ytterligare exempel på ord kan nämnas de tre olika substantiven *uggla* och de tre verben *uggla*.

En första utgåva av Stig Lundströms ordlista över målet i Granö i sydvästerbottniska Vindelns kom 1999 och nu har en ny utkommit. Lundström föddes i byn men arbetade långa tider i Göteborg och Skellefteå och sammanställde först efter pensioneringen denna ordlista. Därför innehåller den en del äldre ord som numera gått ur bruk, men som tidigare funnits i dialekten. Här ligger en stor del av värdet. Åtskilliga äldre ord för terrängtyper möter

sålunda: *fje 'run* 'stranden', *flarken* 'utäga, ängsmark', *myrhaschn'* (alltså *myrhalsen*) 'avsmalnande del av myren', *slägda* 'svackan', *tja 'rn* 'stenig bergssluttning i skogen' och *å 'männingen* 'strandremsan vid älven'. Man noterar även frasen *ån jär schwalbackfull* 'vattnet i älven går ända mot gräskanten', till *grässchwarn* (*grässvålen* 'rotpartiet i en grästorva'). Också en del ovanliga ord på fiskets område lyfts fram: *bÖla* i uttrycket *fisken gå å bÖla* och *nöll* i *fisken nöll* med betydelsen 'fisken går upp och gör ringar på vattenytan' och uttrycket *slöve 'sä (ömm fiska)* 'fisken går upp till ytan och plaskar ordentligt'. Ljudåtergivningen i ordlistan är förenklad och täcker inte alla de fonetiska distinktioner som finns i dialekten, de grammatiska upplysningarna är kortfattade och dessutom skulle språkexempel ha varit upplysande på en del ställen, men trots detta är denna ordlista en god dokumentation av byamålet ifråga.

Hammerdalsbördiga Berta Magnusson, sedan länge bosatt i Föllinge, har genom åren satt upp 59 bygdespel och också gett ut flera böcker, allt på dialekt. I sin senaste bok *Jamska. Dikter & en uppsjö av ord* har författaren samlat ihop ett 20-tal egna dikter på »jamska», där hon har valt att presentera en översättning i direkt anslutning till varje dikt i stället för att hänvisa till en separat ordlista. Språket i dikterna är övervägande ålderdomligt. Uppsjön av ord utgörs i första hand av en lista över benämningar på fåglar och en mer omfattande ordlista som har rubriken »Örter på jamska», där också enstaka ord med anknytning till växtriket ingår.

Men va säg Dû människa? är resultatet av arbetet i en studiecirkel i Bjuråker i Hälsingland. Häftets huvudinnehåll är en ordlista i två avdelningar, där den första är uppställd efter dialektord eller uttryck, den andra efter standardsvensk översättning. Utöver ordlistan finns en karta över norra Bjuråker, en lista med räkneord och en med bynamn, tre historier samt en lite längre »fundering» på dialekt. Standardsvenska översättningar eller motsvarigheter redovisas överallt. I häftet förekommer också illustrationer med korta texter på dialekt som inte har översatts. Ljudskriften innehåller inga specialtecken, men är något svårgenomskådad. Läsaren får heller ingen vägledning beträffande ordens betoning. Som det påpekas i förordet bör man nog behärska dialekten någorlunda väl för att förstå hur orden ska uttalas.

Komikern, skribenten, radioprataren m.m. Kalle Lind kom under våren 2016 ut med *Skånsk-svensk ordbok från abekatt till övanpo*. Det är fråga om en samling korta och närmast kåserande texter om skånska ord, uttryck och företeelser som i första hand är ägnade att underhålla läsaren. Stoffet är till stor del hämtat från tidigare liknande verk, bl.a. Ambrius 2009 och Ohlmarks 1978.

Gutamålsnamn på växter är en sammanställning av dialektala växtbenämningar på Gotland utgiven av Gutamålsgillet. Grundmaterialet har sammanställts av Bengt Larsson, tidigare ordförande i Gotlands Botaniska för-

ening och huvudredaktör för utgåvan är Barbro Pettersson, styrelseledamot av nämnda förening. De dialektala benämningarna redovisas under respektive svenskt artnamn i en lättöverskådlig layout. Bosse Carlgren har bidragit med illustrationer till några av växterna. I slutet av boken finner man ett register över dialektbenämningarna och ett över de latinska artnamnen. I båda fallen hänvisas till de svenska artnamnen.

I grammatiken *Når Hôr Hôls. Fryksdalsgrammatik. Ur min synvinkel* av Ann-Charlotte Dahlén är utgångspunkten de grammatiska reglerna och systemet som tas upp i *Svensk grammatik på svenska* av Kerstin Ballardini, Åke Stjärnlöf och Åke Viberg. Denna grammatik används i undervisningen av invandrare, och Dahlén, som är sfi-lärare, ger i denna form sin beskrivning av fryksdalsdialektens uppbyggnad. Författaren är uppväxt i Stöpafors mellan Sunne och Torsby, och det är mycket av dialekten därifrån som återges. Grammatiken beskriver en struktur med en egenart som håller på att försvinna. Det är inte en ordbok utan en bok som vill ta fram hur man använder orden och se skillnaden mellan standardspråk och fryksdalsmål. Stommen i dialekten är till stor del densamma som i standardspråket, medan ordförråd, uttal och böjning kan skilja sig åt en hel del. Hon följer fullt ut innehållsförteckningen i *Svensk grammatik* med dess 16 kapitel, och hon exemplifierar allt med fryksdalsmål. Vid behov ges extra förklaringar. Här följer några exempel från några kapitel. Under avsn. 3.4 Frågeorden, t.ex. »Hôr (var) = platsfråga»; »Når (när) = fråga om tiden, Når ä de dags?»; »Hôls = fråga efter metod eller sätt, Hôls jär (gör) du filbonk?» (s. 36 f.). Under 8.3 Hur man bildar de olika verbformerna, t.ex. »ar-verb konjugation 1: imperativ öppten, infinitiv te öppten, presens öppner, preteritum öppten, supinum ha öppten» (s. 79). Under 13.1 Allmänt om jämförelse. En del uttryck kan användas vid jämförelse med saker och personer, t.ex. Se ut som »E zeber ser ut sôm ho har e ranni skjort = en zebra, ser ut som den har en randig skjorta» (s. 162). Under 13.4 Adjektiv som slutar på *er, el, en*, t.ex. »Grundform säker, komparativ säkrer, superlativ säkrerst» (s. 168 f.). Under 15. Bisatser och infinitivkonstruktioner, t.ex. *att* kan men behöver inte sättas ut framför *börja* och *sluta*: »De börjer å arbet klôcka åtta. = De börjar (att) arbeta klockan åtta. Ne slutar nock å arbet ve fem. = Ni slutar nog (att) arbeta vid fem» (s. 202). Denna okonventionella dialektgrammatik är något besvärlig att orientera sig i, men sidorna är fyllda av fryksdalsmål.

Ett antal språksociala studier har också framlagts från skilda delar av det svenskspråkiga området och med en rad olika teoretiska och metodologiska perspektiv. I avhandlingen *Identitet i samspråk. Kodväxling till standardvarietet som risk och resurs i östnyländska samtal på dialekt* (2014), beskriver Helena Palmén »hur människor med dialekt som modersmål och med stark kunskap i standardvarietet utnyttjar sin dubbla språkliga kompetens» (s. 11). Undersökningsområdet för avhandlingen är östra Nyland i södra Finland. Undersökningsmaterialet utgörs av vardagliga samtal mellan kvinnor i en

syjunta och män i ett jaktlag. Kodväxlingen har bland dessa representanter en annan funktion än som anpassare till utomstående (standardspråkliga) talare. Avhandlingen kretsar kring frågor som berör dialekttalares faktiska språkliga situation, med utgångspunkt i att dialekten utgör en persons första språk, det egentliga modersmålet, men där varieteteten, till skillnad från standardvarieteteten, inte är socialt accepterad. På vilket sätt fungerar standardvarieteteten som språklig resurs för kodväxlande dialekttalare? Vilken språklig identitet kan skönjas i attityden till dialekten under kodväxling eller när det lokala språkbruket påtalas? Tre ofta återkommande, icke-skiljbara faktorer gör sig gällande i undersökningen: »1) språket som något stigmatiserat, vilket framkallar känslor av skam, 2) språket som det synliggörs genom sociala möten och 3) språket som en del av personligheten och samhället runtom (bygemenskapen)» (s. 36). Med avhandlingen önskar författaren att öka förståelsen och respekten för den breda språkliga kompetens som den kodväxlande dialekttalaren besitter.

Tre viktiga artiklar av Ludvig Forsman om den svensketniska gruppen i Gammalsvenskby i Ukraina och deras språk ska också presenteras i denna krönika. I artikeln »Svensk etnicitet utan svenskt språk» beskrivs hur Gammalsvenskbybor konstruerar sin svenska identitet efter att själva språket gått förlorat. Utifrån tematiska analyser av levnadsberättelser och löst strukturerade intervjuer med representanter för den sista svenskspråkiga generationen i Gammalsvenskby diskuterar Forsman språkets roll i etnicitetskonstruktioner och beskriver sedan två andra centrala beståndsdelar i den svenska etniciteten. Han gjorde 2001 inspelningar med elva personer födda 1923–37 samt en person född 1944, och 2011 spelade han in åtta personer födda 1926–37, delvis samma personer som vid första tillfället, och han kunde identifiera tio personer som talade svenska som förstaspråk. Materialet omfattar också inspelningar med tre representanter för den första generationen som inte har svenska som andraspråk.

Först lämnas i bidraget en intressant historisk bakgrund. Språkbytet från svenska till ukrainska har pågått under lång tid och i dag finns redan två generationer som inte behärskar svenska. Men Forsman hävdar att det är »uppenbart att färdigheter i det svenska språket inte är någon förutsättning för att en Gammalbysvenskbo ska uppfatta sig som etniskt svensk» (s. 50). Som Forsman påpekar betraktas identiteter i dag som »multipla, flytande och diskursivt skapade» (ibid.), medan det fortfarande är mycket vanligt i den populära diskursen att se identiteter som fasta, essentiella. Så antar också många av Forsmans informanter att det finns ett enkelt samband mellan svenskt språk och svensk etnicitet, trots att den verklighet de lever i motsäger detta. Samtidigt som de inte har fört språket vidare till sina egna barn och räknar in personer som inte kan svenska i den svenska gruppen, ser de ett egenvärde i att bevara det svenska språket. Två viktiga grunder för att uppfatta en person som etniskt svensk i Gammalsvenskby är enligt Forsman

»det genetiska arvet och vissa religiösa seder i den svenska gruppen» (s. 51). Kategorin det genetiska arvet innebär att en eller båda föräldrarna har en svensk etnicitet. Det slutgiltiga kriteriet för vem som är etniskt svensk är emellertid individernas subjektiva bedömning av sin etnicitet. Den genetiskt ärvda etniciteten omfattar inte bara faderns etnicitet, utan också barn och barnbarn till kvinnor. I Sovjetunionen skrevs nationalitet in i passen och de informanter som inte längre har svenska som förstaspråk berättade att de såg till att få »svensk» inskrivet i sina pass. Den lutherska tron har en viktig definierande funktion. Dels är de etniska ukrainarna i området huvudsakligen ortodoxa, dels kom den svenska etniciteten att förknippas nära med religionen under Sovjettiden, när religionsutövande skulle utrotas.

Den andra artikeln av Forsman publicerades i *Journal of Sociolinguistics* och har titeln »Language shift in Gammalsvenskby: A nexus analysis of the shift to Ukrainian in a traditionally Swedish-speaking community». Här studeras det kollektiva språkbytet från svenska till ukrainska med hjälp av nexusanalys. Forsman studerar några utvalda teman i levnadsberättelser av 16 personer som tillhör den sista svensktalande generationen och visar att språkbytet är en komplex process som inte kan förklaras med på förhand uppställda deduktiva analysmatriser med separata faktorer från mikro- och makronivå. Förändringsprocesserna är sammanlänkade på olika nivåer. Språkbytet är både ett socialt och ett individuellt fenomen. I sin induktiva analys utgår Forsman från individernas egna erfarenheter och integrerar dem med mönster på meso- och makronivå. Analysen omfattar också dimensionen tid. De handlingar som skapar en social praktik bygger på tidigare handlingar och utgör grunden för kommande handlingar.

I denna artikel ges en lite mer omfattande historisk bild av Gammalsvenskby. Byn grundades 1782 av svensktalande bönder från Dagö i Estland. Redan efter några år kom många tysktalande till området, och den svensktalande befolkningen har nästan hela tiden bott i ett flerspråkigt samhälle där svenska har varit ett minoritetsspråk. Svenskarna var emellertid mycket medvetna om sin svenska etnicitet och kämpade för språkliga rättigheter både vad gäller skola och religion. En av de betydelsefulla händelser som Forsman beskriver är att största delen av den svenska gruppen, omkring 1 000 personer, 1929 emigrerade till Sverige, men efter ett par år hade en fjärdedel av dem återvänt. Under Stalintiden på 1930-talet lades den svenska skolan ned och religionsutövning förbjöds. I början av 1940-talet ockuperades området av Tyskland, och den svenska gruppen gavs status som folktyskar. Vid krigsslutet förvisades en stor del av Gammalsvenskbyborna till den nordliga Komirepubliken, men de fick återvända till sin by redan 1947, eftersom statsmakten erkände att de inte var etniska tyskar.

Valet att inte prata svenska med sina barn är den sociala praktik som står

i fokus när Forsman analyserar anledningarna till språkbytet i Gammalsvenskby. Han utforskar och diskuterar fyra viktiga diskurser som framkommer i nexusanalysen, nämligen 1) de påfrestningar och umbäranden som livet innebar för Gammalsvenskbyborna; 2) förhållandet mellan den svensk- och den tysktalande gruppen, där svenskarna var i minoritet; 3) vad den svenska etniciteten består av, något som Forsman diskuterar i den förstnämnda artikeln (se ovan); samt 4) attityder till svenska i den närmaste omgivningen.

Under sina inspelningar i Gammalsvenskby 2011 spelade Forsman in en kvinna som var minst 25 år yngre än de som fortfarande kunde använda Gammalsvenskbydialekten produktivt, men som enligt andra talare »kunde lite svenska». I sin tredje artikel om språket i Gammalsvenskby i Ukraina, »Svetlanas svenska: Avvikelser eller förändring hos en semitalare av Gammalsvenskbydialekt», beskriver och diskuterar Forsman några drag i hennes svenska. Språkbytesprocessen i Gammalsvenskby skedde under en förhållandevis kort tidsperiod – ungefär 1929–44 – i stort sett i hela gruppen samtidigt. Eftersom språkbytet skedde så snabbt talar man antingen flytande svenska eller ingen svenska alls, men Svetlana är en semitalare. Hennes svenska är mycket reducerad jämfört med svenskan hos dem som talar mer flytande. Forsman sätter de grammatiska avvikelserna i Svetlanas svenska i relation till den variation som förekommer i språkbruket bland de återstående talarna. Med exempel på substantiv, verb och pronomen visar han att skillnader i Svetlanas språkbruk inte utan vidare ska uppfattas som »kaotiskt språkligt förfall» utan kan ses som förändring som är resultatet av vanliga förändringsprocesser.

Margareta Svahn har tillgång till inspelningar av samma person vid tre tillfällen, något som är ovanligt. Märta föddes 1944 i Bäreberg, en liten ort i Västergötland. Som 17-åring spelades hon in av Västgöta-Bengtsson, och han gjorde en till inspelning med henne 1980. Den tredje inspelningen gjorde Svahn 2006, när materialet för projektet Dialektutjämning i Västsverige (DiV) samlades in. I artikeln »Västgötska Märta's varietet 1961, 1980 och 2006. Individuell dialektförändring under ett halvt sekel» beskriver och diskuterar hon Märta's språkliga variation och förändring. Hon kommenterar också viss intraindividuell variation. Märta var 1961 mycket dialektal i sitt tal, och Västgöta-Bengtsson var förvånad över att en ung flicka talade »så bred dialekt» (s. 143).

Svahn har excerperat alla drag som avviker från standard. Märta använde både 1961 och 1980 40 olika dialektala drag, och minskningen till 2006 är liten, då hon fortfarande använde så många som 37 olika dialektala drag. Svahn redovisar också antal drag med kategoriskt bruk av dialekt eller standard samt för de variabler där Märta växlar mellan dialekt och standard vilken variant som används flest gånger. En tydlig förändring har skett vad gäller antal variabler med kategoriskt bruk av dialektvarianten.

I den första inspelningen 1961 har hon kategoriskt dialektbruk i 23 av de variabler som kvantifierats, och hon växlar i fem. I den andra inspelningen 1980 har hon kategoriskt dialektbruk i tolv variabler, hon växlar i så många som 18 och har kategoriskt bruk av standardvarianten i tre. I den tredje inspelningen 2006 har hon kategoriskt bruk av dialektvarianten i bara sju av variablerna, medan hon växlar i 20 och har kategoriskt bruk av standard i sex. Trots denna minskning av antalet dialektvarianter kan Märta utan tvivel fortfarande år 2006 beskrivas som traditionellt dialektal.

Det är intressant att se vilka dialektdrag Märta använder. Svahn redovisar dem i en tabell med de varianter som är ovanliga i det större DiV-materialet först och de som förekommer ofta och återfinns hos 2000-talets ungdomar sist. De ovanliga pronomenformerna *jak*, *mäk* och *säk* försvann i Märtas varietet mellan 1961 och 1980. Det är fascinerande att se det tydliga mönstret i förändringen för många variabler där antalet standardvarianter blir allt fler. Förutom de drag som redovisas i tabellen lyfter Svahn i den här artikeln ytterligare dialektala drag som inte togs upp i DiV och ger exempel på bland annat syntaktisk variation. I sin diskussion av Märtas intraindividuell variation 2006 söker Svahn förklaringar till växlingen mellan dialekt- och standardvarianten inom en och samma tur. Vad gäller växlingen mellan exempelvis *sa* och *ska* är dialektvarianten den vanligaste i inspelningen och samtliga *ska* följer direkt efter subjektet. Också för växlingen mellan *sulle* och *skulle* gynnar rak ordföljd standard.

Slutligen diskuterar Svahn anledningar till att Märta är så dialektal. Hon har stannat kvar i trakten där hon föddes och växte upp. Familjen har varit viktig i Märtas liv och hon har ett tätt lokalt nätverk. Framför allt har hon gjort ett medvetet val och har hela tiden haft en positiv attityd till dialekt.

Jenny Nilsson lägger fokus på dialektal stabilitet i sin artikel »Stabilitet och förändring i norra Värmland – dialekten i Torsbyområdet 1940-tal och 2010-tal». Hon lyfter fram att det i Sverige i dag fortfarande finns områden där man talar mycket dialekt. Ett sådant är Torsby i Fryksdalen i norra Värmland. Först återger Nilsson resultat från tidigare studier kring språklig stabilitet och förändring, därefter beskrivs projektet »Svenska dialekter i förändring». Sedan introduceras orten Torsby följt av en redogörelse för det material som ligger till grund för studien. I det äldre materialet undersöks tre informanter födda mellan 1872 och 1889 och i det nyinspelade materialet från 2011 18 informanter. För sin analys har Nilsson valt ut 54 variabler, som de flesta informanter har belägg på. Till sist redovisas analysen av materialet liksom resultatet av studien.

Det framkommer att dialekten i Torsby på 70 år förändrats ganska lite på språkdragnivå. Alla de 54 undersökta dragen i arkivmaterialet fanns också belagda hos åtminstone någon av de nyinspelade informanterna. På så vis, menar Nilsson, kan man säga att dialektsystemet i Torsby är relativt stabilt och förklaringen skulle kunna vara den moderna Torsbybons förankring i

lokalsamhället vid sidan av ortens isolerade läge. Därmed inte sagt Torsby-dialekten är immun mot standardisering.

En annan språksocial studie utgör Asbjørg Westums undersökning av tal-språk och språkförståelse hos åtta informanter i nordvästra Jämtland och hur dessa ser på språklig förståelse och språklig anpassning i mötet med folk från det angränsande Lierne i Trøndelag. Inte minst är det här intressant att se hur talarnas ackommodationsstrategier tar sig ut. Lierneborna tecknar en bild av asymmetrisk ackommodation där de tvingas hitta fungerande strategier för att skapa förståelse med Frostviksborna. En uppföljning till denna pilotundersökning utlovas, vilket är glädjande, då studien aktualiserar flera principiellt viktiga frågeställningar.

I *Dialekter och småstadsspråk* beskriver Ann-Marie Ivars de geografiska variationerna av svenskan i Finland. Hon diskuterar hur variationen historiskt sett har uppkommit, hur den förhåller sig till variationen i Norden i stort och hur den ter sig i dag i olika regioner och hos olika grupper av talare. Finlandssvenskan har i egenskap av överregionalt standardspråk för Finland en hög social status i samhället. 2000-talets språkbrukare har tillgång till olika stilar och man anpassar sig efter situationen och talar olika mycket dialekt respektive standard beroende på vem man pratar med och om vad. De traditionella dialekterna har varit mest livskraftiga i områden där de har haft sin mest särpräglade utveckling, d.v.s. i Österbotten, östra Åland, västra Åboland och östra Nyland. Regionala dialekter växer fram för regioner som folk tycker det är meningsfullt att identifiera sig med, bl.a. Åland och östra Åboland.

En flitig användare av dialektmarkörer i poesi var Gustaf Fröding. 2016 utkom en monografi av Björn Bihl som behandlar dialektala och andra stilistiska drag i Frödings standardspråkliga dikter (se recension nedan s. 229 ff.). Ett urval dikter analyseras i sin helhet med avseende på innehåll och form och med särskild hänsyn till dialektmarkörerna. Det dialektala ordförrådet diskuteras, liksom avgränsningsproblematiken mellan dialekt och riksspråk.

En av 2015 års mest omtalade skönlitterära debutanter, Augustpris-nominerade Stina Stoor från Balålden utanför Bjurholm i Ångermanlandsdelen av Västerbottens län, uppmärksammas i inte mindre än två bidrag, som dessutom fokuserar på samma korta text, novellen »Ojura», dock med helt olika infallsvinklar. I en uppsats i antologin *Det skönlitterära språket* analyserar Mats Thelander novellen från stilforskarens perspektiv. »Framställningsformer i dialektpräglad skönlitteratur är ett ämne som i stort sett ligger för fåfot» och som vore väl värt att blåsa liv i, konstaterar han. Stoor's användning av dialektala inslag är mycket intrikat och medvetet genomförd: andelen dialekt i direkt anföring varierar inte bara med vem som fäller replikerna, utan också beroende på situationen där de uttalas och vem de riktas till. Anmärkningsvärt är också att »dialektåtergivningen i den direkta anföringen

nästan enbart ligger på ljud- och böjningsplanet». De mer särpräglade dialektala glosorna (*kangero*, *blinning* etc.) dyker i stället upp i den berättande texten, men då i närmast standardspråkliga former, såväl morfologiskt som fonologiskt (t.ex. *kangeroerna*, *filbryta*).

I en artikel i tidskriften *Provins* behandlar Niclas Hval frågan om dialekters översättbarhet med utgångspunkt dels i egna erfarenheter som lärare i översättning vid Akademien i Valand och som skönlitterär översättare från engelska, dels i Stina Stoorers novellkonst och de reaktioner den väckt hos utländska översättare och förlagslektörer. Hos Gyldendal i Norge är Stoorers första novellsamling nu i färd med att översättas, medan den danska grenen av samma förlag avfärdade boken som så svårbegriplig att den inte gick att ta ställning till. Ett tyskt förlag såg bokens kvaliteter, men menade att den säregna språkdräkten gör boken »oöversättlig». Hval redovisar också några exempel på hur en engelsk översättare har tacklat de dialektala inslagen i novellen »Ojura» – en svår balansgång mellan att bibehålla och att utjämna det främmande, mellan språklig normalisering och försök att skriva på engelsk »allmän provinsiell dialekt» med element från många olika landsändar. Här blir »Int ha ja köpt int!» överfört till »Not been buyin' nowt me!», medan *filbryta* översätts till det för de flesta engelsmän bara halvt genomskinliga »filmjolk with crispbread crumbled over it».

Skönlitteraturen på svenska dialekter växer inte bara genom nya originalverk, utan också genom översättningar. I volymen *H. C. Andersen-Bäst-Söjjen* har Daniel Engberg låtit publicera tolkningar till Pitemål av ett dussin av Andersens mest kända sagor, däribland »Läjld-anka» och »Nojj-kleeda tjäjsarnsch». Översättaren är inte Pitemålstalare sedan barnsben utan har börjat använda dialekten aktivt först i vuxen ålder. Kanske är det en förklaring till en del vändningar och ordformer som man kan sätta vissa frågetecken för. Beträffande den inte helt konsekventa ortografin säger översättaren: »Samta åol hav I ståvva åolika för ått ändå vijs opp vörre bräjjt språke jär».

Litteratur

- Aa, Leiv Inge, 2015: Metodologiske og teoretiske utfordringer for generative dialektologar. I: *Norsk lingvistisk tidsskrift* 33: 2, s. 121–128.
- Akselberg, Gunnstein, 2016: Korleis vinna innsyn og kunnskap om overgangen frå padling til roing i Norden? Åke Sandströms doktoravhandling sedd i eit vitenskapleg sjangerperspektiv. I: *SvLm* 2015, s. 7–23.
- Ambrus, Jonny, 2009: *Skånsk ordbok*. Reviderad och utökad upplaga. Västerås.
- Ásgrímur Angantýsson, 2015: On the morpho-syntax of verb/adverb placement and fronting in embedded clauses in Modern Övdalian. I: Bentzen, Rosenkvist & Johannessen (red.) 2015, s. 47–85.
- Ballardini, Kerstin, Åke Stjärnlöf & Åke Viberg, 1986: *Mål. Svensk grammatik på svenska*. Stockholm.
- Bentzen, Kristine, Henrik Rosenkvist & Janne Bondi Johannessen (red.), 2015: *Studies in Övdalian Morphology and Syntax. New research on a lesser-known Scandinavian language*. Amsterdam–Philadelphia.

- Bihl, Björn, 2016: *Med stänk av dialekt. Dialektala och andra stilistiska drag i Frödings riksspråkliga dikter*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 141.)
- Brandtler, Johan & David Håkansson, 2015: Negative V3-declaratives in Finland Swedish. I: *Norsk lingvistisk tidsskrift* 33: 2, s. 157–173.
- Bruce, Gösta, 2010: *Vår fonetiska geografi. Om svenskans accenter, melodi och uttal*. Lund.
- Dahl, Östen, 2015: *Grammaticalization in the North. Noun phrase morphosyntax in Scandinavian vernaculars*. Berlin. (Studies in diversity linguistics 6.)
- Dahlén, Ann-Charlotte, 2015: *När Hör Høls. Fryksdalsgrammatik. Ur min synvinkel...* Sunne.
- Engdahl, Elisabet & Anu Laanemets, 2015: Opersonlig passiv i danska, norska och svenska – en korpusstudie. I: *Norsk lingvistisk tidsskrift* 33: 2, s. 129–156.
- Forsman, Ludvig, 2014: Svensk etnicitet utan svenskt språk i Gammalsvenskby. I: *Svenskan i Finland* 14. Oulu. (Studia Humaniora Ouluensia 14.) S. 47–60.
- 2015a: Language shift in Gammalsvenskby. A nexus analysis of the shift to Ukrainian in a traditionally Swedish-speaking community. I: *Journal of Sociolinguistics* 19: 1, s. 37–61.
- 2015b: Svetlanas svenska. Avvikelser eller förändring hos en semitalare av Gammalsvenskbydialekt? I: *Folkmålsstudier* 53, s. 9–33.
- Frid, Johan, Susanne Schötz, Lars Gustafsson & Anders Löfqvist, 2015: Tongue articulation of front close vowels in Stockholm, Gothenburg and Malmöhus Swedish. I: *Proceedings of ICPhS 2015, University of Glasgow*. [Webbaddress: <http://www.icphs2015.info/pdfs/Papers/ICPHS0303.pdf>. Hämtad den 3 februari 2017.]
- Garbacz, Piotr, 2015: Optional V-to-I movement in Övdalian. I: Bentzen, Rosenkvist & Johannessen (red.) 2015, s. 87–105.
- Garbacz, Piotr & Johannessen, Janne Bondi, 2015: Övdalian from 1909 to 2009. I: Bentzen, Rosenkvist & Johannessen (red.) 2015, s. 11–45.
- Pettersson, Barbro, 2015: *Gutamålsnamn på växter*. På grundval av Bengt Larssons efterlämnade samlingar. Illustrationer av Bosse Carlgren. Visby.
- H. C. Andersen-Bäst-Söjjen översatt dell pijtmåle bårte en Ångbäsch-Dannäl. Utg. Daniel Engberg & al. 2015.
- Hval, Niclas, 2016: Om dialekters översättbarhet. I: *Provins* 35, 2016: 1, s. 52–58.
- Ivars, Ann-Marie, 2015: *Dialekter och småstadsspråk. Svenskan i Finland i dag och i går* 1: 1. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 798.)
- Lind, Kalle, 2016: *Skånsk-svensk ordbok från abekatt till övanpo*. Malmö.
- Lundmark, Malin Svensson, 2014: Constant Tonal Alignment in Swedish Word Accent II. I: Campbell, Nick, Dafydd Gibbon & Daniel Hirst (red.), *The Proceedings of Speech Prosody* 7. Dublin. [Webbaddress: <https://lup.lub.lu.se/search/publication/8ff7ff10-59b8-45d5-9416-372af82640bb>. Hämtad den 3 februari 2017.]
- Lundmark, Malin Svensson, Johan Frid & Susanne Schötz, 2015: A pilot study: acoustic and articulatory data on tonal alignment in Swedish word accents. I: Lundmark, Malin Svensson, Gilberg Ambrazaitis & Joost van de Weijer (red.), *Proceedings of Fonetik 2015, Lund, June 8–10, 2015*. Lund. (Working Papers 55.) [Webbaddress: http://person2.sol.lu.se/SusanneSchotz/Publications_files/2015/SvenssonFridSchoetzICphS15.pdf. Hämtad den 3 februari 2017.]
- Lundström, Stig, 2016: *Granöålet – en liten ordbok från en by i södra Västerboten*. Granö.
- Magnusson, Berta, 2014: *Jamska. Dikter & en uppsjö av ord*. Östersund.

- Men va säg Dû människa?* Dialektord från Norra Bjuråker. Friggesund 2013.
- Nilsson, Jenny, 2015: Stabilitet och förändring i norra Värmland – dialekten i Torsbyområdet 1940-tal och 2010-tal. I: *Folkmålsstudier* 53, s. 167–198.
- Ohlmarks, Åke, 1978: *Skånsk-svensk ordbok*. Malmö.
- Ordbok över folkmålen i övre Dalarna*. Häfte 42. Tröskkona–Utanskave. 2015. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutet för språk och folkminnen D: 1.)
- Palmén, Helena, 2014: *Identitet i samspråk. Kodväxling till standardvarietet som risk och resurs i östnyländska samtal på dialekt*. (Nordica Helsingiensia 34.) Helsingfors. [Webbaddress: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/42628/palmen_avhandling.pdf?sequence=1. Hämtad den 3 februari 2017.]
- Reinhammar, Maj, 2016: *För-studier*. Mer om rektionen i svenska och norska kasusböjande dialekter. I: *SvLm* 2015, s. 25–50.
- 2017: Prepositionen *undan*. I: Lars-Erik Edlund & Elżbieta Strzelecka (red.), *Mellannorrland i centrum. Språkliga och historiska studier tillägnade professor Eva Nyman*. Umeå. (Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 77. Nordsvenska 26.) S. 271–275.
- Rosenkvist, Henrik, 2015: The syntax and meaning of subject doubling in Övdalian. I: Bentzen, Rosenkvist & Johannessen (red.) 2015, s. 106–135.
- Sandström, Åke, 2017: Fsv. *myndrikkia* 'mindre träbåt' jämte några samhöriga rodd- och båttermer. I: Lars-Erik Edlund & Elżbieta Strzelecka (red.), *Mellannorrland i centrum. Språkliga och historiska studier tillägnade professor Eva Nyman*. Umeå. (Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 77. Nordsvenska 26.) S. 259–269.
- Schötz, Susanne, Johan Frid, Lars Gustafsson & Anders Löfqvist, 2013: Functional data analysis of tongue articulation in Gothenburg and Malmöhus Swedish /i/, y/, ɥ/. I: Eklund, Robert (ed.), *Proceedings of Fonetik 2013. The XXVIIth Annual Phonetics Meeting 12–13 June 2013, Linköping University, Linköping, Sweden*. Linköping. (Studies in Language and Culture 21.) S. 69–72. [Webbaddress: <https://lup.lub.lu.se/search/publication/4252018>. Hämtad den 3 februari 2017.]
- 2014: Tongue articulation dynamics of /i/, y/, ɥ/ in Stockholm, Gothenburg and Malmöhus Swedish. I: Heldner, Mattias (red.), *Proceedings from FONETIK 2014*, Stockholm, June 9–11 [sic!], 2014. Stockholm. S. 17–22. [Webbaddress: <https://lup.lub.lu.se/search/publication/4882243>. Hämtad den 3 februari 2017.]
- Schötz, Susanne & Eva Liina Asu, 2015: In search of word accents in Estonian Swedish. I: *Proceedings of the 18th International Congress of Phonetic Sciences*. Glasgow. [Webbaddress: http://person2.sol.lu.se/SusanneSchotz/Publications_files/2015/SchoetzAsuICPhS15.pdf. Hämtad den 3 februari 2017.]
- Stensland, Lars, 2015: Is there a vocative case in the Övdalian language? Some observations on forms of address in Övdalian. I: Bentzen, Rosenkvist & Johannessen (red.) 2015, s. 168–176.
- Svahn, Margareta, 2015: Västgötska Märtas varietet 1961, 1980 och 2006. Individuell dialektförändring under ett halvt sekel. I: *Ord och gärning. Festskrift till Anki Mattisson 31 augusti 2015*. Stockholm. S. 142–158.
- Svenonius, Peter, 2015: The morphological expression of case in Övdalian. I: Bentzen, Rosenkvist & Johannessen (red.) 2015, s. 177–230.
- Thelander, Mats, 2015: Empati i dialektspåret. En analys av framställningsformer i Stina Stors novell »Ojura». I: Carin Östman (red.), *Det skönlitterära språket. Tolv texter om stil*. Stockholm. S. 117–137.
- Vangsnes, Øystein Alexander, 2015: The polyfunctionality of which in Övdalian. I: Bentzen, Rosenkvist & Johannessen (red.) 2015, s. 137–165.
- Westum, Asbjørg, 2017. Åtta informanter om talspråk och språkförståelse i Frostviken. En pilotstudie. I: Edlund, Lars-Erik & Elżbieta Strzelecka, (red.), *Mellan-*

norrland i centrum. Språkliga och historiska studier tillägnade professor Eva Nyman. Umeå. (Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 77. Nordsvenska 26.) S. 277–289.

Öqvist, Jenny, 2011: Förhöjda tontoppar som interaktionell resurs i traditionell stockholmska. I: Bockgård, Gustav och Jenny Nilsson (red.), *Interaktionell dialektologi*. Uppsala. S. 307–341.

Öqvist, Jenny, 2013: Intonation in interaction: Heightened pitch peaks as an interactional resource in the traditional Stockholm dialect. I: Barysevich, Alena & al. (red.), *Proceedings of Methods XIV. Papers from the Fourteenth International Conference on Methods in Dialectology, 2011*. Frankfurt. S. 25–35.

Meddelanden och aktstycken

Ro 'råegg', *vrå* 'hörn' och *ro* 'höft'

Av Hans Jonsson

Abstract

This paper proposes an etymology of the noun *ro* (also *rå*) 'wire edge', used in Swedish and Norwegian dialects. The word is analysed as historically identical to the Swedish nouns *vrå* (also *ro* and *rå*) 'corner' and *ro* 'hip'. All three words go back to Proto-Scandinavian **wranhu-*, denoting something angular or corner-shaped.

Keywords: *ro* 'wire edge', *vrå* 'corner', *ro* 'hip', etymology, historical phonology, semantics, lexical split.

Ordet *vrå* 'hörn' har redan givits en övertygande etymologi och *ro* 'höft' förklarats som sannolikt identiskt med ordet för 'hörn' (Hellquist s. 1369). Jag anser mig kunna visa att också *ro* 'råegg' historiskt är samma ord. Orden för 'vrå' och 'höft' diskuteras i de första två avsnitten. Mot den bakgrunden behandlas sedan *ro* 'råegg', som saknar etymologisk förklaring.

Redogörelsen för ordens utbredning och formväxling på svenskspråkigt område bygger främst på de geografiskt samordnade beläggen i samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter i Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.

Vrå 'hörn'

Hos dialekterna i Götaland är formen *vrå*. Även i Svealand är *vrå* den helt dominerande formen men varianten *rå* är inte helt okänd. Denna *v*-lösa form är belagd i dalmålet vid sidan av *vrå* (se Levander 2 s. 192). I Norrland är *ro* allena rådande i Västerbottens län och konkurrerar med *vrå* i landskapet Ångermanland. I övrigt uppträder formerna *vrå* och *rå* i landsdelen.

Substantivet *hörn*, som framför allt har en allmännare betydelse 'vinkelformad del av något', är i vederbörande användning helt synonymt med *vrå*. Båda betecknar ett mer eller mindre vinkelformigt utrymme med även vertikal avgränsning. Ordet *vrå* går tillbaka på urn. **wranhu* (äldre **wranhō*) med paradigmet nom., ack. och dat. **wranhu*, gen. sg. och pl. **wranhar*.

Formen **wranhu* har först utvecklats till **wrōnhu*, varav **wrōu*, som efter att först *n* och sedan också *w* fallit, gett *ro* genom ett så kallat kombinerat *u*-omljud (jfr Iversen 1946 § 16: 2).

W (> *v*) i initialt *wr* faller konsekvent i västnordiskan, också i *å*-formen av ordet *vrå*. Inte bara i västnordiskan utan också i östnordiskan har däremot

w- i ursprungligt **wranhu*- fallit just i ställning före *r* och *o*, *o*. Det vi utifrån dessa förhållanden kan kalla ljudlagsenlig variation (v)*rå* : *ro* bör ha utgångspunkt i olika kasusformer hos det urnordiska substantivet (jfr Hellquist s. 1368). Nom., ack. och dat. **wranhu* har gett *ro*. Gen. sg. och pl. **wranhar* har resulterat i (v)*rå*. Samtidigt är vissa utbredningsförskjutningar mellan formerna en möjlighet att räkna med. En sådan förskjutning, nämligen vidgad utbredning av västnordiskans *rå* på *ro*:s bekostnad, kan ligga bakom förekomsten av formen på svenskt dialektområde. En annan och sannolikare förklaringsmöjlighet är dock att sv. dial. *rå* 'vrå' är en kontamination av *vrå* och *ro*.

Ro 'höft'

Det ålderdomliga riksspråksordet *ro* 'höft' är ett endast på svenskt område förekommande substantiv. Som dialektord är det belagt i alla tre landsdelarna Götaland, Svealand och Norrland. *Ro* är huvudsakligen synonymt med ordet *höft*. En skillnad är dock att det i motsats till *höft* också kan ha betydelsen 'skinka, klinka'. En skillnad är också att användningen om motsvarigheten till människans höft hos djur, särskilt kor, är genuin hos *ro* men klen belagd hos ordet *höft*.

Hos *ro* liksom hos *höft* är det centrala i begreppet höftbenskammen och dess vinkel mot höftbenet.

Med största sannolikhet är *ro* 'höft' i grunden samma ord som *vrå* 'hörn'. Denna förklaring av ordet övervägs och bedöms som sannolik i SAOB (R 2 286). Semantiskt motiverar den gemensamma vinkelformen sammanställningen av orden *vrå* och *ro* 'höft'.

Den skilda utvecklingen, till (v)*rå* och *ro* respektive till enbart *ro*, diskuteras i nästa avsnitt, sedan även *ro* 'rægg' behandlats.

Ro 'rægg'

Det ord för 'rægg', som här normaliseras *ro*, uppträder i norska dialekter med växlingen *ro* och (med liten utbredning) *rå*. I nyisländskan och i jyska dialekter är enbart *o*-form belagd. I danska ömål tycks ordet inte förekomma. På svenskt (eller en gång svenskt) område är situationen följande. Ordet för 'rægg' saknas i Götaland. I Svealand och Norrland konkurrerar formerna *ro* och *rå*. I Finland och på Gotland och Nuckö är formen *rå*. I norska dialekter förekommer dessutom ett *ru* (som diskuteras nedan). Hos sammansättningen *rægg* i svenskt riksspråk (varav sannolikt da. *ræg*) föreligger anslutning av förleden till adjektivet *rå* i betydelsen 'obearbetad, icke färdigbearbetad'. Sammansättningen är en upptagning i riksspråket av dialektens *rægg* där förleden är *rå* 'rægg'. Den omtolkning som beskrivits ovan har sedan skett.

Ovan har betydelsen hos vederbörande ord *ro* angetts med 'råegg' i likhet med vad som sker i t.ex. SAOB. Beträffande riksspråkets omtolkning av förleden se ovan.

Gemensamt för de beskrivande definitionerna av »ron» är omnämnande av de fastsittande tunna flagorna av eggen eller av en uppkommen kant eller uppvikning av det yttersta av eggen som sedan avlägsnas med stryksticken. Utförligt beskrivs termens innehåll hos Stenberg 1804: »så heta de fina, tunna skärfwor och weck, som wisa sig i ägget eller bettet af en knif eller annat wast instrument, när det för tunt slipes». Här ses »ron» som ett nödvändigt tecken på att eggen var genomslipad. Hos vissa eggredskap, framför allt en yxa, kan dåligt bett hjälpligt kompenseras med kraft i hanteringen. Så icke hos mejningsredskapet lien. Där var optimalt bett en nödvändighet för tillfredsställande arbetsresultat.

Ro 'råegg' saknar etymologisk förklaring. I SAOB:s (R 3447) artikel anges ursprunget som dunkelt. Hos Torp (s. 539) ges med tvekan ett försök till förklaring; »kunde være **rawô*, se *rû*» läser man där. Det *rû* Torp hänvisar till är nor. dial. *ru* 'ruhet på bord (d.v.s. bräda) efter saging (uppsågning)'. Detta är en omöjlig etymologi. No. dial. *ru* 'råegg' är att förstå som ombildning av *ro* under påverkan av adjektivet *ru* 'icke färdigbearbetad'. Här föreligger en parallell till omtolkningen av förleden i sv. *råegg* 'obearbetad'.

På fast mark står däremot en identifikation av *ro* 'råegg' med *vrå* och med *ro* 'höft'. Semantiskt mest närstående är de båda orden *ro*. Hos båda gäller det en kant och en vinkel mellan kanten och en bas eller underdel. Vårn skiljer sig figurligt från höften och råeggen genom vinkelform även i sidled och att det uppkomna utrymmet står mera i fokus. Formväxlingen hos orden för 'vrå': *vrå*, *ro*, *rå* och för 'råegg': *ro*, *rå* och förekomsten av enbart formen *ro* hos ordet för 'höft' kan grovt förstås som utvecklingar från olika paradigmformer hos urn. **wranhu*. En helt uttömmande förklaring kan däremot inte ges till de olika valen av paradigmform och till förekomsten av den oväntade formen *rå* på svenskt område. Detta kvarblivande frågetecken är dock inte av den digniteten att det äventyrar de tre ordens etymologi som sådan.

Tre ord har behandlats i ovanstående korta uppsats: *vrå* 'hörn', *ro* 'höft' och *ro* 'råegg'. Det sistnämnda ordet ges en tidigare saknad säker etymologi genom sammanställningen med de båda andra substantiven. Ordtrion förs tillbaka på urn. **wranhu*. Semantiskt motiverar den figurliga grundligheten hos företeelserna, vinkelformen, sammanställningen.

Litteratur

- Hellquist, Elof, 1948: *Svensk etymologisk ordbok*. Tredje upplagan. Lund.
 Iversen, Ragnvald, 1946: *Norrøn grammatik*. 4., rev. utg. Oslo.
 Levander, Lars, 1925–28: *Dalmålet. Beskrivning och historia* 1–2. Uppsala.

SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1 ff. 1898–. Lund.

Stenberg, Pehr, 1804: *Ordbok över unemålet*. Utgiven med inledning och kommentar av Gusten Widmark 1968. (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala A: 12.)

Torp, Alf, 1919: *Nynorsk ordbok*. Kristiania.

Johannes Franckenius och de svenska floranamnen

Några anteckningar

Av Mats Rydén

Abstract

In my book *Johannes Franckenius och den svenska floran: En studie i växt- och namnkunskap i 1600-talets Sverige* (Johannes Franckenius and the Swedish flora: A study of plants and plant names as known in 17th-century Sweden), published in 2015, I identify the Swedish vascular plants recorded in Franckenius's *Speculum botanicum* (1638 and 1659), a list of plants and plant names basically intended as a nomenclatural guide for students of medicine and pharmacology. In tabular form I list the Swedish plant names given in *Speculum* in relation to modern scientific and Swedish nomenclature. In the present paper, I discuss, among other questions, the Swedish plant names in *Speculum* that are now used as standard names in published Floras. Johannes Franckenius (1590–1661) was professor of anatomy and botany within the Faculty of Medicine of Uppsala University between 1628 and 1661.

Keywords: Johannes Franckenius, Speculum botanicum, Swedish flora names

I min bok *Johannes Franckenius och den svenska floran. En studie i växt- och namnkunskap i 1600-talets Sverige* (utgiven 2015) identifierar jag de svenska fanerogamer och kärlkryptogamer som är förtecknade i Franckenius' växtlista *Speculum botanicum* (1638 och 1659). I en tabell ger jag de av Franckenius i *Speculum* anförda svenska växtnamnen, relaterade till nutida vetenskaplig och svensk nomenklatur.

I den här publicerade uppsatsen granskar jag i historisk belysning de i *Speculum* anförda svenska växtnamn som idag är standard- eller floranamn.¹ Johannes Franckenius (1590–1661) var 1628–1661 professor i medicin, med inriktning på anatomi och botanik, vid Uppsala universitet.

Den professionella normeringen av det svenska riksspråkliga växtnamnskicket tog sin början med Linné.² I andra upplagan av *Flora suecica* (1755) föreslog Linné något över 400 *Suecis*-namn för omkring 1 300

¹ Med *floranamn* avses här växtnamn (växtbenämningar) etablerade i florer och liknande literatur. Med (*växt*)*namn* avses (liksom allmänt i etnobotaniska framställningar) genomgående (*växt*)benämningar.

² Jfr Fries 1997 och Rydén 1990, 2003 och 2009. Naturligtvis har det för många växter alltid funnits preferenser och prioriteringar i valet av tillgängliga namn, på såväl individuell som lokal och nationell nivå.

arter, varav ca 355 för kärlväxter (Rydén 2009). Med *Suecis*-namn avsåg Linné namn lämpliga att användas på nationell nivå i framför allt floror och liknande litteratur. Många av Linnés namnförslag återfinns i dagens floror (Rydén a.a.).

En efterföljare till Linné vad gäller ambitionen att normera det officiella svenska växtnamnsskicket var Elias Fries (1794–1878).³ Fries var den förste att betona Franckenius' pionjärinsats vad gäller svenska växtnamn (jfr Rydén 2015 s. 36). Fries framhåller att »Frank inverkade icke blott på sina efterföljare, Tillandz och Bromel [...], utan äfven på skriftspråket intill våra dagar [...] Under nära 100 år var han källan för Svenska växtnamnen, så att skriftspråkets [namn] äro till största delen hemtade från honom» (Botaniska utflygter 3 s. 201 f.).

I sin postumt utgivna *Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen* (1880) skriver Fries: »Att erhålla allmänt antagna och fastställda Svenska växtnamn är i närvarande tid ett nödvändigt behof.»

Fries' »Förslag till fastställande af Svenska växternas slägtnamn» (*Botaniska utflygter* 3 s. 193 ff.) innehåller ca 40 nybildningar eller nylanseeringar av svenska växtnamn, exempelvis blåsuga, grönkulla, knärot och vätteros.⁴

För de svenska växtnamnens nationella etablering i senare tid har Krok & Almquists flora, alltsedan sin första upplaga 1883, varit den mest inflytelserika riksläkaren, dock i de tidiga upplagorna med stora luckor i namngivningen. Nutida förteckningar, med intressanta kommentarer, är Karlsson 1982 och 1998.

Att förse alla i en nutida nationell svensk flora förekommande taxa (arter och underarter) med ett svenskt namn är en angelägen uppgift (jfr Fries 1880 ovan).

Anmärkningsvärt nog skedde detta redan i Uppsala-professorn Johannes Franckenius' latinsk-svenska växtnamnslexikon *Speculum botanicum* (1638 och 1659), där *alla* av Franckenius anförda växter, svenska och utländska, vilda och odlade, är försedda med ett eller flera svenska namn. Det samma gäller Rudbeck 1685, dock med färre svenska ekvivalenter.

Johannes Franckenius' *Speculum botanicum* är, jämte Rudbeck 1685 och Bromelius 1694, den mest omfattande förälderns källan för svenska växtnamn med drygt 1 800 benämningar för svenska och utländska växter.⁵

Franckenius' svenska namn kan vad gäller »ursprung» indelas i fyra kategorier (jfr Rydén 2015 s. 35 ff.):

³ Jag förbigår här Samuel Liljeblds i många fall oacceptabla namnförslag (1792–1816), liksom den inflammerade namndebatten kring sekelskiftet 1900 (jfr Fries 1977).

⁴ Enligt hävdvunnet bruk i botanisk litteratur kursiveras här inte svenska växtbeteckningar.

⁵ Linné (1986 s. xxiv) kände till Franckenius som »[d]en förste som räknar upp Sveriges växter», men han citerar inte namnlistorna i *Speculum*.

- 1) genuina folknamn;⁶
- 2) professionellt fabricerade, beskrivande benämningar;⁷
- 3) översättningar (översättningslån) av främst latinska, tyska och danska namn;
- 4) övertagna latinska namn.

»Systematiska» svenska benämningar förekommer i *Speculum* (jfr Fries 1975 s. 22 f. och 1997 s. 9), exempelvis »Swart Tåtol medh fåå swarte rumper» och »Swart Tåtol medh många swarte rumper» [*Phleum*]).

Som framgår av de intressanta företalen till *Speculum* (här bifogade i Hans Helanders översättning) hade Franckenius ett uttalat aktivt intresse för den svenska floran – han ägde herbarier – och de svenska växtnamnen, exempelvis för namnvariation (se Rydén 2015, tabell 2), namnfrekvens (jfr nedan) och namngeografi (jfr t.ex. i *Speculum* hylle/fläder, hör/lin, jordbär/smultron, kröson/lingon). Enligt Fries (1994 s. 92) är »merparten» av Franckenius' svenska växtnamn svealändska.

Speculum ger också väsentliga bidrag till den svenska växtvärldens litterära upptäckthistoria (se Rydén 2015 s. 20). Biologiska och biotopiska upplysningar förmedlas genom de beskrivande växtnamnen. *Speculum* är långt mer än ett *index pharmacologicus*, ett register över läkeörter (jfr a.a. s. 19).

Uppemot 200 av de av Franckenius i *Speculum* (1638 och 1659) anförda svenska benämningarna lever vidare i dagens florer. Enstaka nutida namn som besöksöta, förgätmigej, järnek, klätt och murgröna som är belagda från Franckenius' tid (SAOB), återfinns inte i *Speculum*.

Omkring 70 eller 35 % av de svenska växtbenämningarna för vilda svenska växter i *Speculum* är uppförda som *förstanamn* i Franckenius' namnlistor (trädbenämningar undantagna). Det bör betonas att namnen i Franckenius' listor *inte* är uppförda i bokstavsordning (se tabell 2 i Rydén 2015).

En fråga som inställer sig är i vilken utsträckning Franckenius' förstanamn speglar Franckenius' uppfattning om dessa namns nationella frekvens och status eller endast hans egna namnpreferenser. Svaret är förmodligen att Franckenius' förstanamn avslöjar både en lång växtnamnstradition och Franckenius' personliga sympatier, möjligen med en vilja till normering (jfr Fries 1994 s. 43).

Det bör framhållas att förstanamnen i Franckenius' listor nästan alltid är genuina folknamn.

⁶ Relativt få folknamn är »vackra», estetiska namn som i *Speculum* solöga (*Ranunculus*), soldagg och solört (*Drosera*) och ängsstjärna (*Primula farinosa*). Gränsen mellan folkliga och lärda namn är ofta svår att dra (Hesselman 1935 s. 3). Jfr t.ex. i *Speculum* Tabacum Norlandicum/Norlands Toback för *Menyanthes trifoliata*. Naturligt nog har många namn mist sin ursprungliga innebörd (semantiska bärkraft) och lever endast vidare som referentiella tecken.

⁷ T.ex. »Then mindre åkeroxetunge medh skarpstickande blad» för *Anchusa arvensis*.

Intressant är att jämföra med andra hos Franckenius förekommande nutida floranamn som av Franckenius *inte* prioriteras som förstanamn i hans variantlistor.

Några exempel (Franckenius' förstanamn inom parentes, i modern form): blåsippa (ädel leverört),⁸ gullviva (oxlägg; jfr Linné 1755), älggräs (algräs),⁹ brudbröd (summil), kabbleka (bäckblomma), ekorrbar (enblad), blåklint (blå kornblomma), smörblomma (solöga), skvattram (getpors), hästhov (hostört), svalört (lille skelört), sileshår (soldagg), tranbär (tränjon), svärds-lilja (svärdsblad), käringtand (hornväppling), gulmåra (frillegräs), vattenklöver (vattenväppling), fläder (hylleträ).

I relativt många fall, som vid ormtunga, odört, malört, hönsbär, åkertistel, rör (= vass) (se Rydén 2015, tabell 2) ger Franckenius inga namnvarianter. Ett anmärkningsvärt fall är blåbär, som i *Speculum*, till skillnad från andra bärnamn, inte tilldelas några namnvarianter. Kanske föreföll dessa namn självklara för Franckenius. Okunskap var ju inte hans signum.

I tabell 2 i Rydén 2015 kan följande förtydliganden göras:

Salix: Troligen *S. fragilis*.

Viscum album: Martulle och mistel i björkmistel och tallmistel (ej i SAOB) avser 'häxkvast'. Se under »Betula» och »Pinus» i *Speculum* och jfr Rydén 2015 s. 34.

Camelina alyssum: Stoor Lijndudder anförs i *Speculum* under »Sesamum» (ett tropiskt växtsläkte). Jfr Corneliuson 1997 s. 497 och Jonsell 2010 s. 548. I 1638 Dodder i Lijn.

Prunus spinosa: Slåbär > Släbär (jfr Hellquist och SAOB).

Cytisus scoparius: Jfr också »Genista» i *Speculum*.

Euphorbia exigua: Snarare *Euphorbia lathyris*. Jfr Martinsson & Ryman 2007 s. 111.

Chimaphila umbellata: Ryllgräs också anfört i *Speculum* under »Chamæpytis» (*Ajuga chamæpytis*).

Cuscuta: Fördelningen av Franckenius' svenska namn under *Cuscuta* något oklar.

Echium (not 118): Jfr Martinsson & Ryman 2007 s. 84.

Teucrium: Hwijtlööksört (i *Speculum* under »Scordium») tillkommer.

I litteraturlistan i Rydén 2015 bör året i Fries, Th. M. 1894, första uppgiften, ändras till 1904.

Litteratur

Bibel 2000. Stockholm 2000.

Biblia, thet är all then Helgha Scrifft på swensko. Vpsala 1541.

Bromelius, Olaus, 1694: *Chloris gothica seu Catalogus stirpium circa Gothoburgum nascentium*. [Göteborg.] Nytryck 1956.

⁸ I 1638 blåsippa.

⁹ I 1638 älggräs.

- Bucolica* = *Bucolica P. Vergili Maronis. Ecloga I–X*. München 1919.
 Franckenius, Johannes, 1638: *Speculum botanicum*. Upsalæ.
 — 1659: *Speculum botanicum renovatum*. Upsalæ. Faksimil 1973.
 Fries, Elias, 1843–1864: *Botaniska utflygter* 1–3. Upsala & Stockholm.
 — 1880: *Kritisk ordbok öfver Svenska växtnamnen*. Stockholm.
 Fries, Sigurd, 1975: *Svenska växtnamn i riksspråk och dialekt*. Umeå.
 — 1977: Växtnamnsvård. I: *Språkvård* 1977: 1 s. 14–20.
 — (red.), 1990: *Om växtnamn*. Umeå.
 — 1994: *Växtnamn då och nu*. Umeå.
 — (red.), 1997: *Aspekter på växtnamn*. Umeå.
 — 1998: Ord med växtkraft. I: *Språkvård* 1998: 4 s. 20–25.
 Hellquist, Elov, 1948: *Svensk etymologisk ordbok*. 3 uppl. Lund.
 Hesselman, Bengt, 1935: *Från Marathon till Långheden. Studier över växtnamn och naturnamn*. Uppsala.
 Karlsson, Thomas, 1982: *Svenska kärlväxtnamn*. Lund.
 — 1998: Förteckning över svenska kärlväxter. Lund. I: *Svensk Botanisk Tidskrift* 91 s. 241–560.
 Krok, Th. O. B. N. & Almquist, S., 1883: *Svensk flora för skolor*. Stockholm.
 — 1994: *Svensk flora. Fanerogamer och ormbunksväxter*. 28 uppl., bearbetad av Lena och Bengt Jonsell. Stockholm.
 Liljeblad, Samuel, 1792–1816: *Utkast til[l] en svensk flora*. Uppl. 1–3. Upsala.
 [Linné, Carl von], 1755: *Flora Svecica*. Editio secunda. Stockholmiae.
 — 1986: *Svensk flora. Flora Svecica*. Stockholm–Uppsala.
 Martinsson, Karin & Svengunnar Ryman, 2007: *Hortus Rudbeckianus. An enumeration of plants cultivated in the Botanical Garden of Uppsala University during the Rudbeckian period 1655–1702*. Uppsala.
 Rudbeck, Olaus d.ä., 1685: *Trädgårdskatalog*. Upsalæ. Faksimil 1930.
 Rydén, Mats, 1990: Namnet maskros och dess väg till riksgiltighet. I: Fries 1990 s. 101–119.
 — 2003: *Botaniska strövtåg. Svenska och engelska*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 82.)
 — 2009: Linnæus and the Swedish Plant Names. I: *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 2009 s. 49–64.
 — 2015: *Johannes Franckenius och den svenska floran. En studie i växt- och namnkunskap i 1600-talets Sverige*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 136.)
 SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1 ff. Lund 1898–.

*Bilaga: Företalen till Speculum*¹⁰

Jesu Syrachs bok 38,4: Herren läter läkedomens wexa vthaff iordene, och en förnufftigh förachtar honom icke.¹¹

Matteus 6,28: Skåder liljorna på marken, huru de växa.

I Kungaboken 4,33: Han [Salomo] talade om växterna, alltifrån cedern på Libanon till isopen som växer ut ur muren.¹²

¹⁰ Översatta från latin av professor emer. Hans Helander, Uppsala.

¹¹ Citerat från 1541 års bibel.

¹² Citerat efter *Bibel 2000*.

Den välvillige läsaren hälsas

Om du, ärlige läsare, önskar göra framsteg i vetenskapen om växterna, har du behov av en ingående teoretisk kunskap om dem och dessutom riktiga och passande benämningar. Kännedom om växterna skall du få dels av Herbaria, dels, och detta i första hand av den muntliga demonstration av dem, som varje år äger rum genom den samvetsgranne Botanicus' försorg. Benämningarna, rätt och slätt, såväl på det romerska tungomålet som på vårt eget språk, kommer du att lära dig genom föreliggande traktat. Såvitt jag vet har ingen före mig publicerat växters namn på vårt modersmål i så stor omfattning och på ett så tillförlitligt sätt som jag. I folkspråkliga ordlistor påträffas endast några få namn på växter, men publicerade på ett så felaktigt och förvrängt sätt att det är skamligt. Därför, välvillige läsare, använd till din egen nytta frukterna av detta mitt arbete och nyttja dem till Guds ära och till din nästas gagn. Lev väl, och farväl!

(1638)

Johannes Franckenius hälsar den välvillige och ärlige läsaren

Jag lät, välvillige läsare, för tjugu år sedan trycka denna traktat om namnen på växter, i första hand till hjälp för dem som studerar medicin och för andra botanikens vänner. Av dessa personer blev min skrift mycket väl mottagen, därför att den tillförde något nytt. I synnerhet fäste man sig vid att jag för varje växt hade angivit vissa speciella namn på svenska, alltefter växternas benämningar bland vanligt folk ute i vårt lands olika landskap. Eftersom med tidens gång de tidigare utgivna exemplaren har skingrats, det inte finns några kvar och inga längre kan köpas i bokhandeln, har nu vänner av den botaniska vetenskapen med enträgna böner ånyo ansatt mig och ivrigt bönfallit mig att jag för andra gången skulle låta trycka och utgiva denna min traktat. Detta deras lovvärda önskemål och deras aktningvärda böner har jag med beredvillighet och glädje velat tillmötesgå med föreliggande andra utgåva, i förhoppning att de skall kunna ha något utbyte därav och däri finna något som kan främja deras studier. Efter den första utgåvan har emellertid flera växtarter dels levererats till mig från olika regioner, dels påträffats av mig själv och av andra (ty vilken trakt som helst producerar inte vilka växter som helst).¹³ Därför har jag beslutat utöka och berika föreliggande traktat även med dessa (fynd). Slutligen: Eftersom växter inte förses med ett och samma namn av alla botaniker utan benämnes på olika sätt av olika personer, har det synts mig lämpligt att beträffande åtskilliga växter lägga till de viktigaste och vanligaste synonyma benämningarna (dock med mindre stil) för att läsaren inte skall bringas i förvirring på grund av de olika namnen

¹³ Formuleringen går nog tillbaka på Vergilius, *Bucolica* 4: 39, närmare bestämt berättelsen om den kommande guldåldern, då varje land skall producera allt (*omnis feret omnia tellus*). Jag har sett liknande allusioner till detta ställe hos Linné och andra.

(som han kan finna) vid läsningen av botaniker eller författare av praktiska handböcker¹⁴ och tro att det i ena och andra fallet rör sig om olika växter. Dessa saker har jag här i förbigående i all korthet velat fästa läsarens uppmärksamhet på. Förvisso är det ett älskligt, nödvändigt och hedervärt och i synnerhet för den studerande ungdomen ärofullt studium att ha kännedom om olika växter och djupare kunskap om dem, helt i enlighet med Frälsarens uppmaning i Matteus evangelium, kap. 6: »Skåder liljorna på marken, huru de växa», så att vi inte går omkring i skogar och på fält som oskäligen djur och blott med våra ögon beskådar detta Guds och naturens stora förråd av underbara hävor.¹⁵ Med dessa namnlistor på växter må Du nöja Dig, välvillige läsare, tills vid ett senare tillfälle samma växters krafter och verkan kommer att belysas i en särskild traktat. Farväl.

(1659)

¹⁴ Exakt vad *Practici* betyder här är oklart.

¹⁵ Det grekiska ordet *myropoleion*, här latiniserat som *myropoleium*, betyder egentligen 'butik där man kan köpa (-poleion) salvor, parfymer, etc. (myro-)'.

Sven B. Ek

1931–2016

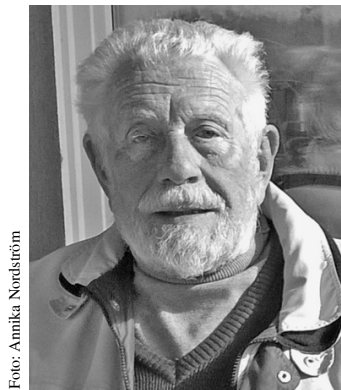

Foto: Annika Nordsröm

Professor emeritus i etnologi, Sven B. Ek, Göteborg, avled den 20 maj 2016. Sven blev efter disputationen 1962 docent vid Lunds universitet och var under 1970-talet kultur- och museichef i Landskrona med ett starkt kulturpolitiskt engagemang. Mellan 1980 och 1996 var han Göteborgs universitets första professor i etnologi, särskilt europeisk.

Sven Birger Ek föddes i Lund 1931. I *En grötvägrares memoarer* (1984) berättar han om föräldrarna, som var lärare och »hörde till den skara som byggde upp det demokratiska organisationssamhället». Denna bakgrund präglade Sven genom livet. I *Etnologiska visioner* (1993) reflekterar han över ämnesvalet folklivsforskning, som ingalunda var givet, utan »ett alternativ till måleri eller författarskap». Sigfrid Svensson, professor i Nordisk och jämförande folklivsforskning vid Lunds universitet, som själv var inriktad mot svensk bondekultur, tradition och förändring, uppmanade Sven att vidareutveckla forskningsfältet. Han pläderade för en studie om väderkvarnar och Sven disputerade på gradualavhandlingen *Väderkvarnar och vattenmöllor* (1962), med kulturella och politiska perspektiv. Förhållandet mellan centralt dirigerad och folklig praxis sattes i centrum. Den rika empirin bidrog till att boken nådde en vid läsekrets för beskrivningar av »ett stycke förnämlig ingenjörskonst». Under docentåren i Lund riktades intresset mot urbanitet; Svens B. Eks forskning innebar en nyorientering inom etnologin. Han utforskade kulturella processer och historiska förändringar med betoning på arbetarfamiljers vardagsliv. *Stadens födelse* (1967) och *Nöden i Lund. En etnologisk stadsstudie* (1971) kom länge att ingå i den etnologiska kursbokskanonen. En annan bok som fick stor uppmärksamhet var *Kulturrevolutionen börjar i kommunen* (1977) med Svens resonemang om nyskapande metoder för aktivt kulturliv.

I egenskap av professor inriktade Sven göteborgsetnologin mot arbetarkultur utifrån en historiematerialistisk grundsyn. Människors egna minnen och erfarenheter sattes i fokus i olika projekt som resulterade i uppsatser, avhandlingar, populärvetenskapliga skrifter och omfattande intervjumaterial, vilket fördes till Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg. *Stadens*

Janusansikten. Göteborgare tycker om Göteborg (2002) blev den sista antologin där han även engagerade yngre kollegor. Sven var en uppskattad handledare, han var sällan styrande, utan ingöt framför allt självförtroende hos sina doktorander. Under hans ledning företogs flera exkursioner till olika europeiska länder för att knyta kontakter. Resor som på många sätt och vis blev minnesvärda. Som seminarieledare var Sven mån om ett samtalsklimat där kritiska perspektiv premierades och betonade vikten av att sprida forskningsresultat utanför akademien. I denna anda bildade Sven Etnologiska föreningen i Västsverige och initierade Humanistdagarna när han var fakultetens dekanus.

Sven B. Ek var en självständig forskare, som lyfte fram delar av vår dolda historia och verkade för att demokratisera kulturarvet. Sven var konstintresserad och målade själv, förutom akademiska texter skrev han kultur- och debattartiklar, deckare och kåserier. Han hade en stillsam underfundig humor och var en konstnärssjäl som kunde se det stora i det lilla. Detta kommer vi att minnas och sakna.

Kerstin Gunnemark och Annika Nordström

Lars Huldén

1926–2016

Foto: Asger Albjerg

Lars Huldén var en mångsidig man. I de finlandssvenska mediernas rapportering dagarna efter hans bortgång den 11 oktober 2016 blev han ihågkommen som »författaren och översättaren», men för läsarna av *Svenska landsmål* är han väl i första hand känd som dialekt- och ortnamnsforskare. Det är denna sida av hans mångsidiga gärning som främst ska tas upp här. Men jag börjar ändå med författaren och översättaren.

Lars Huldén »klampade in i lyrikens allvarsrum» (som han själv uttryckte det) med diktsamlingen *Dräpa näcken* 1958. Han publicerade ytterligare 34 samlingar; den sista var *Kroppen sig framåt lutar* år 2014. Hans dikter är ofta ironiskt-humoristiska och fyllda av mänsklighet och värme. Språkbruket bär inte sällan färg av hans österbottniska modersmål Munsaladialekten. Tydligast kommer dialekten till uttryck i de tvåspråkiga (Munsaladialekt/standardsvenska) samlingarna *Heim/Hem* (1977) och *To å ja, vi boåda. Du och jag, vi båda* (2010). Dialekten visar sig här vara ett smidigt poetiskt uttrycksmedel också i ett seriöst sammanhang. Någon bondkomik är det aldrig fråga om.

Ymnig brukspoesi av olika slag flöt genom åren ur Huldéns penna/skrivmaskin/dator: visor, promotionsdikter, kantater och gratulationer. Det mesta av tillfällighetsdiktningen publicerades i efterhand i samlingsvolym, varav *Akademiska dikter och visor* (2008) blev den sista. Lars Huldén framstår som en förnyare av den svenska tillfällighetsdiktningen, både till innehåll och form. *Psalmer för otrogna kristna* blev det också, bland dem den ofta sjungna begravningsspsalmen »Jag har ett hem».

Prosaisten Huldén höll sig till det begränsade formatet med korta prosaberättelser (t.ex. *Hus* 1979) och förledande skrönor (t.ex. *Berättelser ur mitt förflutna liv* 1990 och *Känt och okänt folk och fä* 2008). Hans texter för scenen är otaliga: dramer, revyer, kabaréer, oratorier, operor, krönikespel. Också hans översättande har ofta gällt dramatik, börjandes med Shakespeare och Molière. Stort och smått av annat slag översatte han också, från nationaleposet Kalevala till sentida finska schlagertexter.

Våra svenska klassiker är ofta närvarande i Huldéns diktning, särskilt Bellman och Runeberg. I diktsamlingen *J. L. Runeberg och hans vänner* (1978) står nationalskalden i centrum. Runeberg tog han sig också an som utgivare och kommentator, och Bellman skrev han mycket om. *Om samordning hos Bellman* (1961), och *Ordstudier i Fredmans epistlar* (1963) är ett par av de större studierna. 1964 publicerade han en kommenterad utgåva av *Fredmans epistlar*. I biografen *Carl Michael Bellman* (1994) tecknade han senare ett livfullt porträtt i helfigur av diktaren.

Lasses och mina vägar korsades redan år 1956. Då var han sedan några år tillbaka rektor för Arbetarinstitutet i Gamlakarleby, ett slags finländskt komvux. Själv var jag medlem av institutets filmklubb som leddes av honom. Arbetet som rektor var något av en sinekur, och enligt egen utsago borde han egentligen »ha fortsatt där, om jag hade varit klok» (så enligt *Strövtåg i ordskogen*, 2002). Hans hustru Ingeborg (»Bojen») arbetade vid stadens svenska läroverk och kunde se fram mot en tryggad ställning som lärare i sin gamla skola, och Lasse kunde ha fortsatt som rektor och med tiden få en hygglig placering i den österbottniska småstadens kulturella hierarki. Klokt nog var han ändå inte riktigt klok utan återvände till det som ända sedan pojkkåren hade intresserat honom allra mest: ortnamn och dialekt.

Lasse var fil. kand. under tiden i Gamlakarleby. I bakgrunden fanns en lovande upptakt till en språkvetenskaplig karriär. Hans magisteravhandling 1948 om ortnamnen i hemsocknen Munsala hade nämligen befunnits ha sådana kvaliteter att den var värd att utges i tryckt form. Starkt förkortad publicerades den sedan i serien *Studier i nordisk filologi* 1952. *Ortnamnen i Munsala* är den första tryckta monografin om namnskicket i en finlands-svensk socken. Avhandlingen byggde på egna uppteckningar från och med 1945 – ett »underbart roligt» arbete, sade han själv.

Detta underbart roliga fortsattes under 1950-talet, men nu med fokus på dialekterna eftersom de lokala ortnamnen inte ansågs vara ett tillräckligt välgående ämne för den doktorsavhandling som han planerade. Kursändringen tycks han ha funnit sig i, så han satte genast i gång. Starten skedde i grannsocknen Esse; han hade fått ett stipendium av Folkmålskommissionen för att åstadkomma en s.k. storsamling av sockenmålet. Samtidigt samlade han material för en doktorsavhandling om österbottnisk verböjning, ett projekt som per cykel förde honom kors och tvärs genom det 25 mil långa svenska Österbotten.

Ett fältarbete utan samband med de akademiska ambitionerna utfördes sommaren 1952, då Lasse som assistent åt sin lärare och kollega Olav Ahlbäck gjorde bandupptagningar av dialekten på tio olika orter i norra svenska Österbotten. Lasse som var förtrogen med dialekterna inom området fungerade som utfrågare, och Ahlbäck skötte den 40 kg tunga apparaturen. Resultatet var – mätt med dagens mått – anspråkslöst: 20 band med sammanlagt tio timmars speltid. Men det var ett pionjärbete.

Senare blev det fler och längre inspelningar. Här ska bara nämnas Amerikaexpeditionen 1971 som avkastade bland annat nästan 400 timmar inspelat material. Incitament till expeditionen var säkert Folke Hedbloms motsvarande inspelningsresor på 1960-talet. Bland de finlandssvenska utvandrarna och deras ättlingar hoppades de fyra expeditionsdeltagarna finna bevarade äldre former av finlandssvenska dialekter. Ett och annat av detta slag påträffades, men för det mesta visade sig emigranterna tala ett slags »amerikansk högfinlandssvenska» med ett varierande inslag av genuin dialekt och inlånade engelska ord och fraser. Ett av resultaten från expeditionen var *Ett österbottniskt sockenmåls öden i Amerika* 1978, senare omtryckt i festskriften 1986, där Lasse analyserade de varianter av Munsaladialekten som han hade påträffat bland de många utvandrade sockenborna. Expeditionen har satt spår också i hans skönlitterära produktion; emigration och emigrantöden är återkommande teman, t.ex. i *Berättelser om mig själv och andra* (1992).

Institutsrektorn Huldén avslutade sitt fältarbete bland de österbottniska verben 1954, och 1957 kunde han sedan disputerat på de starka, reduplicerande och preteritopresentiska verben. De svaga verben fick inte plats i avhandlingen, så redovisningen av dem blev en del 2 av *Verbbojningen i Österbottens svenska folkmål* (1959). Materialet hade Lasse samlat in under fem års tid, ett enormt och motspänstigt material som slutligen kom att omfatta 21 000 belägg för 700 verb. Det stora arbetet (sammanlagt 562 sidor) har blivit ett standardverk inom svensk dialektologi. Fokus ligger på de österbottniska verben, men arbetet ger också utblickar över övriga delar av det svenska Finland och Skandinavien.

Som det har framgått var Lasse inte »riktigt klok» när han avstod från rektorsjobbet i Gamlakarleby och flyttade till Helsingfors tillsammans med den växande familjen 1958. Där hade han redan dessförinnan hunnit arbeta som amanuens vid Folkmålskommissionen och som lektor vid Helsingfors universitet. Hans specimationsarbete inriktades på ett helt nytt område: Carl Michael Bellman. Han fick efter hand anställningar som var mer lämpade för hans uppslagsrika forskartemperament och övriga kvalifikationer. Han började som tf. professor, först i Jyväskylä, sedan i Helsingfors. 1962 blev han biträdande professor i Helsingfors, och två år senare professor. Vid uppnådd pensionsålder lämnade han den betungande professuren 1989 och fick mer tid för forskning, författarskap och översättningsarbete.

Lars Huldéns många vistelser i Sverige var viktiga, särskilt i början av karriären. Redan 1947–48 kunde han forska i Uppsala med stöd av ett stipendium från svenska regeringen. Ortnamnsarkivet gav honom här jämförelsematerial för avhandlingen om ortnamnen i Munsala. Sommaren 1949 var han tillbaka i Uppsala och arbetade då för Ivar Modéer på Sveriges medeltida personnamn samtidigt som hans nyblivna hustru Bojen excerperade för SMP. 1962 fick han ett docentstipendium för specimationsarbete i

Lund. Han återvände senare till de två universiteten för både forskning och undervisning. Hans insatser på olika områden uppskattades av de många kollegerna och vännerna i Sverige. Han blev också invald i en rad vetenskapliga sammanslutningar, däribland Kungl. Skytteanska Samfundet, Kungl. Gustav Adolfs Akademien, Kungl. Vitterhetsakademien, Vetenskapssocieteten i Lund, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund och Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala. För sin gärning som forskare och författare blev han rikt prisbelönt, både i hemlandet och i Sverige. Av Svenska Akademien fick han ta emot både Finlandspriset och det prestigefyllda stora nordiska priset. Han promoverades till hedersdoktor i Uppsala och Reykjavik.

Lasses bibliografi bjuder på ett myller av artiklar om dialekter och ortnamn. Hans debut som dialektolog skedde vid Arbetarinstitutet i Gamlakarleby, där han ledde studiecirklar om ortens språk och namn. Han skrev också ett par artiklar om det säregna stadsmålet i Gamlakakarleby. De står sig fortfarande. Den omgivande dialekten i Karleby socken presenterade han sedan halvtannat decennium senare i en sockenhistorik 1967, omtryckt 1986.

I *Folkmålsstudier* 1973 återkom han i en omsorgsfullt genomförd studie till dialektens unika förenklade genusystem och substantivböjning: alla substantiv är i obestämd singularis *ein*-ord (*ein häst, ein nål, ein hus*); i bestämd form är de *he*-ord (*he häste, he nåle, he huse*). Också pluralböjningen är förenklad. Systemet har kommenterats av forskningen ända sedan K. J. Hagfors beskrev dialekten i *SvLm* 12 (1891). Finskan betydelse för utvecklingen skymtar ofta i resonemangen; finskan saknar som bekant genus och trakten var i äldre tid starkt tvåspråkig. Huldén tillmäter inte finskan någon avgörande betydelse för utvecklingen utan pekar i stället på några samverkande fenomen inom dialekten: apokope, bortfall av slutljudande postvokalliskt *-t* och slutljudande postvokalliskt *-n* kombinerade med öppning av ändelsevokalen. »Då nu formsystemet inte längre gav något fäste för genusminnet, är det lätt att förstå att genustraditionen bröts och ersattes med ett enklare system», var hans konklusion redan i artikeln »Karlebydialekten» (publicerad 1967 i boken *Karleby sockens historia* 1 och tryckt på nytt i festskriften 1986).

Ett tidigt bidrag till dialektforskningen är »Om den bottniska tungan» i tidskriften *Horisont* 1954, senare omtryckt i festskriften 1986. Här diskuterar han hur samspelet mellan apokope, cirkumflex och sekundär diftongering har påverkat verbböjningen i dialekterna på ömse sidor Bottniska viken. Han kommer fram till att de nordösterbottniska målen verkar ha många likheter med målen i norra Västerbotten och Norrbotten; de sydösterbottniska har i sin tur anknytning till södra Västerbotten och Ångermanland. Men åtskilligt av det österbottniska har sina närmaste motsvarigheter i Åboland, Åland och Uppland.

Först på 1990-talet återvände Lars Huldén i ett par repriser till dialekter-

na. Vid dialektologkonferensen i Sigtuna 1994 svarade han och en annan nestor inom den nordiska språkforskningen, Oskar Bandle, för var sitt plenarföredrag. Hans bidrag »Genitiven och dess förvandlingar» behandlade dels namnbildning (sammansättningstyper i ortnamn som *Storåkers kullen*, *Källmossa berget* och bebyggelsenamnssuffixet *s* i t.ex. *Jannes*, *Lagmans* och *Basans*), dels ett ordbildningsproblem, nämligen uppkomsten av finländska verbalsubstantiv av typen *kaffedrickas* 'kaffedrickande', *springas* 'spring, springande'. Typen har traditionellt bedömts som en substantivering av den passiva infinitiven, men Huldén föreslår försiktigtvis en annan lösning; genitiviska former av verbalsubstantiv på *-an* (t.ex. början) kan ha varit mönsterbildande. I festskriftsbidraget »Österbottnisk negationslära» (1995) skriver han om dialekternas användning av negationer: spetsställt nekningssord (*intt va he na rikkti braa*) och kombinationen av *inte* och *något* i nekande eller frågande satser (*han ha it iti naa* 'han har inte ätit, han har inte fått något att äta'). Festskriftsartikeln »En dialektgräns i Munsala» (2001) behandlar utvecklingen av långt *u* till långt *y* framför *m* och *p* i österbottniska dialekt (*ryym*, *syyp*) med bl.a. Munsala som övergångsområde.

År 1999 fick Lars Huldén ta emot en beställning som kombinerade två av hans specialiteter, översättande och dialektologi: en översättning av julevangeliet till Munsaladialekt. I ett festskriftsbidrag från 2000, »Hur jag översatte julevangeliet till mitt modersmål», berättar han om några av de överväganden som han ställdes inför när det gällde ljudbeteckningen, ordvalet och stilnivån. Reaktionen på resultatet var positiv. Den dialektala versionen kom ortsborna mycket närmare än den officiella, och den används fortfarande vid julgudstjänsterna i Munsala kyrka.

Lars Huldén inledde sin forskarbana som ortnamnsforskare, och ortnamnen följde honom sedan forskarlivet igenom. Hans bibliografi är ett vältaligt vittnesbörd om idérikedom och tematisk spännvidd.

Den som skriver om österbottniska ortnamn kan inte undgå att dras in i debatter. Detta gäller inte minst Lars Huldén. Redan som »självmedveten ungdom» och till på köpet »utsocknebo» i Gamlakarleby avverkade han en första debattomgång i lokalpressen. Den gången gällde det – liksom så ofta i fortsättningen – hans härledningar av en del svenskösterbottniska namn ur finskt språkmateriel. Trettio år senare utbröt »stora ortnamnsstormen» i *Vasabladet*, utlöst av hans artikel »Personnamn som by- och sockennamn i Österbotten» (18.9.1981). Då han skrev artikeln var han medveten om att han gav sig in på »getingförsvarad mark», men han anade knappast att getingarna var så många och så ilska. Ortnamnsstormen rasade sedan utan uppehåll i över två års tid med sammanlagt över 150 inlägg. Senare blev det ytterligare tre omgångar. Debatten gällde då bland annat ett par större arbeten som med buller och bång hade marknadsförts som nydanande namnforskning. »Men jag förmodade inte låta min hembygd översvämmas av ett sådant dravel», konkluderade Lasse i efterhand.

Lars Huldén bar huvudansvaret för volymen om bebyggelsenamnen inom projektet Finlands svenska ortnamn (2001). Arbetet var både långvarigt och krävande. Lasse har själv berättat om hur boken växte fram mitt bland alla andra åtaganden; en julidag 1990 var pensumet sålunda 50 vedklabbar att klyva, 50 blankverser att översätta och 50 bebyggelsenamn att förklara. Med tiden blev det över 2 700 namn på över 500 sidor. *Finlandssvenska bebyggelsenamn* (2001) har blivit ett standardverk inom vår namnforskning.

Lars Huldéns mångsidiga skriftliga produktion förtecknas minutiöst i en bibliografi som utgavs 2007. Hans liv och verk är eftervärlden ovanligt väl underrättad också tack vare den öppenhjärtiga intervjuboken *Strövtåg i ordsbogen*, redigerad av Inga-Britt Wik, 2002. Bland bokens många dikter på hans älskade modersmål återfinns »In vaggviiso» som han skrev på 1980-talet med tanke på sin framtida begravning. Slutraderna lyder så här: *Jää ska do haa i så braa, betä ska it nain kona haa i. / Jää ska do säva så gått, så do ssa it kona fystaa i. / Säva no, paitjin.*

Lars Huldén föddes på gården Nörråkers i Monå by i Munsala socken (numera en del av Nykarleby stad) den 5 februari (också J. L. Runebergs födelsedag!) år 1926. Släkten tycks ha varit begåvad; hans mor hade folkskollärarexamen och tre av hans farbröder fick akademisk utbildning. Familjens yngste son, fadern Evert, stannade kvar på jordbruket men hade många andra intressen: han var bl.a. nykterhetskonsulent, fredsaktivist och kommunalfullmäktigeordförande. Han var också litterärt verksam och gav ut några diktsamlingar och var vice ordförande i Svenska Österbottens Litteraturförening, där han var med om att starta den litterära tidskriften *Horisont*. Den lantliga österbottniska bakgrunden var kär för Lars Huldén. Den syns i allt han har skrivit och den hördes i hans tal. Också när han iklädd frack och ordnar presiderade i de mest solenna sammanhang kunde man ana bondpojken i honom; det är i varje fall mitt intryck.

Peter Slotte

Jan-Öjvind Swahn

1925–2016

Foto: Håkan Bengtsson

Jan-Öjvind Swahn hade en lång och mångsidig livskarriär bakom sig när han omsider landade inom den akademiska världen i Åbo som examinator inom ämnet Nordisk folkloristik. Tidigare hade folkloristiken, eller folkdiktsforskningen som ämnet hette då, ingått som en del av en donationsprofessur som grundats inom Åbo akademi år 1926. Donationsprofessuren var skräddarsydd åt dess förste innehavare, Otto Andersson, och innefattade hans två kompetensområden, folkdiktsforskning och musikvetenskap. Dubbelprofessuren var oproblematiske så länge den första innehavaren var verksam, men när han blev pensionär och det gällde att hitta en efterträdare med samma dubbelkompetens visade det sig att det inte var så lätt. John Rosas hade doktorerat i musikvetenskap och ansågs som den naturliga efterträdaren, men han saknade kompetens i professurens andra halva. Denna brist avhjälpes genom att han förklarades kompetent efter att han skrivit en uppsats om kärlekslivet i balladen.

Folkdiktsforskningen var länge styvmoderligt behandlad inom Åbo Akademi. Ämnet skildes från musikvetenskapen och parkerades administrativt under folklivsforskningen, som vid denna tidpunkt redan hette Nordisk etnologi. Diskussionen om folkdiktsforskningens vara eller inte vara och hur ämnet skulle skötas avhandlades bl.a. av en s.k. Folkloristikkommitté i slutet av 1970-talet, som kom fram till att man måste hitta en kompetent examinator för ämnet. Denna examinator skulle vara filosofie doktor. År 1977 aktualiserades Jan-Öjvind Swahn som examinator i folkloristik vid Åbo Akademi.

Jan-Öjvind Swahn var känd i Finland främst för sin populärkulturella gärning, som TV-profilen i program som »Fråga Lund» och i Finland »Professorsrundan», men få kände till att han redan 1955 disputerat för doktorsgraden på en avhandling om sagan om Amor och Psyke: *The Tale of Cupid and Psyche* (1955).

Sagoforskning var alltså Jan-Öjvinds specialitet och det var bl.a. om sagoforskning han föreläste vid Åbo akademi. Han var kritisk till de psykolo-

giserande sagotolkningarna och förespråkade en mera realistisk förståelse av sagornas betydelser.

Det var av en ren händelse jag blev sagoforskare. Mitt intresse gällde de historiska sägnerna och främst insamlarnas roll och utgivarens ideologi i fråga om volymen *Historiska sägner* (1924) i Finlands svenska folkdiktning. Det var främst insamlaren och utgivaren V. E. V. Wessman, som tilldrog sig mitt intresse. Jag gick igenom hans reseberättelser som han lämnat in till Svenska litteratursällskapet, hans brevväxling m.m., men fastnade för en inledande fras i reseberättelsen från 1909 som börjar med orden: »Den främsta av alla sagoberättare jag mött var Berndt Leonard Strömberg i Leksvall». Min nyfikenhet var väckt: vem var denna sagoberättare och var fanns hans sagor? Min lic.-avhandling om denna sagoberättare blev klar 1985 och Jan-Öjvind Swahn var både min handledare och avhandlingens granskare. Handledningen var av naturliga skäl minimal, men intresset för sagorna förenade oss också framöver. Jan-Öjvind Swahn var en alltigenom positiv person, vänsäll och varm.

En annan tillfällighet i tiden var att det samtidigt i Norden fanns flera sagoforskare – tjugo år tidigare hade man ansett att både sagoberättarna och sagoforskningen vara döda. Att man kunde »blåsa liv» också i ett arkivmaterial var det nya och långt ifrån den gamla historisk-geografiska eller s.k. finska skolans målsättning. Satu Apo fanns i Åbo, Bengt Holbek i Köpenhamn, Reimund Kvideland också i Åbo som NIF-chef, Michele Simonsen i Köpenhamn och Hallfreður Örn Eiríksson i Reykjavík. Och med Jan-Öjvind Swahn i Lund och Bengt af Klintberg i Stockholm var ramen given för ett nordiskt sagoprojekt. Projektet finansierades av NOS-H, d.v.s. Nordiska samarbetsnämnden för humanistisk forskning. Projektets första möte ägde rum på Julita gård i Sverige och resultatet av projektet trycktes i boken *Sagorna finns överallt* (red. Gun Herranen), utgiven 1995. Den inledande och övergripande artikeln i boken var Jan-Öjvinds om sagornas ålder.

Men Jan-Öjvind Swahn var så mycket mer än sagoforskare. Hans intresse för förlagsverksamhet kom till uttryck inom förlaget Bra Böcker, men också för praktutgåvan i sidenband om folksagor. Kulturhistoria i vid bemärkelse var Jan-Öjvinds område. En lång rad av de publikationer där Jan-Öjvind hade sitt finger med i spelet överraskade mig varje jul – om det så var med *Gastronomisk kalender* eller med teman som jul, mord eller katter...

Jan-Öjvind Swahn förlänades professors namn och titel i Finland 1982. Han hann verka som examinator vid Åbo Akademi 1977–1992.

Gun Herranen

Litteratur

Björn Bihl, Med stänk av dialekt. Dialektala och andra stilistiska drag i Frödings riksspråkliga dikter. Uppsala 2016. 250 s. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 141.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-87403-18-7.

Denna lingvistiska undersökning behandlar framför allt Frödings bruk av dialektala drag i hans riksspråkliga dikter, *dialekt i litteratur*, inte hans *dialektlitteratur*, dikter som genomgående är skrivna på dialekt. Dikter i följande diktsamlingar har analyserats: *Guitarr och dragharmonika* 1891, *Nya dikter* 1894, *Stänk och flikar* 1896, *Nytt och gammalt* 1897, *Gralstänk* 1898 och *Efterskörd* 1910. Bihl använder sig av den upplaga som återges i *Samlade skrifter av Gustav Fröding* som gavs ut av Ruben G:son Berg under åren 1917–1922.

Bihl har tre syften med sin undersökning. Det första är att fastställa den formella sidan av Frödings dialektbruk i riksspråkliga dikter, vilket innebär »aspekter som riksspråklig och dialektal (värmländsk) avgränsning, äkthet, täthet, geografisk spridning». I detta ligger också »en ambition att se om Fröding på vägen till färdig dikt gjort några ändringar vad gäller de dialektala dragen i sina riksspråkliga dikter, vad han i så fall ändrat, i vilken utsträckning och varför». Fröding reviderade sina dikter vid flera tillfällen, och åren 1902 och 1910 gjorde han en kritisk genomgång av merparten av sin lyriska produktion. Med färdig dikt avses publiceringen i Ruben G:son Bergs utgåva, där även Frödings ändringar, kommentarer och dateringar för dessa återfinns. Bihls andra syfte är att »undersöka kontexten för de dialektala dragen, för att avgöra den dialektala statusen hos dessa». Det tredje syftet är att se vilken effekt det nu nämnda har på stilfunktionen.

Det största problemet torde vara avgränsningen mellan dialekt och riksspråk, vilket är grunden för undersökningen. Karl-Hampus Dahlstedts lingvistiska kriterier för talspraksvarieteterna lokal dialekt, utjämnad dialekt, regionalt riksspråk och neutralt riksspråk (Dahlstedt 1978) överförs av Bihl till skrivet språk. Det neutrala riksspråket har han delat upp i talspråkligt riksspråk och skriftspråkligt riksspråk. Denna uppdelning görs eftersom det neutrala riksspråket i skrift har både talspråkliga och skriftspråkliga former (t.ex. *nån* resp. *någon*). Dessutom är det ett kontinuum från lokal dialekt till neutralt riksspråk. Detta innebär att ett dialektdrag ibland kan överlappa ett riksspråkligt, särskilt om detta senare är en talspråklig form samtidigt som den skulle kunna vara skriftspråklig. Bihl väljer att se detta som en form av kodväxling och med Jarmo Lainio (2013) som ett uttryck för en »sammanhållen tvåspråkig kod». Bihl ger alltså här dialektbegreppet en förhållandevis vid definition, vilket nog är klokt för denna typ av undersökning. Kravet på språklig äkthet innebär dock att vissa ord och uttryck sorteras och analyseras för sig, t.ex. ord som Fröding själv hittat på för att efterlikna dialekt, hyperkonstruktioner, hybrider och liknande. Med hybrid avser Bihl en blandning av dialekt och riksspråk, d.v.s. ord med en dialektal stam och en riksspråklig ändelse, (t.ex. *snudiga* i stället för *snudia*), något som Fröding ofta skapade.

Till hjälp för att kunna avgränsa de dialektala dragen från riksspråket använder Bihl SAOL 1889, som var riksligare under den tid Fröding publicerade sina dikter. För att avgöra om det är ett dialektalt drag använder Bihl *Värmländsk ordbok* (2008)

av Knut Warmland och den kompletterar han med Gottfrid Kallstenius *Översikt av Värmlands svenska dialekter* (1927) och *Dialektala drag i Frödings riksspråkliga diktning* (1989). Utöver dessa utnyttjas även SAOB, Rietz' *Svenskt dialekt-lexikon* (1867) och *Svensk uttals-ordbok* (1889) av Lyttkens & Wulff. Vissa efterforskningar har skett i dialektsamlingarna på Institutet för språk och folkminnen.

Som en följd av de delvis flytande gränserna mellan riksspråk och dialekt och tanken om riksspråket och dialekten som uttryck för en sammanhållen tvåspråkig kod uppstår ibland problem med avgränsningen. Enligt Bihl kan då en hjälp vara att se om ett drag är iögonfallande eller inte enl. s.k. *salient* resp. *non-salient features* (Trudgill 1986). Bihl diskuterar också en del andra klagörande kriterier som kontexten, ämnesvalet, placeringen av dikten inom samlingen, stilfunktionen, det metrisk sammanhanget och framställningssättet, d.v.s. direkt anföring eller berättande text. Det föreligger en större dialektal sannolikhet i direkt anföring än i berättande text. Tydliggörande är också om Fröding i anslutning till en dikt meddelat något som skulle kunna tyda på en eventuell dialektal ambition. Bihl diskuterar även andra kriterier än de här nu nämnda. Ibland föreligger problem även med avgränsningen mellan dialekt och arkaism. Vägledande kan då vara det sammanhang som dikten är skriven i.

Ett viktigt syfte med att skriva på dialekt är att ge texten en djupare autenticitet och att ge den en speciell stilfunktion. Bihl tar fasta på Dahlstedts tre olika stilfunktioner, den autentisk-realistiska, den komisk-humoristiska och den arkaiskhögtidliga (Dahlstedt 1959). Ofta kombineras två av dessa, någon gång alla tre. Vanligt är att Fröding lyfter fram både den autentisk-realistiska och den komisk-humoristiska stilfunktionen genom att de riksspråkliga dikterna får en viss dialektal färgning.

Fröding föddes 1860 i Alsters socken öster om Karlstad. Han dog 1911 i Stockholm. Enligt muntliga källor ansågs han kunna traktens mål, vilket hör till det sydvärmländska dialektområdet. I uppsatsen »Den värmländska dialekten i Frödings 'Räggler å paschaser'» från 1958 visar Lennart Elmevik på tre huvudområden där Fröding uppehållit sig. Det första är det sydvärmländska området med Alsterdalen, Kristinehamn och Karlstad, det andra är Jösse härad och då främst socknarna Mangskog och Brunskog, och det tredje är Fryksdalen, framför allt den södra delen som motsvarar Sunne socken. Elmevik visar att Fröding inte behärskade de dialekter som talas längre norrut. Han konstaterar att Frödings språk i *Räggler å paschaser* är »en sorts litterär värmländska utan djupare rötter i det verkliga allmogenespråket och utan fast förankring i någon bestämd dialekt». Enligt Bihl var Fröding medveten om att han blandade olika värmländska dialekter. Men som Elmevik visat var han okunnig om hur han gjorde det.

Förutom ovan nämnda aspekter innehåller bokens inledning också avsnitt om den moderna dialektdiktningens framväxt, dialektlitteratur och dialekt i litteratur, fiktiv muntlighet, problem med att skriva på dialekt, kvasispråkliga former, stilistisk effekt och en allmän karaktäristik av Frödings språk och stil.

Genomgången av dikterna har strukturerats på följande sätt. Avdelning A. Helanalyser (28 st.) består av hela dikter, som innehåller minst tre dialektala drag, vilka förekommer för första gången i arbetet. Varje diktanalys består av tre avsnitt: diktens innehåll och form, dialektala drag och sammanfattande reflektion. Avdelning B. Delanalyser (4 st.) innehåller dikter med ett eller två dialektala drag, som inte behandlats i tidigare genomgång. Även här presenteras hela dikter, men varje diktanalys består endast av en språklig kommentar. I avdelningen C. Problemfall (16 st.) presenteras bara en eller några strofer av en dikt. Analysen för varje strof är enbart språklig, men hela avdelningen avslutas med en sammanfattande reflek-

tion. Denna systematiska och ingående analys av dikterna, som grundar sig på de kriterier som Bihl redogör för inledningsvis, omfattar 177 av bokens totala sidantal på 250.

Bihl avslutar undersökningen med en diskussion bl.a. av det dialektala ordförrådet. Han tar åter upp svårigheten med att avgränsa mellan dialekt och riksspråk och i synnerhet om ett ord eller uttryck kan vara både dialekt och riksspråk. Enligt Bihl kan dialektala drag i den tredje avdelningen med problemfall fastställas med hjälp av formella kriterier, men de fungerar inte som dialektala stilmarkörer i sin kontext och räknas alltså inte som dialekt. Ett exempel på detta är »kny och knätt» med ung. betydelse 'svagt ljud och knyst' i dikten »En morgondröm III». Detta uttryck är diktens enda möjliga dialektdrag, men den har inte dialektal status i denna dikt.

Olika aspekter av slutresultatet visas i fyra tabeller. I den första av dessa framgår den dialektala tätheten per dikt, dvs. en kombination av dialektal kvantitet och kvalitet. Med det förra avser Bihl antalet dialektala drag, som anges både totalt och procentuellt. Med det senare åsyftas antalet olika drag. Även antalet hybrider och Frödings egna ändringar till eller från dialekt redovisas. Som exempel kan nämnas resultatet för de 16 undersökta dikterna i *Guitarr och dragharmonika*. Det totala antalet dialektala drag är 172, vilket utgör 6 % av det totala antalet ord. Antalet olika dialektala drag är 106. Det förekommer 16 hybrider och Fröding har själv genomfört 13 strykningar av dialektala drag.

Nästa tabell visar den dialektala förekomsten i relation till framställningssättet, dvs. direkt anföring eller berättande text, och i relation till metriska förhållanden, dvs. metrisk passning och rimställning. Allt detta är sådant som kan påverka det dialektala inslaget. Den tredje tabellen redovisar fördelningen av de dialektala dragen på ordklass resp. fraser och grammatisk konstruktion. Den sista tabellen visar relationen till resp. dikt av enkla och kombinerade stilfunktioner. De enkla är då den komisk-humoristiska, den autentisk-realistiska och den högtidlig-arkaiska jämte fyra olika kombinationer av dessa. Samtliga redovisningar i de fyra tabellerna följs av en resultatanalys. Boken innehåller tio dialektkartor och sju tabeller.

Bihl genomför en grundlig undersökning av dialektala och andra stilistiska drag i Frödings riksspråkliga dikter. Den har flera infallsvinklar och ger ett fint och välkommet bidrag till Frödingforskningen.

Gerd Eklund

The Folkloresque. Reframing Folklore in a Popular World. Red. Michael Dylan Foster & Jeffery A. Tolbert. Logan 2016. 265 s. ISBN 978-1-60732-417-1.

Under flera år undervisade jag på en kurs i religionshistoria där jag försökte illustrera och visa hur myter, sägner och sagor fortlever och har en innebörd i allt från dataspel, rollspel, reklamannonser och serietidningar till romaner och filmer. Trots att jag visade klipp ur Ghibli- och superhjältefilmer, visade trailers för Trolljegeren och Jordskott och illustrerade med citat ur Tolkien och Harry Potter, samt med bilder från internetsidor och tv-spel som Skrym och Pokémon, var det ändå svårt att ringa in det ämne jag valt att presentera. Det var lätt att peka på gamla och kända motiv och hur kända berättelsemönster upprepas gång på gång. Studenterna uppskattade föreläsningarna, men den äldre generationen vid avdelningen tyckte nog att det jag gjorde var trams; kanske för att de inte förstod sig på materialet som inte upplevdes

vara tillräckligt seriöst: det var »popforskning». Vad jag egentligen saknade för att på bästa sätt förklara ämnets bredd var ett teoretiskt ramverk. Ett sådant ramverk är precis vad som erbjuds av antologin *The Folkloresque. Reframing Folklore in a Popular World*.

I inledningen skriver en av antologins redaktörer, Michael Dylan Foster, att han under 2005 blev ombedd att hålla ett föredrag om den japanska animerade filmen *Spirited Away* (2001), redigerad av Hayao Miyazaki. Att han blev tillfrågad är naturligt då han är en av västvärldens främsta kännare av japansk folklore, särskilt av yokai, d.v.s. monster och övernaturliga väsen. Dylan Foster skriver att han tyckte att det var svårt att skriva föreläsningen. I filmen fanns fullt av hänvisningar till olika väsen, gudar, demoner, magi, förvandlingar och ritualer, vilka alla ser ut att vara hämtade direkt ur gamla narrativ och trosföreställningar. Men var det stoffet verkligen sådant som forskare benämnt *folklore*? Filmen i sig har låtit sig inspireras av både västerländsk och österländsk folklore, men det framförs genom vaga antydningar (*fuzzy allusions*). Filmen i sig bygger inte på eller återberättar en traditionell historia; underlaget är inte heller helt fiktivt och de allusioner som görs är inte skapade ur intet. För att förklara denna »känsla av folklore» i populärkulturella produkter framfördes idén om *folkloresque* (det folkloreska). Ordet har använts tidigare, men enligt inledningen har det aldrig använts på ett systematiskt sätt eller som ett koncept. Dylan Foster beskriver i sammandrag vad det är: »the folkloresque is popular culture's own (emic) perception and performance of folklore. That is, it refers to creative, often commercial products or texts (e.g. films, graphic novels, video games) that give the impression to the consumer (viewer, reader, listener, player) that they derive directly from existing folkloric traditions» (s. 5).

Boken rymmer en samling artiklar av folklorister och forskare från andra discipliner. Totalt rör det sig om elva bidrag fördelade i tre sektioner, vilka motsvarar olika perspektiv som kan användas för att förklara det folkloreska. Tidiga utkast till flera av bidragen presenterades under ett årsmöte för American Folklore Society i Santa Fe, New Mexico, 2014. Utöver bidragen finns en övergripande introduktionstext av Michael Dylan Foster och tre texter som inleder respektive sektion av Jeffrey A. Tolbert. En röd tråd som löper genom de olika bidragen är hur (kommersiella) aktörer inom populärkulturen skapar någonting vars ändamål och innebörd ser ut att vara »äkta» folklore, samt att denna process avslöjar hur allmänheten tenderar att tänka om folklore. Tidigare har folklorister använt termer som *fakelore*, *folklorism* eller *folklorismus* för att beskriva den här typen av material. Bidragen i boken gör något annat; de menar att materialet är förtjänt att studeras som en seriös kulturyttring. Därför kan det både betraktas som (och faktiskt övergå till) vad som annars betraktas som »äkta» folklore. Historiken och kontroversen kring *fakelore*, ett begrepp som lanserades av Richard Dorson år 1950, är allmänt bekant. Just frågan om autenticitet och auktoritet blev därmed centrala frågor inom folkloristiken. Dorsons polemiska hållning riktades mot saluföringen och användandet av folklore i kommersiella syften, alltså mot det vi idag kallar populärkultur: bästsäljande böcker, filmer, sociala medier, spel, reklam och serietidningar etc. På sätt och vis var detta en elitistisk hållning, där en akademiskt utbildad folklorist ansåg sig äga de rätta kvalifikationerna för att avgöra vad som var äkta eller falskt. Eftersom en folklorist studerar folket, då är det väl också angeläget att studera vad folket anser vara folklore, oavsett hur en folklorist väljer att kategorisera det. När det gäller just populärkulturens olika uttryck är inte frågan om en »genuin» källa, eller en »ursprunglig» (muntlig) version, avgörande. Det är betydelsefullt att faktiskt ta fasta på sådant som *upplevs* som folklore, oavsett om det är en uppdiktad saga av författare som J. K. Rowling, H. C. Andersen och J. R. R. Tolkien, animerade troll i ett tv-spel, eller filmer av exempel-

vis Walt Disney (som Snövit eller Maleficent). Produkterna (och allt som medföljer dem) må vara drivna av kommersiella intressen, men förmår i vilket fall som helst söka sig in i en folklig föreställningsvärld och upplevs där som folklöre. Ett exempel som åberopas är synnerligen intressant: en handgjord kylskåpsmagnet köpt i Arizona i form av hopi-folkets traditionella lerkrukor. Spelar det då roll att det i en traditionell hopi-kultur inte fanns några kylskåp, och spelar det roll om magneten är handgjord och köpt i Arizona eller om den är massproducerad i Kina? Det är just denna känsla av folklöre som betecknas *folkloresque* i antologin. Vad det är kan förklaras genom tre sammanlänkade meningar:

(1) that an item (or element of an item) is in the 'style' of folklore; (2) that it is connected to something beyond/before itself, to some tradition or folkloric source existing outside the popular culture context; and (3) that the product itself is potentially of folkloric value, connected in some way with the processes of folklore and transmission (s. 5 f.)

Dylan Foster menar att det naturligtvis är möjligt att argumentera för att begreppet inte är något annat än ett försök att omdefiniera termen *fakelore*, men vidhåller att: »the very act of relabeling asserts that these products, and the processes associated with them, are as culturally revealing and valuable as 'genuine' folklore». En sådan omvärdering av vårt källmaterial är av stort värde; det finns ingen anledning att förbise interaktionen mellan kommersiella produkter och allmänheten. Inledningen, som avslutas med ett »folkloreskt manifest», är avsedd för att presentera en kort forskningshistorisk översikt av förhållandet mellan folklöre och populärkultur, samt inspirera folklorister till att närma sig det svärfångade populärkulturella stoffet med nya verktyg.

Bokens bidrag är fördelade i tre större sektioner: »Intergration», »Portrayal» och »Parody». Integration innebär hur väl den populärkulturella produkten integrerar med eller väver samman folkloristiska motiv och former på ett sätt som gör att produkten ser ut att vara direkt inspirerad av en eller flera specifika traditioner. Det kan vara användandet av välkända motiv, men dessa omformas och blir därmed till en del av den populärkulturella produkten. Ett gott exempel är nutida zombie- och vampyrfilmer; de bygger delvis på väsen ur folkloren men har egentligen väldigt lite med gamla traditioner att göra. Andra exempel är Harry Potter, Lord of the Rings, H. C. Andersen, eller för den delen *Ronja Rövardotter* av Astrid Lindgren och den svenska tv-serien Jordskott. Till denna sektion har fyra bidrag lämnats. Det första är Michael Dylan Fosters »The Folkloresque Circle. Toward a Theory of Fuzzy Allusion» vilket är baserat på den föreläsning som nämndes ovan, d.v.s. det folkloreska i filmer från Studio Ghibli. Det andra bidraget är Timothy H. Evans »Folklore, Intertextuality, and the Folkloresque in the Works of Neil Gaiman» vilket utforskar Neil Gaimans romaner och serier. Gaiman är en författare som använder sig av välkända folkloristiska motiv och bygger en del av sina framställningar på texter av forskare som Richard Dorson och Benjamin Botkin. Det tredje bidraget i första sektionen är Paul Mannings »Pixies' Progress. How the Pixie Became Part of the Nineteenth-Century Fairy Mythology». Manning beskriver hur lokalt förankrad folklöre, i det här fallet från Devonshire och Cornwall, används av författaren Anna Eliza Bray vilket i hennes böcker inramas som en del av en större nationell tro på feer (fairies) vilket var ett populärt litterärt tema i det viktorianska England, och att det genom hennes böcker kunde få en politisk betydelse. Det sista bidraget i sektionen är Daniel Perettis »Comics as Folklore». I artikeln beskriver Peretti hur författare till serier om Stålmannen använder sig av kända motiv och vidare hur en övergång sker från ett populärkulturellt fenomen till en mer konventionell folkloremiljö där fans använder sig av Stålmannen i olika typer av narrativ, skämt, dräkter, tatueringar och så vidare.

Den andra sektionens tema är porträttering, d.v.s. allmänhetens uppfattning av folklöre inom populärkulturen. Från detta betraktelsesätt är det bilden av folkloristen som granskas, alltså hur denne (och ämnet folklöre) porträtteras inom populärkulturen. Det kan ske genom tv-program som *Supernatural* eller *MythBusters*, eller i tv-spel som *Folklore* och *Fatal Frame*. Ofta föreställs folkloristen och folklöre inom populärkulturen som något ambivalent, mystiskt eller något som hör till det förflutna. Folkloristen är där sällan en expert på nutida fenomen, utan föreställs som en sorts motsvarighet till ett slags orakel med kännedom om det ockulta och mystiska. Till denna sektion har tre bidrag lämnats. Jeffrey A. Tolbert undersöker i »A Deadly Discipline. Folklore, Folklorists, and the Occult in *Fatal Frame*» hur folklöre uppfattas och beskrivs (t.ex. genom karaktärer som tituleras folklorister) i en populär japansk serie av tv-spel med skräcktema och hur detta speglar populärkulturens uppfattning om folklorister som tolkar av esoterisk kunskap. Nästa bidrag är Chad Buterbaughs »They Say Éamon Kelly Was Ireland's Greatest Storyteller». Buterbaugh visar hur den irländska skådespelaren Éamon Kelly i rollen som »The Storyteller» anpassade sitt framförande för att motsvara och bygga vidare på allmänhetens förväntningar på hans rollfigur. Det tredje och sista bidraget i sektionen är Carlea Holl-Jensens & Jeffrey A. Tolberts »New-Minted from the Brothers Grimm. Folklore's Purpose and the Folkloresque in *The Tales of Beedle the Bard*». I artikeln undersöks dels den samling av fiktiva folksagor som förekommer i böckerna om Harry Potter, dels den analys av sagorna som görs i böckerna av kända trollkarlar som därmed imiterar verkliga kommentarer av folksagosamlingar.

Den tredje sektionens tema är parodi. Det syftar inte enbart på det humoristiska, utan det kan också vara fråga om en medveten pastisch eller en imitation av folklöre. Till detta avsnitt har fyra bidrag lämnats. Det första undersöker skämt som uppstått efter en ökad sexskandal, Trevor J. Blanks »Giving the 'Big Ten' a Whole New Meaning. Tasteless Humor and the Response to the Penn State Sexual Abuse Scandal». Den andra artikeln av Greg Kelley, »The Joke's on Us. An Analysis of Meta-humor», undersöker skämt om skämt, d.v.s. skämt som bygger på en förståelse av vad som anses vara roligt där en referens till ett skämt kan vara själva skämtet. Bill Ellis beskriver i »The Fairy-telling Craft of Princess Tutu. Metacommentary and the Folkloresque» hur karaktärer i en populär anime-serie (tecknad japansk film) blir medvetna om sin existens i en metaberättelse och därmed hur de försöker förändra och påverka berättelsens förväntade utgång. Han kallar denna typ av process för »fairy-telling». Det sista bidraget är Gregory Schrempps »Science and the Monsterological Imagination. Folkloristic Musings on David Toomey's *Weird Life*». Schrempp visar att en del populärvetenskapliga författare som ironiserat över och försökt motbevisa en traditionell beskrivning av monster i själva verket skapar egna mytologiska narrativ, där samma konventioner som de gör anspråk på att motbevisa används för att förklara okända livsformer.

Antologins syfte är att utmana genrer och forskningsdisciplinära gränser för att uppmuntra till nya tolkningar och perspektiv av samspelet mellan folklöre, populärkultur, litteratur, film och vår tids mediekultur. Något den i stort sett lyckas väldigt bra med, även om inte alla bidrag känns lika relevanta eller nytänkande. Det är en mycket välskriven antologi om ett angeläget ämne som ger fina verktyg för att närma sig det som benämns det folkloreska. Många av de idéer och förslag som framförs är inget nytt, forskningen om populärkultur från folkloristiska perspektiv är inte så tröstlös som boken stundom ger uttryck för, men att på det här sättet samla och försöka konstruera ett teoretiskt ramverk kring populärkulturella yttringar och dess förhållanden till folklöre (inte minst genom filter som integrering, porträttering, parodi) är däremot mycket värdefullt. Den inspirerar och lyfter fram värdet av det som en

gång i tiden bedömdes som marginellt och som fakelore. Folklorens former förändras, på samma sätt som de alltid gjort; nu gäller det för forskaren att tolka dess skiftande uttrycksformer och hänga med i en digitaliserad och snabbt föränderlig popukultur.

Tommy Kuusela

Jan Garnert, *Ut ur mörkret. Ljusets och belysningens kulturhistoria*. Lund 2016. 269 s. ISBN 978-91-75454-0-47.

I dunkelt decemberljus läser jag Jan Garnerts *Ut ur mörkret. Ljusets och belysningens kulturhistoria*. Trots att det är mitt på dagen lysen rummet jag sitter i upp av sex ljuskällor, glöd- och LED-lampor. Det är svårt att föreställa sig att enbart dagsljuset hade tillåtit läsning denna mörka decemberdag. Det är också delvis vad Garnerts bok handlar om, hur ljus och belysning har påverkat oss och hur dess utveckling och förändring i mångt och mycket möjliggjort den livsstil vi har idag. Det elektriska ljuset dygnet runt är idag en självklarhet i vårt västerländska samhälle. Först när strömbrottet inträffar och vi måste treva efter stearinljusen, blir vi påmind om att det inte alltid varit så. Förordet i *Ut ur mörkret* inleds med meningen »Så snabbt allting hände när mörkret blev ljust och livet annorlunda». Människans vilja, genom historien, att lysa upp det mörker som är en naturlig del av dygnet blir slående vid läsningen av Garnerts senaste bok. Berättelsen tar sin början i en tid när den enda belysning som fanns att tillgå utgjordes av talgljus och brassen. Med hjälp av en mängd olika källor, konstnärliga verk, skönlitterära berättelser, reseskildringar, biografier, dagböcker och tidskrifter målar Garnert upp en levande bild av ljusets kulturhistoria. Dagsljus, mörker och försök att lysa upp natten har präglat människors liv under århundradena före den elektriska belysningens intåg på 1900-talet. Vi har velat arbeta, läsa, skapa, umgås, festa och färdas och allt detta kräver ljus. Garnert guidar läsaren stiltigt från en tid då människor samlades vid brasans sken, genom kvällar vid familjens enda fotogenlampa, till hem badande i ljus från en obländad glödlampa i taket och vidare till arbete under lysrörets obarmhärtiga ljus. Författaren tar oss också från tiden då dåligt upplysta gator doftade sill från lyktor där tranoljan brann till städer där skyltar med neonljus i mängder av färger ständigt lyste och till offentliga miljöer vilka »illumineras», snarare än belyses. Det är där någonstans vi har nått nutiden och kanske till och med framtiden. Idag finns yrkestitlar som ljusdesigner och ljuskonsult. I princip alla bär vi med oss ljus i form av mobilskärmar i fickan eller väskan och miljöpsykologer frågar sig hur vi mår och påverkas av nya ljuskällor och belysningslösningar i hem och offentlig miljö. Det blir en svindlande resa, intressant och tankeväckande.

Som Jan Garnert själv skriver har allt sin historia och ingår i större sammanhang. Aha-upplevelserna blir många för mig som läsare. Belysning kopplas till större historiska sammanhang och intressanta pusselbitar faller på plats. På sedvanligt etnologiskt sätt låter Garnert det lilla säga något om det stora. Visst behöver jag bli påmind om det här, om allt ljus jag omges av och påverkas av och var det kommer ifrån, det behöver vi kanske alla. Bokens rika illustrationer driver historien framåt. Skickligt analyserar Garnert ljuset i Carl Larssons måleri, hur det förändras när glödlampan tänds för första gången på Sundborn. Konstverk blandas med historiska bilder ur olika socioekonomiska miljöer, föremålsbilder ur Nordiska museets arkiv och bilder av designarmaturer och belysningsreklam. Garnert lyf-

ter även, till bokens fördel, fram att det elektriska ljuset inte enbart förde med sig positiva konsekvenser. För arbetare under början av 1900-talet blev arbetsdagen betydligt längre. Även idag debatteras hur möjligheten till belysning även nattetid stör behövlig vila.

Nämnas ska även att *Ut ur mörkret* ingår i forskningsprojektet Ljusår vilket har finansierats av belysningsbranschen. Personligen hade jag gärna sett en utveckling av de genus- och klassperspektiv på belysningens historia som kan anas i boken. Kanske borde titeln även återgett att det handlar om ljus och belysning i Norden? I övrigt är ämnet inte nytt för Jan Garnert som forskat om ljuset och belysningens kulturhistoria i flera decennier. För den som vill veta ännu mer än vad som ges i *Ut ur mörkret* finns, bland annat, Garnerts avhandling *Anden i lampan. Etnologiska perspektiv på ljus och mörker* från 1993. Som populärvetenskaplig bok är dock *Ut ur mörkret* en mycket angenäm läsupplevelse, inte minst tack vare sitt fantastiska bildmaterial.

Susanna Rolfsdotter Eliasson

Karin Gustavsson, Expeditioner i det förflutna. Etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början. Stockholm 2014. 239 s. (Nordiska Museets Handlingar 140.) ISSN 0346-8585, ISBN 978-91-7108-570-2.

I juni 1965 arrangerade den finländska kretsen av den nybildade studentorganisationen NEFA-Norden ett symposium på Vörå folkhögskola i Österbotten. Initiativtagare var ett tiotal unga folklorister och etnologer pådrivna av Juha Pentikäinen, som introducerat NEFA efter Röroskongressen 1963. Temat var fältarbetet, som under två veckor diskuterades i både plenum och under grupparbeten i det svenskspråkiga Vörå och den finskspråkiga grannkommunen Storkyro. År 1968 utgav Finska litteratursällskapet föredragen och diskussionerna i antologin *Fältarbetet. Synpunkter på etno-folkloristisk fältforskning*. Förutom studerande från de nordiska länderna, som presenterade sina enmansprojekt eller – som de danska deltagarna – en expedition i stadsmiljö, deltog erfarna forskare som Ragna Ahlbäck, Lauri Honko, Nils Storå, Göran Rosander och Mortan Nolsoe. Vöråsymposiet gällde framförallt arbetets metodik: intervjusituationer, kommunikation med informanter, teknikens betydelse. Influenser från socialantropologin var redan uppenbara, inte minst idén om »deltagande observation». Detta innebar en vändning i forskningen. Det var inte längre enbart frågan om effektivt arbete och »bra» material. Frågan gällde inte vad som skulle samlas in. Dokumentationsprocessen måste problematiseras.

Man kan i tidsperspektiv finna flera beröringspunkter med den genomlysning av fältarbete som Karin Gustavsson nu gör i sin avhandling. Men till en sådan rannsakan som Gustavsson bedriver, nådde entusiasmen i väckelsen för 50 år sedan inte. Den ideologiska och den epistemologiska kontexten ger den nya avhandlingen djup och öppnar ett nytt fält.

I Finland hade fältarbete drivits sedan 1870-talet och etablerats som en vedertagen form av insamlings- och forskningsprofilen i etnografi (senare etnologi) och folkloristik. Man kan genom 1900-talet rentav följa en kontinuitet från de första insamlarna-stipendiaterna till 1920-talets expeditioner, via 1930-talets Atlas-arbeten och frågelistor till 1960- och 70-talens projekt med problematisering och publicering. Flaggskeppen var Svenska litteratursällskapets skriftserie *Etnologiska och folkloristiska studier* (1916–1934) och Finska Fornminnesföreningens *Kansatieteellinen ar-*

kisto (1934–). För flera av de nordiska studenterna tycktes fältarbete i klassisk form dock ha varit rätt obekant, vilket förvånade oss. För den på 1960-talet ännu aktiva, äldre generationen var »fältet» inte något problem. Man talade om »goda» och »dåliga» sagesmän, man mindes upplevelser i fält, man beklagade sig över att så mycket försvann – men någon djupare diskussion och reflexion kring mål, metoder, resultat och analys förekom inte. Kunskap var fakta som togs till vara i fält. Fältet var, som Gustavsson också visar, läromästaren.

Med »expeditioner» avses resor till olika trakter av landet, med deltagare som bildade en grupp av engagerade unga män, utrustade med både uppdrag av en viss typ och teknik av en utprövad exakt beredskap: uppmätning, ritning, fotografering. Till detta kom utfrågning av främst äldre personer. Detta var »undersökning». Temat var bebyggelse med blick för gammal tradition och försvinnande, »hotade» miljöer. Exempler som förf. valt är främst expeditioner i Skåne 1920 och 1921, Norrbotten 1922 och Blekinge 1924, i regi av Nordiska museet och Helsingborgs museum, men även fältarbeten på 1930-talet har beaktats. Centralgestalten är Sigurd Erixon, följd av Åke Campbell, Gösta Selling, Sven T. Kjellberg, Albert Nilsson, Harry Henschen, Ola Bannbers, Gösta Berg, Manne Hoffrén, arkitekten Nils Berglind och flera medarbetare, »teknologer», d.v.s. arkitektstuderande och kandidater. Riktlinjer för uppteckning hade givits 1912 av C. W. von Sydow och 1916 av Sune Ambrosiani.

Vad Gustavsson förvånats över, när hon konfronterats med det bevarade materialet i arkiven, är bristen på beskrivningar av själva fältarbetspraktiken – inte den tekniska, men väl den idémässiga. Hur hade man tänkt när materialet producerades? Vilken var relationen mellan praktiken i fält och vetenskapligt tänkande? Vilken var den »vetenskapliga kunskapens» etnologiska kontext under tiden 1910- till 1930-talet? Avhandlingen ses sålunda som »ett stycke» svensk ämneshistoria i etnologi och museologi.

Det är en inspirerande bild Gustavsson tecknar. För att begreppsmässigt kunna hantera materialet har hon i en rätt vidlyftig inledning (45 s.) refererat ett tiotal studier i kunskaps- och vetenskapsteori, från sociologen på modet – hennes huvudteoretiker – Bruno Latour, vidare Ludwik Fleck (tankekollektiv), Thomas Kuhn, Clifford Geertz (närläsning), Roland Barthes o.s.v. till de senaste decenniernas etnologi, där bl.a. Jonas Frykman, Agneta Lilja, Tine Damsholt, Bo G. Nilsson och Fredrik Skott varit givande, Karl-Olov Arnstbergs Erixon-profil inte att förglömma, jämte flera idéhistoriska studier. Detta fylls på med en bild av den »samhälleliga och vetenskapliga kontext», en ämneshistoria, en förberedelse, säkert av betydelse för förf., men som ter sig ganska perifer för analysen. Denna exposé av beläsenhet är väl ett krav vid doktorandutbildning och rimmar med avhandlingens idé kring kunskapsproduktion. Man kunde framöver också önska att skillnaden mellan varandet och vetandet skulle få synligare plats på schemat, t.ex. med referens till italienaren Maurizio Ferraris »manifest för en ny realism», en vidräkning med konstruktivismen som lätt förvandlar begrepp till aktörer.

Gustavsson är dock en nykter forskare och visar på moderniteten som drivkraft för räddningsarbetet, både idémässigt och – paradoxalt nog – även metodologiskt. Avgörande ekonomiskt var det politiska dokument som resulterade i betänkandet med förslag till »ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen» 1924. Måhända kom de av akademiker drivna byundersökningarna också att markera en gräns mot den romantiska syn på folkkulturen som hembygdsforskarna länge representerat. När det gäller påverkan av samtida forskning i t.ex. Finland (s. 54), bör främst Gabriel Nikander nämnas, som 1909 inlett inventering av byar i Helsingfors-trakten och vars 1916 utgivna bok prisades av Erixon för det sociala helhetsperspek-

tivet samt kombinationen av fältforskningarna med historiskt material. Detta tog Erixon i betraktande när han 1912 inledde undersökningen av Kila by.

Det bärande och nyskapande i avhandlingen är den »sinnenas antropologi» som Gustavsson presenterar i de fyra kapitlen: »Blick för det förflutna», »Rörelse i rummet», »Fältarbetets föremål» och »Uppmätning och ritande». Det gäller frågor kring vad som sågs och ansågs som värdefullt, kontinuiteten genom årtusenden, den kanoniserade ålderdomligheten förkroppsligad i bonden och den svenska gården, autenticiteten och systemtänkandet, där Gustavsson fördjupar analysen med referens till både Latour och Fleck. Men när förf. poängterar det manliga kollektivets erfarenhetsgemenskap och något förvånad konstaterar att de kompetenta Gerda Cederblom och Louise Hagberg inte var med (s. 60) bör man minnas, att forskningen tematiskt var klart uppdelad på »kvinnliga» och »manliga» fält, präglad av en psykologisk föreställning om »karaktärer», och även en spegel av samhällets klass och kön. Huruvida detta skall tolkas i maktperspektiv är ifrågasatt. Dokumentationen gällde inte bara byggnader och samfund som för Erixon & Co., utan även mathushållning, kläddräkt, barnavård etc. För Cederblom var linnedamast, leksaker och spånadsredskap teman vid denna tid, för Hagberg påskäggens hedniska ursprung likaväl som dödsritualerna och folktron. Ännu 1930, när Gerda Boetius kämpade om professuren i konstvetenskap, ansågs att hennes studier i tegelkyrkor och timmerhus inte var några »damämnen».

Paradoxen i konstellationen försvinnande tid och den moderna teknikens segertåg är ett exempel på rörelsens kultur på flera mentala nivåer, som exempelrikt lyfts fram. Också fotografiets välsignelse och »inskriftionen» (Latour) som sanningsvittne bildar kunskap både som ting och visualitet. Relationen mellan foto, ritning, text och dokument belyses genom det rika illustrationsmaterialet i boken, föredömligt med bildtexter som delar av argumentationen. Att rekonstruera det förgångna krävde att alla sinnen togs i bruk, även om det kanske inte skedde så medvetet som Gustavsson nu ser det.

När kunskapen från fältet transformeras till text väljer förf. att tala om »materialitet» och »densitet» i rörelsen och ett ordningens hierarkiska postulat i arkiveringen. Denna närläsning avslutar hennes bok och dess centrala teman: tankestil, blick, selektioner, materialitet och ordningsskapande. Hon knyter här an till de tidigare kapitlen och ser en skillnad mellan hur forskningen påverkades teoretiskt och resultatmässigt, däri att frågeställningarna förblev tämligen konstanta medan mängden av material genererade ny kunskap. I sammanfattningen bekräftas nyckelbegreppens användbarhet.

Ett skiftesrikt panorama av svensk etnologi mellan upptäckarglädje och skrivbordskonstruktioner i det förflutna växer fram. En uppfordran till nya laboratorieprov i det samtida.

Bo Lönnqvist

Charlotte Hyltén-Cavallius & Fredrik Svanberg, Älskade museum. Svenska kulturhistoriska museer som kulturskapare och samhällsbyggare. Lund 2016. 211 s. ISBN 978-91-88168-44-3.

Boken *Älskade museum* är ett resultat av författarnas deltagande i projektet »Museer bortom homogeniteten», ett samarbete mellan Historiska museet och Mångkulturellt centrum finansierat av Kulturrådet.

Projektets titel är kanske mindre säljande än den valda boktiteln, även om det är en tydligare etikettering av innehållet. Man kan undra varför det inte valdes till boktitel. Det är ju ett vanligt bekymmer – boktitlar är ofta vidsyftande och breda, vilket gör att läsaren kan bli lite besviken när hen inser att ämnet som behandlas är snävare än förutskickat. Själv läste jag nog samman den här bokens undertitel – »svenska kulturhistoriska museer som kulturskapare och samhällsbyggare» – med omslagets återgivande av en bild från Nationalmuseum från 1866. Jag förväntade mig en historisk presentation av de svenska kulturhistoriska museerna. Visst finns detta med som en resonansbotten, men huvudspåret i boken är undersökningar kring i vilken mån dessa museer tagit sig bortom homogeniteten utifrån det normativa axiomet att detta är önskvärt. Boken har också vuxit i relation till det större projektet »Norm, nation och kultur» för vilket Örebro läns museum var huvudman. Även denna projekttitel passar bra in på boken. Den kortaste sammanfattningen av boken skulle kunna lyda »Museer bortom homogeniteten. Norm, nation och kultur». Det är ett viktigt ämne. Högaktuellt och omtvistat. Därför är *Älskade museum* en viktig och välkommen bok.

De bägge författarna ramar tillsammans in undersökningarna med gemensamt författade öppnings- och avslutningskapitel. Fredrik Svanberg står för två empiriredovisande kapitel: ett om historiebruk på ultranationalistiska webforum, och ett andra om vilka människor som gestaltas på de stora svenska kulturhistoriska museerna. Charlotte Hyltén-Cavallius å sin sida står för ett kapitel om religioner på museer, som utgår från ett bredare material och några internationella utblickar.

Boken fastställer att »Sverige är ett mångfaldssamhälle. Landet och dess människor kännetecknas av en stor variation i ursprung, livsstilar och kulturformer», samt att den svenska mångfalden »inte i första hand [är] en ideologi utan primärt det faktiska tillstånd som präglar samhället» (s. 17).

Kanske spökar min initiala misstolkning av bokens historiska omslag även i min läsning. Jag frågar mig på avgörande punkter hur samtid och historia hänger ihop i författarnas analys. Har den svenska mångfalden en historia? Och hur påverkar denna historia i så fall vilken homogenitet museerna ska komma bort ifrån? Det finns viktiga skillnader mellan de olika normer boken utforskar och kritiserar. Många gäller historiskt djupare frågor som de om kön, sexualitet, generation, funktionshinder och de erkända nationella minoriteternas synlighet i museernas berättelser om svensk kulturhistoria. Men inte minst i Svanbergs analys av de människor som gestaltas på museerna riktas stort intresse mot vithetsnormer och representationer av makt.

Nationalismens fokus på framsteg, härskare, krig och män beskrivs väl. *Älskade museum* visar också övertygande att religionen ofta betraktas som något från det förgångna eller fjärran, inte en del av det svenska samhällsbygget. Museerna är förvånande oförmögna och rent av ointresserade av att ge inkännande framställningar av religiösa liv. Museerna ligger långt efter i att ta till sig dagens historievetenskap som har en mycket mer komplex uppfattning av livet som utspelat sig inom gränserna för det som idag är Sverige. De har också svårt att spegla det samtida Sveriges mångfald. Det är tydliga, och viktiga, resultat. Författarna är också tydliga i att det krävs förändringar. Boken är därmed öppet normativ. Däremot är det inte alldeles uttalat vilka normer författarna utgår från.

Författarna har helt rätt i att deras resultat ställer viktiga frågor till museerna om »vilka slags livsöden och berättelselinjer som ska prioriteras» (s. 186). De skriver att »frågorna om gestaltning och representation handlar inte bara, kanske inte ens i första hand, om fakta eller sanning» (s. 185). Jag hade gärna sett att de ägnat mer utrymme åt en diskussion om vad det betyder. Hur mycket och vilken slags mångfald

bör skapas på de kulturhistoriska museerna? Så mycket som möjligt, verkar nästan vara författarnas utgångspunkt. Det kan bli lite problematiskt. Till exempel konstaterar Svanberg att »tonårsliv saknas till stor del som gestaltad erfarenhet i utställningarna». Merparten av utställningarna är historiska. Fanns tonårsliv i de miljöer och tider som utställningarna handlar om, frågar jag mig. Tonårslivet brukar ju oftast framställas som ett efterkrigstida fenomen, en produkt av ett kapitalistiskt konsumtionssamhälle med ett förskjutet vuxenblivande. Vidare får vi veta att det är männens historia som dominerar, »kvinnor gestaltas däremot oftare än män i egenskap av barnomhändertagare, hushållsarbetare» (s. 157). Alltför ofta tycker jag boken nöjer sig med att konstatera ett kvantitativt resultat utan att diskutera det. När historien är patriarkal måste väl gestaltningen av den på något sätt visa det, utan att sluta upp bakom en patriarkal norm. Kanske bör det göras genom att strategiskt lyfta fram det tystade. Det kan vara ett argument bakom bokens positiva framställning av utställningen »I brudens tid» vid Murberget, där fem av tjugofem brudpar uppges vara homosexuella. År 2014 var 1,2 procent av alla äktenskap som ingicks i Sverige samkönade. Murbergets utställning är alltså långt ifrån representativ. På liknande sätt beror naturligtvis avsaknaden av gestalter med »verkligt mörk hudfärg» (s. 164) inte bara på en samtida vithetsnorm utan på att det historiskt sätt inte funnits så många med sådant utseende i det som blivit dagens mångfalds-Sverige.

Mina frågor ska inte ses som någon ren kritik av *Älskade museum*. Snarare är det ett bevis på att boken redovisar övertygande empiriska resultat om normer inom svenska kulturhistoriska museer och ställer viktiga frågor om hur de ska hanteras. Jag skulle gärna lyssnat mer till författarnas egna analyser av hur utmaningarna att både representera samtida som historisk mångfald kan hanteras. Det behövs en mer utförlig diskussion om hur de normer som genom historien exkluderat många olika grupper från samhällsbygget kan representeras på ett öppet och kritiskt sätt. Tyvärr stannar Svanberg och Hyllén-Cavallius vid ett ganska torrt rapportering av det som kan beskrivas och beläggas. Men kanske är det gott nog att boken tvingar läsaren att själv tänka vidare.

Klas Grinell

Inspärrad. Röster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter 1850–1992. Red. Roddy Nilsson & Maria Vallström. Lund 2016. 400 s. ISBN 978-91-88168-40-5.

På 1960-talet hade jag en klasskamrat vars pappa var lärare i en hjälpklass med bara pojkar. Skolan där de gick var omgiven av ett högt staket som omöjliggjorde insyn. Självklart var vi lite rädda för att passera där, eftersom vi inte såg vad som pågick på andra sidan staketet. Och självklart fick vi bilden av att de som gick i hjälpklass inte var som vi »normala» barn. De var utsorterade, exkluderade och instängda kanske för att de inte skulle påverka oss andra på något negativt sätt. De skulle inte ens synas.

År 1925 togs min släkting Mary in på sinnesslöanstalt. Hon var då sju år. Mary avled 2007 på ett särskilt gruppböende, 89 år gammal. Hela sitt liv tillbringade hon alltså på institution. Inte en enda gång hälsade vi på henne, men ofta hörde jag berättelser om henne: att hon fått spanska sjukan och blivit galen av den, att hon var karltokig, att hon inte ville bo utanför institutionen o.s.v. När jag många år senare försökte ta reda på hur hon haft det i sitt liv blev resultatet magert. De 82 år hon levte

på anstalten hade inte lämnat särskilt tydliga spår. Faktiskt var frågan om vem – fattigvården, kommunen eller föräldrarna – som skulle betala för hennes vård den viktigaste i det efterlämnade arkivet. Om Mary fick jag veta ytterst lite nytt.

Från 1910-talet då hennes föräldrar var statare på godsen i Stockholms och Södermanlands län, berättade min mormor om den utvecklingsstörde pojken som satt bunden vid ett träd på gårdsplanen där barnen lekte och stöjade. Han hette Brynolf och var enligt husförhörlängden »idiot». Minnet av den olycklige gossen lämnade aldrig mormor, trots att hon blev 92 år.

Marys och Brynolfs fall är inte unika. Många är de som liksom hon stoppats undan på anstalt, som sorterats ut från det samhälle där hon – den karltokiga – inte passade in. Många är också de som liksom han visserligen fick gå kvar bland de »normala» men som ändå särbehandlades och klassificerades som utsorterad.

Våren 1900 släpptes Johan Filip Nordlund ut från Långholmen efter avtjänat straff för tredje resan stöld. Med lite hoptjänade pengar på fickan men med en dyster syn på sin situation vandrade den 25-årige f.d. fången runt bl.a. i Västmanland, tills han den 16 maj bestämde sig för att ta kommandot över målarångaren Prins Carl genom att döda dess kapten och några passagerare. Efter en kortare jakt infångades Nordlund av tre konstuplar, Fröst, Öfling och Brolin, och förpassades till fängelset i Västervik, där han blev kvar tills han avrättades den 10 december samma år.

Nordlund hade tillbringat större delen av sitt vuxna liv i fängelse. Avskild från världen utanför, ofta i isoleringscell, hade, enligt psykiatriprofessorn i Uppsala, Frey Svensson, fängelset förvandlat hästtjuven Nordlund till mördaren Mordlund. Förvandlingen, dess orsaker och följder förklarade Svensson i sin artikel »Psychopatische Verbrecher» (1912) påföljande sätt: Isoleringen hade inneburit att Nordlund oemotsagd utvecklat s.k. självvärdeskänslor, som innebar att han inte förstod sin del i brotten utan endast såg samhället som en ytterligt orättvis straffare. Detta gav honom rätt, inte bara att försvara sig, men att hämnas, att ge tillbaka!

Hjälpklass eleverna, Mary, Brynolf och Johan Filip är fyra exempel på den sorts människoöden som skildras i Roddy Nilssons & Maria Vallströms (red.) *Inspärrad*, en antologi med röster från sinnessjukhus, fängelser, alkoholistanstalter och andra institutioner 1850–1992. Boken är ett resultat av forskningsprojektet Patientens mening – om handlingsutrymmen och alternativa subjektiveringar inom den anstaltsbundna sinnessjuk- och sinnesslövdvården 1870–1970, finansierat av Vetenskapsrådet. Den sympatiska idén med antologin är att låta de intagna själva komma till tals genom det arkivmaterial de lämnat efter sig. Tolv författare varav sju historiker bidrar till boken. Medverkar gör även den nyligen bortgångna professorn i idéhistoria Karin Johannisson. Hennes artikel behandlar tre framstående kvinnor – Agnes von Krusenstierna, Sigrid Hjertén och Nelly Sachs – vilka alla varit patienter på Beckomberga. Johannisson har skrivit om ämnet mer utförligt i sin sista bok *Den sårade divan* (2015), en studie som också finns tillgänglig i pocket.

Under 1800-talet började processer som kategoriserade och sorterade ut de människor som inte ansågs anpassade till det moderna och normala. I församlingsböckerna som efter 1895 ersatte de gamla husförhörlängderna fanns förtryckta sidor där prästen skulle fylla i uppgifter om sinnesslöa och idioter, döva och stumma, blinda, främmande trosbekännare, utländska undersåtar o.s.v. Sorteringen var en vedertagen princip och en del av moderniteten.

I ett äldre »förmodernt» samhälle och ibland ännu en bit in på det moderna 1900-talet var det annars vanligt att – i alla fall de flesta – avvikare »gick lösa» och hanterades av lokalbefolkningen. Ett gott exempel är den litterära gestalten Tok-Harry i Sven Delblancs romansvit Hedebyborna. Det krävdes ingen expertis för att ta hand om honom. Till och med barnen ansågs kunna hantera honom. Men sam-

tidigt pågick en utbyggnad av psykvården, dit allt fler avvikare skulle förpassas. Staden och landsbygden skulle rensas från dårar, missbrukare, luffare och tiggare, d.v.s. sådana människor som inte ansågs kunna konstruktivt bidra till det moderna samfundet. Läkarens, vitrockens, diagnos och bedömning var garanti för nödvändigheten av utsorteringen. Lokalbefolkningen betrodde inte längre ha den kompetens som behövs för att hantera de avvikande. Sådana som Tok-Harry låstes in på dårhus, där de togs om hand av experter och behandlades med elchocker och iskalla bad. I vissa fall lobotomerades och steriliserades de dessutom, varvid det hot de möjligen ansetts kunna utgöra mot samhället och individen i stort sett utraderades.

Under 1800-talet byggdes också de moderna cellfängelserna, som filosofen Michel Foucault skildrat i *Övervakning och straff* (1987), upp. I dessa behövdes ett minimum av bevakning och den bevakning som fanns var dold så fången visste aldrig när hen var iakttagen. Cellsystemet isolerade fångarna från varandra. Minsta normbrott från fången straffades hårt med allt ifrån indragen matranson till mörk cell, förlust av sängkläder, inskränkt rätt att skriva brev el. dyl. Förbuden gällde såväl utanför som i cellen. De som gällde vad fången fick göra i sin cell var många och ibland så absurda – t.ex. förbudet att stå på bordet – att de pockade på att brytas emot. Ty självklart väckte de många förbuden, hindren och begränsningarna många motstånd. Förbudet för fångarna att tala med varandra var kanske det mest besynnerliga. Det bröts också ständigt och ledde till bestraffningar. Straffen tycks emellertid inte ha haft tillräckligt avskräckande effekt, ty talförbudet bröts strax igen, ofta av samma fångar som tidigare gånger. Motstånd väckte naturligtvis också de godtyckliga våldsubrotten från viss fängelsepersonal. Ofta handlade det om grymma plitlar men legendarisk är fängelsedirektören Axel Wollin på Långholmen (1903–1914), som inte drog sig för ren misshandel om en straffånge inte skötte sig. Victor Englund diskuterar Wollin i sin artikel om fångars syn på fängelsepersonalen.

Vid sidan av institutioner som sinnessjukhus och fängelser behandlar antologin alkoholistanstalter, sanatorier och uppfostringsanstalter. Bona, byggt 1904 i skogarna vid Motala, är ett exempel på det senare. Där spärrades vanartiga gossar in för att uppfostras till flitiga, laglydiga och gudfruktiga arbetare. Genusvetaren Renée Frangeur låter i sin artikel tre Bonapojkar komma till tals. Hon visar deras ambivalenta hållning gentemot anstalten, deras pendling mellan anpassning och protest. För två av dem gick det hyfsat bra i livet, medan en gick under av missbruk och kriminalitet. Bona är ett konkret exempel på hur samhället under 1900-talet alltmer tog över funktioner från människors privata sfär, exempelvis vad gäller barn och barnuppfostran. Där föräldrarna inte ansågs räcka till tog samhället över i en strävan att skapa de undersåtar som behövdes för produktionen. Att uppfostringsanstalten inte alltid lyckades blir dock extremt tydligt av Frangeurs artikel.

Inspärrad är en mycket läsvärd och välkommen antologi. Flera av artiklarna är av den arten att de kan användas i högre undervisning. Men boken har även potential att bli läst av en publik utanför universiteten, kanske kan den t.ex. intressera dem som har egen erfarenhet av att ha varit utsorterad, märkt och inspärrad. Om jag ska klaga på något så är det avsaknaden av kvinnliga fångars röster. På Norrmalms kvinnofängelse, där min släkting Tekla satt inspärrad åren kring 1890, gick det ofta vilt till när kvinnorna skulle disciplineras till lydnad och underkastelse. Det är ett stycke kvinnohistoria som borde ha inkluderats i antologin.

Agneta Lilja

Ann-Marie Ivars, *Dialekter och småstadsspråk. Helsingfors 2015. 464 s. (Svenskan i Finland - i dag och i går 1: 1.) ISBN 978-951-583-336-5.*

Svenska litteratursällskapet i Finland har sett i gang eit stort prosjekt for å beskrive svensken i Finland i samtid og i fortid. Denne boka er første bindet av første prosjektdelen, som granskar »talspråket i geografiska och sociala varianter» (s. 11). Andre prosjektdelen gjeld skriftmålet, tredje delen ein språkbank for finlandssvensk, og fjerde delen ser på 'språket i historien'. Altså ei satsing på forskning i eige språk.

Forfattaren til første bindet, Ann-Marie Ivars, har lang fartstid som granskar av finlandssvensk talemål, og ho har arbeidd med både dialektologisk og sosiolingvistisk innfallsvinkel. I mange år var ho professor i nordisk språk ved Helsingfors universitet. I denne boka har ho samla fruktene av både eige arbeid og av mange andre studiar av finlandssvensk talemål. Boka står som ein syntese av det forskinga i dag kan fortelje om den historiske utviklinga og om dei notidige variasjonsmønstera. Dette er ein tiltalende presentasjon med ein oversiktleg plan og ein pedagogisk stil. Boka forutset ikkje nokon spesiell grammatisk teori; her kjem ein langt med termane frå skolegrammatikken + språkinteresse.

Etter ei innleiing om språklandskapet og språksituasjonen gir boka ei historisk framstilling av plasseringa av finlandssvensk innafor nordisk og deretter ei oversikt over dei fire dialektområda og »småstadsspråken». Desse fem oversiktskapitla utgjør hovuddelen av boka og har ein gjennomgåande disposisjon for kvar landsdel og ein samla for småbyspråk: først om historie og prosodi i heile området, deretter dialekttekst, lydlære og formålære for kvart delområde, og til slutt ein ny fellesbolk om framtidssutsikter. Presentasjonane er enkle og velredigert.

Boka drar nytte av den gode lydarkivsituasjonen i Finland, der det finst bevart mykje lydmateriale heilt frå første tida etter andre verdskrigen. Dessutan blei det gjennomført ein unik innsamlingsaksjon med prosjektet *Spara det finlandssvenska talet*, som i åra 2005–2008 gjorde samtaleopptak med vel 1 000 personar (se <http://www.sls.fi/sv/projekt/spara-det-finlandssvenska-talet>). Dermed finst det godt om materiale til å dokumentere dei mange analysane av enkelt-dialektar.

Dialektsituasjonen i Svensk-Finland er interessant av mange grunnar, m.a. fordi tradisjonelle dialektvariantar har stått så sterkt i samliv med eit standardspråk, altså i ein såkalla diglossisk situasjon. Dette held ved lag både ein stor geografisk og ein stor situasjonell variasjon. Det er ulikt Norge, som i liten grad har eit praktisert standardtalemål. At den diglossiske situasjonen ikkje er ein trussel for dialektvariantane, er språkkulturelt interessant, for i andre land med høgspråk og lågspråk, er dialektane under sterkt press. I Danmark reknar kollegaane våre dialektane for døde i dag, og høgspråket (rigsdansken) har tatt over (*Dialekter* 2002), mens endringa i Finland går i motsett retning, nemleg noko som minner meir om den norske.

Det østerbotniske mønsteret ved siste tusenårsskiftet var at dialektbruken var på frammarsj: »Man talade allt mer dialekt i allt fler sammanhang», og både regionalradioen og tekstmeldingar er nemnt som eksempel (s. 27). Det har vakse fram ei stoltheit over dialekten. I Österbotten er det tale om lokale dialektar som får utvida bruksomene, i andre område som Åland er det ein regional dialekt som veks fram med vidt bruksomene (s. 30). Denne beskrivinga passar godt inn i den internasjonale tendensen som etter Klaus Mattheier (1997) er kalla destandardisering, og som i ulik grad finst i alle vestlege land. Men i ei spørjegransking kjem det likevel fram variasjon i språkholdningane. Der finn ein framdeles utsegner som »Tal, föredrag och presentationer inför publik ska hållas på standardspråk, för trovärdighetens skull.» (S. 38.)

Det går tydeleg fram at østerbotnisk er den dialekten som både skil seg ut med mange særpreg, dvs. avvik frå finlandssvensk standardspråk, og som står sterkt i bruk: »Dialekttroheten är en egenskap som genomsyrar Österbotten och ger det en särställning bland andra regioner, inte bara i Finland utan i Norden i stort», seier forfattaren s. 166. Ho fortel at østerbotniske studentar ikkje sjenerer seg i dag lenger for å snakke dialekt segimellom på offentlege kommunikasjonsmiddel. At østerbotnisk kan stå så sterkt, blir grunnlagt med stor språkleg avstand til standardmålet, den store interessa for regionshistoria, små sosiale forskjellar og mangel på urbane sentrum. Her har vi altså nokre hypotesar til eit nordisk komparativt prosjekt!

Ivars kan òg dokumentere at dialekten har vore stort sett uendra frå slutten av 1700-talet. Når ho avsluttar kapittelet så optimistisk med at heile Österbotten talar og skriv dialekt og kjem til å gjere det i overskueleg framtid trass i moderniseringa i samfunnet, grunngir ho det med den innsikta at globale identitetar er additive; folk kan leve med fleire nivå i identiteten, altså både lokal og global identitet i dette tilfellet (s. 169).

På 1900-talet gjennomførte Ivars fleire bymålsstudiar etter den sosiolingvistiske forskningstradisjonen, nemleg i Jakobstad og Kristinestad i Österbotten, og i Ekenäs og Lovisa i Nyland. Eit gjennomgåande mønster var det ein har funne internasjonalt, at høgre utdanna grupper har ein sosiolekt som ligg nær eit standardtalemål, mens dei som ikkje har høgre utdanning, i stor grad har ein bydialekt. Men dette gjeld dei vaksne. Ungdommane talar same språket uavhengig av familiebakgrunn og skolegonge; dei snakkar i hovudsak den folkelege varianten av lokalt bymål, som no er blitt eit fellesspråk. Det siste var overraskande, seier forfattaren s. 362. Her kan eg referere at same tendensen såg vi òg i Norge då ei rad bymålsstudiar kom utover 1970- og 1980-talet, og det var i strid med forventningane skapt av den politiske sentralismen etter andre verdskrigen der ein såg for seg at standardmålet skulle sigre overalt. Det var faktisk det høgare talemålet i enkeltbyane som var blitt utryddingstrua. Vi var komne inn i ein ny kulturell periode, som etter kvart er blitt kalla seinmoderniteten.

I den finlandssvenske dialektgeografien står ålandsken som eit geografisk naturleg bindeledd og overgangsmål mellom Stockholms-regionen, Åboland og Österbotten. I dag er det stor forskjell på vest og aust på øyane, og vestålandsk dialekt ligg svært nær talemålet på svensk side og det sverigesvenske standardtalemålet. Dessutan er dialektutjamninga så stor der at det er vanskeleg å snakke om 'sockenmål' (s. 172). I austålandsk er forskjellane større, og dei tradisjonelle dialektane har større plass, men hos generasjonen fødd etter 1965 blir dialekten sterkt omlagt; det skjer eit språkbyte (s. 219). Forfattaren fortel her at mange eldre gler seg over det, for då slepp dei skjemmast over dialekten sin. Trass i den sterke dialektutjamninga der i dag, er »de starka dialektmarkörernas tid [...] ännu inte förbi» (s. 220). Endåtil ein del delabialisering av *y* til *i* lever i dag.

Dialektendringane som har skjedd i Åboland, er mest gjennomført hos informantar fødd kring 1900 og dei fødd rett etter andre verdenskrigen. Største endringane skjer altså ikkje i dag. Største generasjonsforskjellen er i Midt-Åboland. Her er lite påverknad frå Sverige; manglande *-t* i bestemt eintal nøytrum står sterkt, og det same gjeld manglande *de* i preteritum i *kaste*-klassen (s. 273). Elles har det i austre og midtre Åboland utvikla seg diaglossi, dvs. at språkbruken ligg på ein glideskala mellom standardspråk og dialekt når brukarane tilpassar seg situasjonen, sjølv om dei fleste legg seg på ytterpunkta på skalaen i sine personlege varietetsbyte.

Ivars presenterer også det språklege særpreget og utviklingslinjene i dei fire byane. Jakobsstad voks raskt som industriby på 1900-talet, men innflyttarane kom frå det nære omlandet og tok dialektane sine med seg, slik at vaksne utan utdanning har

ein bydialekt nær bygdemålet. Vaksne med utdanning brukar standardtalemål (= högsvenskan). Språkbruken i materialet innsamla på 1990-talet viser eit sterkt lokalprega ungdomsspråk, men med ein del variasjon som ber bod om ein ny »kompromissdialekt».

Kristinestad voks sakte, men sikkert fram som by, og slik var det truleg også med bydialekten. Denne byen har ikkje utvikla ei språkleg-sosial todeling. Det er altså stor homogenitet, og standardtalemålet er berre noko ein brukar i skolen og i samtale med utaforståande. Ekenäs i Nyland har òg vakse sakte fram, og bymålet ligg nær bygdemålet. Bymålet er brukt av vaksengruppa utan høgare utdanning og av ungdommen frå alle sosiale lag. Dei høgare utdanna vaksne har standardtalemål med nokre få kortformer av enkeltord (s. 402). I den nye framveksande lokale dialekten hos ungdommane kjem det inn tradisjonelle dialektformer, apokope i ymse former og vokal-bortfall i bestemtheitssuffikset (*dom, hadd, båt'n*) (s. 419).

Endeleg har Lovisa i aust hatt tilsvarende sosiolektisk forskjell. I opptaka frå 1990-talet såg det ut som den lokale bydialekten tok opp mange drag frå standardspråket, og det var avvikande frå resultata i dei andre byane, men opptak frå 2005–2008 viser at dei lokale draga held seg betre enn det 1990-talsresultat antyda, og igjen er det korte stavingar, bortfall av vokal i bestemtheitssuffikset og apokope som ungdommane held fast ved frå den gamle bydialekten. Her er altså visse nyansar mellom byane i utviklingsmønsteret.

Siste kapittelet i boka heiter »Språkarter frå medeltid till nutid» og gjeld mest framveksten og posisjonen til *högsvenskan*, altså standardtalemålet. Her refererer Ivars til Olav Ahlbäck (1971), som reknar med at det historiske utgangspunktet for högsvenskan var det nye åbospråket som voks fram på 1700-talet i spenningsfeltet mellom sentralsvensk og den gamle åbodialekten. Her skilte det seg ut to sosiolektar, slik det gjorde i Stockholm, og det høgare talemålet i Åbo fekk så funksjon som det finlandssvenske standardspråket over heile landet. Men det er interessant for ein utaforståande å lese at »[i] verkligheten är det inte så många som talar sin finlandssvenska standard så dialektfritt att man inte kan höra vilken landsända talaren har vuxit upp i.» (S. 437.) Dét viser at eit standardspråk har ein sterk ideologisk komponent, nemleg ei forestilling om ein (riks)einskap som ikkje alltid finst; og når kulturen framhevar denne forestillinga, fell den faktiske variasjonen utafør oppmerksamheita åt folk. Det vil seie at ein empirisk studie av kvar det faktisk er og ikkje er ein nøytral fonologi for standardtalemålet, kan fungere som kulturkritisk analyse.

Kapittelet endar med ein skarpsynt og klargjerande bolk om »nutida tendenser» i forholdet dialekt og standardspråk, der Ivars med utgangspunkt i ein modell etter Peter Auer (2011) typologiserer forholdet i Svensk-Finland med å seie at Österbotten, vestre Åboland, austre Nyland og austre Åland har ein *diglossi*-situasjon, som ikkje er så vanleg lenger i Europa. Derimot rår *diaglossi*, nemleg at språkbrukarane tar i bruk mellomformer i ymsande grad, på »fasta Åland», i austre Åboland og vestre og midtre Nyland (s. 446 f.). Sjølv om Ivar understrekar at »dialekternas snara död har i alla fall kommit på skam» (s. 441), og at det i Nyland kanskje finst ein »dold bidualtalsm» (s. 440), tar ho med at »fasta Åland» og Mellannyland kanskje har fått ein situasjon der dialektane ikkje blir tradert til den nye generasjonen lenger (s. 447). Dermed ser vi eit interessant typologisert bilde av den finlandssvenske språkkulturen, og denne analysen kunne bli svært fruktbart i jamføring med situasjonen i f.eks. andre nordiske land. Eit tilleggsmoment i Svensk-Finland er sjølv sagt trykket frå finsk, som i Helsingfors-regionen dels tar over funksjonen som standardspråk også for finlandssvenskar.

Kapittel 2 er ei språkhistorisk framstilling der eit poeng er å drøfte kva språket kan fortelje om tidspunktet for svensk busetnad i Finland. Med utgangspunkt i konservatismen (f.eks. haldne gamle diftongar) blir det slått fast s. 53 at den svenske befolkninga var etablert i Finland seinast kring 1100, altså før monoftongeringa i Sverige. Kolonisorane kom for det meste frå austdelen av Svealand. Brytningsdifftongen *jä* av *ä* som i forma *jär* for 'her' må òg vere utvikla i Finland (s. 55f.), og det kan indikere at koloniseringa austover begynte på 900-talet.

Forfattaren drøftar òg om manglande tonemmotsetning kan vere ein arv frå urnordisk og altså argument for utflytting før tonema var etablert i Sverige. Eit argument er at islandsk og færøysk manglar tonemmotsetning pga. at dei er utflyttarspråk frå før 900 (s. 60). Her kan det innvendast at det er rimelegare å rekne med at islandsk og færøysk har mista tonemisiteten etter utvandringa. Argumentet om at tonema voks fram på 900-talet, kan neppe koplast til den islandske og færøyske busetnaden, men heller til at språket då får ein viktig ny struktur ved at bestemtheitselementet blir suffigert til substantivet utan å skiple distribusjonen av dei to eksisterande mønstra for tonegang, og dermed blir dei to tonegangane fonemisert. Distribusjonen av tonem 1 og 2 avspeglar altså stavingstalet i orda på det tidlege stadiet imellom synkopetida og denne bestemtheitssuffigeringa. Dette resonanget forutset at tonegangsmønstra allereie var på plass på 900-talet. (Denne teorien blei først formulert av Magne Oftedal (1952), jf. Kristoffersen 2016 s. 149.) Tonema kan falle vekk att. Også kontakt som årsak kan forresten bli overdriven, for bergensdialekten har faktisk tonemforskjell, sjølv om han er den dialekten i Norge som opplagt har vore mest utsett for kontakt med andre språk. Men landdistriktet rundt Bergen mista tonemopposisjonen. Vestre Nyland har bevart tonemforskjell, går det fram s. 284f., der granskinga til Ebba Selenius (1972) er referert, og det òg kan støtte tanken om at finlandssvensken elles har mista tonemmotsetninga.

I kapittel 2 blir det elles framlagt ei svært interessant drøfting av novasjonstriangelen frå Vasa i nord til Ålands hav i vest og Skärgårdshavet i sør. Her blir teorien åt Olav Ahlbäck referert om at det frå dette området var bønder og »skårkarlar» som i seinmiddelalderen og inn på 1500-talet sigla på Stockholm og handla varer og dermed formidla effektivt tilbake språklege nyheiter. Nordom novasjonstriangelen stod profesjonelle landskjøpmenn for handelen, og dei utgjorde ein annan økonomisk klasse som ikkje hadde nær omgang med vanlege bønder. Her skal det finnast god historisk dokumentasjon for slik ulik handelskontakt, og ei dialektgrense i dag som samsvarar med handelsmønsteret, støttar jo ein fasinande teori. Dette blir i framhaldet av drøftinga utvida til å vere eit skilje mellom åtskilte kulturområde i Nord- og Sør-Finland, som altså har sitt grunnlag i ulik Stockholms-handel.

Eit eldre administrativt skilje mellom Nord- og Sør-Finland kan framdeles lesast av i dialektgrensa mellom veståbolandsk og resten av Åboland. Åbolandsk er ein møtestad for dialektdrag frå tre kantar: frå østerbotnisk i veståbolandsk, frå Nyland i auståbolandsk og frå åland i søråbolandsk (s. 223). Forskjellane kan vere nokså store, og dei er eit resultat av ulike kolonisasjonstidspunkt i middelalderen og seinare av den sterke kontakten gjennom »bondeseglasyonen» på Stockholm.

Fleire stadar i boka blir det dratt linjer tilbake til busetnadshistoria, der gamle sokn blir til fleire nye sokn utover seinmiddelalderen og inn i ny tid. Desse nye soknene har gitt utviklingsvilkår for dialektvariasjonen og viser korleis språket og dialekten nettopp er ein identitetsskapande faktor for lokalsamfunna. I det perspektivet er det ein metodisk fordel å ha ei så relativt kort historie der det finst kjelder som fortel om opphavet åt lokalsamfunna. Her kan ein drive »dialektarkeologi» og finne historiske sjikt.

Nyland har alltid vore delt i to administrativt, og Aust- og Vest-Nyland viser forskjell i kolonisasjonshistoria. Innflyttinga i aust var styrt av staten, som frakta folk

over frå Sverige; i vest var det kolonisasjon allereie i høgmiddelalderen, og den kom frå eller via Åland.

Den fyldige språklege framstillinga av område etter område er visseleg nyttig for finlandsvenskar, som her kan lære grundig om variasjonen i eige språk. For oss andre blir framstillinga ei rik kjelde når vi leitar etter parallellar eller kontrastar i studiet av grammatiske fenomen i Norden.

I den østerbotniske språkvariasjonen finn ein på eine sida overraskande arkaiske drag som har overlevd i den svenske språkperiferien, både gamle diftongar, palatalisering av velarar (norrländska förmjukningen) og gamle stavingskvantitetar, og på den andre sida radikale novasjonar som bortfall av genus og samanfall av ubestemt og bestemt form i fleirtal av substantiv. Derfor er det ei spennande reis å følgje kysten frå Karleby i nord til Sideby i sør. For eksempel er det i nord- og midtøsterbotnisk fleire mønster for korleis adjektiva viser og ikkje viser kongruens med substantivet. Lesaren sit med eit inntrykk av store dialektforskjellar på korte avstandar; det gjeld både fonologi, morfologi og syntaks.

Eg noterer med stor norsk interesse at eitt av språkdraga som viser sterkest tendens til å falle bort i dag, er palatalisering av velarar, der ungdommane brukar det i berre 25 % av aktuelle tilfelle i Jakobstad (s. 381). For det første er det overraskande at eit slikt innfløkt fonologisk drag (ein morfofonologiske regel) har vore halde oppe i eit bymål; dét har ingen parallell i Norge. Men felles med norsk er at ungdommen går bort frå slik palatalisering i dag. Det kan vi nok lettast forstå som resultat av at eit så komplisert grammatisk fenomen krev svært sterk samfunnsstabilitet for å kunne overleve.

Åboland og Nyland har ein situasjon der *rd*, *rn*, *rs*, *rt* ikkje har fått full assimilasjon til eitt segment, men har halde på r-segmentet, og sistekonsonanten har fått retrofleks uttale, altså som [rd] (s. 290f.). Dette er overraskande ulikt retroflekteringa i svensk og norsk, men ein parallell til situasjonen i færøysk der også *r*-en står ved lag (men *r*-en har der ein retrofleks kvalitet).

I Houtskär i veståbolandsk, og berre der, har ein »vokalbalans» (jamvekt) med apokope i dei gamle overvektsorda, altså infinitivane *läsa* mot *kast*. Dette er det trønderske systemet i Norge, og det er lang avstand imellom dei to områda, så det er eitt av mange vitnemål om at like drag kan vekse fram på ulike stadar når strukturvilkåra er nokså like i utgangspunktet, som dei jo er i dei nordiske dialektane.

Ein nordmann blir sjølvsagt ekstra interessert når ein finn att »norske» fenomen i Finland, f.eks. gjeld det distribusjonen av kortstavingar. I kjerneområdet nord-gudbrandsk i Norge kan både ein- og tostavingsord ha kort staving, og så finst kortstavingar berre i to- og fleirstavingsord nordom i romsdalsk og synnom i midt-gudbrandsdalsk. I Österbotten møter vi tilsvarande fenomen at området med kort staving i tostavingsord rekk lenger enn det med kortstaving i einstavingsord (s. 107). Denne typen like observasjonar frå ulike dialektområde kan sjølvsagt brukast til å drøfte ev. overordna føringar i den språklege strukturen.

Det materialet som Spara talet samla inn, viser store generasjonsforskjellar i talemålet i Nyland. Drag som forsvinn er det vestnylandske halvemålet, som det heiter på norsk, men her er kalla »halvtalet» (s. 291). Igjen har vi eit slik drag som finst på fleire stadar i Norden og i verda uavhengig av kvarandre, altså at *h*-en først i ord fell bort, men òg at han kan bli sett inn i andre ord som begynner på vokal. I Nyland kunne ein høyre halvemålet endå på 1970-talet (s. 354).

Eit interessant fenomen med fleire uavhengige utbreiingsområde i Norden er apokopen, som finst på Öland, nordre Värmland, Jylland og i Nordland og Trøndelag i Norge og så i søre Österbotten, jf. s. 138 f. På den siste staden omfattar han alle sluttvokalar som ikkje har vore dekt av konsonant, og dermed alle svake ho- og hannkjønnsord (jf. *en hag*, *en stug*). Her kan det føyast til at det norske sentrumet med

maksimal apokope, nemleg Fauske i Nordland, har apokope også der vokalen var dekt i gammalnorsk, dvs. at presenssuffikset *-ir* og bestemtheitssuffikset *-it* i nøytrum også fell vekk (Brekke 2000 s. 68 f.).

Ein interessant novasjon er kjønnsbøyinga i eintal på adjektiva, der hannkjønnsord får suffikset *an*, hokjønnsord *on* og inkjekjønns *t* sør i Österbotten (s. 152). Ein kan vel rekne med ein historisk bakgrunn i eldre kasusformer som her er endra noko og har fått annan funksjon. Svært utbreidd elles i finlandssvensk er maskulinendinga *-er* i adjektiv, som har sitt opphav i ei gammal nominativsform.

Eg kan korrigere forfatternen litt der ho s. 156 nemner at *tröde* for »det rundvirke som bildar underlag för nävern i hustak» er kjent berre frå Österbotten og Åland. Det blir hevda at det norske tilsvaret er ordet *rot*. Det vanlegaste ordet i norsk er nok *tro* [trø:] (av gno. *trōð*); og *rot* ser ifølgje *Norsk Ordbok* ut til helst å vere brukt når ein ser taket innifrå mellom bjelkane.

Ivars har i forskinga si alltid vist stor interesse for syntaks, og det kjem òg fram i denne boka, som vier god plass til ymse konstruksjonar. I nominalsyntaksen er den østerbotniske bruken av bestemt form utan å ha spesifikk referanse spesiell, men rettnok med parallell i nordsvensk (s. 160). Ved underledd i genitiv har òg substantivet bestemt form: »Gabriels abc-boken» (s. 161), noko som òg vik av frå nordisk elles. I austre Nyland kan òg demonstrativet komme inn: »min te stor stuvun», altså 'mi den store stua'.

Dobbelsupinum er eit særpreg for ålandske dialektar (s. 215), og den er mest brukt i irrecell betydning. Dette minner sterkt om supinumattraksjonen som i så stor grad finst i færøysk og norsk; og den parallelliteten fortener nærare granskning.

Nytt for denne bokmeldaren var det at sørøsterbotnisk har aspektforskjell på *vara* + perf. partisipp og *ha* + perfektum partisipp (supinum) (s. 148). Dette er elles eit drag som ein reknar som typisk for vestnorsk og islandsk i moderne tid, og som hadde større utbreiing i norrønt.

Boka *Dialekter och småstadsspråk* er ei omfattande bok. Ho er inga materialsamling, som dialektavhandlingar somtid kan bere preg av. Språkeksempla er avgrensa og står alltid som illustrasjon på eit poeng i drøftinga. Det er ei innsiktsfull og oversiktleg bok skriven med fleire relevante perspektiv på språk og språkkultur. At det finst nokre oppattakingar, kan godt forsvareast med at kapitla slik kan lesast sjølvstendig. Boka blir heretter referanseverket om finlandssvensk talemål.

Når ein har arbeidd seg inn i boka, kan ho etterpå tene som handbok. Men her er eit saken: Ei så innhaldsrik bok burde hatt eit stikkordregister, for lesaren får svært ofte bruk for å blade fram og tilbake for å sjekke opplysningar og kontrollere minnet. Rettnok er boka systematisk oppbygd, slik at ein kan gjette seg til kvar ein skal leite, men likevel er slike register ein stor lette.

Helge Sandøy

Bengt af Klintberg, Kvinnan som inte ville ha barn. Sagotypen ATU 755, »Sin and Grace», i muntlig tradition och litterära verk. Uppsala 2016. 306 s. (Acta Academiæ Regiæ Gustavi Adolphi 143.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-87403-20-0.

En länge emotsedd utgåva! Bengt af Klintberg skrev 1962 en trebetygsuppsats i folklivsforskning och året efter en uppsats i nordiska språk, båda kring svenskspråkiga varianter av sagan om kvinnan som inte ville ha barn (typ nr 755 i Antti Aarne & Stith Thompsons typkatalog, som 2004 ersattes med Hans-Jörg Uthers reviderade

version, därav beteckningen ATU). Under 1980-talet återupptog han denna forskning med en rad studier, och fullföljer nu med denna monografi. Han har också ett programmatiskt syfte med sitt ämnesval: att »slå ett slag för en forskning som i flera årtionden har varit helt övergiven inom folkloristiken: det monografiska studiet av en enskild sagotyp» (s. 17).

Teoretiskt och metodiskt har monografin alltså vuxit fram under en lång tid och det är möjligt att avläsa olika tidsskikt av folkloristisk debatt som på olika sätt satt sina spår. Sagotypen som samlande lins för sagoforskning överlagras med intresse för traditionsbärare, kulturmiljö, performans och symboltolkning. Särskilt framhålls Bengt Holbeks *Interpretation of Fairy Tales* (1987) som föredöme, men också Alan Dundes allomotivbegrepp spelar en viktig roll. Monografin kan karaktäriseras som en samling relativt fristående studier kring ATU 755. Vissa kapitel har alltså tidigare publicerats som självständiga artiklar men är här förnyade och utvidgade.

Folksagan om »Kvinnan som inte ville ha barn» är intressant ur flera aspekter. Den väver samman normer för kvinnlighet med religiösa tolkningsramar (i den internationella sagokatalogen har den i senaste upplagorna titeln »Sin and Grace», efter Svend Grundtvigs titel Synd og Naade i utgåvan *Danske Folkeeventyr*, 1878). Den har en övervägande skandinavisk förekomst (som muntlig tradition). Den tillhör gruppen legendsagor (religious tales), en kategori som inte givits lika stor uppmärksamhet som undersagorna. Den är också (som flera andra av legendsagorna) en berättelsetyp som fungerar både som saga och sägen, och därigenom aktualiserar frågeställningar om genregränser och genredefinitioner. Sagan är också intressant genom att den har använts som grundval för ett flertal versioner för den skönlitterära cirkulationen.

af Klintberg anknyter till den folkloristiska metodik som utvecklades av Kaarle Krohn och hans elever, där typkataloger och motivindex blev svar på gemensamma behov. De grundläggande antagandena om möjligheten att finna urformer och rekonstruera spridningsvägar är sedan länge övergivna, men af Klintberg vill öppna för att vissa drag i metodiken är giltiga och användbara, om frågeställningarna är mer begränsade vad gäller ambitionsnivå. Han argumenterar för att ATU 755, framför allt genom den geografiskt avgränsade spridningsbild som beläggen uppvisar, är en sådan sagotyp där det är meningsfullt att ta ett helhetsgrepp om materialet och ställa frågor om variation, förändring och spridningsförlopp. Här tar han ställning för en strängare definition av sagotypen än vad tidigare forskare, även Uther, arbetat med då de inkluderat en rad berättelser från tyskspråkigt område och övriga delar av den europeiska kontinenten: »Flera av de europeiska berättelserna är så olika vad detaljerna beträffar att de måste ha uppstått oberoende av varandra» (s. 249). Enbart motiven att en kvinna inte vill ha barn, och att hon möter de barn hon varit förutbestämd att föda, är inte tillräckliga för att tala om en enhetlig sagotyp. af Klintberg utgår istället från särskilda utmärkande drag i den nordiska traditionen: kvinnan gör sig barnlös genom magisk malning, blir gift med en präst, förlorar sin skugga som tecken på sin skuld, möter de ofödda barnen och får förlåtelse samt att ett blomstringsunder sker som tecken på Guds nåd.

I inledningen avgränsar af Klintberg sin undersökning enligt ovan, och reducerar sin undersökning till totalt 152 varianter. I kapitel 1 sker en genomgång av dessa, uppdelat på olika språk- och statsområden (förutom de nordiska ländernas olika språk även frisiska samt belägg från Estland och Ostpreussen), där tidiga och sena belägg, insamlingskontexter och -former, framträdande upptecknare etc. uppmärksammas. Till exempel visar sig Grundtvigs tryckta version vara komponerad utifrån fyra uppteckningar, varav två från Evald Tang Kristensen, som stått för totalt 11 kända varianter. af Klintberg poängterar att ingen uppteckning är äldre än tidigt

1800-tal. Kapitel 2 utgörs av en motivanalys där af Klintberg diskuterar de olika motiven i detalj. Särskilt uppehåller han sig vid frågor om hur ett motiv ansluter till vardagslivet i uppteckningsmiljö, t.ex. om olika former av magisk förvandling också varit etablerade som folktro eller är att se som poetisk gestaltning. Ett sådant exempel är en längre diskussion av vad skugglöshet stått för i nordisk folktro. Sådana ställningstaganden är av vikt för diskussionen om en uppteckning ska diskuteras som »saga» eller »sägen». Här finns också diskussioner av relationen till andra berättelsekomplex, t.ex. Tannhäusertraditionen som gestaltning av botgörrelse, eller mylingstraditionen som också innehåller motivet moderns möte med de förnekade barnen – i det sistnämnda exemplet förklarar af Klintberg bristen på likheter mellan traditionerna med att moderns agerande är annorlunda: i ATU 755 skapar hon mötet, i mylingstraditionen undviker hon det. Med utgångspunkt i motivanalys, de enskilda motivens funktion för helhetsformatet och den geografiska spridningen av motiven, rekonstruerar han så en tillkomstprocess. Även om botgöringsmotivet är medeltida ser han motivet att kvinnan är prästfru som centralt i traditionen, vilket förlägger uppkomsten av den äldsta formen till protestantismens tidevarv (något som också sammanfaller med kartbilden). Baserat på spridningen och utformningen av centrala motiv placerar han uppkomsten i de svenskspråkiga Östersjölandskapen. af Klintberg framhåller dock studiet av allomotiven, d.v.s. motiven som kan ersätta varandra på samma position i berättelsen, som det intressantaste resultatet, för vad det »förmedlar om ett traditionellt symbolspråk för fruktsamhet och ofruktsamhet» (s. 163).

Ett kapitel ägnas åt genrefrågor. Här har vi ett händelseförlopp som passar för både sago- och sägenutformning, och uppteckningarnas historik uppvisar ett tydligt avtryck av hur konsten att berätta sagor finns levande och utövad fram till 1800-talets sista årtionden, och hur det istället är i sägnens form berättelsen främst upptecknats under 1900-talet. Här gör af Klintberg djupanalyser av några uppteckningar och visar på individnivå hur olika stilistiska och berättartekniska drag ingår i framställningen. Här är ytterligare en poäng att lyfta fram den folkliga berättarstilen, som ett korrektiv till de medeltidsinspirerade utformningar som präglar många tryckta sagoutgåvor. Till den sägenartade traditionen uppmärksammas hur flera sägner hakar i varann, eller hur den längre berättelsen splittrats upp i två separata sägner. Mot bakgrund av detta är af Klintbergs poäng att många av 1900-talsuppteckningarna är just anpassning till sägenformatet, och inte ska ses som kortfattade referat av ett tidigare upplevt sagoberättande.

Det fjärde kapitlet fördjupar frågeställningarna om sagans förankring i samhället genom att granska berättarnas ställningstaganden till innehållet och personerna. Här är det då, i enlighet med sagans stil, inte så mycket genom direkta värderande utsagor, utan genom handlingar och beskrivningen av handlingar som människor bedöms. I två exempel som granskas i detalj är det de ofödda barnen som faller moraliska omdömen och därigenom ger berättelsen dess tendens – intressant nog får då pojkar och flickor ge olika bedömning vilket också varierar med berättarens kön. Redan att fördelningen mellan kvinnliga och manliga berättare är jämn, och det generella mönstret för uppteckningar är en manlig dominans, indikerar att temat varit särskilt betydelsefullt för kvinnor. Här finns också en tendens till att kvinnor haft större förståelse för kvinnans rädsla för barnafödslar, och förmildrar personskildringen – även om hon begär en synd så finns en reell oro att sympatisera med. Skildringen av prästen blir både en utvärdering av prästrollens förväntningar och aktualisering av en förlåtelse/fördömande-tematik.

Så långt har analysen hållit sig till uppteckningsmaterial som representerat muntlig tradition. Det femte kapitlet går istället in på hur sagan behandlats i skönlitterära framställningar och öppnar därigenom för uppmärksammandet av folklöreuppteck-

ningarnas samhälleliga och intertextuella samspelspart, de strömningar som gjort att intresset för folklig kultur blivit möjligt att omsätta i vetenskaplig verksamhet. Här rekonstruerar af Klintberg hur olika författare kommit i kontakt med sagan, hur de behandlat stoffet och vilken roll deras texter fått. Tidigast var det den danske poeten Carsten Hauch som skriver en dikt 1816, därefter Euphrosyne 1828. De tyska dikterna »Anna» av Lenau och »die Kinderlose» av Frankl visar sig båda återgå på muntlig förmedling av Carl August Hagberg. H. C. Andersen har berättandet av sagan som ett avsnitt i sin roman *Kun en spillemand* från 1837. Hugo von Hoffmannsthal har i »die Frau ohne Schatten», den utvidgade versionen av librettot till Strauss opera, byggt ut berättelsen med anknytning till orientalistiska motivkretsar och skapat två kvinnogestalter: kejsarinnan som saknar skugga och färgarfrun som avsvurit sig barnafödande. Dominerande i de litterära bearbetningarna är förändringen av motivet för att avstå från barn – där den muntliga traditionen främst framhåller rädslan för födslarnas smärta och risken att dö, har istället fåfänga satts in som bevekelsegrund. I en exkurs får läsaren också ta del av hur sagan kommit in i den antroposofiska traditionen av sagoutgåvor och sagostunder, något som af Klintberg uppmärksammade när 1978 en bekant oombedd och spontant återberättade ett referat av sagan.

En sammanfattning rekapitulerar de bärande slutsatserna, inte minst om sagans framväxt och spridning, och understryker sambandet mellan variation i utformning över tid och variation i berättarkontexter och berättarpraxis. af Klintbergs stora kännedom om och beläsenhet på saga-/sägenområdet genomsyrar hela monografin. Jag saknar dock Inger Lövkronas *Annika Larsdotter, barnamörderska* (1999) och Jonas Frykmans *Horan i bondesamhället* (1977) i den contextualiserande litteraturen.

Att bygga en undersökning kring en sagotyp på det sätt af Klintberg gör här skulle utan alltför stora svårigheter kunna infogas i ett post-postmodernistiskt teoribygge där nätverk avtäckts mellan människor, berättelser, situationer och samhällskontexter, och sagans möjligheter att påverka sina lyssnare i hur de ser på sig själva och andra gör den till en aktant (ett begrepp lånat från folksagoforskningen!) i sådana nätverk.

De svenska folkminnessamlingarna innehåller mängder av fantastiskt material. Även om merparten av sagosamlingarna har tillkommit inom vetenskapliga paradigmen som inte längre är hållbara, och i konsekvens bär på motsvarande brister i sin utformning, så kvarstår frågorna: Vad ska vi göra med våra arkiverade texter? Hur ska vi formulera de frågor som de befintliga uppteckningarna är svar på? Bengt af Klintberg har med den här studien visat på nya möjligheter att gå vidare. De passar inte för alla sagotyper – andra typer kan behöva andra infallsvinklar för att poängerna med deras existens ska bli synliga. Samtidigt kan metodiken lika gärna tillämpas med ett tema eller ett motiv som sammanhållande nav. Jag hoppas på att Bengt af Klintbergs monografi kan skapa en nytändning inom svensk folksagoforskning.

Alf Arvidsson

Lena Kättström Höök, Lucia i nytt ljus. Stockholm 2016. 69 s. ISBN 978-91-71085-8-87.

Ovanligt många journalister kontaktade mig och ville prata om Lucia i december 2016. En anledning till detta var ett foto av en mörkhyad pojke i luciakrona som fotograferats för ett företag. Bilden fick stor spridning i (sociala) medier och många

kommentarer var starkt kritiska till att barnet med luciakrona var mörkhyad och pojke. Inledningsvis låg fokus på hudens färg men när allt fler reagerade på de, ofta, rasistiska kommentarerna flyttades fokus till barnets kön. Det intressanta är att de som reagerade mest negativt gjorde detta med »svenska traditioner och seder» som ursäkt och visade därmed sin okunnighet om just dessa! För precis som Lena Kättström Höök framhåller i boken *Lucia i nytt ljus* är luciatraditionen en komplex blandning av olika traditioner som förändrats över tid och där olika sätt att uppmärksamma dagen existerat parallellt. *Lucia i nytt ljus* kom lägligt med tanke på de diskussioner kring luciafirandet som florerade i (sociala) medier där olika röster gjorde anspråk på att veta hur Lucia ska firas utan att ha de historiska beläggen. I boken visar inte bara Lena Kättström Höök att manliga lucior varit vanligt, ett faktum som sänker argumenten om att en pojklucia inte är lämpligt och dessutom visar att Lucia är en tradition som förändras hela tiden och som har många olika influenser. Som Lena Kättström Höök skriver: »Historiskt sett har luciafirandet många olika rötter och inslag från flera tider, platser och religioner. Högtiden kännetecknas av starka kontraster: ljus och mörker, gott och ont, enkelhet och överflöd, skämt och allvar, oskuld och oanständighet, heligt och världsligt, folkligt och aristokratiskt, privat och offentligt, regionalt och nationellt» (s. 75). Kontrasterna, menar Lena Kättström Höök, är anledningen till att luciafirandet ibland är provocerande. Luciafirandet har dock förändrats över tid: mörkret, det onda, skämten, oanständigheten, regionala variationer och det folkliga har »tvättats» bort och kvar finns föreställningen om luciafirandet som det ljusa, heliga och nationella.

Bokens ca 70 sidor är effektivt använda. Inledningsvis ställs frågan: Vad är Lucia? Vidare beskrivs Lucias blandade bakgrund, hur luciafirandet har formats, hur det gick till när Lucia blev offentlig, vilka karaktärer som har ingått och idag ingår i Lucias följe. Sedan följer några korta kapitel som tar upp Lucia i utlandet, några lucia-debatter och traditionens karaktär. De drygt 30 illustrationerna visar tydligt att Lucia firats på många olika sätt. Strukturen på boken fungerar väl.

Formatet är lättillgängligt, bokens omslag är inbjudande och de många illustrationerna ger både tyngd och lätthet till boken. Jag hoppas att boken kommer att hitta vägar till förskolor och skolor och spridas bland dem som tänker och tror att den vitklädda skönsjungande lucian är en gammal ursvensk tradition. Det jag hade önskat vore tydligare är källhänvisningarna. Jag vet att det kan upplevas som att texten inte blir lika tillgänglig men jag hade önskat att flera av de påståenden som görs i texten hade haft tydligare källor. Det finns flera anledningar till det. En är att det kan vara lätt att avfärda påståenden om inte källa anges och en annan är att de som är specialintresserade (som jag!) skulle vilja kunna gräva djupare i litteraturen och arkiven. Något av tyngden i texten har alltså fått ge vika för tillgänglighet, vilket jag tycker är synd.

Jag hoppas och tror att 2017 års luciadebatt, för någon debatt blir det säkert, kommer att vara mer nyanserad och att fler kommer att kunna svara sakligt på kommentarer uttryckta av människor som påstår att ljusa skönsjungande lucior är lika gammalt som Hedenhös och att svenska traditioner ska bevaras för bevarandets skull. *Lucia i nytt ljus* kommer förhoppningsvis att användas flitigt för att bemöta påståenden om luciafirandets stabilitet. För, som Lena Kättström Höök visar, är den ständiga förändringen en viktig del av traditionens karaktär och också det som gör att den lever vidare. Så låt alla som vill vara lucior vara lucior!

Eva Knuts

Therese Leinonen, Talet lever! Fyra studier i svenskt talspråk i Finland. Helsingfors 2015. 230 s. ISBN 978-951-583-292-4.

I *Talet lever! Fyra studier i svenskt talspråk i Finland* studerar Therese Leinonen det finlandssvenska talspråket ur olika perspektiv. Gemensamt för de fyra studierna är att de bygger på inspelningar med närmare tusen personer som gjordes under åren 2005–2008 i projektet »Spara det finlandssvenska talet» vid Svenska litteratursällskapet i Finland. Leinonen använder sig av sociolingvistisk variationsanalys för att beskriva och förklara variation och förändring i språkbruket. Tack vare att materialet är insamlat under en begränsad tid och på ett enhetligt sätt över hela språkområdet ger det möjlighet till direkt jämförbara studier av talspråket i de finlandssvenska regionerna.

Den första delstudien heter »Åboländska på 2000-talet». Administrativt och kulturellt bildar Åboland en enhet, men dialektmässigt är Åboland ett övergångsområde där österbottniska, åländska och nyländska dialekter möts. Dialektutjämningen har varit omfattande i Åboland och det är tydligt att närheten till Åbo har betydelse för dialektutjämningen. Leinonen fastslår dock att den stora förändringen verkar ha skett redan tidigare – mellan de äldsta intervjuade i den här undersökningen och en ännu äldre generation.

Den andra studien heter »Från *di* och *dem* till *dåm* – Variation och förändring i fyra städer i Svenskfinland». Leinonen visar här att allt färre finlandssvenskar upprätthåller distinktionen mellan *di* och *dem*. Det är en tydlig generationsskillnad där andelen *dåm* ökar med sjunkande ålder. Hon anger att argumentet för att behålla distinktionen mellan *de* och *dem* i skrift har varit att finlandssvenska talare upprätthåller distinktionen också i talspråket. Hennes slutsats är att om någon generation kan även finlandssvenska skribenter ha tappat språkkänslan för *de* och *dem* och då faller argumentet för att behålla distinktionen.

Den tredje studien heter »Fonetisk kvantitet i finlandssvenska stadsmål». Kvantitet har setts som en av de tydligaste sociala markörerna i svenskan i Finland – längre konsonanter associeras med högre socioekonomisk status. Nu tycks ett neutralt uttal vara på frammarsch. Leinonen skriver: »Om man varken vill låta 'snobbig' eller 'bonnig' väljer man helt enkelt ett uttal mitt emellan de två ytterligheterna».

Den sista delstudien bär rubriken »Ordklasstagning av finlandssvenskt talspråk». Den handlar om vilka tekniska möjligheter det finns för automatisk analys av språk. Vid Svenska litteratursällskapet i Finland pågår arbetet att bygga upp en finlandssvensk talspråkskorpus (Talko). Det är en utmaning att bygga talspråkskorpusar eftersom talet först måste omvandlas till maskinläsbar form för att kunna bearbetas och göras sökbart. Extra svårt är detta för mindre språk och dialekter som inte har tillgång till lika stora resurser som större språk, men Leinonen betonar att det är viktigt att korpusar för mindre språk byggs eftersom språk som talas av många ofta saknar drag som man finner i små språkgemenskaper och därmed ger en förenklad bild av den språkliga mångfalden. Leinonen beskriver hur en taggare baserad på svenskt skriftspråk kan tillämpas på finlandssvenskt talspråk och hur taggningsresultatet gradvis förbättras.

Talet lever! är välskriven och framställningen är mycket pedagogisk. Möjligen hade den sista delstudien tjänat på att beskrivas mer utförligt. Den tekniska beskrivningen kan vara svår att ta till sig för en språkvetare, men där finns värdefull kunskap att hämta inom korpuslingvistikens område. Korpuslingvistik har de senaste åren vuxit fram som ett allt viktigare fält tack vare den snabba utvecklingen inom databranschen. Leinonen förmår utnyttja denna nya teknik och testat nya metoder för analys och beskrivning av variationen i talspråket. Det är mycket spännande att ta del av all den nya kunskap om talspråket i Finland som ryms i *Talet lever!*.

Kalle Lind, *Skånsk-svensk ordbok från abekatt till övanpo*. Malmö 2016. 229 s. ISBN 978-91-87905-37-7.

Den som är intresserad av skånskt dialektalt ordförråd kan glädja sig åt en relativt lång rad utgivna ordlistor och ordböcker, med lite olika inriktning och omfattning. På strikt vetenskaplig grund – tillika på Institutets för språk och folkminnen rika samlingar av dialektord – vilar Gösta Sjöstedts *Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad* (1979–99), Åke Hanssons *Ett Österlenmål. Ordbok över dialekten i Östra Ingelstads socken, Ingelstads härad* (2001) och Carl-Erik Lundbladhs *Skånska dialektord* (2 uppl. 2014). Dessa ordböcker uppfyller forskarens högt ställda krav och har dessutom sitt självklara intresse för allmänheten.

Vid sidan av denna svit av vetenskapliga dialektordböcker finns en skånsk populärläxikografisk tradition som närmast kan beskrivas som kåserande. Ett grundläggande arbete härvidlag är Åke Ohlmarks *Skånsk-svensk ordlista exemplifierad med skånska alldagsfraser*, som gavs ut första gången 1969 och sedermera successivt svälldes ut först till *Skånsk-svensk ordbok* (1978) och sedan till *Skånsk-svenskt dialektlexikon* (1981). Dessa och liknande verk hämtar sitt material inte från de vetenskapliga arkivsamlingarna utan från andra håll: författarnas egna ordförråd, erfarenheter och minnen, skånsk populärkultur m.m. Syftet är i minst lika hög grad att roa som att bilda läsaren.

Det är i denna tradition som Kalle Linds *Skånsk-svensk ordbok från abekatt till övanpo* (2016) hör hemma. Beteckningen *ordbok* är nog väl vald ur marknadsföringssynpunkt och kan väl inte betraktas som vilseledande, men den är oegentlig på två sätt. Dels är många artiklar rent encyklopediska (t.ex. »Rydberg, Eva» och »Sjöbo marknad»), dels och framför allt är det i många fall inte fråga om ordboksartiklar i vanlig bemärkelse utan snarare om korta, humoristiskt och lättsamt hållna redogörelser för och reflektioner kring skånska ord, uttryck och företeelser: mikrokåserier, om man så vill. Jag exemplifierar gärna formatet, som bjuder på många ögonblicksbilder av nutida skånskt vardagsliv, genom att citera en artikel in extenso (s. 30):

bulle i bulle, populärt mellanmål bland skolelever, slöhögar och gotttegrisar i Sydsverige. Man köper en Delicato-bulle och en franskrödsbulle, klyver den senare, rensar ut lite brödkött och placerar sen den förra mellan franskrödshalvorna. Vill man framstå som ännu något infantilare kan rätten också kallas »bulle boj-boj».

Andra artiklar består blott av uppslagsordet följt av en definition, t.ex. »**bugasprängd**, proppmätt».

Om ordurvalet kan sägas att det liksom i jämförliga verk blandas friskt från olika håll. Förf. redovisar (s. 8) dock på ett avväpnande ärligt sätt sina urvalsprinciper:

Tre principer har styrt mitt urval:

- 1) ord som jag uppfattar som typiskt skånska och som kanske också ger uttryck för skånsk historia och mentalitet,
- 2) ord som jag själv har hört under mitt liv och som ger mig igenkännandets varma välbehag,
- 3) ord som är roliga.

Dialektbegreppet har under senare decennier som bekant omdefinierats och utvidgats. Det är ändå intressant att notera att många av de ord som tas upp till behandling i boken är utpräglade (ungdoms)slangord (några äldre, andra yngre), t.ex. *bia* 'biograf', *bull* 'skitprat', *coca* 'coca-cola', *lack* 'irriterad, arg', *moja* 'morsa', *sugig* 'då-

lig' och *ägig* 'bra, fantastisk, utmärkt'. I den mån dessa är lokalt eller regionalt förankrade (jag skulle t.ex. sätta frågetecken för *lack*, liksom för de väl purunga bildningarna *sugig* och *ägig*) utgör dessa det verkligt intressanta i boken ur ett språkvetenskapligt perspektiv. Dessa torde nämligen inte finnas förtecknade i några andra lexikografiska verk.

Vid sidan av slangorden står ett urval ord som härrör från det äldre skånska dialektala ordförrådet, och det är företrädesvis fråga om sådana ord som fortfarande har viss bruklighet i skånskpräglat talspråk: *alika* 'kaja', *glyttig* 'barnslig', *hagalen* 'gig', *hialös* 'rastlös, oregelrig', *klydda* 'konstra, vara omständlig', *lomma* 'ficka', *nälla* 'nässla', *pantoffla* 'potatis', *pära* 'ds.' *rullebör* 'skottkärra', *säckakärra* 'pirra', *trö* 'trampa', *visping* 'geting' o.s.v. Ofta är den anförda betydelsen en lite annan än den som råder i äldre dialekt. Det gäller t.ex. *mög* 'skräp, skit, bråte' (förr 'gödsel, spillning; avföring') och *rälig* 'vidrig, äcklig, motbjudande' (förr 'förskräcklig'). Sådana fall återspeglar betydelseutvecklingar som har ägt rum under senare generationer. Betydelsen 'denna sidan om' av *hin sidan* (s. 75) bör däremot snarare betraktas som en missuppfattning (det betyder det rakt motsatta: '(den) andra sidan'). Och när adjektivet *nimm* (s. 133) uppges betyda 'lugn, behaglig' undrar jag varför den väl vanligare betydelsen 'praktisk, behändig, bekväm' undanhålls.

Stoffet i ordboken uppges (s. 7) vara hämtat från »de skånsk-svenska ordböcker som redan finns [...], tips från vänner och P4-lyssnare, romaner skrivna av skånska författare, texter sjungna av skånska sångare och min egen vokabulär.» Av »skånsk-svenska ordböcker som redan finns» nämns Jonny Ambrius *Skånsk ordbok* (2009) och Åke Ohlmarks *Skånsk-svenskt dialektlexikon* (1978), och dessutom har material hämtats från Ulla-Grett Johnssons arbeten (1994 m. fl.). De vetenskapliga ordböckerna och arkivsamlingarna lyser med sin frånvaro. Detta är visserligen legio i denna tradition, men självfallet hade det funnits mycket att hämta här. Och även om de vetenskapliga skånska dialektordböckerna inte har ordet »skånsk-svensk» i titeln får man av formuleringen i Linds förord intrycket att Ohlmarks och Ambrius böcker är de enda lexikografiska resurserna om skånska dialekter som finns, och det är ju långt ifrån sanningen.

Att resultatet av Linds samlande är en korpus av ord av olika proveniens återspeglas på olika sätt i stavningen och formen. Direkt efter det äldredialektala *gabekatta* 'skrikig kvinna' kommer *gapflabb*, med *p* och synkoperad förled. I några fall ges geografiskt skilda dialektformer av samma ord: *förveten* 'nyfiken' uppförs (s. 55) dels som *förveden*, dels som *forvidden*. Det sägs dock inget om att den förra formen är nordskånsk, den senare sydsånsk, och av många andra ord ges inte motsvarande variantformer; *pilla* anförs t.ex. (s. 144) enbart i sin nordskånska form, *pela*, och *hosa* 'strumpa' och *sitta* blott i sina sydsånska former, *hossa* (s. 75) och *sidda* (s. 159 f.).

Uppslagsformerna följer ofta uttalet, och det får betraktas som ändamålsenligt i ett verk av detta slag. Att normalisera exempelvis det pregnanta *blannevann* 'groggvirke' till *blandvatten* skulle troligen inte tjäna den typiska läsaren av Linds bok. Principen om uttalsnära stavning tillämpas dock rätt pragmatiskt. *Rälig* skrivs t.ex. (s. 156) med finalt *g* trots att detta saknas i uttalet i nästan hela Skåne, och detta är ju också helt i sin ordning i en bok som denna, då *g*:et underlättar för läsaren att identifiera ordet som ett *ig*-adjektiv och *g*-bortfallet så att säga sköter sig självt vid läsningen. Det finns inkonsekvenser som sticker i ögonen på en språkvetare – jag uppehöll mig vid läsningen en del vid en vacklan mellan etymologisk och uttalsenlig stavning av vissa korta vokaler; jfr t.ex. *fälleben* : *felleben* 'krokben' (s. 54), *korra* : *kårra* 'dypöl' (s. 100) och *jubba* 'jobba' (s. 86) : *lomma* 'ficka' (s. 109) – men dessa vållar troligen knappast några bekymmer för flertalet av bokens läsare, som utan

problem kan identifiera orden och redan vet besked om uttalet. Stavningen *ou* av det korta *o*-ljudet i t.ex. *hutta* »houtta» 'kasta' (s. 79) är däremot olämplig då den ger en direkt felaktig bild av uttalet (jfr Hallberg 2003 s. 24).

I vissa ordartiklar ges upplysningar om uttalet utöver själva den uttalsnära stavningen av ordet. Dessa är inte alltid helt lyckade. Exempelvis uppges beträffande adjektivet *egen* 'udda, annorlunda, eljest' att det uttalas »med betoning på det inledande *e:et*». Någon annan betoning kan naturligtvis aldrig vara aktuell, och det förf. menar är att ordet har accent 2, till skillnad från *egen* 'proprius', som har accent 1. Men nu tillhör betoning och tonaccent ett område som är svårt även för språkvetare att popularisera.

Här och var möter redogörelser för och förklaringar av språkliga förhållanden. Någon gång är de uppenbart avsedda att roa, och då är de gärna så pass halsbrytande att man förstår att de inte skall tas på allvar. Andra gånger tycks de däremot vara allvarligt menade, och då blir man i bästa fall osäker på vilken sanningshalt som eftersträfvats. Förklaringen s. 204 av objektsformen *voss* 'oss' av *vi* som en reflektion av en tendens att »peta in ett *v* framför ord som börjar på vokal» har sålunda ingen uppenbar humoristisk poäng. Den är också gripen ur luften; någon sådan tendens finns inte. Som jag ser det hade förf. gärna fått antingen ta reda på den gängse uppfattningen i frågan (att *v* är överfört från grundformen *vi*; se t.ex. Swenning 1917–37 s. 382) eller avstått från att försöka förklara formen. Uppgiften att 'potatis' heter *pära* i »sydost» (mot *pantoffla* i »sydväst») är uppenbarligen helt allvarligt menad, men den stämmer inte. *Pära* råder i huvudsak i nordöstra Skåne, *pantoffla* i södra, och ett övergångsområde i nordväst har båda orden. Detta redovisas av Anna Westerberg i kartform i artikeln »Några äldre dialektord för 'potatis'» i *Språken i Sverige* (Dahl & Edlund 2010 s. 76), en volym i *Sveriges nationalatlas* (jfr Ingers 1939 s. 16). I artikeln »bier» (s. 22 f.) hade det väl varit intressant i en bok som den aktuella att nämna att man förr ofta skilde mellan *bier*, som företrädesvis betecknade bryggeribryggt öl, och *öl*, som då avsåg det hembrygda ölet. I stället uppges *bier* »[l]ångt in på 1900-talet [ha varit] den dominerande skånska benämningen på maltdryck», vilket kan komma läsaren att tro att *öl* är ett sent lånord från standardspråket, medan det i själva verket är ett arvord i Skånemålen.

Skånsk-svensk ordbok från abekatt till övanpo står på gränsen mellan populärvetenskap och skämtprosa. Som forskare får man finna sig i att det man själv ägnar ett fullständigt seriöst studium görs till ämne för skämtsamheter (det vore väl egentligen ganska tråkigt om så aldrig skedde), och att dialekter och dialektord är källor till munterhet är allbekant. Men Lind har också allvarliga ambitioner med sin bok (s. 6):

Denna bok är [...] i någon mån till mina söner. Om de en dag får för sig att bläddra i den så kan de få en hint om hur deras farmors mor en gång pratade. Kanske retar det deras nyfikenhet på vem hon var, var hon kom ifrån, vilka umbäranden hon hade att leva med. Många ord stammar förstås från bondesamhället med dess specifika behov och vanor, andra ord kommer från en stadskultur som har förändrats åtskilligt under åren. Med språket bygger vi broar bakåt, till de som stred och slet för att vi skulle komma dit där vi är nu.

Mot denna bakgrund är det lite synd att boken i så stor utsträckning dels kompromissar med sanningen för humorns skull, dels och framför allt innehåller en rad onödiga faktafel. Lind ger visserligen (s. 7) en brasklapp i förordet: »Jag vill ha fört till protokollet att jag inte är språkvetare. Jag är någon sorts kulturarbetare, skribent, ihopsamlare av udda fakta, boksammanställare, radiopratare och allmän spelevink.» Detta är utmärkt och i samklang med den rediga – om ock skojfriska – deklaration av bokens syfte och innehåll som ges i förordet. Till skillnad från t.ex. Ohlmarks har Lind här förfarit exemplariskt.

Skånsk-svensk ordbok från abekatt till övanpo förtjänar förstås att betraktas som det den är: ett kåseri om skånskt språkbruk, kynne och identitet. Som sådant betraktad är den både mer underhållande och ärligare i fråga om innehåll och syfte än dess föregångare i »genren». Tillfällena då man ler av igenkänning är många, inte minst tack vare att boken tar med en del av yngre generationer skåningars ord och uttryck. Bokens populärvetenskapliga sida – för en sådan har den – skulle dock ha mycket att vinna på en faktagranskning inför en eventuell andra upplaga, utan att den humoristiska sidan fördenskull behövde bli lidande.

Mathias Strandberg

Helena Palmén, Identitet i samspråk. Kodväxling till standardvarietet som risk och resurs i östnyländska samtal. Helsingfors 2014. 233 s. ISBN 978-952-10-9735-5.

Helena Palméns (19.5.1958–15.2.2017) avhandling börjar med dessa rader (s. 11).

All språkforskning handlar i slutändan om människan. Språket kännetecknar människan som art. Således handlar all språkforskning om oss, i förlängningen om mig. Eftersom jag forskar i språk forskar jag i mig själv. I den forskning jag utför är jag själv i högsta grad närvarande. Alla tankar jag tänker och alla slutledningar jag drar kan relateras till hur just jag uppfattar världen. Det ligger en sanning i detta, och vetenskapen söker sanningen, men samtidigt strider dessa påståenden mot kraven på objektiv forskning.

Detta är ett minst sagt ovanligt sätt att börja en avhandling. Det är betydligt vanligare att en avhandlingsskribent försöker gömma jaget och lyfta fram objektivitet och mätbarhet. Det är helt enkelt så att dessa rader i ovanligt hög grad är kännetecknande för just denna avhandling. Helena Palmén utnyttjar sin egen språkliga intuition för att avgöra när en talare skiftar från dialekt till standardspråk, och hon utnyttjar sin egen förståelse av kulturen för att tolka innebörden i språkväxlingen. Hon är i högsta grad närvarande i sin egen forskning. Ambitionen bakom avhandlingen är inte att noggrant beskriva ett antal språkliga detaljer utan snarare att förstå språkets roll för att konstruera och upprätthålla identiteten hos den svensktalande delen av befolkningen i östra Nyland. Detta är naturligtvis ett mycket ambitiöst projekt.

I kapitel 2 placeras avhandlingen in i forskningsrummet. Först en geografisk, historisk och social beskrivning av östra Nyland. Sedan en påfallande kortfattad beskrivning av dialekten i området. Den här kortfattade dialektbeskrivningen visar med all önskvärd tydlighet att det inte är språkssystemet som står i centrum för intresset. Därefter följer ett längre avsnitt där författaren på ett utmärkt sätt beskriver hur forskning inom dialektologi och sociolingvistik förändrats genom åren. Hon placerar in sig själv i det vetenskapliga rummet på ett bra sätt. Hon säger att hon hör hemma inom interaktionell dialektologi och att hon använder en samtalsanalytiskt inspirerad diskursanalys, vilket är en bra karakteristik. Det här avsnittet är välgjort med många och relevanta referenser till tidigare arbeten inom fältet, till exempel Bockgård & Nilsson (2011).

Avsnitt 2.4 (s. 20–27) har den konventionella rubriken »Termer och begrepp». Mindre konventionellt är att avsnittet delas i två avdelningar, dels operativa termer, dels allmänna termer. De operativa termerna är sådana som används i analyserna och som ges en särskild definition i avhandlingen. Det är de två termerna *dialekt* och *standardvarietet* som ges operationella definitioner. Med *dialekt* avses i avhandlingen östnyländsk dialekt, eller snarast det som talarna uppfattar som östnyländsk dialekt. Begreppet *standardvarietet* är negativt definierat. Det är det som

inte uppfattas som dialekt och det som talarna skiftar till vid ett kodbyte. Eller för att uttrycka det väldigt enkelt: distinktionen handlar om det egna språket gentemot det andra språket. Det som avgör vilket språkbruk som föreligger i ett visst samtal är hur talarna agerar i talsituationen, och den tolkning som Helena Palmén gör av interaktionen.

Jag tycker att det är en utmärkt strategi att i ett avsnitt om termer och begrepp markera vilka termer som ges operationella definitioner. Det är sådant som bidrar till tankeredan i resonemangen.

På s. 33 presenteras avhandlingens två forskningsfrågor.

1. Hur fungerar standardvarieteteten som resurs i det dagliga dialektala livet?
2. Vilken språklig identitet kan man spåra bakom de attityder till dialekten som människor i östra Nyland ger uttryck för när de i intervjuer talar om språkbruket i lokalsamhället eller när de kodväxlar?

Utöver de här två forskningsfrågorna har avhandlingen ett vidare syfte, som beskrivs på följande sätt (s. 33):

Dialektens betydelse har inte beskrivits ur den dialekttalandes perspektiv, dvs. hur man med dialekt som modersmål tar till sig och orienterar sig i världen. Min förhoppning är att kunna vidga och fördjupa perspektivet på dialekt och öka respekten för den dialekttalandes språkliga kompetens.

Det finns två avsnitt i boken (kapitel 3 och 5) som presenterar de empiriska undersökningarna. I kapitel 3 redogörs för hur människor uttalar sig om språk och språkbruk i 21 intervjuer med 25 informanter (materialet är hämtat från forskningsprojektet Spara det finlandssvenska talet och de intervjuer som analyseras är inspelade i östra Nyland). I intervjuerna behandlas ämnesområden som skolan, arbetsplatsen och medierna och där ges diverse kommentarer om språkbruket. Analysen av dessa handlar om att bakom påståendena hitta attityderna som i sin tur speglar en (lokal)språklig identitet. I avhandlingen är ordet *identitet* många gånger vanligare än ordet *attityd(er)*. De här begreppen hänger ihop och i min syn på saken ligger begreppet identitet på en högre abstraktionsnivå än begreppet attityd. Jag hade gärna sett ett resonemang om relationen mellan attityd och *identitet*. Men det är, som sagt, identiteten som eftersöks i avhandlingen.

Ett avsnitt har rubriken »Den stigmatiserade språkliga identiteten» (s. 39–54). Det är vanligt i intervjuerna att informanterna återger situationer där negativa attityder mot dialekten framkommit. Termer som ofta förekommer i analyserna av de här utsnitten ur intervjuerna är *skam*, *skammen* och *skamkänslor*. Detta trots att ordet *skam* inte används av informanterna. Ord och begrepp som *trygghet*, *stolthet* och *hembänska* förekommer mer sparsamt i analyserna. Jag tycker att de flesta citat visar upp en känsla av såväl skam som stolthet. I mina ögon tolkar Helena Palmén in mer i citaten än vad som finns där. Å andra sidan kan inte jag med mitt utifrånperspektiv åberopa något tolkningsföretade.

I det här sammanhanget introduceras begreppet *tyst identitet*, som används både i analysen av intervjuerna och, än mer, i kapitel 5, där kodväxlingarna analyseras. Det används då talaren med antydningar spelar på gemensamma uppfattningar och erfarenheter, t.ex. genom användning av diskurspartiklar.

I vad mån begreppet *tyst identitet* kommer att tas upp av andra forskare är svårt att säga, men det är inte fel att försöka lansera begreppet. Den som vill argumentera mot begreppet skulle förmodligen säga att *tyst identitet* är vanlig identitet som man låter vara underförstådd i det (språkliga) beteende man visar upp. Man talar i samförstånd, och då behöver man inte vara explicit. Tvärtom finns det en poäng med att uttrycka sig implicit, vilket kan tolkas som att talaren har förtroende för att lyssnaren gör rätt

tolkning. Ju bättre de samtalande känner varandra, desto mer kan man låta vara underförstått.

Som jag ser det, går det inte att vare sig verifiera eller falsifiera existensen av tyst identitet. Det är snarare frågan om vilken nytta man kan ha av begreppet, vilken förståelse av den språkliga verkligheten som det kan bidra med. Frågan är, skulle jag säga, om man ska tala om tyst identitet eller om en typ av kommunikationsstrategi när informanterna förmedlar antydningar snarare än påståenden.

Det längsta kapitlet och den empiriska kärnan i avhandlingen är kapitel 5, »Sam-
språksanalys», s. 95–191. Sekvenser av kodväxling mellan dialekt och standard analyseras i två material, dels tre inspelningar med sju kvinnor i en syjunta, dels en inspelning med sex män i ett jaktlag. I de här fallen är inspelningarna gjorda utan att forskaren är på plats, och samtalen/mötena skulle ha ägt rum även om ingen forskare eller bandspelare funnits i närheten. I samtliga fall är det personer som känner varandra och delar språklig bakgrund. Helena Palmén säger att de är ordentligt kompetenta i såväl dialekten som standardspråket. Om det alltså i samtalet där man talar dialekt plötsligt dyker upp ett ord, en fras eller en mening på standardspråk, så är det inte en slumpens skörd eller en felsägning utan en kodväxling med kommunikativ innebörd.

Dessa samtalssekvenser med kodväxlingar beskrivs, förklaras och tolkas i avhandlingen. För att utföra det arbetet krävs god kännedom både om dialekten och kulturen i området. Jag får med min västsvenska språkliga och kulturella bakgrund lita på de analyser och tolkningar som ges – men de verkar övertygande. Sammanfattningsvis kan sägas att kapitlet utgör en utmärkt empirisk studie av kodväxling, och i synnerhet då av vad som ligger bakom kodväxlingarna.

Det finns många intressanta saker att fundera över i det här femte kapitlet. Tekniken i analysen är att analysera växling från en kod till en annan. Detta ger en bild av en diglossisituation; ibland används dialekt och ibland standardspråk. Samtalsdeltagarna vet undantagslöst, tycks det, när den ena eller andra koden används. Man får alltså bilden av en språkmiljö med två klart skilda varieteter. Om man utifrån samma inspelade material hade valt ut tio språkliga variabler och undersökt frekvensen av dessa hos informanterna (alltså en klassisk sociolingvistisk undersökning i Labov-traditionen), kanske man hade fått en bild av språkmiljön som en skala eller stege mellan utpräglad dialekt och utpräglad standard, där individerna hamnar på olika ställen i ett språkligt kontinuum. Precis så som det brukar se ut i klassiska sociolingvistiska undersökningar i västeuropeiska samhällen (Sundgren 2004).

Om man t.ex. granskar transkriptionen i exempel 7 (s. 122), hittar man 2 *dii*, 9 *dom* och 6 *tåm* (ibland pronomen, ibland artikel). Vad detta visar är rimligtvis att det i dialekten finns en variation, av allt att döma en variation som både är interindividuell och intraindividuell. Det intressanta i sammanhanget är att detta inte upplevs som kodväxling av samtalsdeltagarna (eller av författaren) utan helt enkelt som vanligt samtalsspråk på dialekt. När en person senare i exemplet säger »hiit påågåår eljjakt», då har det skett en kodväxling, och detta kan den som lever i språkgemenskapen avgöra.

Jag tror att det är fullt möjligt att man kan få så helt olika bilder av en språkmiljö genom att använda olika vetenskapliga angreppssätt och, vad viktigare är, jag tror att båda kan vara sanna. Vad som i ett objektivi utifrånperspektiv kan beskrivas som språkliga gradskillnader med stor variation kan i ett inifrånperspektiv vara två klart åtskilda varieteter. Jag tycker att det finns en väsentlig teoretisk poäng i detta, en poäng som jag gärna hade sett diskuterad i avhandlingen.

En annan sak som inte riktigt utreds i avhandlingen är var en kodväxling börjar och slutar. Exempel 15 på s. 148 illustrerar den här poängen extra tydligt. I ett citat

på sex rader är sex bitar fetstilade, vilket markerar kodväxling. Mellan dessa bitar är det vanlig text, vilket enligt konventionen i avhandlingen representerar dialekt. Är detta *en* kodväxling eller *sex*? Det enda rimliga är väl att, utifrån ett inifrånperspektiv, säga att detta är *en* kodväxling, där informanten Gustav liksom håller ett litet anförande. Och när han gör det hämtar han språkliga drag både från standardspråket och dialekten. Ett sätt att lösa det här i notationen vore att sätta ut markeringar för en kodväxlings början och slut.

Det ska också sägas att hela det vetenskapliga arbetet, alltifrån insamling av material, val av utsnitt att tolka och tolkningarna hänvisar till och vilar på ett mycket brett fält av vetenskapliga teorier och metoder. De flesta avhandlingar i språkvetenskap är teoretiskt mycket smalare. Det finns både risker och vinster med att vidga perspektiven. Risken är att man missar en del; ingen kan vara expert på allt, och man kan inte få med allt. Det finns naturligtvis mer skrivet om dialekter, språkvariation, diskursanalys, identitetsforskning och kodväxling än vad som kommit med i avhandlingen. Detta är ingen kritik utan bara ett konstaterande.

Jag tycker att vinsterna med breddningen är stora. Den här avhandlingen är djärv på det sättet att den ställer stora och viktiga frågor. Det är inte bara en analys av 24 exempel på kodväxling. Det är ett sätt att försöka få svar på vad dialekten betyder för människor i östra Nyland. Ingående studier av fenomen i dialekter har gjorts tidigare i artiklar och avhandlingar. Diskussioner om dialektens roll ur den dialekttalandes perspektiv har förts, men kanske mer i populärvetenskapliga sammanhang. En stor förtjänst med Helen Palméns avhandling är att den försöker sammanföra de här två sidorna – det empiriska studiet av detaljer i vanliga samtal med de stora frågorna om dialektens roll för människorna i språkgemenskapen. En annan förtjänst är att den verkligen visar på relevansen av att se dialekten såväl ur ett inifrånperspektiv som ur ett utifrånperspektiv.

Detta är kanske den mest spännande sidan av avhandlingen: vad som i ett objektivet utifrånperspektiv kan beskrivas som språkliga gradskillnader med stor variation kan i ett inifrånperspektiv vara två klart åtskilda varieteter. Sanningen om dialekten kan sökas från två håll. Det ena utesluter inte det andra. Dialekten som ett objektivet registrerbart fenomen är en sak, upplevelsen av och synen på dialekten är en annan. Dialektforskningen behöver båda angreppssätten.

Lars-Gunnar Andersson

Owe Ronström, Öar och öighet. Introduktion till östudier. Stockholm 2016. 312 s. ISBN 978-91-7331-790-0.

Bokens titel, *Öar och öighet. Introduktion till östudier*, lämnar inga tvivel om innehållets tematik. Termen *öighet* kan möjligtvis vara främmande för någon. Denna översättning av engelskans *islandness* har emellertid redan används tidigare av författaren i flera sammanhang. Jag kan garantera eventuella skeptiker att termens användbarhet framstår som solklar efter att man läst den här recenserade boken. Den senare delen av bokens titel kan däremot förefalla något missvisande. För att kvalificera sig som introduktion räcker det vanligen om verket i fråga ger en positionerande beskrivning, bakgrund och forsknings- och litteraturöversikt till det aktuella vetenskapsfältet. Owe Ronströms bok har allt detta, men den presenterar även ny forskning och perspektiv som aktivt bidrar till och vidareutvecklar vetenskapsfältet östudier.

Boken består av 16 kapitel av varierande längd, varav några innehåller längre utredningar, exempel och diskussioner medan andra kapitel är mer filosofiskt reflekterande. Tillsammans bidrar de till den framväxande bilden av vad öighet innebär. Delar av innehållet har tidigare publicerats på annat håll, huvudsakligen i engelskspråkiga tidskrifter. Att sammanställa texterna inom ett större ramverk skapar intressanta länkar och ger större tyngd till det övergripande resonemanget. Studien omringar sitt tema, växlande mellan mikro- och makroperspektiv. De inledande kapitlen koncentrerar sig på frågan vad som utgör en ö i geografisk och lingvistisk synvinkel. De senare kapitlen behandlar begreppet öighet på en mer abstrakt nivå genom att granska uppfattningar, metaforer och idéer som berör öar.

Bokens upplägg leder oundvikligen till att teman och diskussioner återkommer i flera kapitel. Det rör sig dock inte om några exakta upprepningar utan utvidgningar och nya infallsvinklar på centrala motiv. Exempelvis diskussionen om förhållandet centrum–periferi kommer upp i många av kapitlen men i olika sammanhang och beskrivande både konkreta och idémässiga förhållanden.

Istället för att gå igenom kapitel för kapitel kommer jag i det följande att lyfta fram några av de huvudteman som löper genom boken. Först och främst: »Vad är en ö?». Frågan ställs upprepade gånger och Ronström ger ett flertal svar. Bilden som framträder är att, förutom att vara geografiska företeelser – ett mindre område land omgivet av vatten – kan öar i många sammanhang vara »vad vi vill att de skall vara». Det är i denna förståelse som begreppet »öighet» visar sin användbarhet. Platser och fenomen kan uppfattas som öar genom att tillskrivas vissa kvaliteter, tankefigurer och idéer. Ett vanligt sätt att uppfatta öar på är via dikotomier. Ronström påpekar att man inom östudier försöker ifrågasätta och se bakom etablerade dikotomier genom att, till exempel, anlägga en »både-och»-syn istället för en »antingen-eller»-syn på öar. Icke desto mindre finns det flera förhållanden som är djupt förknippade med öns idé, som bland annat avlägsenhet, avgränsbarhet och arkaism.

En intressant diskussion behandlar sammankopplandet av öar och fastland via broar. Vad gör egentligen en bro med en ö? Och vad händer med de »grundläggande» öegenskaperna avlägsenhet, otillgänglighet och unicitet? Brobrygningsprojekt har i ösammanshang ofta varit en källa till hetsiga debatter och starka känslor. Om man betraktar följderna av öbroar i ett globalt perspektiv finns det däremot inga givna eller förutsägbara resultat, effekterna kan vara positiva eller negativa, konsekvenserna påtagliga eller ringa.

Boken är mycket faktpäckad, till den grad att jag tänker mig ha stor nytta av den som uppslagsverk gällande allt från statistik om öbefolkningar och den globala fördelningen av öar till termer för att skilja på olika typer av öar inom diverse språk. Utgående från en etnologisk-folkloristisk plattform använder sig författaren också av en mängd andra vetenskapliga perspektiv som historia, lingvistik, mytologi, populärkultur, geografi och filosofi – med det övergripande målet att undersöka och synliggöra vårt tänkande kring öar och öighet.

Trots att det vanligen inte hör till god ton för en recensent att sätta sig själv i fokus, kände jag i detta fall ett märkligt behov av att positionera mig själv – faktum är att jag efter över tjugo år som bosatt på fastlandet fortsättningsvis identifierar mig som ålänning och öbo. Ronström diskussion av öighet får mig att fundera. Kanske är min iver att utnämna mig själv som öbo inte enbart en ambition att uppfylla god akademisk praxis av positionering utan en önskan att förknippa mig själv med öighet och skapa någon form av »ö-cred» för mig själv? En inställning som eventuellt förstärkts av att, *de facto*, vara boende på fastlandet?

Om jag tidigare har haft en tämligen klar uppfattning om vad en ö är, har Ronströms bok (och tidigare artiklar) satt den i gungning. Det här är precis vad god hu-

manistisk och socialvetenskaplig forskning skall göra. Istället för att presentera statistiska sanningar handlar det om att ifrågasätta, att gå bakom det förgivettagna och presentera nya eller alternativa vinklar. Att öar är användbara analysredskap för företaeelser utöver sig själva är ett av Ronströms huvudargument. Öar är »bra att tänka med» – för att förstå människor och hur vi konstruerar vår värld. Följaktligen behöver man inte vara en dedikerad nesofil (öälskare) för att ha glädje av *Öar och öighet*.

Susanne Österlund-Pötzsch

Sensitive objects. Affect and Material Culture. Red. Jonas Frykman & Maja Povrzanović-Frykman. Lund 2016. 285 s. ISBN 978-91-87675-66-9.

International Society for Ethnology and Folklore, SIEF, arrangerade 2015 en konferens i Zagreb med Orvar Löfgren som inledningstalare. Föreläsningen med nyckelordet »throwntogetherness» (i Löfgrens text med referens till Doreen Masseys bok *For Space*, 2005) handlade om förförståelsen kring föremål i vardagliga situationer. Urval av ting som exempelvis resenärer väljer att ta med sig på kortare och längre resor. Triviala saker som också kan upplevas som outhärliga för dess ägare under vistelser på platser långt hemifrån. Jag hann aldrig komma i tid till Löfgrens öppningsanförande, då min resväska inte fanns i flygplatsterminalen när jag skulle hämta den. Istället fick jag köa tillsammans med andra passagerare för att anmäla förlusten. När jag äntligen kom fram och öppnade dörren till plenisalen talade Löfgren om resväskor! Stum av förvåning satte jag mig ner, samtidigt som jag tänkte: Orvar är sig lik. Han har alltid förmågan att betrakta vardagslivets triviala händelser och artefakter och med kulturanalytiska perspektiv belysa dess betydelser. I antologin *Sensitive objects. Affect and Material Culture* har Löfgren skrivit en artikel kallad »Emotional Baggage» där han utifrån historiska perspektiv diskuterar resekoftortens förändring i förhållande till transportmedels förutsättningar, inte minst flygets. Löfgren understryker att det är en icke-representativ studie och utgår från filmsekvenser med resväskor. Samtidigt är igenkänningsfaktorn säkerligen stor bland läsarna utifrån minnen av egna och andras resväskor, för dess innehåll, »throwntogetherness» är laddade med emotioner. Nödvändiga personliga ägodelar av äldre dato och nyinköpta, löftesrika som förväntas komma till användning. Efter tre dagar, när jag helt mist hoppet om att återfå min resväska, stod den på mitt hotellrum. Det var ett kärt återseende. Att få möjlighet att byta kläder, plåstra om skavsår och gå i sandaler som var bättre anpassade till kroatiskt än svenskt sommarväder var befriande.

Antologins redaktörer Jonas Frykman och Maja Povrzanović-Frykman framhåller inledningsvis målsättningen med att uppmärksamma forskningsfältet om affekter och materialitet. Det handlar om hur sinnen, känslor och atmosfärer är relaterade till affekt, med särskild betoning på inbäddningar i kroppar, miljöer och föremål. En viktig utgångspunkt rör hur materiell kultur kan förstås via etnologiskt och antropologiskt fältarbete för att uppmärksamma objektens potentiella affektiva laddningar. Vidare framhålls vikten av att i forskningen om materialitet tillämpa historiska perspektiv. Tingen är inte avskalade fysiska objekt utan är även relaterade till förförståelser av olika slag i varierande kontexter. Generellt sett har Martin Heideggers fenomenologi varit inspirationskälla, men redaktörerna understryker att texterna mer specifikt är problematiserade utifrån postfenomenologisk ontologi. Studier av affekt visar på hur saker både kan betraktas som praktiska ting och utgöra känslomässiga objekt som genererar situerade reaktioner. Jonas Frykmans egen studie om arvsskif-

ten och ärvda föremål illustrerar detta på ett förtjänstfullt vis. Särskilt beskrivningen av ett bord han själv ärvt är mycket belysande via reflexioner över minnen och sinestämningar som han associerar möbelen med. Jonas Frykman kombinerar Heideggers begrepp »Umwelt» (i engelsk översättning »worlding») med Sartres betraktelsesätt för att förklara hur minnen av tidigare upplevelser i en miljö, exempelvis ett barndomshem, påverkar förhållningssätt till ärvda objekt. Ett föremål kan vara förknippat med motstridiga känslor; vara både attraktivt och störande på en och samma gång, i fall det påminner ägaren om såväl positiva som negativa minnen. Maja Povrzanović-Frykmans studie utgår från berättelser som efter cirka tjugo år återger minnen från belägringen av Sarajevo. Narrativen innehåller affektiva tillbakablickar baserade på minnen av hjälpsändningar av mat och inte minst hur maten smakade. Jämförelser görs mellan intervjupersoner som var barn respektive vuxna under 1990-talets inbördeskrig, de som saknar visavi de som har minnen och referensramar från tiden dessförinnan. Av studien framgår tydligt hur de vuxnas upprördhet över matens bristande kvalitet återklingar i artikulationen långt senare. Sinneupplevelsen av smaker och dofter var betydelsefulla för att bevara minnena, men också tillfällen av att solidariskt dela på en måltid och uppleva gemenskap.

Nils Gilje diskuterar i sin artikel den postfenomenologiska affektiva vändningen och uppmärksammar Spinozas filosofi som inspirationskälla för analys av kroppsliga affektiva upplevelser samt Kirkegards resonemang om rädslor och ångest. Fler-talet antologibidrag utgår från empiriska analyser av intervjuer och etnografiska observationer. Forskarna är företrädesvis etnologer och antropologer, medan andra har ämnesbakgrund i filosofi, konstvetenskap, kulturgeografi och sociologi. Arbetet med antologiprojektet inleddes vid en konferens i Dubrovnik kallad *Sensitive Objects* 2014 och några medförfattare är verksamma inom Agderforskning, Kristiansand i Norge. I de norska fallstudierna problematiseras: kontroversiella varianter av samiska dräkter av Britt Kramvig och Anne Britt Flemmen; varför en hårdrocksfestival inryms i en kvern av Eliasabet Sørfjorddal Hauge; ett hotells utveckling av en historiserande profil av Kirsti Mathiesen Hjelmdal och Jonas Frykman; turisternas upplevelser vid en gammal fyrplats av Sarah Holst Kjær. En studie har även genomförts av Nevena Škrbić Alempijević och Sanja Potkonjak om nutida förhållningssätt till Tito-erans symboliska artefakter i Zagreb. Sammantaget visar analyserna på ett vitt spektra av situationer där känslor i form av upprördhet, frustration och besvikelser respektive inspiration, nostalgi och arbetsmotivation uppkommer. Det tydliggörs hur materialiteten i form av miljöer och föremål har agens att påverka människors ställningstaganden och handlingar. Och när affekterna är starka blir även kroppsliga reaktioner oundvikliga.

Den sista artikeln är författad av två amerikanska forskare som deltog i en workshop i Austin, USA, om experimentellt skrivande och begav sig ut på en resa genom ökenlandskapet i Texas. Varje deltagare fick i uppdrag att skriva en individuell berättelse om sina iakttagelser. Lesley Sterns och Kathleen Stewarts betraktelser är publicerade i antologin *Sensitive Objects* utan efterföljande analyser eller metodologiska kommentarer, vilket jag finner märkligt mot bakgrund av att Stewart tidigare skrivit boken *Ordinary Affects* (2007). En brittisk medförfattare till antologin, Stef Jansen, har inspirerats av Stewarts bok för beskrivning av etnografiska observationer i Mostar, Bosnien-Hercegovina. Jansen visar också på den osäkerhet han upplevde i tillämpningsprocessen av *Ordinary Affects*, för Stewart uppmanar till öppenhet, men är vag angående tillvägagångssättet, och på så vis synliggör Jansen ett metodologiskt dilemma. Det jag anser vara problematiskt med antologins sista artikel är inte så mycket texten i sig som att den presenteras som nydanande. Redan på grundnivå i etnologi får studenterna öva sig i att göra etnografiska observationer, be-

skriva sina iakttagelser och med reflexivt perspektiv analysera resultaten. Tåta beskrivningar av en biltur genom Texas ligger exempelvis i paritet med iakttagelser av människor och materialitet på en svensk gågata. Samtidigt vill jag framhålla relevansen av skrivövningar av detta slag, där iakttagelseförmåga och individuella sätt att tolka omgivningen skärskådas. Men det är inget nytt i sig, då betraktandet alltid utgår från subjektiv perception. Betoningen av icke-representativa studier må ha sin relevans, men även detta är något som är vedertaget inom kvalitativ etnologi och utmärkande för posthumanistiska ontologin. De olika artiklarna är intressanta då forskarna uppmärksammar och analyserar olika studieobjekt med utgångspunkt i postfenomenologisk teoribildning. Diskussion om den affektiva vändningen ges stort utrymme, medan den så kallat materiella vändningen inte nämns över huvud taget. Jag hade gärna läst om hur forskarna resonerar kring vändningarnas förhållande till varandra och med tanke på antologins underrubrik *Affect and Material Culture* var det förväntat. Denna begränsning bidrar i sin tur till att de senaste decenniernas etnologiska forskning i Sverige om minnen och materialitet inte omnämns, men mest förvånar det mig att antologin saknar referenser till Dragan Nikolićs (2012) etnologiska studie om förhållandena i före detta Jugoslavien efter 1990-talets inbördeskrig. Kunskapsprogressionen hade kunnat ha framställts tydligare.

Vid läsning av antologin har jag särskilt uppskattat resonemang om affekt visavi emotion. Att säga något i affekt: brusa upp, visa aggression eller förtvivlan är inte liktydigt med att i efterhand i skrift beskriva samma känsloläge. Jonas Frykman formulerade en frågelistas som distribuerades via Folklivsarkivet i Lund om arvsskiften. Av alla svar som inkom var det få som beskrev arvskonflikter och de som nämndes gällde sommarhus. Sinnessämningar återgavs men inte affekten per se, den förblev icke-verbaliserad. Kanske var tidsavståndet något som avtrubbade den affektiva laddningen eller så var det självvrannsakan och skamkänslor över att ha blivit mycket upprörd som gjorde att skribenterna tonade ner sina reaktioner även om minnena kvarstod. När jag läst *Sensitive Objects* har jag osökt reflekterat över mina minnen från SIEF-konferensen 2015 och det som jag omedelbart drar mig till minnes är frustrationen över den förlorande resväskan och lyckan när jag fick den tillbaka. Minnesbilder som också underlättar för mig att memorera miljön, promenadvägen mellan hotell och konferenslokaler, föredrag och möten med andra deltagare – die Umwelt. Ett exempel på hur antologins kunskapsbidrag kan omsättas till mina och givetvis även många andras vardagliga upplevelser.

Kerstin Gunnemark

Karin Strand, Brott, tiggeri och brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck. Stockholm 2016. 272 s. (Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 41.) ISSN 0081-9840, ISBN 978-91-7844-951-4.

Karin Strand är fil. dr i litteraturvetenskap och forskningsarkivarie vid Svenskt visarkiv. En del av det omfattande arbete som ligger bakom denna bok har hon utfört inom ramen för sin tjänst, men främst med externa forskningsmedel, genom stöd av Sven och Dagmar Saléns stiftelse och projektet Utanförskapets röster, finansierat av Statens kulturråd 2012–2015. Strand har också ingått i forskarnätverket »Vardagligt skriftbruk. Diakrona perspektiv på literacy i Sverige och övriga Norden». Flera av de texter som ingår i boken har tidigare publicerats som olika delstudier, en av dem i antologin *Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial* (2015). De

båda böckerna förenas bland annat av att de betonar de billiga tryckens kulturella betydelse, som en gatans litteratur för det stora flertalet, under en tid då tryckta böcker framförallt lästes av en ekonomisk och kulturell elit. I *Brott, tiggeri och brännvins fördärv* blir detta perspektiv än tydligare, dels genom fokus på flera former av visor som berättar om samhällets skuggsidor, dels genom att Strand här fördjupar sin analys och på olika sätt kontextualiserar visornas historiska, estetiska och sociala sammanhang.

Strand undersöker tre olika grupper av visor som publicerats i skillingtryck och berättar om »sociala angelägenheter i sin samtid». Det rör sig om tiggaverser av synskadade (så kallade blindvisor), visor om verkliga brott och brottslingar samt berättelsångar som propagerar mot dryckenskap. I en inledande introduktion och vägbeskrivning diskuterar författaren sitt material, sina utgångspunkter och sin målsättning. Studiens övergripande syfte är att ge ökad kunskap om hur visornas texter »representerar de verkliga omständigheter och händelser de utger sig för att skildra». Materialet förenas av att det har publicerats i »folkliga vistryck» och att texterna ofta är skrivna speciellt för detta medium. De undersökta visorna är främst utgivna under 1800-talet och 1900-talets början, även om de kan ha rötter längre tillbaka i tiden.

Begreppet skillingtryck uppfattas ofta som en genrebeteckning, men var i grunden ett medium – enkla, vikta trycksaker med en eller flera vistexter, som utkom från slutet av 1500-talet, fick en betydande uppgång vid 1700-talets slut och 1800-talets början och trycktes ända in på 1920-talet. De svenska skillingtryck som studien huvudsakligen utgår från finns bevarade vid Kungliga biblioteket. Även om medieformen är gemensam så är innehållet långt ifrån enhetligt; trycken innehöll visor av mycket olika slag. Strand menar att även om den stereotypa bilden av skillingtrycksvisan inte omfattar alla de genrer och stilar som publicerats där under historiens gång, så ligger det något i att det är det sensationella och känslamma som är skillingtrycksvisornas kännetecken; det »braskande och sentimentala i stoff och utformning är rent allmänt säljande strategier». De visor som Strand undersöker förenas också genom att de talar till känslorna och vill väcka medlidande, fasa eller indignation. Med litteraturforskaren Ann Cvetkovichs begrepp talar Strand om »affektens politik»: »att via känslorna, den kroppsliga sensibiliteten, söka nå och påverka publikens medvetande».

Den mest ingående studien, »Köp den blindes sång», behandlar så kallade blindvisor. Dessa visor, många gånger utformade som tiggaverser, såldes ofta av blindas, framförallt män, på gator och torg, på marknader och andra ställen där människor samlades. De har författats av blindas – eller attribuerats till dem – och berättar i första person om livet som synskadad, ofta med någon form av självbiografi. Att sälja »blindvisor» var ett sätt att försörja sig för den som inte kunde göra det på annat sätt. Den äldsta bevarade texten är från 1688 och blindvisor trycktes långt in på 1900-talet – även efter det att skillingtrycken som medium hade upphört. Så sent som 1973 gjorde Svenskt visarkiv en inspelning av »Penten» Olsson, som sålde och sjöng sin visa »Mitt livs öde» på Rabbalshede marknad i Bohuslän. Strand finner att genren har lång kontinuitet, men också har genomgått förändringar genom seklen – från andlig klagovisa präglad av föreställningen om att blindhet skulle vara en Guds prövning till »modernitetens mer direkt självbiografiska vittnesmål», som på olika sätt väddar till människors givmildhet. Med stor ämneskunskap belyser och analyserar Strand visorna utifrån olika estetiska och sociala infallsvinklar. I avsnittet »Mellan visa och verklighet: två rallaröden» undersöks förhållandet mellan visa och levnadshistoria. Här fördjupas förståelsen av visornas betydelse för den enskilda människan genom att Strand har sökt efter flera källor som kan kontextualisera visornas bakgrund. Det rör sig i båda fallen om män, födda på 1870-talet, som invaliderades

genom sprängningsolyckor i arbetet som rallare och för vilka visorna kom att bli en betydelsefull inkomstkälla. Idag kan visorna ge oss titthål till en annan tid, till människor som har levt sitt liv på marginalen.

Bokens andra avsnitt fokuserar skillingtryck om särskilda brott och brottslingar. Det inleds med en övergripande inventering och beskrivning av genren och fördjupas med ingående studier av två brott som givit upphov till visor i skillingtryck. De så kallade missdådarvisorna utgör en väsentlig samling bland de skillingtryck som finns bevarade vid KB och deras modus har likt »blindvisorna» förändrats från andlig uppbygglighet till mer direkta rapporter. De allra flesta trycken om brott och brottslingar handlar om mord och kom ut under 1800-talet, då det till och med kunde tryckas temanummer, »en säregen blandning av kriminalreportage och moralitet». Missdådarvisorna från denna tid berättas oftast i tredje person och tar tydligt tar avstånd från brottet och brottslingen. Vissa brott kunde resultera i många olika visor, exempelvis om den så kallade »giftblandarprästen» i Silbodal, som på 1860-talet giftmördade en barndomsvän och flera församlingsbor med nattvardsvinet. En »kriminalvisa» som länge levt vidare är »Elvira Madigan», som bygger på en verklig händelse. De brottmål som Strand har valt för närmare studier är idag inte lika kända; det ena handlar om ett äktenskap mellan två kvinnor i Vaksala 1799, det andra om mordet på en kofferdikaptän vid Bosporens inlopp 1859. Strand jämför skillingtryckens texter med andra samtida dokument för att undersöka brottens bakgrund och hur visornas texter förhåller sig till »de verkliga skeendena». Det är spännande läsning som handlar om överträdelser av normer som i samtiden betraktades som oerhört utmanande. I båda fallen fanns misstankar om homosexualitet. Händelsen i Vaksala ansågs så prekär att förhandlingarna hölls inom lyckta dörrar och rättegångsprotokollen aldrig trycktes. Många människor fick sin bild av händelsen genom olika skillingtryck, som i moraliska och känslomässiga ordalag fördömde handlingen; man ska inte sätta sig emot den gudomliga ordningen. Samtidigt var ämnet i sig säkert lika spännande som senare tiders sensationsjournalistik.

Den tredje gruppen av de socialt orienterade visorna studeras under rubriken »Se denna mörka tafvla: nykterhetsrörelsens berättelsesånger». Detta är en genre som bygger på fiktiva berättelser om de vådliga följderna av dryckenskap, ett slags lärodikter som talar såväl till känslorna som till förnuftet. De har sin bakgrund i ett omfattande samhällsproblem, aktuellt under hela 1800-talet och in på 1900-talet. Visorna kom till vid sekelskiftet 1900; de är inte så många till antalet, men har varit vida spridda. Strand undersöker vad som utmärker två av de mest spridda berättelsesångerna – »Drinkarflickans död» och »Ester och Axel» eller »Så bister kall sveper nordanvinden» – och finner att de, likt flera av skillingtryckens texter, står i ett dialogiskt förhållande till händelser i samtiden, till andra former och genrer.

Brott, tiggeri och brännvinets fördärv är mycket läsvärd! Den är idérisk, välskriven och pedagogiskt upplagd. Genom goda exempel visar Karin Strand hur skillingtrycken kan vara ett spännande källmaterial som på olika sätt kan berätta om sin samtid. Genomgående för hela boken är också att Strand noggrant beskriver och reflektera över sina källor och som läsare är man hela tiden med henne i arkivens skillingtryckssamlingar, tidningslägg, brevsamlingar, kyrkoböcker och brottmålsprotokoll. Boken skulle lämpa sig som kurslitteratur inom många olika discipliner och angår den som intresserar sig för en annan, brett förankrad del av vårt skriftbruk, för visor, litteratur, socialhistoria, folkliv, levnadshistoria, berättande ...

Något att önska? Jag fäster mig speciellt vid det korta avslutande stycket under rubriken »Visornas röster», som gärna hade fått vara lite längre och kanske kan utvecklas i kommande projekt.

Avslutningsvis: Karin Strands bok visar också på vikten av att se forskning som

en omistlig del av arbetet vid våra kulturarvsinstitutioner och att ge möjligheter till medarbetare med unik kompetens att kunna bedriva fördjupad vetenskaplig forskning.

Annika Nordström

Studies in Övdalian Morphology and Syntax. New Research on a lesser-known Scandinavian language. Red. Kristine Bentzen, Henrik Rosenkvist och Janne Bondi Johannessen. Amsterdam–Philadelphia. 232 s. (Linguistik Aktuell/Linguistics Today 221.) ISBN 9789027257048.

Det är knappast någon överdrift att påstå att studier av olika syntaktiska fenomen länge spelade en ganska undanskymd roll inom nordisk dialektologi. På senare tid har dock situationen förändrats ganska genomgripande. Stort upplagda projekt i bl.a. Italien och Nederländerna har tillsammans med den teoretiska utvecklingen inom jämförande syntaxforskning påtagligt stimulerat utforskningen av dialekternas syntax och bidragit till att syresätta även den nordiska forskningen på området – inte minst genom paraplyprojektet ScanDiaSyn som under några år i början av 2000-talet kom att samla ett stort antal nordiska språkforskare. Den volym som presenteras här har tillkommit just inom ramen för detta projekt. I fokus står morfologiska och syntaktiska drag i älvdalskan – eller *Övdalian* som bokens redaktörer föreslår att den engelska benämningen bör vara. I ett kort inledande kapitel ger redaktörerna dels bakgrunden till volymens tillkomst, dels en introduktion till älvdalskan med avseende på språksläktskap, den viktigaste tidigare forskningen, språkets ställning i samhället idag samt viktigare källor i form av texter eller inspelningar. En sådan bakgrund är förstås väl motiverad med tanke på volymens internationella målgrupp. I inledningskapitlet motiveras även varför den engelska benämningen bör vara *Övdalian*.

Efter inledningen följer sju bidrag som på olika sätt belyser morfologi och syntax i älvdalskan. Piotr Garbacz och Janne Bondi Johannessen tar i sin artikel ett samlat grepp och jämför älvdalskan över tid med avseende på morfologiska och syntaktiska drag. Bidraget är även metodiskt intressant. Mycket av den nyare dialektsyntaktiska forskningen bygger på informantundersökningar där ett antal sagespersoner får bedöma olika strukturers grammatikalitet. Det är väl känt att denna metod har nackdelar, men i brist på digitalt sökbara korpusar har den fått stort genomslag. Att skapa korpusar över talat språk är förenat med en hel del svårigheter, och desto mer glädjande är det därför att man inom ScanDiaSyn har tagit initiativet till att skapa »The Övdalian Speech Corpus». I samband med en workshop i Älvdalen 2007 spelades spontant tal från ett antal informanter in, och dessa inspelningar har bildat grunden för korpusen som idag består av drygt 14 000 ord. Det är alltså inte fråga om något särskilt omfattande material, men det visar sig ändå vara tillräckligt för den studie som Garbacz och Johannessen gör. När det gäller morfologin kan de visa att verbmorfologin står förbluffande stark, medan kasusböjningen tappar mark, särskilt bland yngre talare. Vad syntaxen anbelangar visar det sig att de drag som älvdalskan tidigare delade med de nordiska fornspråken numera helt saknas i målet. Hit räknar författarna dels den s.k. kilkonstruktionen, dels placeringen av negationen efter det finita verbet i bisatser. Däremot visar sig andra syntaktiska drag vara mer livskraftiga. Dessa drag – det handlar t.ex. om utelämnning av referentiella subjekt och negationsharmoni – har det gemensamt att de är mer unika för älvdalskan.

Flera av de språkliga drag som Garbacz och Johannessen diskuterar i sitt bidrag behandlas mer utförligt i andra kapitel i boken. Vad gäller morfologin behandlar Lars Steensland och Peter Svenonius i sina bidrag kasusmorfologi. I Lars Levanders (1909) klassiska avhandling om äldalsmålet nämns former som *Lass!* och *Niss!* (av *Lasse* respektive *Nisse*) som exempel på vokativ. Något vokativt kasus brukar man normalt inte räkna med i beskrivningar av kasussystem i de nordiska språken, men Lars Steensland argumenterar för att det finns ett vokativt kasus i äldalskan som fortfarande har en stark ställning trots att kasussystemet i övrigt framstår som kraftigt reducerat. Peter Svenonius ger i sitt bidrag en beskrivning av kasussystemet i en varietet som han kallar traditionell äldalska (*Traditional Övdalian*) – därmed avses den mest konservativa varietet av äldalska som fortfarande talas – och gör jämförelser med kasussystemet i fornsvenska och den äldalska som beskrevs av Levander (1909). Enligt Svenonius har traditionell äldalska ett system för substantiv där dativ kontrasteras med det som Svenonius kallar *direkt kasus* (nominativ/akkusativ), medan objektskasus kontrasteras mot nominativ för pronomen.

Två av bidragen i boken knyter an till den diskussion om ett samband mellan morfologi och syntax som alltsedan 1980-talet har förts inom teoretisk lingvistik (se t.ex. Holmberg & Platzack 1995). I korta drag handlar det om att en viss morfologi anses vara avgörande för huruvida vissa syntaktiska fenomen kan förekomma. Flera syntaktiska företeelser förs tillbaka på en gemensam faktor och knyts till särskilda morfologiska drag. Mycket uppmärksamhet har riktats mot kopplingen mellan verbkongruens och bisatsledföljd, och det har föreslagits att en rik verbmorfologi resulterar i verbflyttning i bisatser (något som avspeglar sig genom att det finita verbet föregår negationen även i bisatser). Piotr Garbacz behandlar i sitt bidrag just denna fråga och visar att den möjlighet till verbflyttning i bisatser som Levander har dokumenterat (som i bisatsen *fast dier war int ieme* 'fast de inte var hemma') har gått förlorad i äldalskan trots att verbkongruensen har bevarats. Ett sådant resultat är naturligtvis oväntat givet ett direkt samband mellan verbets morfologi och placering. Även i Ásgrímur Angantýssons bidrag spelar verbets placering i bisatser en central roll, men här diskuteras även möjligheten till topikalisering i bisats samt kopplingen mellan verbets placering i bisatsen och några andra syntaktiska fenomen som också har relaterats till förekomsten av subjekt–verb–kongruens. Precis som Garbacz kan Ásgrímur visa att verbflyttning i bisatser är på utgående. Ásgrímur ställer upp hypotesen att de talare som är mest benägna att acceptera verbflyttning i bisatser också borde vara mest benägna att acceptera de andra syntaktiska fenomenen. Så är dock inte fallet, vilket naturligtvis är problematiskt för en teori som vill se en gemensam bakomliggande orsak till flera till synes orelaterade syntaktiska fenomen. Både Piotr Garbacz och Ásgrímur Angantýsson bygger sina resonemang på grammatikalitetsbedömningar från olika sagespersoner. Som tidigare nämnts är detta en metod som inte är helt enkel att tillämpa, och till detta kommer att antalet sagespersoner för vissa av de språkdrag som undersöks är relativt litet. Detta gör att man möjligen kan sätta vissa frågetecken för hur långtgående generaliseringar som egentligen låter sig göras utifrån vissa av resultaten.

Ytterligare två bidrag i antologin tar sin utgångspunkt i syntaktiska förhållanden men aktualiserar samtidigt semantiska aspekter. Det rör sig dels om Øystein Alexander Vangsnes' bidrag, dels om Henrik Rosenkvists. I Vangsnes' bidrag står frågeordet *ukin* – äldalskans motsvarighet till standardspråkets *vilken* – i fokus, och Vangsnes gör en jämförelse med kognater i andra nordiska varieteter. Ett av resultaten är att *ukin* har en bredare användning i äldalskan, och Vangsnes urskiljer hela sex olika användningsområden. I Rosenkvists uppsats behandlas subjektet i fokus. Från Levanders arbete är det känt att det i äldalskan fanns möjlighet att dubblera

subjektspronomen på ett sätt som inte förekommer i standardsvenska: *q wet sakt q eð* (jfr standardsvenskans **Hon vet säkert hon det*). Denna dubbling av subjekt diskuteras ingående i Henrik Rosenkvists bidrag. Rosenkvist visar att dubbling av subjekt fortfarande är en syntaktisk möjlighet i älvdalska. Rosenkvist argumenterar för att dubblade subjektspronomen inte är betonade och stöder sin analys bl.a. på det faktum att även expletiva subjekt kan dubblas. Vidare krävs enligt Rosenkvist att satsen är subjektsinitial samt innehåller vissa satsadverbial som alla anger talarattityd för att dubbling ska vara möjlig. Rosenkvist diskuterar vidare betydelsen av den älvdalska subjektsdubblingen och argumenterar för att dubblingen har en särskild pragmatisk funktion som påminner om polartitetsfokus – d.v.s. för att understryka en bekräftelse eller en förnekelse av ett givet sakförhållande.

De nordiska språkens morfologi och syntax intresserar lingvister långt utanför Norden. Älvdalskan är naturligtvis inget undantag, och det är därför av stort värde att det finns beskrivningar tillgängliga för en internationell publik. Föreliggande volym är härvidlag ett viktigt tillskott. Men det är förstas inte bara för den teoretiska lingvistik som bokens bidrag kan ha betydelse. Genom studierna får vi en bild av dagens älvdalska – en bild som är viktig som referenspunkt inte minst för framtida studier av språkvariation och språkförändring.

David Håkansson

Widbäck, Anders, *Ordspråk i bruk. Användning av ordspråk i dramadialog. Uppsala 2015. 184 s. (Skrifter utgivna vid Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 95.) ISSN 0083-4661, ISBN 978-91-506-2482-3.*

Det akademiska intresset för ordspråk delas vanligtvis upp i paremiografi, insamlandet och utgivandet av ordspråk, och paremiologi, det vetenskapliga studiet av ordspråks betydelse, användning etc. På svenskt område är traditionen lång och gedigen vad gäller paremiografin: nationella och regionala ordspråkssamlingar publiceras kontinuerligt, med Grubbs *Penu Proverbiale* från 1665 som ett välkänt tidigt exempel och Fredrik Ströms *Svenskarna i sina ordspråk*, först utgiven 1926, respektive Pelle Holms *Ordspråk och talesätt*, först utgiven 1964 som än i dag flitigt konsulterade ordspråkssamlingar. Svensk paremiologi däremot har en mer oregelbunden historia, där Rolf Pippings omfattande studier av bland annat östnordiska medeltidsordspråk på 1950- och 1960-talet utmärker sig. Glädjande nog tycks intresset ha ökat under senare tid, en trend som befastes i och med Anders Widbäcks avhandling *Ordspråk i bruk. Användning av ordspråk i dramadialog*.

Widbäcks syfte med studien är »att undersöka användningen av ordspråk i svenska i ett diakront perspektiv» (s. 19) och han vänder sig till korpusen Svensk dramadialog, som innehåller 45 svenska dramer och omfattar åren 1725–2000. De 138 ordspråken som excerperas ur denna korpus analyseras sedan med avseende på de interpersonella språkhandlingar som uttrycks. Analysmetoden utvecklas inom teoribildningen systemisk-funktionell lingvistik och kompletteras med samtalsanalytisk metod. Analysen redovisas i två empirikapitel, ett omfattande kapitel som redogör för ordspråkens användning i termer av språkhandlingar och ett kortare som undersöker hur förekomsten av ordspråk fördelar sig över tid. Avhandlingen innehåller även en gedigen forskningsöversikt och en lika gedigen diskussion av den närmast eviga frågan om hur ordspråk som genre ska definieras.

Widbäck identifierar 14 olika typer av språkhandlingar i materialet, som vidare delas in i tre kategorier. De *informativa* språkhandlingarna ger information utan yttrarens egna synpunkter, och är av typerna *kommentera*, *beskriva*, *förklara* och *bekräfta*. De åsiktsgivande språkhandlingarna däremot innehåller yttrarens egna ståndpunkter och sammanfattar typerna *förstärka*, *försvara*, *argumentera*, *invända*, *tillrättavisa* och *varna*. Den tredje kategorin, de *värderande* språkhandlingarna liknar de föregående men rör känslor eller personliga egenskaper. De är *kritisera*, *lugna*, *trösta* och *förolämpa*. Vissa förändringar över tid observeras. Funktionerna *argumentera* och *invända* används främst under 1700-talet medan *kritisera* är vanligare på 1900-talet. Skillnaderna överlag är dock små och Widbäck konstaterar i avhandlingens slutdiskussion att »ordspråk används i stort sett likadant och på samma sätt i modern tid som för 300 år sedan» (s. 155).

För att belysa förändringar i frekvens över tid används korpusens uppdelning i sex tidsperioder och förutom frekvensen kartläggs också kön och ålder hos rollfiguren som yttrar ordspråken samt vem yttrandet riktar sig till. Analyserna ger en god överblick över frekvensen av ordspråksbruket i de olika dramerna och tidsperioderna, och en klar tendens är att frekvensen minskar över tid: från 3,6 ordspråk per 10 000 ord i den första perioden, till 1,9 under period 2, 1,6 under period 3 och 4, 1 under period 5 och 0,9 under period 6. Könsfördelningen är någorlunda jämn medan de äldre rollfigurerna yttrar fler än yngre om hänsyn tas till antalet repliker (dock med variation mellan tidsperioderna).

Det hade varit önskvärt om avhandlingen inte gjorde generella anspråk på att beskriva användningen av ordspråk »i svenska» över tid, så som det bland annat uttrycks i syftesformuleringen, utan istället begränsade sig till just dramakontexten, vilket ju titeln på avhandlingen signalerar. Faktum är att just den kunskapslucka som finns gällande ordspråks funktion och användning i specifika situationer och kontexter, som också Widbäck själv lyfter fram i inledningen (s. 13 f.), delvis är ett resultat av allt för generella forskningsupplägg och kunskapsanspråk. Givetvis finns starka kopplingar mellan språkbruket i dramadialog och vad som i en viss tid uppfattas som ett korrekt språkbruk, men studiet av bruket i just dramadialog är intressant nog i sig självt. Att genren som sådan styr vilka ordspråk som används samt hur de används illustrerar avslutningsvis i avhandlingen när Widbäck föreslår att vissa förändringar i bruket som studien visar på kan förklaras med ett under 1700-talet starkt franskt inflytande på dramagenren och att flera av dramerna under denna period hade franska förlagor (s. 159).

Widbäcks avhandling har dock även tydliga förtjänster. Utöver att bidra till kunskapen om ordspråksbruket i svensk dramadialog ger avhandlingen värdefulla insikter i de olika språkhandlingar som kan uttryckas med ordspråk och därigenom kartläggs en kommunikativ potential. Denna kunskap är nu en viktig pusselbit att lägga till den samlade kunskapsmassan om ordspråket som socialt och kulturellt fenomen, och skapar också nya möjligheter till paremiologiska studier med kommunikativ inriktning.

Daniel Andersson

Litteratur

- Ahlbäck, Olav, 1971: *Svenskan i Finland*. Stockholm. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 15.)
 Ambrius, Jonny, 2011: *Skånsk ordbok*. Västerås.
 Auer, Peter, 2011. Dialect vs. standard. A typology of scenarios in Europe. I: Bernd

- Kortmann & Johan van den Auwera (red.), *The Languages and Linguistic of Europe. A comprehensive Guide*. Berlin. S. 485–500.
- Bockgård, Gustav & Jenny Nilsson (red.), 2011: *Interaktionell dialektologi*. Uppsala.
- Brekke, Olga, 2000: *Saltendialekten. En grammatikk*. Fauske.
- Betänkande med förslag till ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen*. 1–2. Stockholm 1924. (Statens offentliga utredningar 1924: 26–27.)
- Dahl, Östen & Lars-Erik Edlund (red.), 2010: *Språken i Sverige*. Stockholm. (*Sveriges nationalatlas* 22.)
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1960: Folkmål i rikssvensk prosadiktning. Några synpunkter med utgångspunkt från Sara Lidmans Västerbottens-romaner. I: *Nysvenska studier* 39 (1959), s. 106–168.
- 1978: Dialekt och högspråk i nutidens Sverige, särskilt i Norrland. I: Rudolf Zeitler (red.), *Det moderna Skandinaviens framväxt. Bidrag till de nordiska ländernas moderna historia. Föreläsningar hållna vid Humanistiska fakultetens symposium, femte sektionen, 6–9 juni 1977*. Uppsala. (Symposia Universitatis Upsaliensis annum quingentesimum celebrantis 10.) S. 49–69.
- Dialekter 2002 = Dialekter – sidste udkald?* København. (Modersmål-selskabets Årbog 2002.)
- Elmevik, Lennart, 1958: Den värmäländska dialekten i Frödings 'Räggler å paschaser'. [Uppsats i Nordiska språk.] Uppsala universitet.
- Focault, Michel, 1987: *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund.
- Frykman, Jonas, 1977: *Horan i bondesamhället*. Lund.
- Fröding, Gustaf, 1891: *Guitarr och dragharmonika. Mixtum pictum på vers*. Stockholm.
- 1894: *Nya dikter*. Stockholm
- 1896: *Stänk och flikar. Dikter. (Tredje samlingen)*. Stockholm.
- 1897: *Nytt och gammalt. Dikter. (Fjärde samlingen)*. Stockholm.
- 1898: *Gralstänk. Ett dikthäfte*. Stockholm.
- 1910: *Efterskörd. 1. Vers*. Stockholm.
- 1917–22: *Samlade skrifter* 1–16. Stockholm.
- Fältarbetet. Synpunkter på etno-folkloristisk fältforskning*. Helsingfors 1968. (NEFAs publikationer 1.)
- Garnert, Jan, 1993: *Anden i lampan. Etnologiska perspektiv på ljus och mörker*. Stockholm.
- Grubb, Christopher L., 1665: *Penu Proverbiale, Deth är: Ett ymnigt förråd aff allehanda Gambla och Nyia Swenska Ordseeder och Lährespråk [...]*. Linköping.
- Grundtvig, Svend, 1878: *Danske folkeæventyr. Ny samling*. Kjøbenhavn.
- Hallberg, Göran, 2003: Kampen om skånskan. I: *Språkvård. Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden* 2003: 3, s. 22–29.
- Hansson, Åke, 2001: *Ett Österlenmål. Ordbok över dialekten i Östra Ingelstads socken, Ingelstads härad*. Lund. (Skrifter utgivna av Språk och folkminnesarkivet, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 10.)
- Holbek, Bengt, 1987: *Interpretation of fairy Tales. Danish folklore in a European perspective*. Helsinki. (FF Communications 239.)
- Holm, Pelle, 1964: *Ordspråk och talesätt*. Stockholm.
- Holmberg, Anders & Christer Platzack, 1995: *The Role of Inflection in Scandinavian Syntax*. Oxford.
- Ingers, Ingemar, 1939: *Studier över det sydvästsånska dialektområdet*. Lund. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 5.)
- Johannisson, Karin, 2015: *Den sårade divan. Om psykets estetik (och om Agnes von K, Sigrid H och Nelly S)*. Stockholm.

- Johnsson, Ulla-Grett, 1994: *Skånska berättelser och ord*. Ängelholm.
- Kallstenius, Gottfrid, 1927: *Översikt av Värmlands svenska dialekter*. Stockholm. (SvLm 21: 2.)
- 1989 [1940]: Dialektala drag i Frödings riksspråkliga diktning. I: *Diktarens mekanismer. Fem uppsatser om Fröding*. Borås. S. 115–124 [Nysvenska studier 20, s. 41–50].
- Kristoffersen, Gjert, 2016: Fra gammelnorsk til dagens norske dialekter. I: Helge Sandøy (red.), *Mønster. Norsk språkhistorie* 1. Oslo. S. 138–157.
- Lainio, Jarmo, 2013: Tvåspråkighet och språkkontakter i Sverige. I: Eva Sundgren (red.), *Sociolingvistik*. 2 uppl. Stockholm. S. 274–312.
- Levander, Lars, 1909: *Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning och syntax*. Stockholm.
- Lundblad, Carl-Erik, 2014: *Skånska dialektord*. 2. uppl. Lund. (Skrifter utgivna av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 12.)
- Lyttkens, I. A. & Wulff, F. A., 1889–1891: *Svensk uttals-ordbok*. Lund.
- Lövkrona, Inger, 1999: *Annika Larsdotter, barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund.
- Massey, Doreen, 2005: *For Space*. London.
- Mattheier, Klaus J., 1997: Über Destandardisierung, Umstandardisierung und Standardisierung in modernen europäischen Standardsprachen. I: Klaus J. Mattheier & Edgar Radtke (red.), *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*. Frankfurt am Main. S. 1–11.
- Nikolić, Dragan, 2012: *Tre städer, två broar och ett museum. Minne, politik och världsarv i Bosnien och Hercegovina*. Lund.
- Oftedal, Magne, 1952: The origin of the Scandinavian tone distinction. I: *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 16, s. 201–225.
- Ohlmarks, Åke, 1969: *Skånsk-svensk ordlista exemplifierad med skånska alltagsfraser*. Stockholm.
- 1989: *Skånsk-svensk ordbok*. Malmö.
- 1981: *Skånsk-svenskt dialektlexikon*. Stockholm.
- Pipping, Rolf, 1954–63: *Ordspråksstudier* 2. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 43, 50, 52, 53.)
- Ramsten, Märta, Karin Strand & Gunnar Ternhag (red.), 2015: *Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 134.)
- Selenius, Ebba, 1972: *Västnyländsk ordaccent*. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 59.)
- SAOL 1889 = *Ordlista öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien*. 6. uppl. Stockholm 1889.
- Sjöstedt, Gösta, 1979–1999: *Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad* 1–4. Lund. (Skrifter utgivna genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 1.)
- Stewarts, Kathleen, 2007: *Ordinary Affects*. Durham.
- Swenning, Julius, 1917–37: *Folkmålet i Listers här. i Blekinge. Ljudlära och formlära*. Stockholm. (SvLm B: 36.)
- Ström, Fredrik, 1926: *Svenskarna i sina ordspråk jämte sju tusen svenska ordspråk om Gud och djävulen, mannen, kvinnan och kärleken, livet och döden, glädjen och sorgen, ämbeten och yrken etc.* Stockholm.
- Sundgren, Eva 2004: *Språklig variation och förändring. Exemplet Eskilstuna*. Lund.
- Trudgill, Peter, 1986: *Dialects in contact*. Oxford. (Language in Society 10.)
- Warmland, Knut, 2008: *Värmländsk ordbok. De värmländska dialekternas ordspråk samlad och presenterad av Knut Warmland*. Ny, bearb. och kompletterad utg. Karlstad.

Författare i denna årgång

Daniel Andersson, docent i nordiska språk, universitetslektor, Umeå universitet.

Lars-Gunnar Andersson, professor emeritus i modern svenska, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen.

Alf Arvidsson, professor i etnologi, Umeå universitet.

Gerd Eklund, docent i nordiska språk, Uppsala.

Klas Grinell, docent i idéhistoria, forskare, Göteborgs universitet, intendent, Världskulturmuseet.

Kerstin Gunnemark, professor i etnologi, Göteborgs universitet.

John Helgander, fil. dr i engelska, f.d. universitetslektor, Sala.

Blanka Henriksson, fil. dr i nordisk folkloristik, universitetslärare, Åbo Akademi.

Gun Herranen, fil. lic. i nordisk folkloristik, Åbo.

Adam Horn af Åminne, doktorand i nordiska språk, Uppsala universitet.

David Håkansson, docent i nordiska språk, universitetslektor, Uppsala universitet.

Hans Jonsson, professor, f.d. ordboxschef, Södra Sandby.

Pia Karlsson Minganti, fil. dr i etnologi, universitetslektor, Stockholms universitet.

Bengt af Klintberg, professor, författare, Lidingö.

Eva Knuts, fil. dr i etnologi, Göteborgs universitet.

Tommy Kuusela, doktorand i religionshistoria, Stockholms universitet, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen.

Agneta Lilja, fil. dr i etnologi, universitetslektor, Södertörns högskola.

Jan Lindström, professor i nordiska språk, Helsingfors universitet.

Bo Lönnqvist, professor emeritus i etnologi (europeisk), Helsingfors.

Lena Marander-Eklund, bitr. professor i nordisk folkloristik, Åbo Akademi.

Jenny Nilsson, docent i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen.

Annika Nordström, fil. dr i etnologi, arkivchef, Institutet för språk och folkminnen.

Catrin Norrby, professor i nordiska språk, Stockholms universitet.

Susanna Rolfsdotter Eliasson, doktorand i etnologi, Göteborgs universitet.

Mats Rydén, professor emeritus i engelska, Uppsala.

Helge Sandøy, professor i nordisk språkvetenskap, Universitetet i Bergen.

Mathias Strandberg, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen.

Ingvar Svanberg, fil. lic. i etnologi, forskare, Institutet för rysslandsstudier, Uppsala universitet.

Lena Wenner, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen.

Camilla Wide, professor i nordiska språk, Åbo universitet.

Ulrika Wolf-Knuts, professor emeritus i nordisk folkloristik, kansler, Åbo Akademi.

Susanne Österlund-Pötzsch, docent i nordisk folkloristik, arkivarie, Svenska litteratursällskapet i Finland.

För översättning resp. granskning av sammanfattningarna svarar aukt. translatorn Martin Naylor, Uppsala.